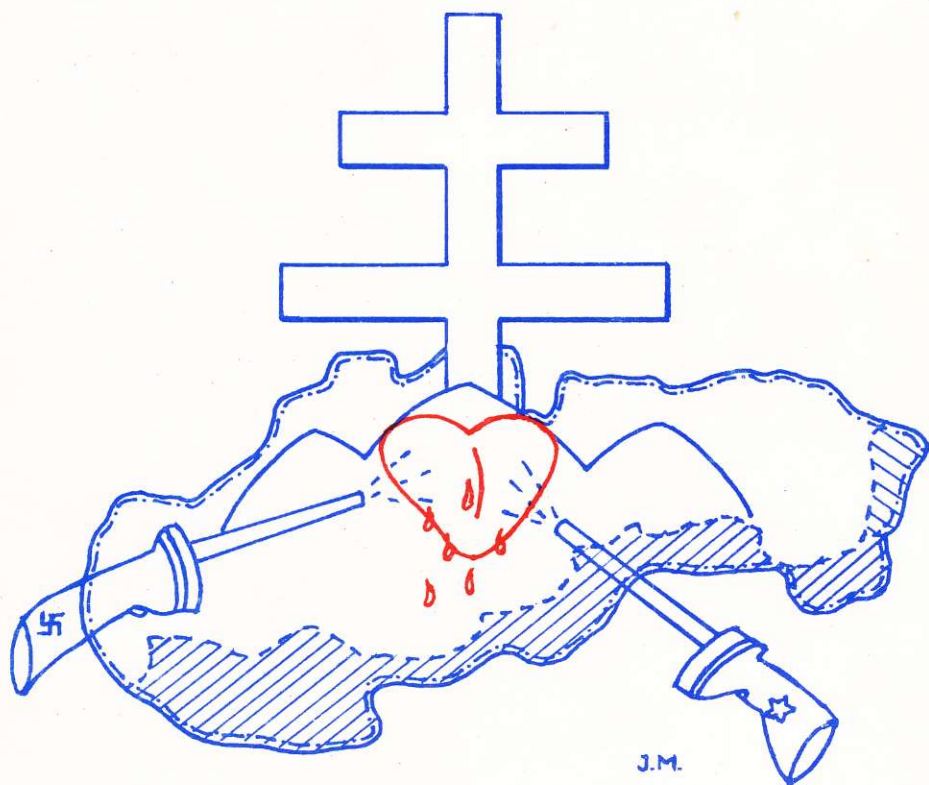

DIES ATER NEŠŤASTNÝ DEŇ

29. august 1944

DIES ATER NEŠŤASTNÝ DEŇ 29. august 1944

DRUHÉ, UPRAVENÉ VYDANIE

1944: Slovensko a jeho susedia

Výber príspevkov zo seminára Dies Ater
uskutočneného 26. 8. 1993 v Bratislave, doplnený o výpovede svedkov
a dokumenty

DIES A' ER
INTESTATY DEN
2000-1944

...

ISBN 80-7114-127-5

PREDSLOV

Polstoročie uplynulo od udalosti, ktorá náš národ vnútorne rozdelila. Pre jedných bola „národným povstaním“, pre druhých „národnou tragédiou“. V dejinách bola táto udalosť viacnásobne prehodnocovaná až nakoniec ju nekritickí interpreti vyzdvihli na najvyšší piedestál a spravili ju predmetom kultu tak, že ju vyhlásili za „národnú a demokratickú revolúciu“ a za počiatok dejín moderného slovenského národa. Dnes, keď môžeme slobodne vyjadriť svoj názor, dávame v našom zborníku priestor tým, ktorí videli udalosti súvisiace s povstaním a povstalcami z iného zorného uhla, ako pripúšťala doterajšia marxistická interpretácia. Nazdávame sa, že predkladané príspevky sa pokúšajú o triezvy, nepatetický obraz povstania. Predovšetkým poukazujú na niektoré javy, ktoré sa zamlčovali, alebo sa im nedávala patričná váha. Sú to najmä zločiny proti ľudskosti páchané povstalcami, ktoré sú nepremlčateľné, keď sa páchajú na civilnom obyvateľstve a zajatcoch, nezávisle na tom, ktorá bojujúca strana sa ich dopustila. Čo však podstatné referáty odhaľujú, je to pravá tvár povstania, ktoré si okrem deklarovaného boja proti fašizmu dalo za cieľ likvidovať slovenskú suverenitu. Organizátori povstania, domáci i zahraniční, principiálne odmietali nielen režim Slovenského štátu po 14. marci 1939, ale aj akúkoľvek myšlienku na samostatný štátny život slovenského národa. Je preto nanajvýš nepochopiteľné, že súčasná Slovenská republika vyhlásila tento deň za svoj štátny sviatok. Zborník je prvotinou na ceste k reálnemu videniu vlastných dejín. Preto prosíme tých, ktorí majú záujem pomôcť pri zostavovaní podobných prác, aby prispeli svojimi spomienkami, dokumentmi alebo inými spôsobmi.

Hlboko sa skláňame pred všetkými ľudskými obetami, ktoré priniesla posledná vojna a ktoré Slováci prinášali na všetkých frontoch, ale najviac vo svojej vlasti počas jesene 1944. Hoci náš postoj k 29. augustu 1944 nie je kladný, neprenášame ho na radových účastníkov tejto zložitej udalosti, ktorí sa do nej do značnej miery zapojili nedobrovoľne, alebo na základe nepravdivých, neúplných či skreslených správ. Táto nešťastná udalosť si aj u nich vyžiadala svoju vysokú daň: strádaním na frontoch, v zajateckých táboroch, následkami na zdraví. U mnohých si vyžiadala i najvyššiu daň, ich životy. Aj pre ich zneužitie a obeť sme najvýznamnejší deň tejto udalosti nazvali nešťastným dňom.

Zostavitelia

The first part of the paper is devoted to a discussion of the general theory of the subject. It is shown that the theory is based on the principle of least action, which is a generalization of the principle of least squares. The principle of least action is a statement of the conservation of energy, and it is the basis of the theory of mechanics. The theory is then applied to the case of a particle moving in a potential field. It is shown that the motion of the particle is determined by the principle of least action, and that the path of the particle is a geodesic in the configuration space. The theory is then applied to the case of a particle moving in a magnetic field. It is shown that the motion of the particle is determined by the principle of least action, and that the path of the particle is a geodesic in the configuration space. The theory is then applied to the case of a particle moving in a gravitational field. It is shown that the motion of the particle is determined by the principle of least action, and that the path of the particle is a geodesic in the configuration space.

The second part of the paper is devoted to a discussion of the experimental results. It is shown that the experimental results are in good agreement with the theoretical predictions. The experimental results are then compared with the theoretical predictions, and it is shown that the theory is in good agreement with the experimental results. The experimental results are then compared with the theoretical predictions, and it is shown that the theory is in good agreement with the experimental results.

The third part of the paper is devoted to a discussion of the conclusions. It is shown that the theory is in good agreement with the experimental results, and that the theory is a generalization of the principle of least squares. The theory is then applied to the case of a particle moving in a potential field, a magnetic field, and a gravitational field. It is shown that the motion of the particle is determined by the principle of least action, and that the path of the particle is a geodesic in the configuration space.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PRÍSTUP HISTORIKA K OTÁZKE POVSTANIA NA SLOVENSKU V ROKU 1944

MILAN S. ĎURICA
profesor Univerzity v Padove

Po jednej z mojich prvých prednášok na Slovensku – hovoril som o slovenskom národe a jeho štátnosti – prišla ku mne jedna z najpoprednejších kultúrnych osobností Slovenska a položila mi otázku: "Prečo ste vo Vašej vynikajúcej prednáške nehovorili o Slovenskom národnom povstaní?" Odpoveď dal som jej v tom zmysle, že ako historik hovorím na verejnosti iba o tom, čo dôkladne poznám zo štúdia historických prameňov. O tomto povstaní však jestvuje celý rad aj veľmi objemných publikácií, ktoré si navzájom tak protirečia, že osobne budem o povstaní hovoriť až potom, keď si budem môcť preštudovať všetky tajné archívy, ktoré sa naň vzťahujú.

Ide tu teda o základnú metodologickú požiadavku, ktorej treba dať absolútnu prioritu. Už z toho, čo doteraz vieme, iniciatívu i vedenie povstania si privlastňuje aspoň päť rozličných centier. Kým teda nebudú historikom sprístupnené na slobodné preskúmanie archívy Komunistickej strany a vlády vtedajšieho Zväzu sovietskych socialistických republík, archívy strategických projektov a rozkazov najvyšších veliteľstiev sovietskej armády a najmä jej Druhého ukrajinského frontu, potom tajný archív vtedy ešte samozvaného prezidenta Dr. Edvarda Beneša, ako aj všetky archívy tak slovenských ako aj českých komunistických i občianskych ilegálnych skupín, dotiaľ nebude možné rekonštruovať historicky fundovaný a aspoň tendenčne úplný obraz o povstaní z roku 1944. Zatiaľ teda úlohou historikov je preskúmať a spracovať doposiaľ prístupné dokumentačné materiály, zbierať svedectvá pamätníkov, a hlavne domáhať sa sprístupnenia doposiaľ neprístupných dokumentov spomenutých hlavných činiteľov povstania. Myslím, že do tejto zámerovej perspektívy sa postavili aj organizátori tohto seminára, ktorému želám, aby urobil v tomto smere solídny krok dopredu.

Ak chceme diskutovať o povstaní na základe doteraz zistených faktov, tak si môžeme položiť jednu zo základných otázok, ktoré často pomáhajú identifikovať predbežne nie celkom jednoznačne dokumentované zámery: ide o klasické "Cui prodest?" – Komu prinieslo povstanie úžitok, prospech, komu bolo na osoh? Podľa doposiaľ prístupných dokumentov mali to byť "boje proti Nemcom", "odpor nemeckým obsadzovacím jednotkám", "veľká oslobodzovacia vojna slovenského národa", "boj za osvobození Československa", "revolúcia", "boje slovenských partizánů a niektorých jednotek slovenskej armády, ktoré prešli na stranu československej vlády, proti nemeckým vojskům vstoupivším na Slovensko", "národne-revolučné povstanie", "bojové vystúpenie vojska i ľudu na Slovensku", "československo-sovietske povstalecké hnutie", – aby sme použili iba denominácie, používané zo strany samých povstalcov.

Bezprostredným výsledkom povstania bolo uvedenie vojnových hrôz na dovtedy pokojné a prosperujúce Slovensko. Ak do leta 1944 Slovensko predstavovalo ekonomicky najvyrovnanejšiu hospodársku jednotku vojnovej Európy, tak povstaním bolo doslova ožobračené. Čo nestihli zničiť partizáni, rekvirovali Nemci za svoju pomoc pri potláčaní povstania a odvážali si to do Ríše. Okrem

toho predložili účet v astronomickej výške dvoch miliárd slovenských korún. Je takmer nemožné (ale bolo by treba) vyčíslif všetky straty na národnom majetku, zapríčinené povstaním. Iba jedno súhrnné hlásenie nemeckého veliteľa na Slovensku obsahuje napríklad tieto dáta o ukoristených alebo zničených objektoch: "dva obrnené vlaky, 267 lietadiel, 104 tankov, 309 diel, vyše 800 motorových vozidiel, veľké množstvo pechotných zbraní, ďalej veľké sklady so zásobami munície, potravín, pohonných hmôt, výzbroje; okrem toho 94 rušňov a 2000 železničných vozňov." Na celom Slovensku po povstaní ostalo iba 22 pojazdných rušňov. Podľa štatistických výpočtov vojnové škody na národnom majetku vyniesli 114 461 miliónov slovenských korún. A vojnu na Slovensko uviedlo povstanie. Ešte ťažšie je azda zistiť počet strát na životoch. Podľa nemeckých prameňov sa odhadovalo, že povstanci zavraždili asi 1200 slovenských Nemcov a 2–3 tisíc Slovákov. K tomu načim pripočítať padlých na obidvoch stranách v bojových operáciách povstania. K 7. novembru 1944 nemecký veliteľ hlásil vyše 4000 napočítaných mŕtvych na strane nepriateľa. V hromadných hroboch, ktorých sa našlo už začiatkom novembra 34 – ležalo 3723 obetí. Do nemeckých táborov bolo počas povstania odvezených 8957 Židov a 530 iných osôb zo Slovenska, z ktorých určitá časť tiež pravdepodobne vojnu neprežila. Ukazuje sa veľmi podloženým odhad, že niekoľko týždňov povstania stálo Slovensko asi 20 000 životov: teda osemkrát toľko, než celá vojna predtým. – Štátne financie, dovtedy veľmi solídne, utrpeli následkom povstania úplný rozvrat: obeživo bolo inflačne naduté o 400 percent, kým štátny dlh vzrástol priam závratne o 500 percent.

Povstanie znamenalo definitívny koniec dovtedy podstatne pokojného a prosperujúceho života takmer všetkých obyvateľov Slovenskej republiky. Povstanie nedosiahlo ani jeden z teoreticky vytýčených cieľov. Povstanci nielenže nevyhnali Nemcov zo Slovenska, lež naopak, zapríčinili nemeckú okupáciu, ktorej sa dovtedy slovenské politické vedenie dokázalo ubrániť. Povstanie neodstránilo vládu ani režim Slovenskej republiky, iba sťažilo ich situáciu a uvrhlo Slovensko ešte do hlbšieho područia Nemcov. Povstanie neobnovilo ani Československú republiku, ani nezriadilo Slovenskú sovietsku republiku, lebo Nemci ho krvavo potlačili a zlikvidovali. Neoceniteľnú službu urobilo povstanie predovšetkým a predbežne Benešovi a jeho exilovej vláde, ktorí po celý čas vojny márne vyžývali a vyhrážali sa slovenskému národu, aby dajakým spôsobom prejavil svoj súhlas s ich politikou obnovenia československého štátu. Ale v definitívnej perspektíve hlavným výsledkom povstania bolo konsolidovanie pozície Komunistickej strany Slovenska, ktorá práve povstaním si utvorila pevnú mocenskú základňu pre neskoršie totálne uchvátenie moci a zotročenie Slovenska na vyše štyridsať rokov pod najhroznejšiu totalitaristickú tyraniiu novodobých dejín, ba možno povedať i dejín ľudstva vôbec.

Preto možno povstanie označiť – a ťažkal som dobre tento výraz – za najtragickejší moment v dejinách slovenského národa, ktorý vyžaduje, aby ho Slováci veľmi dôkladne študovali vo všetkých jeho rozmeroch až k vyčerpávajúcej rekonštrukcii zámerov, faktov a ich následností, ktorá potom dovolí aj ich čo najobjektívnejšiu, vedecky podloženú interpretáciu. Aj tu platí biblické "Veritas liberabit vos" – Iba pravda, úplná, nefalšovaná pravda nás oslobodí od mýtov, legend či predsudkov o povstaní z konca augusta 1944.

KRITICKÝ A ODPATETIZOVANÝ POHLAD NA SNP

FRANTIŠEK VNUK

Qui ne gueule la verité, quand il sait la verité, se fait le complice des menteurs et des faussaires. (Kto nevykričí pravdu, keď ju pozná, zaraďuje sa medzi luhárov a falšovateľov). – Charles Péguy v Lettre du Provincial, 21. dec. 1899.

Dňa 29. septembra 1992 Slovenská národná rada hlasmi svojich 89 poslancov (z celkového počtu 150) prijala zákon o vyhlásení 29. augusta za štátny sviatok Slovenskej republiky. V zákone sa toto rozhodnutie odôvodňuje vysvetlením, že v tento deň – v roku 1944 – slovenský národ "povstal do boja proti totalite, útlaku, rasizmu, potlačovaniu ľudských a občianskych práv".¹

Keďže tu išlo o rozhodnutie celonárodnej dôležitosti, bolo by sa žiadalo pristupovať k tejto kontroverznej záležitosti s patričnou rozvahou a zodpovednosťou; aby v atmosfére posttotalitnej slobody prejavu sa mohol k tomuto kroku vyjadriť celý národ pod Tatrami i za hranicami a aby do debaty mohli zasiahnuť aj tí, čo doteraz nemohli beztrestne hovoriť. Veď už dozrel čas, aby sa povedalo aj to, čo sa doteraz nesmeli povedať a aby sa slovenská verejnosť – a hlavne poslanci SNR, ktorí mali o osnove zákona hlasovať – dozvedeli aj to, čo sa dosiaľ zatajovalo.

Ťažko pochopiť, že medzi poslancami SNR sa našla nadpolovičná väčšina takých reprezentantov národa, ktorí bez patričného uváženia a bez ohľadu na dôsledky svojimi hlasmi povýšili na štátny sviatok deň takej spornej a pochybnej hodnoty. Štátny sviatok je posvätný symbol národa, na ktorý každý občan hľadí s úctou, hrdosťou a sebavedomím. Ľuďom, ktorí sa riadia zásadami kresťanskej morálky a hlásia sa k tradíciám európskej civilizácie, nie je však možné pokladať za takýto symbol povstanie.

Povstanie z r.1944 nie je stelesnením takých ideí a ideálov, ktoré by mohli národ zjednotiť, podnecovať a inšpirovať k svedomitejšej práci a k obetiam pre dobro celku. Iba zatajovaním jeho skutočnej podstaty a okrášľovaním atribútmi, ktoré nikdy nemalo, možno z neho urobiť predmet ľudového kultu. A na takýchto falošných základoch nemožno, ani neslobodno stavať našu samostatno-štátnu existenciu v európskej rodine národov.

Napísal som pred 30 rokmi, a opakujem to aj dnes, že každý sebavedomý Slovák musí odmietnuť povstanie pre tú perverznú skutočnosť, že bolo namierené proti existencii samostatného štátu.² Toto je také veľké previnenie proti životným záujmom národa, že preváži všetky ostatné sprievodné javy povstania, i keby boli anjelsky čisté a dokonalé.

V nedokonalejšej ľudskej spoločnosti ešte nebol, ani nebude politický systém, ktorý by bezvýhradne vyhovoval každému. Ani demokracia si nenárokuje absolútnu oddanosť všetkých občanov; je iba vládou väčšiny so zárukou rešpektovania práv a názorov menšiny. V demokraciách sa nespokojenci združujú v opozičných stranách. V systémoch, ktoré nepripúšťajú opozíciu, disidenti si musia

volí iný spôsob, ako prejaví svoj nesúhlas. Keď je režim zlý a nedovoľuje plné uplatnenie ľudských práv, je povinnosťou občana usilovať sa o jeho zmenu. Podľa možnosti bez násilia a v každom prípade s úmyslom i zárukou, že nový režim bude lepší, spravodlivejší a demokratickejší. Nesmie to byť vyhánanie Diabla Belzebubom, prípadne tragický prechod z blata do kaluže.

Povstanie z r. 1944 bolo politicko-vojenským vystúpením proti zákonitej vláde Slovenskej republiky a proti existencii medzinárodne uznávaného slovenského štátu. Sami osnovatelia ho označujú za vyvrcholenie svojej ilegálnej činnosti. Lenže ilegálna činnosť je vždy aj trestná, a keď je v rozpore s morálnymi princípmi, je aj hriešna.

Tento morálno-pochybný charakter povstania sa snažia osnovatelia zákona č. 489/92 zakryť tvrdením, že povstanie bolo bojom "proti totalite, útlaku, rasizmu, fašizmu, potlačovaniu ľudských práv". Naozaj silné slová, ale žiaľbohu nepravdivé. Nepriстане zvoleným reprezentantom národa tak nezodpovedne operovať nedomyslenými dôvodmi. Ak to bol "boj proti totalite", prečo sa viedol v mene boľševickej totality? Prečo tento "boj proti útlaku" si vytýčil za cieľ obnovenie už prekonaného útlaku? Čím ospravedlniť, že "boj proti nacizmu" bol spojený s princípom kolektívnej viny proti občanom neslovenskej národnosti? Prečo bolo treba bojovať "proti fašizmu" pod vejúcimi zástavami komunizmu? Prečo títo moderní križiaci boja proti "potlačovaniu ľudských a občianskych práv" zavádzali na oslobodenom území bezprávie, aké ľud od zrušenia poddanstva nepoznal?

Pripisovať povstaniu také ciele, aké nikdy nemalo a odievať jeho osnovateľov i uskutočňovateľov čnosťami a vlastnosťami, aké im boli charakterovo cudzie, povyšovať dielo niekoľkých ľudí za celonárodné hnutie, je prekrúcaním historických skutočností. A čo nie je služba pravde, to nemôže byť ani službou národu.

Slovenská republika, ktorá sa objavila ako samostatný štát na mape Európy v r. 1939, nebola ideálnym štátnym útvarom. Bola taká, aká bola Európa, v ktorej jestvovala. Nemožno ju porovnávať s neuskutočniteľným ideálom, ale iba s politickým stavom, aký bol v tom čase v ostatných európskych štátoch: v Maďarsku, Rumunsku, Chorvátsku, Bulharsku.

Slovenská republika rozhodne nebola fašistickým štátom. Režim bol vojnovou demokraciou sui generis a ako taký dá sa celkom priaznivo porovnávať s režimami iných vojnuvedúcich štátov. Ale aj keby bol býval fašistický, fašizmus by ešte nemusel byť dôvodom likvidovať štát. Boľavý zub sa nelieči odťatím hlavy, ale extrakciou deravého zuba – aj to len v extrémnom prípade. Štát a fašizmus sú práve také odlišné veci ako zub a hlava. Ako bolo možné fašistickému Fínsku alebo Rumunsku prejsť na stranu antifašizmu a pritom zachovať existenciu štátu, tak aj v slovenskom prípade by zaiste bolo bývalo možné odstrániť "fašizmus", "fašistickú" vládu a nelikvidovať pritom vlastný štát.

Boli jednotlivci, ktorým Slovenská republika nebola po chuti. Ale je isté, že počet tých, ktorým bolo clivo za predmníchovskou Č-SR, bol ďaleko nižší ako počet tých, čo videli v Slovenskej republike zavŕšenie politického vývoja v prirodzenom dospievaní samobytného národa. Tí, čo nerešpektovali toto zmýšľanie národa, mali hneď od začiatku príležitosť dať svoj nesúhlas najavo pasívne i aktívne. A keď nemali príležitosti doma, mohli odísť do zahraničia a tam svoju aktívnu opozíciu prejavíť manifestačne, t. j. pridať sa na stranu tých politických síl, čo sa usilovali o obnovenie Č-SR a otvorene vystupovali proti

Hitlerovi a jeho totalite. Od septembra 1939 mohli svoju antipatiu voči slovenskému štátu a svoje protinacistické zmýšľanie prejavíť aj so zbraňou v ruke. Tá hŕstka nespokojencov, ktorá tak urobila, si zasluhuje uznanie; i keď z národného stanoviska ťažko chápať ich zmýšľanie, treba nám obdivovať ich ochotu bojovať za svoje presvedčenie.

Nemožno však obdivovať (a ešte menej uctievať a odmeňovať) konanie tých, ktorí až do leta 1944 stáli v službách slovenského štátu, komandovali slovenských vojakov na východnom fronte, aby potom v auguste 1944 prešli do otvoreného boja proti vlastnému štátu s takým prevratom svetonázorového zmýšľania, s akým chodievali ráno zo spálne do kúpeľne. Samotní Česi okolo Dr. Beneša (ktorí prijímali do služieb čechoslovakizmu kdekoho, s nepatrným ohľadom na charakter a politickú minulosť) sa zhrozili nad trúfalosťou niektorých slovenských politikov a dôstojníkov, ako o tom svedčí výmena telegramov medzi Londýnom a Banskou Bystricou v septembri 1944. Dňa 12. septembra telegrafuje Benešov emisár do Londýna: "Ve zmyslu Vašich inštrukcií učinil jsem protest u předsedy Národní rady proti přibrání kolaborantů (Zaňko, Stanek, Thurzo, Kvetko) do Národní rady. Jejich kolaboraci dokazuje veliký počet hodnověrných svědků." ³ A nasledujúú vysvetlenia, prečo treba vlastenectvo takýchto ľudí posudzovať s podozrením.

Ešte podozrivejšie vlastenecké, ideologické a politické motívy treba hľadať u slovenských dôstojníkov, ktorí od leta 1941 mali nescíselné príležitosti prejsť zo strany, ktorá predstavovala všetko zlé a ohavné na stranu, ktorá predstavovala všetko čo bolo krásne, ľudské a pokrokové. Prečo neprešli? Prečo ešte aj po stalingradskej porážke radšej ustupovali s "fašistickou" slovenskou armádou, než by boli počkali na Červenú armádu a potom v jej radoch bojovali za oslobodenie svojej vlasti? Prečo dôstojník slovenskej justičnej služby, JUDr. Anton Rašľa, neprejavil svoje antifašistické zmýšľanie v r. 1941–1942, keď slúžil v Drohobyči, Starokonstantinove alebo Žitomire? Bez väčšieho rizika sa mohol dať autom zaviesť k ukrajinským partizánom a namiesto vymeriavania trestov slovenským vojakom mohol so zbraňou v ruke pomáhať Stalinovým partizánom poraziť Hitlera.

Nedôvera Dr. Beneša (a neskôr i komunistov) k slovenským dôstojníkom pramení práve v ich žoldnierskej ochote meniť zamestnávateľa. I keď Dr. Beneš je autorom vety, že každého Slováka možno kúpiť, len treba vedieť ponúknuť primeranú cenu, predsa predajnosť niektorých slovenských dôstojníkov ho priam ohromila. Najmä, keď boli medzi nimi aj takí, ktorí mali byť za svoju kolaboráciu súdení. Major Jaroslav Krátký konal podľa pokynov svojich šéfov v Londýne, keď ich informoval (dňa 3. sept. 1944), že sa hlásili dvaja vysokí slovenskí dôstojníci "zda se mohou připojit k našemu hnutí. Odpověď záporná." ⁴ Najvyššieho slovenského dôstojníka gen. Čatloša odmietli prijať v povstaleckej Banskej Bystrici práve preto, že mal za sebou už celý rad zlomených sľubov a prisah: prisahal vernosť Rakúsko-Uhorsku, a potom bojoval proti nemu v légiách, sľuboval vernosť Č-SR a ani tento sľub nedodrжал, prisahal vernosť Slovenskej republike, ktorú tiež v najťažších chvíľach opustil. Kde bola potom záruka, že dodrží štvrtú prisahu? Pritom však títo krivoprisažní dôstojníci boli neobyčajne krutí voči svojim kolegom, ktorí sa cítili viazaní sľubom vernosti a konali, ako im kázalo slovenské svedomie: gen. Turanca zajali a vydali Rusom, plk. Kanáka, Zverinu, Schmidta a ďalších bez súdu popravili.

To boli povstaleckí dôstojníci, čo však obyčajní vojaci, o ktorých sa tradujú

povesti, že masovo prechádzali na sovietsku stranu, aby mohli bojovať za oslobodenie Č-SR. To bol vraj dôvod, prečo slovenská armáda nebola nasadená na východnom fronte vo väčšom počte. Nuž veru aj toto je nepravdivé tvrdenie: masové prechody Slovákov k Rusom sú ďalším typickým príkladom socialistickej mytológie na podvádzanie masy. Áno, Slováci sa zúčastnili bojov na východnom fronte, a je pravdou i to, že ich pôvodný počet bol veľmi skoro podstatne znížený, takže od jesene 1941 slovenský kontingent nepresahoval 15 000 mužov. Nebolo to však preto, že slovenskí vojaci prebehovali k Rusom. Bol to cielavedomý výsledok Tisovej politiky, aby slovenská účasť na bojových akciách bola iba symbolická!⁵ Pokiaľ išlo o schopnosti, tu sa slovenskí vojaci vyrovnali vojakom každého iného zúčastneného národa a ich straty na mŕtvých, ranených a nezvestných nevykazovali nejaký zmiennyhodný odklon od iných armád.⁶

Áno, boli aj prechody alebo pády do zajatia, ktoré sa potom registrovali ako prechody. Prvý zmiennyhodný prechod na sovietsku stranu sa odohral až po porážke vojsk maršala Rommela pri El Alameine a po porážke vojsk maršala Paulusa pri Stalingrade, keď npor. Marcely a ppor. Mravec (vo februári 1943) previedli na sovietsku stranu 150 vojakov (a z nich 12 dôstojníkov). Ďalší prechod sa odohral v máji 1943 na Kryme (210 vojakov) a v lete 1943 por. Kabát a por. Pagáč prešli na druhú stranu so 150 vojakmi. Okrem toho 200–300 slovenských vojakov prešlo ojedinele, alebo v malých skupinách k partizánom na Bielej Rusi a Ukrajine. Teda do konca októbra 1943 prešlo na sovietsku stranu asi 700–800 vojakov.⁷ Keďže v tomto období (od júna 1941 do októbra 1943) sa vystriedalo na východnom fronte okolo 60 000 vojakov, počet tých, čo prešli na druhú stranu, robí iba 1,3 percenta. Takou číslicou sa nemôže pochváliť nijaká po boku Nemcov bojujúca armáda na východnom fronte. I keby sa k tomu pripočítali slovenskí vojaci z maďarskej armády, ktorí prešli na sovietsku stranu dňa 26. júla 1943 (250 vojakov) a dňa 25. septembra 1943 (150 vojakov), aj tak sa tu ešte nedá hovoriť o nijakom masovom prechode. Aj na "prechod" 2700 slovenských vojakov a 50 dôstojníkov, ktorí dňa 30. októbra 1943 padli do zajatia na Kryme, treba hľadieť z realistickej perspektívy. Nešlo tu o nijakú plánovanú a vopred pripravenú alebo dokonca dohovorenú akciu. Slovenské vojsko tu zastihol osud armády, ktorá bojuvať už nechce a ustupovať nemôže. Veliteľ divízie plk. Lendvay stačil ešte včas zutekať, ale opustený štáb a mužstvo sa museli podrobiť neuniknuteľnému osudu. "Boli sme zajatí tak rýchlo, že sme nestačili ani dať ruky hore", opisoval "prechod" jeden dôstojník, ktorý ho zažil. Keď budú prístupné archívne spisy slovenskej armády, dozvieme sa ďalšie podrobnosti toho legendárneho prechodu. Nateraz môžeme bezpečne povedať, že ideológia alebo "česko-slovenské vlastenectvo" hrali v celej záležitosti minimálnu úlohu.

V snahe urobiť z povstania spontánne a masové hnutie, poukazuje sa na rozsah územia, ktoré bolo na začiatku povstania pod kontrolou povstalcov a veľký počet účastníkov, ktorí so zbraňou v ruke na strane Spojencov bránili toto územie proti Nemcom. Tieto údaje sú skôr obžalobou ako chválou povstaleckého úsilia. Lebo historickou pravdou je, že toto rozsiahle územie padlo povstalcovi do rúk bez boja a tá obrovská masa účastníkov (píše sa o 50 000–60 000 vojakoch a 15 000 až 20 000 000 partizánov)⁸ nevedela toto strategicky priam nedobytné územie obrániť a v priebehu dvoch mesiacov ho celé stratila.

Ani veľkú účasť bojovníkov nemožno brať ako dôkaz masovosti a spontán-

nosti povstania. Väčšina bojovníkov sa zúčastnila povstania preto, lebo slúžili ako aktívni vojaci v posádkach na povstaleckom území, alebo museli narukovať v zmysle mobilizačnej vyhlášky, ktorá im v prípade neposlušnosti hrozila prís-
ným trestom. Rukovali prevažne z povinnosti, zo strachu pred následkami a len výnimočne s bojovým odhodlaním likvidovať samostatné Slovensko a obnoviť Č-SR. A ako nikto nepokladá účasť 350 000 Slovákov v prvej svetovej vojne za dôkaz vernosti cisárovi-kráľovi a Rakúsko-Uhorsku, práve tak nemožno vysokú účasť na povstaní vysvetľovať ochotou rúcať slovenský štát a kriesiť nebohú Č-SR, ktorá bola päť rokov zaslúžene mŕtva. Spolahlivejšou mierou spontánnosti a ma-
sovosti by bol bojový elán pri priamom styku s nemeckými jednotkami. Takých príkladov je však len poriadok; mnohí záložníci nenarukovali a skrývali sa, a aj medzi tými, čo narukovali bolo oveľa viac vynaliezavejších, čo sa boju vyhýbali, ako udatných a zapálených, ktorí sa žiadali na front. Príkladov nechoty bojovať je ozaj mnoho, a to nielen počas povstania, ale aj po prechode frontu, keď sa konali odvody do "československej armády" na "oslobodenom území". Hlásenia žandárskych staníc, okresných a miestnych národných výborov na východnom a strednom Slovensku vydávajú o tom výrečné svedectvá.⁹

Pokiaľ ide o partizánov, tu treba opraviť takmer každý údaj, ktorý sa doteraz oficiálne podáva a – aj nekriticky prijíma. Predovšetkým treba zdôrazniť, že počet partizánov na povstaleckom území a v horách bol omnoho menší, než bol počet členov Zväzu slovenských partizánov. Pretože tu išlo o nevycvičené, neskúsené a nedisciplinované skupiny, ich bojová hodnota bola nepatrná. V tomto ohlade by som chcel poukázať na prvú hodnovernú zmienku o partizánoch, ktorú po-
dáva Dr. G. Husák v obširnej správe adresovanej Klementovi Gottwaldovi a moskovskému vedeniu KSC vo februári 1945. Správu uverejnil Vilém Prečan v zbierke Slovenské národné povstanie, Dokumenty, ale z príslušnej kapitoly o partizánoch uverejnil iba päť riadkov. Ďalšie stránky "s čiastkovými údajmi o partizánskom hnutí" ¹⁰ v záujme socialistickej pravdy, ale na veľkú škodu historickej objektivity, jednoducho vynechal. V tejto správe vykresľuje Dr. Husák partizánov celkom ináč, než sa predstavujú slovenskej verejnosti oni, alebo ako ich vykresľujú slovenskí historici, spisovatelia a novinári. Je symptomatické, že na Slovensku ešte aj dnes iba hŕstka ľudí pozná tento realistický pohľad na partizánov a ich hrdinstvá.

O partizánskych výkonoch v bojovom nasadení sa nedá písať nič veľkolepé a pritom aj pravdivé. Pri ozbrojenom stretnutí s Nemcami pridelený úsek frontu nikdy neudržali, alebo – ako sa stalo pri Strečne – pridelený úsek ani neobsadili. O to udatnejší boli v bezpečnej vzdialenosti od frontu, kde vedeli šíriť hrôzu a strach medzi bezbranným civilným obyvateľstvom. Obetami ich teroru boli pokojní slovenskí občania, najmä ak boli nemeckej národnosti. Mal som možnosť nazrieť do správ II. oddelenia Hlavného štábu partizánskych oddielov na Slo-
vensku (ktorého prednostom bol kpt. A. Rašla) a chcel by som tu odcitovať nie-
koľko autentických hlásení, ktoré by zainteresovaný čitateľ márne hľadal v objemných zväzkoch dokumentov zredigovaných V. Prečanom, alebo V. Plev-
zom:

A. Úradný záznam. Činnosť partizánov v priestore Hnúšťa a Klenovec.

V okolí Hnúšťa a Klenovca šarapatia partizáni a sú postrachom celého okolia. Títo partizáni patria do skupiny Sečanský.

Výčiny:

1. Prijímajú do svojich oddielov úplne neoverených ľudí...
2. U obchodníka Blasberka v Likieri vzali 160 000 Ks.
3. Statkárovi Novákovi vzali 30 000 Ks.
4. Obchod Nemca Hanzala v Hnúšti čiastočne vyrabovali.
5. Obchod Zangl v Kokave n/Rim. úplne vyrabovali.
6. Posádkového veliteľa donútili hrozbou zastrelením vydať kľúče od obchodov, ktoré boli úradne zapečatené. Tieto obchody potom prehádzali a vzali si, čo chceli.
7. V Kokave n/Rim. chceli odstreliť npr. Martinčeka, lebo im nechcel vydať autá a benzín. Podrobnosti o ďalších výčinoch podá predseda Národnej rady v Hnúšti.

B. *Partizánske skupiny v Ružomberku, Hiadli a na Myjave.*

Ružomberok, partizánska skupina Bielik.

Veliteľstvo: npr. Bielik, Jakov, Jermakov, polit. komisár Mičudík a iní deň čo deň sa opíjajú a verejne pred ostatnými súložía s partizánkami ošetrovatelkami, čo úplne rozkladá organizáciu. Npr. Bielik nemá žiadne politické presvedčenie a bojuje iba z rozkazu.

Partizánska skupina Hiadel.

Jeden komisár je akýsi Maroš, ktorého jednanie je služobné, byrokratické. Druhým komisárom je Zlámal, ktorého reči sú bez hlavy a päty. Raz zdraví "Zdravstvuj", raz "Nazdar" a z toho vidieť jeho neznalosť a politickú negramotnosť. O minulosti tohto Zlámala by mohli informovať viacerí.

Partizánska skupina Myjava.

Skupina má medzi sebou všelijakých zlodejov a podvodníkov, čo nasvedčuje vražda v skupine (partizán zabil partizána).

(Potom nasledujú charakteristiky ďalších partizánskych veliteľov: Npor. F. – veľkorysý podvodník, ppor. M. v Jegorovej skupine – bol mnohokrát trestaný pre krádež. Takisto K. z Trnavy... Vysokoškolák L. z Blažoviec je zlodej, ktorý aj vlastnému otcovi ukradol 10 000 Ks. atď.)

C. *Partizánska skupina v Kuneráde a v Martinských holiach.*

...V niektorých partizánskych skupinách, ako napríklad v Kuneráde, viedla sa trojaká kuchyňa: jedna pre mužstvo, druhá pre slovenských dôstojníkov a tretia pre ruských dôstojníkov. Tam, kde boli pridelené aj ošetrovatelky, veľmi klesol bojový elán, lebo veliteľia partizánskych skupín venujú sa väčšinou ženám a pijatike, kým o boj a kázeň mužstva sa nestarajú...

D. *Hlásenia Karola Dolinského, nar. 3. septembra 1911 v Dolných Hámroch, kovorobotníka v Sandriku pri Žarnovici.*

Dolinský je predseda Okresného národného výboru a zároveň predseda Okresnej organizácie KSS v Novobanskom okrese a člen Národnej rady.

Štažuje si na dôstojníkov 6. partizánskeho oddielu skupiny Makarova, a to na npor. Taratinova a npor. Hajdena, ktorí svojím správaním a nemorálnymi výčinnami znižujú morálku a bojovú zdatnosť celej skupiny.

(Nasleduje opis, ako títo dvaja partizáni koncom septembra v Banskej Štiav-

nici znásilnili pridelenú samaritánku Máriu, ktorá bola npor. Zemanom nájdená v bezvládnom stave na dvore pri blatníku auta.)

V ten istý čas menovaní dôstojníci v Štiavnicí v svojom pridelenom byte sa vyšpinili na dlážku a denne sa opíjali. Málo sa venujú svojmu oddielu. Rozkaz č. 2, ktorým si Schmidke menoval zástupcov, zosmiešnilí poznámkou, že oni budú poslúchať len svojich ruských dôstojníkov-veliteľov.

Mužstvo, ktoré sa regrutuje z uvedomelých kovorobotníkov a remeselníkov, veľmi ťažko nesie takéto výčiny. Okrem toho je celý rad drobnejších prípadov, ktoré dokresľujú obraz tak, že mužstvo začína veliteľov nenávidieť a je obava, že pri nejakej príležitosti sa ich zbaví...

E. List prednostu II. oddelenia Hlavného štábu partizánov Národnému výboru v Lubietovej (17. októbra 1944):

Podľa sem došlého hlásenia v chate v Lubietovej, vo výčape u chatára sa nesmierne opíjajú partizáni, vojaci a četníci a robia pri tom výtržnosti... Po prevedení šetrenia uveďte presný skutkový stav s označením mien vinníkov. Žiadam o urýchlené vybavenie.

F. Hlásenie Jozefa Gabaja (Juraja Schwarza, nar. 29. októbra 1922 v Bratislave) o udalostiach v Mikuláši a Poprade 28. augusta–5. septembra 1944:

Dňa 28. augusta 1944 po obsadení Mikuláša partizánmi pridáva sa Gabaj k povstalcovi, ku skupine "Sokol"-Nahálka. Vydávanie zbraní (v kasárňach mikuláškovej posádky) sa začalo 29. augusta o 8. h ráno. Zbrane sa vydávali bez výberu jednotlivcov i 15–16-ročným chlapcom, napriek námietkam skúsených vojakov a ironickému jednaniu dôstojníkov pri vydávaní zbraní. Hneď po vyzbavení zbraní sú tvorené čaty k stráženiu vojensky dôležitých podnikov (rafinéria, pekáreň, dodávajúca chlieb vojsku, zásobovací veľkostatok). Ľudia sú posielaní na stráž bez toho, že by vedeli ovládať zbraň...

Dňa 31. augusta o 16.30 h prišiel pre zbrane z Popradu do Mikuláša nákladný automobil pod vedením npor. Mistríka od letcov so štvorčlennou posádkou. Taktiež žiada pomoc mužstvu ku Kežmarku (asi 30 mužov).

Dňa 1. septembra žiadaná pomoc ku Kežmarku (30 mužov), nasadne do auta a prechádza prázdny nemeckými dedinami až k Huncovciam. Pri Huncovciach vidieť naše mužstvo sfahujúce sa v ohromnom chaose. Stotník N., riadiaci operácie, posielala novoprišlých vojakov do dediny obsadenej Nemcami, aby kryl ústup svojho vojska... Začujú hukot motorov, počujú výkriky: "Nemecké tanky." Mužstvo sa rozprchá bez toho, aby sa presvedčilo o správnosti údajov. Npor. Mistrík je v prvých radoch vracajúcich sa späť. Berie auto, nestarajúc sa o celkový stav mužstva a odchádza. Zisťujeme, že sú to naše tanky, vracajúce sa od Kežmarku. Sfahujeme sa späť, nezaistujúc nič a vraciame sa do Popradu. Nemci dostávajú bez všetkej námahy naše delo, ktoré sme nezobrali späť...

Dňa 2. septembra 1944 popoludní nastáva v kasárňach v Poprade poplach, vraj prvé jednotky Nemcov sa dostali do mesta. Rýchle rozkazy, stratená rozvaha a všetko mužstvo nasadá do áut a vracia sa smerom na Batizovce. Cestou nás zastavujú jednotky prichádzajúce na pomoc. Nové nezmyselné rozkazy bez riadneho uváženia poletujú vzduchom. Rozmýšľať je ťažké! Spojovacia, hliadková, spravodajská služba vôbec žiadna. Vraciame sa späť do Popradu. Časť sa oddeľuje na Matejovce, druhá časť na cestu medzi Kvetnicou a Popradom. Po 2–3-

hodinovej prestrelke prichádzajú hrôzostrašné správy o približovaní sa nemeckých vojsk a zároveň počut prestrelky v okolí Slavkova. Priletujú dve nemecké lietadlá a zhodia asi tri bomby v okolí Slavkova. Zas poplach. Nasadáme do áut a upaľujeme bez zastávky až do Telgártu. Poprad vyprázdňujeme skoro bez jediného výstrelu a súc tak prestrašení (resp. dôstojníctvo) zastavujeme sa, až keď nás zastavia, t. j. v Telgárte. (Keby nás nezastavili v Telgárte, utekali by sme až do Banskej Bystrice).

Dňa 3. septembra 1944.

Dôstojníci nevedia nič. Nemajú vedomosti o stave, slovom cirkus. Ráno sa opäť vraciame do Kvetnice. O Nemcoch iba ojedinelé chýry. Jeden nevie o postavení druhého, tanky nevedia, kde je naše vojsko a opačne. Nastáva strašné mrhanie strelivom bez toho, že by vec mala nejaký výsledok. Náš tank dostáva zásah do hlavne, nemôže nič robiť. Nemci sa vracajú, bijú do nás hromadou mínometov a ťažkých guľometov. Keď sa naše tanky sťahujú späť, samozrejme ani mužstvo nemôže ostať pozadu. Útek sa znovu opakuje. Zastavujú sa až v Hranovnici.

Hromady zbraní ležia po cestách. Muničné skladište sa ešte 2–3 hodiny drží a potom sa celé dostáva do rúk Nemcov. Velenie je divné, pretože napriek podmínovaniu, skladište nevyletí do povetria.

Dňa 5. septembra ráno... sa vraciame na Telgárt. Upozorňujem, že pri Hranovnici, keby sa boli upevnili postavenia a urobili guľometné hniezda, by bolo možné celý nemecký postup zadržať...

G. Úradný záznam o zbojstvách a rabovaní slovenských partizánov v obciach Lutila a Sv. Kríž nad Hronom. Vyhotovený Jánom Nemčokom-Furišom z poverenia p. Štefana Pinku, predsedu Národného výboru obce Lutila, a podaný v Banskej Bystrici dňa 2. októbra 1944 voj. Rudolfom Kúdelom a voj. Pavlom Čiernym:

R. Kúdela bol požiadaný miestnymi obyvateľmi obce Lutila, aby hlásil Najvyššiemu veliteľstvu čs. armády v Banskej Bystrici, že v noci prichádzajú do dediny z okolitých hôr partizáni a cigáni. Rabujú v dedine tým spôsobom, že sa vlámu do domu, raz do jedného, druhý raz do nasledujúceho a rabujú všetko, čo v citovaných domoch môžu vyhrabať (svine, sliepky, husi, múku atď.). Vylamujú skrine a kufre, ktoré si obyvatelia na úteku pred Nemcami poschovávali. Na Potravnom družstve vylomili dvere a vyrabovali doslovne celé družstvo. Škoda je najmenej 150 000 Ks. Taktiež vyrabovali dvor Potravného družstva, kde býva staručký obyvateľ p. Ján Náročný, ktorému z chlieva brali husi. Keď tento s plačom si chcel svoj jediný majetok hájiť, bol násilne odvedený do izby a tam ho držali partizáni s automatom na prsiach pri stene, pokiaľ mu všetko nevyrabovali a neodniesli.

Druhou hroznou obeťou je... dom č. 89, v ktorom po evakuácii z Bratislavy od marca t. r. bol nasťahovaný p. Ján Nemčok-Furiš a Dr. Pavol Popadák... Partizáni násilím otvorili byt p. Nemčoka, rozbili úplne nábytok, rozlámali nový polokrídlový klavír Hoffmann, rozbili celé zariadenie bytu... Proti partizánom sa postavil predseda Národného výboru p. Štefan Pinka s tým odôvodnením, že p. Nemčok je náš človek, že je dokonca dobrovoľne vojakom na veliteľstve čs. armády v Banskej Bystrici. Na to partizáni otrčili automaty a musel z miesta ujsť, aby si zachránil život, notabene ako civilný najvyšší orgán v obci. Partizáni

vyrabovali v obci násilne 7 ošípaných, keď už predtým musela obec odovzdať ruskému veliteľstvu bez najmenšieho potvrdenia 40 sviň.

Dňa 28. septembra bola nariadená evakuácia Sv. Kríža nad Hronom. Obyvatelia si samozrejme stačili vziať so sebou len tie najnutnejšie veci a utiekli do hôr a do susedných obcí k známym. Za ústupu našich vojenských jednotiek z Janovej Lehoty a okolia vnikla do Sv. Kríža nad Hronom partizánska banda, ktorá vyrabovala a zničila civilnému obyvateľstvu celý majetok. Obchody a krčmy boli doslova zdemolované... Ľud z týchto obcí rebeluje a nadáva na dnešné zákony, od ktorých si toľko sľuboval a dôrazne žiada, aby bol urobený poriadok našimi vojenskými jednotkami.

Toto sú všetko správy z povstaleckých prameňov¹¹ a predstavujú iba zlomok z toho, čo sa v neslávnych dňoch povstania popáchalo. Keby mal človek citovať aj nemecké a slovenské pramene, mohla by sa z toho zostaviť niekoľkozväzková antológia príšerného čítania. Dr. Jozef Lietavec, prednosta III. (bezpečnostného) oddelenia povereníctva vnútra na povstaleckom území sa pri jednej príležitosti chválil: "Náš III. odbor, ako bezpečnostný odbor, po celé dva mesiace vykonával zatýkanie a zneškodňovanie Nemcov a fašistov. Vyše 18 500 fašistov a nepriateľov demokracie bolo zaistených a čiastka z nich i odsúdená pre svoju zločineckú činnosť proti národnému povstaniu."¹² Toto v priebehu dvoch mesiacov a na území, na ktorom žilo najviac ak 1 500 000 obyvateľov!

Tí nešťastníci, čo prišli iba o peniaze a majetok, alebo vyviazli živí z rúk partizánov a povstaleckých bezpečnostných orgánov, boli na tom ešte pomerne dobre v porovnaní s tými, čo prišli o život len preto, že nepatrili k slovenskej národnosti, alebo nevyhovovali povstalcovi z ideologického či politického hľadiska. Taký osud stihol napríklad 189 mužov z turčianskej obce Sklené a stovky ďalších slovenských a nemeckých občanov, ktorých mŕtvoly zaplnili masové hroby po celom Slovensku. Podľa úradnej nemeckej správy z 20. októbra 1944 z nemeckých obcí na strednom Slovensku (Hauerland) bolo podľa dovedy zistených hlásení povstalcami odvlčených a zavraždených 2383 osôb. Podľa správ Slovenskej tlačovej kancelárie z 10. novembra 1944, Lekárska identifikačná komisia ustanovená slovenskou vládou, vo svojom prvom hlásení oznamovala, že otvorila masový hrob pri Kováčovej, v ktorom sa nachádzalo 20 mŕtvol. Pri Hornej Míčinej sa našiel masový hrob s 82 mŕtvolami, medzi nimi aj ženy, ktorých telá mali viditeľné znaky predchádzajúceho krutého zaobchádzania a 10-ročné dievčatko zastrelené guľkou do týla. Pri Sklabini sa našli dva masové hroby; v jednom bolo 119 mŕtvol a v druhom 21 mŕtvol, medzi nimi aj nemeckí dôstojníci a vojaci atď.¹³

A masové hroby sa zaplňali nevinnými obeťami aj po páde B. Bystrice, ba i po skončení vojny. V správe notárskeho úradu v Klenovci (z 12. júna 1946) sa píše, že v katastri tejto obce v lokalite "Pod Veprom" sa našiel hrob "11-12 maďarských občanov (z obce Hodoscsepányi)... odstrelených partizánmi v decembri 1944..., ktorí síce opustili svoju pracovnú jednotku, ale nechceli sa nechať nasadiť do boja".¹⁴ Poslanec DS Michal Géci vo svojom vystúpení na pléne SNR v decembri 1947 "žiadal vyšetrovanie masového hrobu v Petržalke, kde je pochovaných asi 90 osôb, ktoré začiatkom júla 1945 (teda tri mesiace po "oslobodení Petržalky hrdinskou Červenou armádou") zlikvidovala istá skupina ľudí."¹⁵

Čo bolo hrdinského alebo záslužného v týchto činoch? Prečo sa v post-

totalitnej atmosfére slobody tlače a prejavu nevenovala patričná pozornosť to-
muto tragickému úseku našej minulosti, ako sa to patrí na národ, ktorý sa hlási
k dedičstvu európskej kultúry? Prečo sa neozvú slovenskí historici a publicisti,
ktorí tieto dokumenty študovali, ale napriek rukolapnej evidencii naďalej vy-
hlasujú obdobie tohto barbarstva a bezprávia za národnooslobodzovací boj?
Čo si má človek myslieť o zákonodarcoch, ktorí povyšujú 29. august na štátny
sviatok a zákonom mu chcú dať nedotknuteľnosť, aby sa potom každá kritika
kvalifikovala ako trestný čin? Kto mal na tom záujem, aby Slovensko nastupo-
valo cestu obnovenej samostatnosti s bilagom takej hanby.

Trápne a naivne vyznievajú pokusy zakryť túto hanbu figovým lístím vyš-
ších cieľov, šlachetných úmyslov a blahodarných výsledkov. Tak, napríklad,
v denníku Koridor (č. 150, z 29. aug. 1992) čítame: "Áno, povstanie sa nezaobišlo
ani bez zverstiev – tie sa však vyskytnú všade, kde sa bojuje, strieľa a zabíja.
Zverstvávajú sa páchali aj počas Veľkej francúzskej revolúcie, na ktorú sú napriek
tomu Francúzi takí hrdí a ktorú im závidí celý svet. Okrajové sprievodné javy
nemôžu devalvovať veľké činy národa, a povstanie takým činom nesporne bolo.
V celej Európe je známe ako (po Titovej partizánskej vojne) druhé najväčšie
ozbrojené vystúpenie proti fašizmu, teda proti ideológii, ktorú určité kruhy
dodnes tak vytrvalo dávajú do demagogických súvislostí so Slovenskom. Ne-
hovoriac už o tom, že práve Slovenským povstaním získalo celé povojnové Česko-
Slovensko vstupenku do tábora víťazných mocností."¹⁶

Toto je smutná ukážka, ako hlboko sa zakorenili vinnému svedomiu laho-
diace, ale pritom duši národa škodlivé legendy.

Začnime od konca: Tvrdenie, že povstaním získalo povojnové Česko-Slovensko
vstupenku do tábora víťazných mocností, je pre Slovákov smiešne, pre Čechov
urážlivé a pre ostatný svet nepodstatné. Klasifikovať povstanie ako "druhé (po
Titovej partizánskej vojne) najväčšie ozbrojené vystúpenie proti fašizmu" je
znásilňovaním historickej vedy. O partizánskom hnutí počas II. svetovej vojny
jestvuje na západe už obsiahla literatúra. Slovenskému povstaniu – ak sa vôbec
o ňom píše – sa tam priznáva omnoho skromnejšie miesto. Lebo keď sa vyhod-
nocuje slovenský podiel štandardnými kritériami a meria dosiahnutými výsled-
kami, scvrkne sa význam povstania do mikroskopických rozmerov.

Najväčším argumentom je však zmalicherňovanie nefudských ukrutností
na "okrajové javy" a stávanie povstania na úroveň Francúzskej revolúcie. "Zver-
stvávajú" nemožno ospravedlniť tým, že sa konajú všade, kde sa bojuje, pretože aj
vojna má svoje pravidlá, porušenie ktorých sa odsudzuje a trestá ako vojnový
zločin. Takým zločinom je napríklad vraždenie zajatcov, civilných osôb, tero-
rizovanie bezbranného obyvateľstva, jeho okrádanie, znásilňovanie atď. Toto sú
zločiny, či ich už pácha porazená alebo víťazná strana. Znehodnocovali by sme
zmysel povstania, i keby sa ono bolo viedlo z tých najšlachetnejších pohnútok.

Len neinformovaný novinár môže porovnávať Francúzsku revolúciu so slo-
venským povstaním z roku 1944. Je síce pravda, že aj vo Francúzsku bolo "ob-
dobie teroru", ale vo všetkom ostatnom Francúzska revolúcia predstavovala
úplne iné hnutie pôvodom, cieľom, účasťou masy i sprievodnými javmi. Keď sa
v nej vyzúril teror a proticirkevné tendencie, ostala po nej deklarácia ľudských
práv, decimálna sústava mier a váh, zmodernizovaná verejná správa, zreformo-
vané zákonodarstvo, podnetné myšlienkové prúdy atď. Ale i napriek týmto
pozitívnym výsledkom nie každý Francúz je na svoju revolúciu hrdý, ani im ju

celý svet nezavídí. Pri nedávnom 200-ročnom jubileu Francúzskej revolúcie sme sa mohli o tom opätovne presvedčiť. Boli sme svedkami, ako sa so slávnou i neslávnou epochou svojich dejín vyrovnáva kultúrny národ.

V tomto ohľade by si od Francúzov mali vziať príklad aj naši historici a politici a po polstoročnom odstupe položiť aj úprimne odpoveď na otázku: Čo ostane zo SNP, keď sa zodpovedne realisticky zhodnotia tie javy, ktoré sa doteraz dogmaticky vyhlasovali za hrdinstvá, úspechy a výdobytky povstania a keď sa na druhú miskú váh položia omyly, zbabelstvá, zadné úmysly, neľudskosti a protiprávne činy? Vynieslo povstanie na povrch hodnoty, ktoré by rodičia mohli dávať deťom za nasledovaniahodný vzor nežistnosti, obetavosti a rodolásky; hrdinov, ktorých konanie budí všeobecný obdiv a úctu; vodcov, ktorých motivovali iba šlachetné úmysly a úzkostlivá starosť o budúcnosť svojho národa?

Poctivé spytovanie svedomia dovedie k záveru, že v povstaní bol národ svojimi pomýlenými synmi pozbavený štátu a potom veľmi rýchlo stratil aj svoju zvrchovanosť i svoju česť. Za posledné dva roky sme si zvrchovanosť a štátnosť obnovili, ale ešte stále nás čaká veľká úloha očistiť česť národa, zbaviť ho pocitov menejcennosti a vrátiť mu vieru v seba a svoju životaschopnosť.

Nebude to ľahká úloha. Dve generácie národa boli vystavené indoktrinácii, kde sa im vštepovala zvrátená hierarchia duchovných a národných hodnôt. Povstanie nadobudlo podobu, aká vyhovovala predstavám a cieľom nezičlivcov národa, ktorí nad nami vládli. K zamaskovaniu jeho pravej tváre a k vytvoreniu falošnej legendy sa vybudovalo celé propagačno-priemyselné odvetvie, ktoré zamestnávalo stovky historikov, politikov, spisovateľov, výtvarných umelcov, divadelníkov, učiteľov, novinárov. Účasť na povstaní sa štedro odmeňovala, bola kľúčom k vedúcim postaveniam, k vysokým funkciám a k iným výhodám.¹⁷ Už v marci 1946 Predsedníctvo SNR rozhodlo "udelieť Dr. O. Pavlíkovi, riaditeľovi meštianskej školy voľné systemizované služobné miesto v III. platovej stupnici... s úradným titulom hlavný odborný radca, po odpustení čakateľskej doby, predpísanej ustanovovacej skúšky... a odpustením vysokoškolského vzdelania. Menovanie sa uskutočnilo za aktívnu účasť v SNP."¹⁸ Požívateľmi takýchto výhod boli nielen priami, ale aj mnohí dodatočne adoptovaní účastníci povstania a neskôr aj propagátori, exekútori a kustódi "odkazu povstania" v každej jeho – doteraz aspoň päťkrát prehodnotenej – podobe. Takto sa podarilo skompromitovať a morálne oslabiť dve generácie byrokracie i celé vrstvy slovenskej inteligencie. Materiálne výhody a nimi zahlušená úprimnosť voči sebe samému, im bránia priznať, že to, čo učinili, písali a vyznávali, bolo falošné. Aby ospravedlnili svoje konanie, usilovne vymýšľajú tézy, prečo sa vraj povstanie nesmie zvrhnúť z piedestálu modloslužby.

Jednou takou hypotézou je tvrdenie, že spojenci neuznávali Slovensko, ale iba Dr. Beneša a jeho Česko-Slovensko a že teda prípravovatelia povstania iný výber nemali. To je však veľmi slabý argument. "Uznanie" Česko-Slovenska malo viac propagačnú než závažnú hodnotu. Lebo v tom istom čase, keď pôsobila v Londýne exilová česko-slovenská vláda a v Spojených štátoch pracovalo "česko-slovenské vyslanectvo" na čele s Vladimírom Hurbanom, v Anglicku pôsobila aj Slovenská národná rada (na čele s Petrom Prídavkom) s programom samostatného Slovenska, a v Spojených štátoch pracovali ďalej spolky a vychádzali časopisy, ktoré obhajovali a presadzovali samostatné Slovensko. V Spojených štátoch pôsobil aj Dr. Milan Hodža s programom Stredoeurópskej federácie, v ktorej

Slovensko malo mať rovnocenné postavenie s inými stredoeurópskymi národmi. Dr. Beneš a exilová čs. vláda vyvinuli obrovské úsilie, aby mohli potlačiť činnosť týchto jednotlivcov, skupín a organizácií, ale bezvýsledne. Veď ako by mohli spojenecké vlády potlačiť prirodzené úsilie národa o jeho samourčenie, keď v Atlantickvej charte (dňa 14. aug. 1941) slávnostne proklamovali "právo každého národa vyvolať si takú vládu, pod akou chce žiť". Vyhlásenie povstania s programom zachovania Slovenskej republiky by bolo bývalo neprijemnou zvesťou pre Dr. Beneša, ale pre Spojencov by nebolo nijakým prekvapením. Aký postoj by boli k nemu zaujali, to nikto nemôže vedieť a preto argument, ako by sa k tomu stavali Spojenci, do vážnej debaty vôbec nepatrí.

Iná apológia povstania presadzuje názory, že bez povstania by Slovensko bolo porazeným štátom, muselo by platiť veľké reparácie a nebolo by sa nám navrátilo južné Slovensko, ktoré sme v zmysle Viedenskej arbitráže v novembri 1938 museli odstúpiť Maďarsku. To je síce možné, ale veľmi nepravdepodobné. Je totiž ťažko pochopiť, že Spojenci by boli odmenili porazené Maďarsko ponechaním toho slovenského územia, ktoré Maďarom prisúdili zahraniční ministri Hitlera a Mussoliniho.

Na ospravedlnenie neospravedliteľného činu nemožno vymyslieť nijaký argument. Možno operovať s polopravdami, možno vynášať na povrch nepodstatné stránky a z kontextu vytrhnuté vety, skutky a úradné opatrenia, ale nijakou manipuláciou skutočností nemožno vypracovať logicky súvislú a racionálne obstojnú argumentáciu, ktorá by rehabilitovala povstanie ako celonárodný a výkupný čin.

Po 50-ročnom odstupe je už načase odložiť ružové okuliare socialistickej mytológie a pozrieť sa na povstanie objektívne, kriticky a spod zorného uhla všeobecne platných historických kritérií, ľudských hodnôt i národných záujmov. Neposudzovať ho podľa toho, aké by chcelo byť a čo chcelo docieľať, ale aké bolo a čo sa ním dosiahlo. Vo svetle výsledkov a skúseností posledných desaťročí sa nám ono musí javiť, ako národné nešťastie, ktorým začína obdobie teroru, bezprávia a neslobody.

Zamlčovanie týchto tragických skutočností, alebo dokonca ich povyšovanie na hrdinské činy, sa nezrovnáva s tradičným chápaním európskej civilizácie a paušálne pardonovanie "všetkých deliktov, ktorých sa účastníci dopustili počas národnooslobodzovacieho boja"¹⁹ odporuje bežným princípom spravodlivosti. A aby výsmech spravodlivosti bol úplný, v tom istom čase, keď sa výčiny partizánov z obdobia 1944–1945 legálne vyhlásili za beztrestné, vynášali sa retroaktívne nariadenia a zákony, ktorými sa stíhali často úplne nevinní občania za previnenie proti zákonom, ktoré v čase údajného spáchaného činu vôbec nejestvovali!

A tento stav, kde na jednej strane sa zločiny zahladzujú, ba i glorifikujú, a na druhej strane sa legalizujú akty politickej pomsty a nenávisť, pretrváva na Slovensku podnes. Táto nespravodlivosť a krivda naliehavo volá po náprave. Ale namiesto odsúdenia vinníkov a očistenia ukrivdených premnohí naši politici, publicisti i vedeckí pracovníci sa všetkými prostriedkami usilujú zachovať jestvujúci stav. Jedným prejavom ich pomýleného konzervativizmu je aj vyhlásenie 29. augusta za štátny sviatok. Bol to nerozvážny krok a v záujme krajšej a štátnejšej budúcnosti bude ho treba čím skôr odčiniť.

I keď to bude pre niektorých ľudí neprijemné a pre iných i bolestné, musíme

sa zbaviť farchy viny, ktorá v roku 1944 zaľahla na svedomie národa. Povýšenie 29. augusta na štátny sviatok je nezaslúženým pokorením národa a nemožno ho prijať bez protestu. Nemalo by to však byť len mĺkve a pasívne rozhorčenie. Pravdu, spravodlivosť a česť národa treba obhajovať verejne i s rizikom, že sa nám za to dostane veľa príkoria či už od zainteresovaných kruhov alebo od starých štruktúr v tlači, v oznamovacích prostriedkoch a vo verejnom živote. Je to však naša povinnosť nielen voči nevinným obetiam povstania, ale aj voči národu, ľudstvu i sebe samému. Mŕtve kamene by sa ozvali, keby sme si nespĺnili túto svoju povinnosť my, žijúci.

POZNÁMKY

¹ Zákon č. 489 z 29. sept. 1992, Zbierka zákonov, čiastka 97, s. 2795.

² Vnuk, F.: Neuveriteľné sprisahanie, 2. vyd., Bratislava 1992 s. 178.

³ Slovenský národný archív, Bratislava (v ďalšom SNA), Fond S, S-436-1.

⁴ ib.

⁵ Toto zdôrazňoval Dr. Tiso aj pred Národným súdom v svojej obhajovacej reči. Pozri Dr. Jozef Tiso o sebe (pre tlač pripravil Dr. J. Paučo), Passaic, N.Y. 1952, s. 49.

⁶ Minister národnej obrany gen. F. Čatloš, ktorý sa v septembri 1944 pridal k povstalcovi, vo svojom prejave na VII. zasadnutí Štátnej rady dňa 30. septembra 1942 takto hodnotil slovenských vojakov na východnom fronte:

"Slovák v boji proti boľševikovi má už dávno zakorenenú tradíciu víťazstiev, od samého zrodu boľševizmu a aj odpadlíci z národa povrdili už i vlastnými skutkami správnosť postupu Slovenska v tejto najväčšej a svätej vojne proti Sovietom. Slovenský vojak je svedomitý. To znamená, že nejestvuje, vcelku vzato, ani jedna bojová situácia, ktorú by naši vojaci nevyriešili statočne a stopercentne spoľahlivo. Veliteľ má ľahkú a vďačnú úlohu, keď vie, že jeho podriadení bojovníci nešpekulujú, nevykrúcajú a nevyhýbajú sa bojom, ale urobia dokonca vo svojej slovenskej svedomitosti, vo svojej hlboko nábožensky založenej mravnosti, vo svojom bojomom eláne a vo svojej prirodzenej inteligencii, ešte viac, než to striktný rozkaz od nich vyžaduje. To je vlastnosť nášho vojaka bojujúceho dnes v Rusku. Veľmi rýchlo a bezpečne sa zorientujú, lebo vedia sa s obyvateľstvom dohovoriť a poznajú jeho mentalitu..."

Slovenský vojak, neskazený ešte špekulatívnou vyháňavosťou sa spod zodpovednosti, svedomitý do krajnosti a hrdý i čestný národovec vedie tón v súťaživoživotného zápasu národov v ťažkom boji proti ozruce boľševickej vojenskej mašinérie. Patrí teda k neznámymi jednotlivo menovaným vojakom v poli plná chvála a vďaka sebavedomého národa a slovenského štátu." (SNA, NS Trľud 546, krab. 50).

⁷ SNA, ÚP-SNR, krab.

⁸ Podľa správy gen. M. Ferjenčíka (Bojovník, z 27. júna 1946), povstania sa zúčastnilo 62 000 vojakov a 20 620 partizánov. Ale presnejšie vyčíslenie udáva oveľa nižší počet, najmä pokiaľ ide o partizánov (okolo 16 000, z toho asi 11 200 Slovákov a vyše 3000 sovietskych občanov). Pozri tiež: Encyklopédia Slovenska, Bratislava 1982; heslá: Partizáni a Zväz slovenských partizánov.

⁹ V marci 1945 vyhlásila SNR na "oslobodenom území" mobilizáciu ročníkov 1910 až 1926. (Pozri: SNA ÚP-SNR B-19, krab. 254a). Výsledky však boli biedne. V okrese Spišská Nová Ves takmer 60 % brancov podliehajúcich vyhláske sa k prezentácii nedostavilo. Predseda prezentačnej komisie v Michalovciach, kpt. Petz hlásil dňa 14. marca 1945 na vojenské veliteľstvo do Košíc: "Nástup záložníkov na prezentáciu je veľmi neporiadny, keďže z doteraz predvolaných 13 obcí a dostaví sa majúcich 295 záložníkov, dostavilo sa k prezentácii iba 52. Z piatich obcí dokonca nenastúpil ani jeden. Zakročila okresná polícia, ale bez výsledku. Záložníci majúci sa dostaviť, sťahujú sa k miestam zalesneným, aby sa mohli v nich skrývať, keby prišla pre nich milícia" (SNA, ÚP-SNR B-19, krab. 255). Por. František Crhák hlásil Prezentačnej komisii v Sobrancech: "Hlásim, že z odeslaného mužstva 41 mužů byľy dovedeny četníckou hlídľkou pouze dva muže... Cestou ostatní zběhli" (SNA ÚP-SNR B-1-19, krab. 256). Podľa iného hlásenia "dňa 17. marca nastúpil strážmajster Štefan Kľučiar s 31 prezenčnými vojakmi zo Sobraniec do Popradu. Do Popradu neprišiel ani jeden." (ib.) Kpt. Ludo Križka, predseda prezentačnej komisie v Sobrancech hlási Veliteľstvu oslobodeného územia dňa

21. marca: "Hlásim, že k prezentácii v Sobranciach sa nedostavilo 327 osôb, ktoré podliehajú mobilizačnej vyhláške. Ako s nimi naložiť Všetky tieto osoby sú slovenskej národnosti." (ib.) Atď.

Nielen záložníci sa vyhýbali vojenskej službe, ale aj aktívni príslušníci z nej utekali, ako o tom svedčí prípis Predsedníctva SNR adresovaný Povereníctvu vnútra: "Veliteľstvo I. čs. zboru v ZSSR zaslalo nám pripojený zoznam vojenských zbehov, príslušníkov I. čs. armádneho zboru, ktorí sú príslušní do obcí na oslobodenom území Slovenska a žiada, aby cestou bezpečnostných orgánov bolo zahájené stopovanie a v prípade ich chytenia, aby títo boli daní k dispozícii čs. poľnému prokurátorovi." (SNA ÚP-SNR B-19, krab. 255).

¹⁰ V. Prečan, Slovenské národné povstanie, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 972.

¹¹ Materiály z Archivu Hlavného štábu Partizánských oddílů na Slovensku (SNA, Fond „S“, krab. 503).

¹² SNA, ÚP-SNR, krab. 451.

¹³ Bundesarchiv, Koblenz, R70, Slowakei 314. Pozri tiež slovenskú a na Slovensku vychádzajúcu dennú tlač z októbra–decembra 1944 (Slovák, Slovenská pravda, Slovenská politika, Grenzbote, atď).

¹⁴ SNA, ÚP-SNR, krab. 451.

¹⁵ Čas. 21.12.1947

¹⁶ Koridor, č. 150 z 29. augusta 1992.

¹⁷ Pozri notorický zákon č. 255/1946 Zb. z. a n.

¹⁸ SNA, ÚP-SNR, krab. 3.

¹⁹ Zákon č. 115/1946 Zb. z. a n. (O právnosti jednaní souvisejících s bojem a znovunabytí svobody Čechů a Slováků), prijatý Dočasným národným zhromaždením dňa 8. mája 1946.

AUGUSTOVÝ PUČ A JEHO CHARAKTER

PETER BIELIK

Puč v auguste r. 1944 bol zložitou udalosťou, ktorý sa vyznačoval nejednotnosťou motívov a cieľov jeho účastníkov. U najpočetnejšej skupiny, príslušníkov armády nižších hodností, obvykle išlo len o vedomie obrany voči Nemcom, o ktorých často šli nepravdivé hrôzostrašné správy, napr. že strieľajú všetkých zajatých slovenských vojakov, že civilistov-mužov odvliekajú do Nemecka, že napichávajú deti na bodáky atď. Nemali úlohu mala lživá správa o zavraždení prezidenta Tisa Nemcami, prípadne o jeho zajatí Nemcami. Do značnej miery účasť tejto skupiny na puči bola nedobrovoľná.

Vcelku iné pomery vládli v partizánskom hnutí, v ktorom sa prejavoval silný komunistický vplyv.

Pre charakter puču mali najväčší význam motívy a ciele vedenia puču, pričom boli rozdiely medzi jeho komunistickou a nekomunistickou zložkou. U vedenia puču okrem osobných išlo o tieto politické ciele:

1. Odstrániť režim 1. Slovenskej republiky
2. Zlikvidovať slovenský štát a obnoviť Česko-Slovensko
3. Uskutočniť ozbrojenú akciu proti Nemecku

Prvý cieľ, pre ktorý sa táto udalosť nazýva aj pučom, bol pre mnohých vedúcich činiteľov puču, predovšetkým pre komunistov, tým prvoradým. Oprávnený by mohol byť vtedy, keby režim 1. SR mal teroristický charakter a úspešným pučom by sa zlepšili pomery. Ale režim 1. Slovenskej republiky nemal takýto charakter, napr. napriek vojnovkej dobe nepoužíval trest smrti z politických dôvodov, čo je svetovým unikátom. Naopak, na pučistickom území zavládli teroristické pomery s početnými obeťami.

Druhý cieľ by mohol mať oprávnenie, keby sa uskutočňoval pokojnou a demokratickou cestou, tak, ako vznikla 1. SR. Použitím násilia na dosiahnutie tohto cieľa (navyše v spojení s cudzími mocami a činiteľmi) sa podľa vtedajšieho i dnešného zákona pučisti dopustili vlastizrady.

Čo sa týka tretieho cieľa, ten by mohol mať oprávnenie, ak by išlo o zmysluplnú obranu chrániť ľudské životy. Ale o to pučistom nešlo, im išlo o uskutočnenie vojnovkej akcie, ktorej bezprostredným cieľom nebola ochrana ľudských životov. Už pred vypuknutím puču v plnej sile dochádzalo k ozbrojeným útokom na príslušníkov nemeckej armády a k ich likvidovaniu. Preto puč mal za následok značné straty na ľudských životoch, ktoré by mohli byť oveľa vyššie, nebyť toho, že prezident Tiso a ostatní slovenskí politickí činitelia sa nepridali k protinemeckému vystúpeniu a miernili nemecké represálie. Orientáciou na spojenectvo so ZSSR, ktorého systém nebol o nič lepší ako systém nacistického Nemecka, pučisti nepodporili všeľudské hodnoty. Puč ani nezabránil masovým represáliám a vojnovým zločinom ZSSR na území Slovenska, následkom ktorých zahynuli tisícky obyvateľov Slovenska. Necelonárodnou, straníckou orientáciou pučisti dosiahli, že ich akcia bola z vojenskej stránky slabá, hazardná a málo účinná. Je možné, že skôr oddialila ako urýchlila porážku Nemecka (podniknutím nevýhodného útoku sovietskej armády v Karpatoch).

Významnou stránkou puču bolo masové páchanie zločinov proti ľudskosti bez potrestania ich pôvodcov, hoci sa pritom porušovalo aj medzinárodné právo.

K najvýraznejšiemu porušeniu medzinárodného práva došlo 28. 8. 1944, čiže ešte pred príchodom nemeckých vojsk na Slovensko. Dôstojník slovenskej armády Cyril Kuchta dal postrieľať členov nemeckej diplomatickej misie.¹ Osoba diplomata podľa medzinárodného práva sa pokladá za nedotknuteľnú. Po vražde členovia vražednej skupiny sa okamžite vrhli na svoje obeť a oberali ich o cigarety a cennejšie veci, čo tiež patrí k nepremlčateľnému trestnému činu. Na morálny charakter povojnových režimov (1945-48, 1948-89, 1989-92) poukazuje i to, že ani v jednom z nich Kuchta nebol potrestaný, hoci tento čin bol všeobecne známy. Naopak Kuchta služobne postupoval a v r. 1991 si ho dokonca osobne uctil vtedajší predseda česko-slovenského parlamentu Dubček. Jeho dôstojnícka hodnosť dodnes kazí štít slovenskej armády.

Tento zločin sa mohol skončiť krutými nemeckými represáliami voči Slovensku. Rozsiahlejším represáliám zabránil prezident Tiso (napr. zbombardovaniu 3 slovenských miest). Údajne za nich malo byť aj odstrelených 240 slovenských občanov a vraj na Tisove prosby bol ich počet znížený na 48. Tí aj boli zastrelení začiatkom októbra pri Martine. Obete pochádzali hlavne z neďalekej dediny Sklabiňa, kde vtedy mala základňu 1. Štefánikova partizánska brigáda, ktorej veliteľ, sovietsky dôstojník Veličko, mal tiež podiel na martinskej masacre. Časť obyvateľov Sklabine sa zapojila do činnosti tejto brigády. Okrem podielu na martinskej masacre sa členovia tejto jednotky, zvlášť jej protispravodajskej skupiny, dopustili mnohých ďalších zločinov. Mnohé z nich sa udiali v Sklabini. Tu už pred začatím puču sa začali odstreľovať nevinní ľudia, hlavne Nemci z okolia. Podľa bývalého okresného náčelníka Littricha pri exhumácii obetí v Sklabini sa našlo 174 ľudí.² Z nich bolo 23 príslušníkov nemeckej diplomatickej misie, postrieľanej v Martine. Medzi nimi bolo i jedno dieťa a jedna žena. Väčšina obetí sa našla na lesnej čistine neďaleko horného konca dediny, ktorá pred vojnou slúžila na dedinské zábavy. Zrejme vzhľadom na podobnosť tohto miesta a iných miest masových vrážd spáchaných počas puču s miestom povraždenia poľských dôstojníkov pri Katyni, ako aj na podobných pôvodcov týchto vrážd, miesta pučistických zločincov sa u nás začali nazývať katynskými lesmi. Mnohé obeť niesli znaky mučenia, ako rozdrvené kĺby, rozbité kosti. Jedna žena mala na tele vyrezané hákové kríže, iný muž ho mal vypálený, ďalší muž mal vyrezané srdce.³ Vraždy pred vypuknutím puču sa udiali aj na juhu Turca v Hornej Štubni. Tu partizáni zajali niekoľkých ozbrojených miestnych Nemcov. Pri pokuse ich druhov oslobodiť ich, 7 z nich partizáni zlikvidovali.⁴ Počas puču naraz odstrelili 8 ľudí, zrejme ukrajinských utečencov.⁵ Okrem týchto udiali sa tu i ďalšie vraždy.

V neďalekom Sklenom 21. 9. 1944 medzi 13. a 14. hodinou partizáni guľometmi a granátmi povraždili 187 mužov vo veku od 15 do 59 rokov,⁶ na okraji lesa pri železnici vedúcej zo Skleného do H. Štubne. Niekoľkým desiatkam mužov sa podarilo zachrániť, predovšetkým útekom. Dvaja muži prežili svoju smrť v hromadnom hrobe, medzi nimi bol miestny farár Pöss. Po vražde vrahovia skočili do hrobu a prisvojovali si cennosti po svojich obetiach. Potom cynicky vyzvali príbuzných obetí, aby svojim blízkym priniesli jedlo. Tí, dúfajúc, že žijú, tak aj urobili, aby potom ostali šokovaní pohľadom na ich telá znetvorené výbuchmi granátov.⁷ Je symbolické, že partizánsky oddiel, ktorého časť členov sa dopustila

tohto zločinu, mala vo svojom názve meno Lenina a Stalina. Partizánske jednotky tohto oddielu pôsobiace v Sklenom pozostávali hlavne z Utekáčanov. Vrahovia okrem lupu mohli získať nielen rôzne zákonné výhody, a po schválení tohto štátneho sviatku získali aj dôvod k oslave.

Masové hroby neobišli ani Liptov. Aj tu už pred vypuknutím puču v plnej sile došlo k vraždám. V Lubochni v bývalej vile Andrej sa 28. 8. 1944 útočiacej vojensko-partizánskej jednotke vzdala takmer 20-členná nemecká jednotka, ktorá tu slúžila na ochranu tunajších detských nemeckých táborov. Takmer okamžite boli postrieľaní pri neďalekom hoteli Fatra, vrátane telefonistky.⁸ Zastrelený nebol jeden zajatec, ktorý sa označil za Poliaka.

Už pred príchodom nemeckých vojsk, od 29. augusta sa masovo vraždilo i v Ružomberku a jeho okolí. Medzi obeťami boli hlavne nemeckí vojaci a civilisti z Ružomberka alebo odvečení z vlakov prechádzajúcich Ružomberkom od 27. 8. 1944, kedy sa pučisti zmocnili Ružomberka. Asi 700 m nad dedinou Liptovská Lužná ich bolo zastrelených 22,⁹ v Ružomberku podľa jedného svedectva 13, na Podsuchej 146.¹⁰ Skupina vraždica civilistov z Ružomberka, v ktorej boli 2 ženy, používala medzinárodnou dohodou zakázané trieštivé náboje (dum-dum).¹¹ Medzi obeťami boli ženy, deti i starci, vrátane 78-ročného Jozefa Ulricha. Byty povraždených Ružomberčanov boli vyrabované, ich zariadenia si prisvojili miestni pučisti. Podľa jednej správy si jeden z pučistických vodcov, mjr. Vesel, zobral kožuchy a strieborný príbor a miestny pučistický národný výbor zaplatil veliteľovi 1. Stalinovej brigády kpt. Jegorovi za vykonané vraždy 20 000 korún.¹² Nebyť toho, že puč v Ružomberku mal len krátke trvanie, počet obetí by bol asi niekoľkokrát väčší. Do smutného zemepisu masových hrobov patrí i Partizánska Lupča. Nad ňou, pri vchode do Lupčianskej doliny 5. alebo 6. septembra bolo partizánmi odstrelených 32 ľudí, prevažne Nemcov z Liptova.¹³ Okrem toho 27. 10. 1944 poniže osady Magurka patriacej do Partizánskej Lupče, bolo odstrelených asi 70 Nemcov, pochádzajúcich hlavne z Kunešova pri Kremnici. Títo boli počas puču nasadení za otrockých pomerov na výstavbu letiska pri Brezne. Pred porážkou puču boli prepustení a vracali sa domov cez Nízke Tatry. Tu boli partizánmi zadržaní, orabovaní a postrieľaní, okrem troch, ktorým sa podarilo ujsť.¹⁴ Podľa jedného prameňa ich dal postrieľať partizánsky veliteľ M. K.: ten to ale popiera a tvrdí, že ich zlikvidovali iní partizánski činitelia, Veličko a Lach.

V tejto oblasti Nízkych Tatier, na vrchu Veľká Chochuľa, sa našlo ďalších asi 45 obetí, včítane žien a detí. Ich totožnosť nie je známa.¹⁵

Ani Pohronie nebolo ušetrené od týchto zločinov. Už 27. 8. 1944 pri Brezne bolo partizánmi postrieľaných 5 ľudí, hlavne miestnych činiteľov.¹⁶ Aj tu miestni pučisti si prisvojili majetok obetí. Okrem toho tu boli strieľaní nemeckí vojaci, zajímaní z nemeckých vlakov od 25. 8. 1944, ako aj ďalší miestni civilisti. Celkový počet obetí je aspoň 11.

K rozsiahlejším vraždám došlo i pri stredisku puču, pri Banskej Bystrici. Zdá sa, že tu bolo aj stredisko zločinov proti ľudskosti. V masovom hrobe pri Hornej Mičinej, pod lesom pri ceste vedúcej do Banskej Bystrice, bolo v masových hroboch nájdených 82 osôb¹⁷, neskôr v ďalšom sa objavilo ešte 8.¹⁸ Pri exhumácii v novembri sa zistilo, že telá asi 30 osôb ležali v hrobe len krátku dobu, takže nie je vylúčené, že tieto osoby postrieľali Nemci. Obeťami v hroboch boli hlavne Slováci¹⁹, časť obetí boli Nemci z horného Ponitria, hlavne z Nitrianskeho Pravna.²⁰ Medzi obeťami boli i ženy a deti. Strielala ich sovietska partizánka.²¹ Časť obetí

nemala na sebe ani šaty,²² zrejme nielen z dôvodov lupu, ale aj preto, aby identifikáciou obetí sa nedali zistiť vrahovia, ako sa to stalo v Katyni.

Podľa dobovej tlače nemecká armáda objavila severozápadne od dediny Staré Hory, pri miestnej časti Horná Turecká, masový hrob. Údáva sa, že tu bolo 900 obetí, čo by mal byť najväčší masový hrob zavinený pučistami.²³ Na uvedenom mieste istú dobu sídlil štáb 1. Stalinovej brigády. Uvedená správa je ale málo spoľahlivá.

Pri Zvolene, juhozápadne od mesta pri železničnej trati, asi 1 km od hradu sa našlo 14 obetí. Zavraždení boli vyzlečení do spodných šiat. Niektoré z obetí boli asi ukrajinskí utečenci.²⁴ Údajne okolo 50 ľudí bolo odstrelených na inom mieste, Pod Hapudkou.²⁵

17. 9. 1944 v Sliači, na moste vedúcom do miestnej časti Hájniky, bolo odstrelených aspoň 11 osôb,²⁶ napríklad zvolenský starosta Ricotti. Obete boli najprv mučené horúcou vodou v kúpeľoch v Kováčovej a olúpené. Po zabití boli pohádzané do Hrona. Tento zločin pučistické vedenie výnimočne potrestalo. Okrem toho v Hájnikoch boli zavraždení ďalší ľudia. Jednému z nich, Talajovi z Dvorníkov pri Hontianskych Tesároch najprv polámali ruky, vylúpili oči a rozrezali brucho.²⁷

Počas puču v Kováčovej sídlil štáb partizánskej brigády kpt. Jána Nálepku. Ako aj v iných prípadoch, aj tu sa sídlo štábu partizánskej jednotky stalo sídlom masových vražd. Pri exhumácii v lese Brezina sa našlo 20 osôb, z toho 5 žien.²⁸ Obetami boli ukrajinskí utečenci, obyvatelia Krupiny, prípadne iné osoby.

Podľa stručnej dobovej správy ukrajinskí utečenci boli postrielení aj na stanici v Tomášovciach pri Lučenci. Malo tu zahynúť asi 90 osôb.²⁹

Podobne aj na železničnej stanici v Banskej Štiavnici v noci z 25. na 26. 9. 1944 zahynulo aspoň 70 osôb, hlavne z nemeckých dedín Píla a Veľké Pole pri Žarnovici.³⁰ Títo ľudia boli niekoľko dní bez vody prevážaní v preplnených železničných vagónoch. Na stanici v Banskej Štiavnici sa časť z nich udusila. Niektorým zaistencom sa podarilo otvoriť dvere a pokúšali sa ujsť. Za trest, časť zaistencov bola zastrelená.

Medzi sídla partizánskych štábov, v ktorých sa vraždilo, patrí i kuneradský zámok pri Žiline. Tu sídlil štáb 2. Štefánikovej partizánskej brigády. Vďaka tomu, že jednému odsúdencovi sa podarilo ujsť (po vojne ho tzv. ľudový súd nedokázal odsúdiť, až neskôr sa to podarilo na základe živých výpovedí bývalých partizánov komunistickému súdu), podarilo sa nájsť hroby niekoľkých obetí, medzi ktorými bola aspoň jedna žena a jej maloletý syn. Podľa komisára tohto oddielu, Sedláčka, by ich malo byť okolo 20,³¹ pričom nespomínal 15 dievčat, ktoré tu podľa jednej správy boli znásilnené a zastrelené.³²

Ani Ponitrie nebolo ušetrené od týchto hrôz. V Nitrianskom Pravne bolo zavraždených 23 mužov, ktorí v tomto mestečku tvorili jeho duchovné vedenie. Boli aj mučení, pričom im bol vyrezaný jazyk.³³ V Handlovej sa našlo asi 20 zavraždených osôb. Viacerým obetiam boli do dlaní dané retiazky, do ktorých bol vložený tvrdý predmet. Potom sa predmetom začalo krútiť, pričom sa retiazky sťahovali a zároveň drvili prsty a dlane. Pri prípadnom ďalšom sťahovaní retiazky prefali kožu, ktorá sa nalepila na retiazky a zvliekla z dlaní a prstov spolu s nechtami.³⁴

V Strážovských vrchoch pôsobil partizánsky zväzok Ján Žižka. Jeho štáb postupne sídlil v Omastinej, Trebichave a inde. Na týchto miestach sa potom

nachádzali hroby partizánskych obetí. Počet obetí v Trebichove sa odhaduje na 40.³⁵ Vo februári 1945 v bunkri v lese pri Lutove miestni partizáni orabovali a postrieli 9 židov z okolia Nového Mesta n.Váhom, ktorí sa tu skrývali. O tejto lokalite sa zvykne mylne uvádzať, že ich postrieli Nemci. Okrem toho partizáni pre peknú leteckú blúzu zastrelili amerického pilota (havaroval a zoskočil padákom), ako aj miestneho občana Tomeka.

Pravdepodobne najviac obetí v tejto oblasti si vyžiadal masaker powyše Kšinej pod Okrúhlym vrchom 22. 1. 1945. Tu bola bez boja zajatá 10. práporom zväzku Jána Žižku a skupinou Čerkuna aspoň 50-členná protipartizánska gardistická jednotka³⁶ (pravdepodobne 70-členná) a potom postrieľaná.

V Považskom Inovci pôsobila partizánska brigáda Boženko. Nevyvíjala takmer nijakú bojovú činnosť, ale ako aj ostatné partizánske jednotky sa dopustila nejedného zločinu, zvlášť v Novej Lehote, kde istú dobu sídlil jej štáb. Na dnes už neexistujúcej hájovni pod dedinou dal veliteľ tejto brigády Snežinskij zastreliť asi 13 slovenských vojakov, ktorí sa k nemu pridali, pre podozrenie, že sú nemeckými agentmi. Vzhľadom na to, že u neho boli asi 5 mesiacov, bolo takéto podozrenie nezmyselné. Vojaci boli potom pochovaní v spoločnom hrobe na miestnom cintoríne, kde sa dnes nachádza nepravdivý nápis, že padli v boji proti fašizmu. Začiatkom februára vyvraždil rodinu Ábelovcov z kopaníc Dolinka.³⁷ Hlave rodiny predtým odrezali uši, nos, vyrezali jazyk a vyklali oči. Dom Ábelovcov partizáni vyrabovali a potom vypálili. Okrem týchto tu beštiálne mučili a povraždili mnoho ďalších ľudí. Vela ľudí bolo zavraždených pri moravských hraniciach, pri Bzinciach pod Javorinou. 2. 12. 1944 na kopaniciach Vrzávka bola partizánmi zajatá a potom postrieľaná asi 10-členná gardistická jednotka. Jeden z gardistov bol len poranený, dodatočne sa prebral a zachránil. V noci zo 14. na 15. 1. 1945 partizáni zavraždili mlynára Vačka s manželkou a ich dom vyrabovali. No najväčší zločin sa stal v apríli 1945 pred prechodom frontu, keď sa pri tejto dedine dala partizánom zajať niekoľkodesaťčlenná skupina nemeckých vojakov, ktorí sa snažili vrátiť domov. Partizáni ich bezdôvodne postrieľali.³⁸ Podľa bývalého partizána Pavla Kopca ich bolo 42 a boli pochovaní v miestnej časti Jelení potok v lese Javorina.³⁹

Nie nebezpeční zajatci z cudzích armád boli povraždení aj na iných miestach. Napríklad v decembri 1944 pri Klenovci bolo zastrelených a v miestnej časti "Pod Veprom" pochovaných aspoň 11 maďarských vojakov z pracovnej jednotky, ktorých partizáni zajali, pretože sa nechceli zapojiť do bojových akcií na ich strane.⁴⁰ Zrejme sa jedná o tých istých ľudí, ktorých zajal komisár maďarskej brigády partizánskeho zväzku Chruščov Alexander Šimko.

Najrozsiahlejšia vražda vojnových zajatcov sa asi udiala okolo 11. 11. 1944 vo Vihorlate,⁴¹ v oblasti pri zaniknutej obci Valaškovce, na viacerých miestach ako Pri vodárni, Valaškovský jarok a inde. Partizánom sa bez veľkého odporu dali zajať príslušníci 2. maďarskej horskej brigády. Podľa údajov miestnych obyvateľov boli potom v počte asi 150 zastrelení.

Okrem týchto miest sa katynské lesy u nás pravdepodobne nachádzajú v Malachovskej doline pri Banskej Bystrici,⁴² na Oblíku pri Hanušovciach nad Toplou,⁴³ na Donovaloch, pri Kremnických Baniach, v Necpaloch, pri Lozorne, pri Hornom Turčeku, pri Dolnom Turčeku, v Lučivnej na Orave, v Malatinskej doline na Orave, vo Vyhniach, na Podolských kopaniciach a snáď aj inde. Okrem toho sa vyskytuje mnoho hrobov menšieho rozsahu. Podľa nemeckého (pravdepodobne

privysokého) odhadu z decembra 1944 bolo na Slovensku zavraždených 3000 až 4000 osôb, hlavne Slovákov.⁴⁴ Toľko zrejme nepadlo ani nemeckých vojakov v boji proti puču, a to tiež poukazuje na charakter puču.

LITERATÚRA

- ¹ Prečan, V.: Slovenské národné povstanie – Dokumenty. Bratislava 1965, s. 1005
- ² Hlas Slovenska č. 25/1992
- ³ Wohland, L.: Schicksal Hauerland. Bensberg 1989, s. 76–77
- ⁴ Slovenské národné noviny č. 6/1990
- ⁵ Gardista 28. – 29.11.1944
- ⁶ Grossmann, Joh. – Daubner, Joh: Glaserhau. Stuttgart 1986, s. 307
- ⁷ Slovenská Politika 14. 10. 1944; Slovenský Národ č. 7/1992
- ⁸ Tatranský Slovák 6. 1. 1945; Slovák 17. 11. 1944; Nedeľná Pravda 13. 11. 1992
- ⁹ Tatranský Slovák 6. 1. 1945; ŠOKA Liptovský Mikuláš; fond Notársky úrad Liptovská Lúžna, č. 2369 adm.
- ¹⁰ Práca 20. 10. 1990
- ¹¹ Slovenské Ozveny č. 29/1991
- ¹² Tatranský Slovák 6. 1. 1945
- ¹³ Tatranský Slovák 6. 1. 1945; Slovenský národný archív, Zbierka dokumentov o národno-oslobodzovacom boji, IV. krabica č. 17
- ¹⁴ Wohland, L.: Schicksal Hauerland. Bensberg 1989, s. 95; Slovenský národný archív, Zbierka dokumentov o národnooslobodzovateľskom boji, IV. krabica č. 17
- ¹⁵ Prečan, V.: Slovenské národné povstanie – Nemci a Slovensko. Bratislava 1971, s. 573
- ¹⁶ Jablonický, J.: Povstanie bez legend. Bratislava 1990, s. 167
- ¹⁷ Slovák 14. 12. 1944
- ¹⁸ Slobodný Piatok 23. 8. 1991
- ¹⁹ Wohland, L.: Schicksal Hauerland. Bensberg 1989, s. 75
- ²⁰ Grenzbote 16. 11. 1944
- ²¹ Gardista 17. 11. 1944; Smer 2. 7. 1991
- ²² Grenzbote 16. 11. 1944; Smer 2. 7. 1991
- ²³ Štúrov hlas 9. 11. 1944
- ²⁴ Štúrov hlas 21. 11. 1944
- ²⁵ Smer 14. 12. 1990
- ²⁶ Husák, G.: Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1964, s. 322; Štúrov hlas 21. 11. 1944; Práca 22. 8. 1989
- ²⁷ Slovenské národné noviny č. 38/1992
- ²⁸ Grenzbote 16. 11. 1944
- ²⁹ Gardista 11. 10. 1944
- ³⁰ Wohland, L.: Schicksal Hauerland. Bensberg 1989, s. 103; Slovenská Pravda 26.10.1944; Slovenský Denník 15. 6. 1990
- ³¹ Gardista 17. 11. 1944
- ³² Scheinost J.–Kožíšek, A.–Werner K.: Banská Bystrica. Praha 1945, s. 51
- ³³ Grossmann, Joh. – Daubner, Joh.: Glassehau. Stuttgart 1986, s. 312
- ³⁴ Nitrianska Stráž 8. 10. 1944
- ³⁵ Slovák 29. 11. 1944
- ³⁶ Kalač, G.–Štukovský, Št.: V borbe za slobodu. Trenčín 1964, s. 90
- ³⁷ Slovenské Ozveny č. 21/91
- ³⁸ Slovenské Ozveny č. 21/91
- ³⁹ Slovenský národný archív, Národný súd, Tn Iud 646, kinofilm II.a 945
- ⁴⁰ Slovenský národný archív, Povereníctvo vnútra – Bezpečnostný odbor, krabica č. 451
- ⁴¹ Slovenský Východ 25. 1. 1991
- ⁴² Grenzbote 17. 10. 1944
- ⁴³ Kadnár, E.: Smrt přichází na úsvitu. Praha 1971, s. 80
- ⁴⁴ Prečan, V.: Slovenské národné povstanie – Nemci a Slovensko. Bratislava 1971, s. 466

KATYNE KARPATSKÝCH NEMCOV

ONDREJ PÖSS

V úvode chcem povedať, že mojou špecializáciou sú dejiny vedy a techniky, najmä dejiny fyzikálnych odborov. Osobitnému výskumu problematiky povstania som sa nevenoval. Napriek tomu som vedel, že pri prezentovaní udalostí leta a jesene roku 1944 sa dosť zamlčuje, že na povstanie je možné pozrieť sa z viacerých uhlov. Chcem tu hneď povedať, že ak na povstanie pozerám len ako na protifašistické vystúpenie, tak ho ako druhé najväčšie protifašistické vystúpenie v Európe treba hodnotiť pozitívne. Sú tu však aj skutočnosti, ktoré s protifašistickým vystúpením nemali nič spoločné. Jednou z nich sú zločiny na občanoch Slovenska, ktorých jediným "previnením" bola skutočnosť, že sa narodili ako Nemci. A práve o takýchto zločinoch chcem hovoriť vo svojom príspevku, ktorý vzhľadom na stupeň mojich znalostí tejto problematiky môže mať len charakter dokumentácie, na čo som hneď organizátorov upozornil.

Taktiež chcem hneď povedať, že mi nejde o hľadanie vinníkov. Veď aj 200 až 300 karpatských Nemcov z okolia Medzeva, Hornej Nitry a iných oblastí vstúpilo do radov povstalcov, často práve títo boli ako znalci pomerov najaktívnejšími medzi partizánmi. Ide mi o to, aby sa rovnako ako sa nezamlčovali odvetné akcie Sicherheitsdienstu alebo Edelweissu či Heimatschutzu, nezamlčovali udalosti rovnakého druhu, ktoré sa stali predtým.

Prejdem k samotnej téme príspevku. Najskôr sa pokúsím načrtnúť, v akej pozícii sa ocitli karpatskí Nemci v lete roku 1944. Napriek propagande všetkých médií na Slovensku bolo všetkým realisticky uvažujúcim ľuďom zrejmé, že Hitlerovo Nemecko speje vo vojne k porážke. Vytrvalo ignorantské vyhlásenia o druhoradosti iných rás ako rasy nemeckej a často neproporčné vystupovanie špičky Deutsche Partei podnecovali na Slovensku rastúci odpor voči všetkému nemeckému. Nemecká menšina na Slovensku, najmä na strednom Slovensku, v takzvanom Hauerlande, sa postupne dostávala do veľmi nebezpečnej situácie. Vedenie Deutsche Partei v Bratislave a ani nemecký veľvyslanec Ludin však na časté upozornenia nereagovali, zväčša ich hodnotili ako "Schwarzseherei" alebo "Miesmachertum", po slovensky povedané ako maľovanie čerta na stenu. Pri podobnom postoji slovenskej vlády sa teda nedá čudovať, že už viac dní pred oficiálnym vyhlásením povstania si partizáni brali zákon do vlastných rúk, na čo doplatili životmi desiatky nemeckých občanov Slovenska. Heimatschutz vznikol až 2. septembra 1944 nariadením veliteľa nemeckých vojsk na Slovensku Gottloba Bergera a nie ešte pred vypuknutím povstania, ako sa to mylne niekedy uvádza.

K jednotlivým prepadam nemeckého obyvateľstva dochádzalo už od leta roku 1944. Znásobili sa od druhej polovice augusta. Známe sú prepady štyroch kúpajúcich sa mládencov z Hornej Štubne a ich následné zavraždenie. V Turanoch boli 24. augusta zavraždení štyria tamojší nemeckí občania. O deň neskôr išiel povozom handlovský hostinský s troma pomocníkmi do Martina po pivo, cestou ich však zaistili a o dva dni neskôr v Sklabini usmrtili. K podobným prípadom dochádzalo po celom Slovensku. Ich počet sa znásobil po obsadení stredného Slovenska povstalcami. Obetami boli najmä funkcionári Deutsche Par-

tei a Freiwillige Schutzstaffel, no aj rad nevinných osôb, ktoré sa stali obeťami zlovoľe jednotlivcov. Dokumentácia o týchto jednotlivých udalostiach existuje, ja sa však v tomto príspevku vzhľadom na určený rozsah im nemôžem venovať.¹ Situáciu, v akej sa ocitli obyvatelia nemeckých dedín, naznačuje aj nasledovný citát: "Revolučný národný výbor prevzal a vyvinul ihneď svoje účinkovanie, súc si vedomý svojich povinností v hitlerizmom presiaknutej nemeckej obci Sklené, ktorá bola jednou z najväčších fašistických obcí bývalého okresu Kremnica, počítajúca 4300 duší."² Zameriam sa v ďalšom na tri najtragickejšie udalosti.

V nedeľu 27. augusta 1944, teda ešte pred oficiálnym vyhlásením povstania, ozbrojení partizáni sa už voľne pohybovali po Ružomberku. Za pomoci časti slovenských vojakov kontrolovali prechádzajúce vlaky a zadržovali a odzbrojovali nemeckých vojakov. V tejto súvislosti aj Dr. Jablonický píše: "Vybičovaná protinenecká nenávisť viedla aj k zločinom."³ Povstalci okrem nemeckých vojakov zaisťovali aj miestnych nemeckých civilistov, a to aj zo zmiešaných manželstiev. Aj týchto internovali a na druhý deň ich nákladnými autami vyviezli do oblasti Predsucej pred Liptovskou Osadou. Po zoradení ich popravčia čata všetkých postrieľala. Žijúci očitý svedok na tú chvíľu spomína aj takto: "Moje dve známe z parketu – Evžena Krátka (otec Čech a matka Nemka) plus Anička z papierne, tieto to dostali z dum-dum od dvoch partizánok. Jednej odletela hlava a druhej nohy."⁴ Pravdepodobný počet zastrelených osôb je 146, z ktorých boli desiatky nevinných nemeckých občanov Slovenska.

K najväčšej masovej vražde bezbranného nemeckého obyvateľstva došlo 21. septembra 1944 v Sklenom pri Handlovej. Táto tragická udalosť rezonuje v dušiach karpatských Nemcov a Skleňanov obzvlášť dodnes. Keď sa rodáci zo Skleného v roku 1991 obrátili na Turčianske múzeum A. Kmeťa s požiadavkou postaviť obeťam pamätník, 6. septembra 1991 sa im dostalo vyhýbavej odpovede, z ktorej citujem: "Výklad Jozefa Pössa, farára zo Skleného, je silne emotívny, poznačený jeho subjektívnym videním, je to jeho osobné svedectvo, tak sa dostalo aj do literatúry – je to pohľad z druhej strany." Tento "pohľad z druhej strany" je pohľadom človeka, ktorý ako jediný z prvej skupiny povraždených túto tragédiu prežil ukrytý pod hromadami mŕtvych spoluobčanov, medzi nimi aj vlastného otca. Jeho výpoveď je nahratá na magnetofónovej páske, jej prepis prikladám k tomuto príspevku.

Nie je však pravdou, že výpoveď Jozefa Pössa je jediným prameňom. Pohľad "z tejto strany" poskytujú päťväzkové Dejiny SNP 1944, kde po viacerých nepravdivých tvrdeniach sa prišlo k tomuto záveru: "Partizánske jednotky však zastavili vlak, na ktorom boli uvedení zaistenci 2 km od železničnej stanice Sklené, kde ich bolo počtom 176 partizánskymi oddielmi odstrelených, nakoľko si tento trest zaslúžili."⁵ V Štátnom oblastnom archíve v Banskej Bystrici je správa veliteľa četníckej stanice v Hornej Štubni z 24. septembra 1944 o tejto udalosti.⁶ Tu sa uvádza, že dôvodom začiatku strelby bolo, citujem: "...údajne dosiaľ neznámi muži začali na nich (na partizánov – O.P.) strieľať, pričom údajne mal byť do ruky strelený veliteľ tejto partizánskej skupiny." Táto argumentácia je nesporne účelová, veď samotná príprava exekúcie a kopanie hrobu jej nezodpovedá. V závere tejto správy sa píše, že dovedna padlo 290 mužov, čo je číslo prehnané, a že niektorí mŕtvi a ťažko ranení boli nájdení na vzdialenejších miestach.

Ako k tejto tragickej udalosti vlastne došlo? 20. septembra 1944 podvečer

prišli do Skleného nové partizánske jednotky. Tie na druhý deň ráno okolo 8. hodiny vyhlásili, že všetci muži od 16 do 60 rokov sa majú sústrediť v meštianskej škole. Týchto potom naložili do pristavených nákladných vagónov, uzavreli ich a odtiahli asi 2 kilometre smerom na Hornú Štubňu. Z prvých vozňov vybrali okolo 15 mužov, dali im lopaty a krompáče, odvedli ich a prikázali im, ako sa neskôr ukázalo, kopať masový hrob. Po určitom čase nechali z prvých dvoch vagónov nastúpiť mužov do trojstupeňového výkopu a odvedli ich k výkopu. Tam ich spolu s kopáčmi nahnali do výkopu a spustili do nich paľbu. Tých, ktorí ešte žili, postriekali pištoľou alebo použili ručné granáty. Povražených navyše ešte okradli. Medzi týmito mužmi bol aj spomínaný farár zo Skleného, ktorý ako jediný z tejto skupiny, aj keď zranený, túto masovú vraždu prežil. Ďalšiu skupinu zo zvyšných dvoch vagónov dovedli k hrobu po okraj naplnenú mŕtvymi. Títo však, keď videli, čo sa udialo, sa rozutekali. Partizáni svoje zbrane namierili na nich a ďalšie desiatky z nich zastrelili a ťažko zranili. Niekoľkým sa podarilo ujsť, títo potom poskytli ďalšie svedectvá. Celkovo sa stalo obeťami tejto masovej vraždy 187 občanov Skleného len preto, lebo mali nemeckú národnosť.

Ďalšia z masových vražd na nevinných nemeckých občanoch sa uskutočnila 26. septembra 1944 v Banskej Štiavnici. Tragédia týchto ľudí, prevažne z Píly a Veľkého Poľa sa začala v sobotu 23. septembra. V ten deň začali partizáni zaisťovať ľudí z oboch obcí. Večer ich po 45 až 70 naložili do nákladných vagónov v Žarnovici, uzavreli ich a až do utorka večer ich bez vody, jedla a bez otvorenia vagónov bezcieľne prevážali. V utorok večer všetkých natlačili v Hronskej Dúbrave do malých vagónov úzkorozchodnej železnice do Banskej Štiavnice. V časti vlaku boli nákladné vagóny, ktorých dno bolo pokryté jemným karbidovým prachom a boli dobre utesnené. Ľuďom sa nedostávalo dostatok vzduchu, navyše museli dýchať karbidový prach, takže nečudo, že svoje úbohé położenie dávali najavo krikom. Vlak na štiavnickú stanicu dorazil okolo 22. hodiny. Prednosta stanice nevedel, prečo mu tento náklad dopravili, chcel vec prešetriť, ale k tomu sa už nedostal. Na jednom z nákladných vagónov potvorili dvere, na čo niekoľko mužov vypadlo a napoly v bezvedomí ostali ležať. Jeden zo strážcov doniesol vodu a chcel ju naliať ležiacemu. Tento však pravdepodobne v šoku začal rozhadzovať rukami a nohami, pričom zasiahol aj tohto strážcu. Vedľa stojaci strážca na to hneď ležiaceho zastrelil. Ostatní ležiaci po výstrele vyskočili a pokúsili sa ujsť. Strážcovia spustili paľbu, dvaja muži padli hneď, ďalší vo väčšej vzdialenosti. Ten, čo vystrelil prvý do dverí vagóna, kričal: "Ja robím vzduch, kto chce ešte vzduch?" Na to odvedol 14 mužov do skladu, odkiaľ bolo počuť jednotlivé výstrely, len dvakrát po stonaní bolo počuť druhý výstrel.

Medzitým stony z druhého nákladného vagóna naberali na intenzite. Na podlahe už vtedy ležalo niekoľko osôb, ktoré sa udusili. Jedno už mŕtve dievča ležalo celkom pri dverách. S vypätím všetkých síl sa im podarilo sčasti odsunúť dvere a do medzery vsunúť mŕtvu dievčaťa. Strážcovia chceli dvere zavrieť, ale mŕtvola im v tom bránila. Medzitým sa vrátil exekútor zo skladu, do medzery dverí zasunul hlaveň samopal a vyprázdnil zásobník. Navyše dovnútra vagóna ešte hodil ručný granát. Vtedy už mŕtvi chránili živých. Zo 70 pasažierov tohto vagóna ostalo živých 20, zväčša však zranených.

Tieto hrozné chvíle zapôsobili aj na ostatných Nemcov vo vagónoch. Jeden z nich zomrel, ďalší pri pokuse vytlačiť sa z vetracieho okienka zahynul pod

bodákmi stráže. Táto noc na banskoštiavnickej stanici si vyžiadala 83 nevinných obetí.

Zdokumentované sú i ďalšie zločiny, ku ktorým došlo v čase povstania, napríklad v Hornej Štubni, Handlovej, Novej Lehote, Kunešove, ale aj v oblasti Spiša a inde. Podľa nemeckej literatúry počas povstania prišlo o život okolo 1200 karpatských Nemcov.

Osobitne by sa dalo ešte hovoriť o nútených prácach, o hladovaní, bitkách a mučení. Osobitnú zmienku si zasluhuje koncentračný tábor v Slovenskej Lupči, ktorý priniesol mnoho utrpenia. Dalo by sa hovoriť o odvečení do údolia horného Hrona, kde mnohí našli smrť, ako napríklad 62 mužov z Kunešova. Zároveň by sa však dalo veľa hovoriť o pomoci Slovákov zbedačeným nemeckým mužom po ich prepustení. Rozsah príspevku to však neumožňuje.

Záverom chcem povedať, že v záujme o korektné vyrovnanie sa s citlivými otázkami spolužitia Slovákov s karpatskými Nemcami je nevyhnutné o udalostiach, ktoré sa skutočne stali, hovoriť otvorene. Len táto cesta vedie k prehĺbeniu vyše 800-ročného, prevažne dobrého spolužitia Slovákov s karpatskými Nemcami, len na pilieroch pravdy možno stavať pevné mosty.

POZNÁMKY

¹ Tieto udalosti sú zdokumentované: Schicksal Hauerland. Stuttgart 1989, Leidensweg der Karpatendeutschen 1944–1946. Stuttgart 1983. Okrem toho vyšiel rad článkov k tejto téme v Karpatendeutsches Jahrbuch a v štvrťročníku Unser Hauerland. Monografie obcí Hauerlandu

² Dejiny SNP 1944. Bratislava 1984, zv. 4., s. 680

³ Jablonický, J.: Povstanie bez legiend. Bratislava 1990, s. 164. Tu zároveň hovorí: "Týchto zajatcov a zaistencov nemali povstaleckí vojaci nechať napospas partizánom. Keďže sa tak stalo, partizáni ich bez zábran postrelali mimo mesta."

⁴ Komai, L.: Deň pred vypuknutím povstania v Ružomberku. Slovenské ozveny č. 29, 29. 10. 1991.

⁵ Dejiny SNP 1944. Bratislava 1984, zv.4, s. 681.

⁶ Štátny oblastný archív Banská Bystrica, fond Štátne zastupiteľstvo, kartón 129, i. č. 2297/44.

PARTIZÁNI AKO POLITICKÝ A MOCENSKÝ ČINITEL NA SLOVENSKU V ROKOCH 1945–1948

RÓBERT LETZ

Dňa 9. mája 1945 vstúpila do platnosti všeobecná kapitulácia nemeckých vojsk. Vojska v Európe sa skončila. Pomery v jednotlivých európskych krajinách, a teda aj na Slovensku, sa vyznačovali veľkou nestabilitou. Skončenie vojny bolo iba predpokladom k dosiahnutiu konsolidácie a stability. Rozvrátená a vojnou zničená krajina, presuny obyvateľstva, nedostatok potravín a liekov, priveľa mužov v zbrani, mravný úpadok, zmena politického režimu, spojená so stratou štátnej suverenity. Taký bol obraz Slovenska v máji 1945.

Bezprostredne po skončení vojny ostávali popri vojakoch sovietskej armády a 1. československého armádneho zboru v plnej výzbroji rôzne partizánske skupiny. Práve tie vzhľadom na svoj nízky organizačný stupeň, disciplínu a vedomie zodpovednosti, znamenali nebezpečný potenciálny zdroj konfliktu. Táto hrozba sa potvrdila aj v takzvanom divinskom prípade.

Divina je rázovitá slovenská obec, ktorá sa nachádza v okrese Žilina na pravej strane Váhu v pohorí Javorníky. V bezprostrednej blízkosti Diviny ležia menšie obce Divinka a Lúky. Vrchy oddeľujú Divinu od dvoch väčších obcí – Dlhého Poľa a Rudiny.

Keď dňa 30. apríla 1945 opustila nemecká armáda Žilinu a ustúpila ďalej na západ, v Divine prevzal správu miestny národný výbor, pri ktorom sa vytvorila milícia. Jej úlohou bolo chrániť životy a majetky občanov. Prechodné obdobie by Divinčania zvládli bez väčších ťažkostí, nebyť konfliktu s členmi partizánskeho oddielu "Za vlasť" (po rusky "Za rodinu").¹

Obec Dlhé Pole – sídlo hlavného štábu tejto partizánskej skupiny slúžila už tradične ako miesto zhromaždenia a odpočinku jej členov. Koniec vojny zastihol oddiel "Za vlasť" na Morave. Odtiaľ sa presunul na rozkaz svojho veliteľa Michaila Savelieva na zotavenie do Dlhého Poľa. Partizáni znamenali pre Dlhé Pole a okolité obce veľkú príťaž. Každé odmietnutie pomoci kruto trestali. Divinský krčmár Jozef Čuraj im musel ešte počas vojny pravidelne vyplácať sumu 50 000 korún. Keď nemal a nemohol dať, partizáni ho jednoducho priviazali ku konskému záprahu a nechali povláčiť koňmi.²

Časté a opakované vymáhanie potravných článkov, oblečenia, dobytky a pozovov sa stalo po vojne už bezpredmetným. Občania už nevideli zmysel ďalej takýmto spôsobom podporovať partizánov, ktorí si potrebné veci mohli zaobstarávať legálnou cestou. Dňa 13. mája 1945 prišli do Diviny na nákladnom aute piati partizáni – traja Rusi, dvaja Slováci (Jozef Maciášek a Ján Veveričík z Dlhého Poľa) a šofér Čech (Adolf Polášek). Podľa svedectva Anny Mičiankovej z Diviny "... prišli si po zásoby, ktoré nakradli cez zimu v našich obchodoch. Bol to náš prídel – múka, cukor a všetky iné nezbytné veci."³ Partizáni nepovažovali za potrebné upovedomiť o svojom zámere miestny národný výbor, hoci vedeli o jeho existencii. Ukázalo sa, že ich nezaujímala iba tovar, ktorý tu odcudzili a uskladnili ešte v januári 1945. Podnapití ruskí partizáni ozbrojení pištoľami, totiž začali od viacerých Divinčanov pod hrozbou zastrelenia vymáhať kone a alkohol. Krčmára

Ondreja Lokaja postavili k múru a dali mu ultimátum – ak do jednej hodiny nezoženie vodku, zabijú ho. O. Lokaj nemeškal a vec hlásil miestnej milícii. Veliteľ milície Jozef Ozimín dal svojim mužom okamžite rozkaz zasiahnúť a súčasne nechal upovedomiť vojenskú jednotku česko-slovenskej brigády, ubytovanú v neďalekej obci Divinka. Milicionári pri zásahu vyzvali partizánov, aby sa vzdali a legitimovali. Dvaja z nich – Jurij a Vasil – výzvu nepočúvli a pokúsili sa o odpor. Príslušníci milície Štefan Vakula a Štefan Segin ich preto na mieste zastrelili. Veliteľ privolanej vojenskej jednotky česko-slovenskej armády, ktorá prišla už po konflikte, dal príkaz pochovať mŕtvych. Troch zaistených partizánov eskortovali na miestne vojenské veliteľstvo do Divinky. Odtiaľto ich odviekli dvaja dôstojníci NKVD spolu so štyrmi príslušníkmi divinskej milície na sovietske vojenské veliteľstvo do Žiliny.⁴

Na druhý deň, 14. mája 1945, predvolali na sovietske veliteľstvo M. Savelieva, ktorý dosvedčil, že zaistení partizáni patria k jeho oddielu "Za vlasť". To stačilo, aby partizánov prepustili na slobodu a začali s použitím fyzického násillia vypočúvať príslušníkov divinskej milície. Na sovietske veliteľstvo sa dostavil aj veliteľ divinskej milície J. Ozimín a predseda miestneho národného výboru v Divine Jozef Mačinek. Oboch podrobili brutálnemu výsluchu. V trýznení vynikal komissár oddielu "Za vlasť" Vasilij Gerus. J. Mačinek si na to s odstupom času spomína. "Mňa a Ozimína strašne bili a vyhrážali sa, že so mnou urobia čínsky tanec. Netušil som, čo to je, ale od bitky som si už necítil telo. Oboch nás odsúdili na smrť... Pamätám, že sa tam kdesi vzal môj švagor a vraví Hrivíkovi: Paľo, nechaj ho, veď on vtedy ani nebol doma!"⁵ P. Hrivík potom presvedčil vyšetrovateľov, aby J. Mačineka a J. Ozimína prepustili. Sovietske vojenské veliteľstvo súčasne nariadilo, aby príslušníci milície v Divine odovzdali všetky svoje zbrane. Tým obec stratila možnosť brániť sa proti prípadnej pomste partizánov.

Po návrate prepustených partizánov zo Žiliny do Dlhého Poľa, ktorí priniesli správu o smrti dvoch členov oddielu, nastalo v partizánskom tábore pobúrenie. Partizáni sa dožadovali odvetnej akcie a potrestania obyvateľov Diviny. Veliteľ oddielu "Za vlasť" podplukovník Saveliev odkázal obci Divina "... aby táto ihneď nechala vykopať zastrelených ruských partizánov, umyť ich a obliecť do čiernych šiat s tým, že 16. mája 1945 si pre nich prídu."⁶ Saveliev však svoje rozhodnutie zmenil, a tak už na druhý deň 15. mája 1945 asi o 17.30 hodine vydal svojmu oddielu rozkaz ísť do Diviny po dvoch zastrelených partizánov a potrestať Divinčanov. Po rozdani zbraní a streliva sa pohla po ceste z Dlhého Poľa do Diviny 30 až 40 členná skupina partizánov. Pomstiteľia sa viezli na dvoch nákladných autách, ale použili aj kone a bicykle. Účastníci tejto trestnej výpravy boli podnapití. Podplukovník Saveliev, ktorý akciu osobne viedol, sa viezol na motocykli. "Bol tak podnapilý, že pri prechode cez lavicu v Divine spadol aj s motocyklom do potoka."⁷ To jeho zúrivosť ešte vystupňovalo. Už na okraji obce Divina spustili partizáni paľbu na Máriu Bukovú, ktorá na svojej roličke "Za kostonom" sadila zemiaky. Ťažko ranená žena skonala o niekoľko dní v žilinskej nemocnici.⁸

Účastníci trestnej výpravy zosadli už na dolnom konci dediny a vrhli sa na skupinku ľudí, stojacich pri hostinci (medzi nimi bol i miestny farár). Tĺkli ich pažbami svojich zbraní a niekoľkých z nich za stáleho bitia hnali hore dedinou. Do ďalších občanov, ktorých stretli, strieľali, bili ich, alebo ich zaradili do húfu

a hnali smerom k hrobom dvoch ruských partizánov. Pri hroboch sa tento smutný sprievod zastavil. Muži museli holými rukami vykopáť mŕtvolu partizánov a umyť ich v blízkom potoku. Partizáni ich pritom poháňali údermi pažieb samopalov, sekali do nich krompáčom a poľnými lopatkami. Keď Divinčania dokončili svoju prácu, jednoducho ich postrieli.

Bilancia partizánskych výčinov v Divine, dňa 15. mája 1945, je nasledovná: desať mŕtvych, z toho piati zavraždení priamo pri hrobe dvoch ruských partizánov. Mená obetí: Ján Gáborík 44-ročný, Jozef Sobol 19-ročný, František Mičiak 22-ročný, Štefan Černák 24-ročný, Ján Lampášik 22-ročný, Jozef Ťažký 33-ročný, Adam Holienčík 32-ročný, Jozef Paprčiak 20-ročný, Emil Badúr 20-ročný a Mária Buková 50-ročná. Ťažké zranenia utrpeli: Jozef Ľandura, Štefan Nemeč, Viktor Bardy, Ján Vlček a Ján Malý.

Po vykonaní tohto krvavého diela partizáni ešte vyrabovali a podpálili domy a hospodárske budovy Ondreja Lokaja a Adama Vakulu. Pri nakladaní dvoch mŕtvych partizánov Jurija a Vasila na vozy vypálili hromadnú salvu a vrátili sa späť do Dlhého Poľa. Tu usporiadali oslavu a mŕtvolu oboch partizánov pochovali až na druhý deň 16. mája 1945. Partizáni slovenskej národnosti si po udalostiach v Divine išli vyzdvihnúť partizánske preukazy do Turčianskeho Sv. Martina. Divinčania si svojich mŕtvych mohli pochovať až štyri dni po tragédii.

Výšetrovanie divinského prípadu postúpilo Okresné veliteľstvo NB I v Žiline veliteľstvu OBZ (Obranno-bezpečnostného spravodajstva) v Žiline. Armádna spravodajská služba, ktorú viedol známy Bedřich Reicin, nemala záujem dôkladne vyšetriť vraždu v Divine a odhaliť pravých vinníkov. Takýto stav bol pre rodiny, priamo zasiahnuté smrťou svojich najbližších, neúnosný a neprijateľný. Preto sa sústavné domáhali spravodlivého vyšetrenia prípadu. Až po písomnom oznámení Anny Mičiakovej, vdovy po zavraždenom Františkovi Mičiakovi, podanom dňa 11. februára 1947, sa vyšetrovanie vrážd v Divine obnovilo. Vykonali ho príslušníci stanice NB Budatín spoločne s viacerými stanicami NB na Slovensku, ale aj v Česku, kde v tom čase žilo niekoľko podozrivých a svedkov divinského prípadu. Výpovede podozrivých sa navzájom rozchádzali a protirečili si. U účastníkov trestnej výpravy do Diviny z radov českých a slovenských partizánov sa ukazoval jasný zámer zvaliť všetku zodpovednosť na ruských partizánov, prípadne poprieť svoju účasť na výprave. Napríklad podozrivý partizán Štefan Polka z Dlhého Poľa tvrdil, že "... pri hroboch zastrelených Rusov som videl už troch zastrelených občanov. Zastrelil ich Rus, zvaný Tomík, automatom... Pri hroboch sa vyjadril podplukovník Saveliev, že všetkých obyvateľov treba pobiť ako psov."¹⁰ Partizán Ján Veveričík (v čase vyšetrovania prípadu príslušník pohotovostného oddielu NB v Lučenci) vypovedal, že "... tohto trýznenia sa zúčastnili len Rusi a Česi."¹¹ Posledný z troch partizánov slovenskej národnosti Emil Lang (v čase akcie proti Divine mal iba 20 rokov) vypovedal, že Divinčanov po vykonaní dvoch mŕtvych ruských partizánov "... nad tou jamou zabíjal dýkou do chrbta ruský partizán Demjanov, do ktorých ešte strieľal nemeckým ťažkým guľometom nejaký Čech (financ)." ¹² Podozrivý český partizán Ladislav Pustějovský (v čase vyšetrovania financ v Štundorfe okres Krnov) sa akcie v Divine zúčastnil ako guľometčík. Pri obsluhu zbrane mu pomáhal partizán českej národnosti Viktor Šurman (v čase vyšetrovania financ v Krnove-Chomýži). L. Pustějovský vypovedal, že M. Saveliev "... nariadil občanom, ktorí vykopávali mŕtveho, aby sa postavili na okraj hrobu a týchto vlastnou

rukou pplk. Saveliev zastrelil."¹³ Svedok Ludvík Kurečka, ktorý viezol partizánov na jednom z dvoch nákladných áut do Diviny, odmietol interpretáciu podozrivých, že vinní sú iba ruskí partizáni. Podľa jeho výpovede "... všetci sa činne zúčastnili na tejto akcii... všetci bez rozdielu národnosti v Divine strieľali."¹⁴ Túto skutočnosť potvrdzovali svedecké výpovede obyvateľov Diviny, usvedčujúce aj slovenských partizánov Emila Langa, Jána Červenčíka a Jána Veveričíka zo strelby do ľudí.

Na odvetnej akcii proti Divine sa zúčastnila aj žena – česká partizánka Johana Hrošová (počas vyšetrovania pracovala ako robotníčka v textilnej továrni Florian & Schmidt v Krnove). J. Hrošová udržiavala milostný pomer s Vasilom, jedným z dvoch ruských partizánov, zastrelených divinskou milíciou dňa 13. mája 1945. J. Hrošová vo svojej výpovedi tvrdila, že až do skončenia akcie proti Divine bola pri nákladnom aute. Vodič L. Kurečka to poprel. Z výpovedí E. Langa, J. Veveričíka, Š. Polku a svedkov z radov obyvateľov Diviny však vyplýva, že J. Hrošová bola priamo prítomná pri vraždení a povzbudzovala partizánov ešte k väčším ukrutnostiam. Š. Polka vypovedal, že "... Johanu Hrošovú som videl ako v Divine pri hrobch... bila ženy po tvári a hlave päťami."¹⁵ E. Lang to potvrdil. Podľa neho na uskutočnenie trestnej výpravy proti Divine partizánov "... nahovárala najviac milienka zastreleného ruského partizána Vasila, ktorá bola tiež prítomná pri zabíjaní občanov z Diviny, kde pri jame bila občanov rukami."¹⁶

Objektívnemu vyšetrovaniu divinského prípadu stál v ceste politický a mocenský vplyv partizánov, ktorý znásobovalo ich prepletenie so štruktúrami komunistickej strany a Štátnej bezpečnosti.

Jediným formálnym dôvodom vyšetrovania zo strany bezpečnostných orgánov bol tlak Okresnej sociálnej poisťovne v Trenčíne. Ústredná sociálna poisťovňa v Bratislave totiž mohla začať vyplácať vdovské a sirotské dôchodky pozostalým po zavraždených v Divine až po podaní trestného oznámenia. Trestné oznámenie proti Š. Polkovi a spol. s poznámkou "koncept" vypracovala stanica NB Budatín až dňa 26. februára 1948. Príslušné dôchodky začali pozostalým vyplácať až roku 1949, teda štyri roky po zavraždení ich blízkych.

Vinníci masakry v Divine ostali nepotrestaní. Do väzenia sa dostal jedine E. Lang, avšak nie kvôli jeho aktívnej účasti na vraždách v Divine. Dôvodom Langovho odsúdenia bola skutočnosť, že spolu s Jánom Kováčikom, tajomníkom odbočky Zväzu slovenských partizánov v Bytči, a ďalšími piatimi bývalými partizánmi vytvoril v auguste roku 1946 ilegálnu ozbrojenú skupinu, s cieľom bojovať proti občanom židovského vierovyznania.¹⁷

Medzi partizánmi sa v hojnom počte vyskytovali rôzne asociálne individua, neschopné zaradiť sa po vojne do normálneho života. Tento nestály a radikálny živel, ktorý maril konsolidáciu pomerov na Slovensku, politicky inklinoval ku KSS (Komunistická strana Slovenska). Bývalí partizáni hneď po prechode frontu veľmi aktívne udávali orgánom NKVD občanov, ktorých označili za fašistov a kolaborantov. Tak pripravili mnohým z nich cestu do sovietskych gulagov, odkiaľ prakticky nebolo návratu.¹⁸ Bývalí partizáni sa aj po vojne dopúšťali vražd, krádeží, znásilnení, vydieraní, obmedzovania osobnej slobody a pod. Tieto trestné činy páchali už ako ľudia so zodpovednými funkciami v bezpečnosti, samospráve a vo svojej organizácii – Zväze slovenských partizánov.¹⁹ Tieto prípady sa buď vôbec nepotrestali, alebo sa potrestali iba symbolicky vždy s úzkostlivým ohľadom na "momentálnu politickú situáciu". Médiá na Sloven-

sku boli zamerané jednostranne na výčiny nemeckých einsatzkománd a poľných rôt Hlinkovej gardy. Partizánov oslavovali a iba kde-tu sa objavil kritický tón. Partizáni boli živou legendou, ktorú nesmel nikto spochybníť. Spravodlivému potrestaniu trestných činov partizánov bránili aj zákony obnoveného československého štátu. Išlo najmä o zákon č. 115/1946 Zb. z. a n. "O právnosti jednaní souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků". Vládny návrh tohto zákona, prijatý Dočasným Národným zhromaždením dňa 8. mája 1946 potvrdili svojimi podpismi prezident Eduard Beneš, predseda vlády Zdeněk Fierlinger, minister spravodlivosti Prokop Drtina a minister národnej obrany Ludvík Svoboda. Podstatou tohto zákona bolo vyhlásenie ináč trestných činov, ku ktorým došlo od 30. septembra 1938 do 28. októbra 1945 v prospech "znovudobytia slobody Čechov a Slovákov" alebo ktoré smerovali k "spravodlivej odplate za činy okupantov a ich pomáhačov", za beztrestné. Tým sa ospravedlňovali aj tie najbrutálnejšie trestné činy, a to nielen v čase vojny, ale aj šesť mesiacov po nej!

Príbuzní nevinne postihnutých sa nemohli dovoliť spravodlivosti. Zákon stál v tomto prípade na strane bezprávia. V lete roku 1947 sa obrátila na ministra spravodlivosti P. Drtinu delegácia členov partizánskych organizácií so sťažnosťou, že v 11 prípadoch (z toho 5 slovenských) české a slovenské súdy vyšetrojú alebo držia vo väzbe partizánov, čo protirečí zákonu č. 115/1946 Zb. z. a n. Partizáni sa rozhorčovali, že "... ti, kdo z nařízení svých velitelů splatili zavraždení čelného bojovníka odboje krví zrádců a vrahů, mají být nyní sami souzeni jako vrazi." ²⁰

Platný zákon č. 34/1946 Zb. z. a n., prijatý dňa 14. februára 1946 oficiálne vymedzil pojem "československého partizána". Zdôrazňuje sa v ňom, že "... československým partizánom není, kdo... se dopustil v době, kdy přináležel k partyzánské jednotce trestného nebo jiného zavržení hodného činu z pohunek nízkých a nečestných." ²¹ Legalizovala sa tak akási dvojakosť práva. Partizáni, ktorí sa dopustili trestných činov (napríklad úkladnej vraždy, ublíženia na zdraví, krádeže a pod.) totiž mohli vyhlásiť, že ich čin nepramenil z nízkych a nečestných pohnútok, ale bol motivovaný spravodlivou odplatou za činy okupantov a zradcov. V takom prípade ich už chránil a zbavoval zodpovednosti spomenutý zákon č. 115/1946 Zb. z. a n.

Členov partizánskych skupín ešte počas vojny školili priamo v oddieloch na vykonávanie spravodajskej činnosti skúsení sovietski velitelia. Slovenskí partizáni súčasne podliehali ich silnému politickému a ideologickému vplyvu, ktorý vychádzal z téz marxizmu-leninizmu. Bola to devíza, ktorej cena sa ukázala nielen počas bojových operácií, ale aj v povojnovom období. Prostredníctvom KSS, spravujúcej na Slovensku kľúčový rezort – Povereníctvo vnútra (funkciu povereníka vnútra zastával od 21. januára 1945 do 7. apríla 1945 Ján Púll, po ňom od 7. apríla 1945 do 18. septembra 1945 Gustáv Husák, po ňom od 18. septembra 1945 do 14. augusta 1946 Július Viktory – všetko členovia KSS. Generál Mikuláš Ferjenčík, ktorý zastával post povereníka vnútra od 14. augusta 1946 do 28. februára 1948 síce nebol členom nijakej strany, ale chýbali mu základné politické skúsenosti a rozhľad. Navyše si potrpel na mienku odbojových organizácií, čo jeho nadstranickosť veľmi problematizovalo), prenikli bývalí partizáni do formujúcich sa bezpečnostných štruktúr. Išlo najmä o neuniformovanú štátno-bezpečnostnú zložku NB II (neskôr známu pod názvom 6. a 7. odbor Povereníctva vnútra), ktorá

sa svojimi personálnymi opatreniami zaslúžila o premenu bezpečnosti na poľný nástroj KSS.²²

Prepojenosť väčšiny bývalých partizánov s politickou štruktúrou komunistickej strany výstižne dokumentuje pôsobenie Zväzu slovenských partizánov, jedinej oficiálne povolenej organizácie, združujúcej partizánov. Prípravný výbor Zväzu slovenských partizánov sa utvoril v apríli 1945 v Košiciach. Reprezentovali ho Karol Šmidke, Igor Daxner, Samuel Falfan a Jaroslav Šolc, všetci členovia KSS. Dátum definitívneho zrodu tejto organizácie sa kladie na 21. júl 1945, keď sa v Bratislave uskutočnila celoslovenská konferencia zástupcov partizánov, ktorá dala Zväzu slovenských partizánov definitívny organizačný rámec. Spojitosť Zväzu s vedením KSS vyjadrovala osoba K. Šmidkeho. Šmidke bol predsedom Zväzu slovenských partizánov a súčasne predsedom KSS a predsedom Zboru povereníkov. V auguste roku 1945 ho síce vo funkcii predsedu KSS nahradil Viliam Široký, avšak ostal členom ÚV KSS. KSS sa vyhlasovala za stranu, ktorá najlepšie rozumie partizánom a dokáže presadiť ich záujmy. Radikálny a autoritársky element, akým bývalí partizáni nepochybne boli, veľmi ľahko podľahol lacnej komunistickej propagande. Kedykoľvek potrebovala KSS "hlas odbojárov", bol naporúdzi Zväz slovenských partizánov, ktorý veľmi vďačne prijímal úlohu bojovníka za "očistu" slovenskej politickej a hospodárskej sféry.

Bývalí partizáni zohrali významnú úlohu v predvolebnej kampani na jar roku 1946. Ich počínanie by sme mohli výstižne nazvať demonštráciou surovej sily. Dňa 24. apríla 1946 pochodoval Bratislavou pod vlajúcimi červenými zástavami sprievod partizánov, vracajúcich sa z celoštátneho zjazdu partizánskych organizácií v Prahe. Členovia sprievodu inzultovali viacerých okoloidúcich občanov, pretože nevzdali česť červenej zástave. Na nádvorí budovy SNR prehovoril k zhromaždeným G. Husák, K. Šmidke a L. Holdoš. Partizánom nikto nedokázal účinne zabrániť v tom, aby na budove nevyvesili červenú zástavu. Táto v mnohom symbolická udalosť akoby predznamenalala ďalší vývoj udalostí na Slovensku.²³ Známe sú aj udalosti z 19. mája 1946 v Žiline, keď partizáni ozbrojenými strelnými zbraňami a ručnými granátmi násilne ukončili veľkú manifestáciu DS (Demokratickej strany). Podobné výtržnosti sa stali vo viacerých slovenských mestách. Po parlamentných voľbách roku 1946 sa Zväz slovenských partizánov najaktívnejšie zasadzoval za popravu bývalého prezidenta Slovenského štátu Jozefa Tisu. Plnil tak scenár vedenia KSČ a KSS, ktoré dúfalo, že Tisova poprava vyvolá rozkol vo vífaznej DS.

Vo Zväze slovenských partizánov však existovala malá skupina partizánov čoraz dôraznejšie odmietajúca závislosť svojej organizácie od KSS. Patrili k nej najmä partizáni z brigády M. R. Štefánika – V. Žingor, B. Buocik, V. Jeršov, Š. Vážny, S. Bibza, E. Strek, E. Dubovitz, E. Kohútik, I. Trnovský, M. Gráč, E. Thomka a iní. Menovaní prijali v polovici marca 1947 spoločnú rezolúciu, v ktorej žiadali, aby "Ústredný sekretariát Zväzu slovenských partizánov v Bratislave pridržiaval sa prísne § 2 stanov, kde sa hovorí, že Zväz slovenských partizánov je spolok nadstranícky a svojím budúcim počínaním dokázal celej slovenskej verejnosti, že v zmysle spomenutého paragrafu nie sme vo vleku jednej politickej strany. Práve s takou rozhodnosťou žiadame, aby zväzový časopis Partizán okamžite zmenil jednostranný myšlienkový smer... žiadame, aby všetci partizáni – defraudanti, zloději národného majetku a škodcovia dobrého mena slovenského partizána, boli čo najprísnejšie potrestaní."²⁴ Kritické a úprimne

myslené slová do vlastných radov nenašli vo Zväze slovenských partizánov širší ohlas. Preto sa V. Žingor vzdal funkcie úradujúceho predsedu tejto organizácie a koncom júna roku 1947 vystúpil aj z KSS.

Po odchode "žingorovcov" zapojila KSS Zväz slovenských partizánov do plnenia ďalších stranických úloh. Partizáni, povolaní na 20. septembra 1947 do Bratislavy, na celoslovenskú konferenciu odbojových zväzov, požadovali ultimatívnu formou urýchlenú "očistu" slovenského verejného života od "nespolahlivých elementov s ľudáckou minulosťou". Nie je náhodné, že 7. odbor Povereníctva vnútra vydal šesť dní pred konaním tejto veľkej akcie odbojárov úradnú správu o odhalení "protištátneho sprisahania" na Slovensku. Na túto akciu, vypracovanú a inscenovanú Štátnou bezpečnosťou, sa chronologicky podľa vopred pripraveného scenára začali navrstvovať rôzne "spontánne" podujatia. Ich cieľom bolo vyvolať na Slovensku politickú krízu a, ako sa vyjadril G. Husák, "pozmeniť celú politickú štruktúru na Slovensku". V praxi to znamenalo retušovanie volebného víťazstva DS v máji roku 1946.

Dňa 20. septembra 1947 generálny tajomník Zväzu slovenských partizánov S. Falfán nastolil ďalšie ultimatívne požiadavky – ak sa na druhý deň nezídu zástupcovia Slovenského Národného frontu a nebudú rokovať o požiadavkách partizánov, najmä o členstve ich Zväzu v tejto inštitúcii, ostanú v Bratislave a svoje si vynútia. Na zasadnutí Slovenského Národného frontu dňa 22. septembra 1947 sa S. Falfán spýtal povereníka vnútra M. Ferjenčíka, či majú na novoodhalenom protištátnom sprisahaní účasť aj niektorí poslanci Národného zhromaždenia. Povereník vnútra odmietol odpovedať, avšak v orgáne Zväzu slovenských partizánov "Partizán" a v komunistami kontrolovanvej "Obrane ľudu" sa objavili mená Jána Kempného a Miloša Bugára. Na manifestácii odbojových zväzov dňa 22. septembra 1947 v Bratislave K. Šmidke a I. Daxner rovnako hovorili o "spiklencoch s poslaneckými legitimáciami". Asi 440 horlivejších odbojárů z radov bývalých partizánov demonštrovalo ďalej pod vedením istého Michala Šagáta pred budovou SNR. Piatim z nich, medzi nimi aj Jozefovi Štaudingerovi, zodpovednému redaktorovi komunistami kontrolovaného "Hlasu oslobodených" (počas povstania známeho ako krutého veliteľa povstaleckého zaisťovacieho tábora v Sl. Lupči), sa podarilo násilne vniknúť do budovy, kde hľadali predsedu SNR Jozefa Lettricha. Najvýbojnejšia bola bývalá partizánka Alžbeta Martinčíčová zo Skalice, trikrát trestaná prostitútkou.²⁵

Organizovaní slovenskí partizáni aktívne pomohli uskutočniť aj komunistický štátny prevrat vo februári 1948. Na uchopenie moci a stretnutie s "reakciou" sa dokázateľne pripravovali už od skončenia vojny. V rozpore s nariadením SNR č. 41/1946 Zb. a č. 31/1947 Zb. o platnosti predpisov o brannej pohotovosti štátu, zhromažďovali členovia bývalých partizánskych skupín väčšie množstvá strelných zbraní a výbušnín. Niektoré sklady zbraní sa neudržali v tajnosti a iba s veľkými ťažkosťami sa ich kompetentným orgánom podarilo likvidovať. Napríklad vojenská razia s účasťou uniformovaných členov NB v Závadke nad Hronom (správa obce bola v rukách komunistov) začiatkom roka 1946 mala jedinečný úspech. Zabavených bolo 18 vojenských pušiek, 1 ťažký gulomet, 2 debničky dynamitu, väčšie množstvo ručných granátov, mín a streliva. Príslušné orgány zaistili 20 občanov. Členov NB, ktorí sa zúčastnili tejto akcie, jednoducho suspendovali, čo svedčí o vplyve komunistických štruktúr v bezpečnosti. V ďalšej komunistami spravovanej obci, Liptovskej Lúžnej, zabavila NB 100 pušiek,

4 samopaly a množstvo ručných granátov. Zaručený úspech podobných razíí v okrese Brezno znemožnil okresný sekretariát KSS v Brezne, ktorý na pripravované akcie vopred upozornil miestne organizácie KSS, a tak získali dotyčné osoby dosť času zbrane dôkladnejšie ukryť.²⁶

Spoluprácu bývalých partizánov so štátnobezpečnostnými orgánmi pri nelegálnom ukryvaní zbraní dokazuje prípad V. Žingora a ďalších členov brigády M. R. Štefánika. Okresný veliteľ neuniformovanej NB II v Turčianskom Sv. Martine Emil Kováčik spolu s ďalším pracovníkom tohto veliteľstva Jozefom Danečkom (obaja členovia KSS), vyhľadali v novembri 1945 predsedu okresnej pobočky Zväzu slovenských partizánov v Turčianskom Sv. Martine Vladimíra Jeršova a navrhli mu, že vrátia partizánom zbrane, uskladnené na okresnom veliteľstve NB II, ktoré sa malo rušiť. Jeršov sa o veci poradil s Žingorom a po získaní jeho súhlasu došlo k tajnému prenosu zbraní do úkrytu k Jozefovi Kubíkovi do Trebostova (okres Turčiansky Sv. Martin). Išlo o 11 ľahkých guľometov s tromi debničkami pásových nábojov. Je zaujímavé vypočuť si, čo partizánov motivovalo k tomu, aby sa opäť vyzbrojili. V. Jeršov vysvetľoval svoje konanie tým, že "... partizáni boli urazení, že ich po príchode z hôr ihneď odzbrojili... všetci partizáni cítili, že nadobudnúť autoritu môžu len vtedy, keď budú ozbrojení."²⁷ Vl. Žingor myslel rovnako: "Išlo o reakciu nepriateľských živlov voči partizánom a stála tu obava, že bude treba zo strany partizánov voči tomuto nepriateľskému živlu zakročiť so zbraňou v ruke."²⁸ Keď došlo na jar roku 1947 k otvorenej roztržke V. Žingora so Zväzom slovenských partizánov a vedením KSS, chceli partizáni z brigády M. R. Štefánika svoje zbrane vrátiť. Preto začali o tejto veci rokovať s veliteľom vojenskej posádky v Turčianskom Sv. Martine majorom Cyrilom Kuchtom. Kuchta však prevzatie zbraní pod rôznymi zámienkami odďaľoval. Štátna bezpečnosť ich "objavila" na základe udania až 21. marca 1948. Príslušník Štátnej bezpečnosti Tomašovič, vychádzajúc z udania, telegraficky ešte v ten istý deň oznámil prednostovi Zemskej úradovne Štátnej bezpečnosti v Bratislave Jozefovi Ilčíkovi: "Môj predbežný dojem je, že ukrytie zbraní organizoval Žingor po známom odchode zo Zväzu slovenských partizánov."²⁹ Po vyšetrovaní sa v záverečnom hlásení zo dňa 23. marca 1948 hovorí, že "... uschované zbrane nemali slúžiť žiadnej akcii namierenej proti republike a demokratickému zriadeniu, ale naopak boli schované pred úradnými miestami, ktoré v tom čase neboli dostatočnou zárukou ľudovodemokratického vývoja."³⁰ Žingorovi sa tentoraz ešte podarilo ubrániť, avšak celý prípad naznačoval, že je pre isté kruhy nepohodlný.

Bývalí partizáni neboli odkázaní spoliehať sa iba na nelegálnu držbu zbraní. Na návrh ministra vnútra a poverenika vnútra odhlasovala vláda na svojich zasadnutiach dňa 27. augusta a 16. septembra 1947 vyzbrojenie partizánov a ich nasadenie proti benderovcom. Protibenderovská akcia sa vyznačovala neadekvátnou vysokým počtom zúčastnených špeciálnych jednotiek ZNB, česko-slovenskej armády a partizánov v porovnaní s nízkym počtom zle vyzbrojených benderovcov. Z toho vyplýva, že vyzbrojenie bývalých partizánov a koncentrácia pohotovostných útvarov ZNB na Slovensku sledovala aj iný cieľ – v čase jesennej politickej krízy dostať Slovensko úplne mocensky pod kontrolu. Hromadné nasadenie proti benderovcom znamenalo dôležitú praktickú prípravu pre komunistický štátny prevrat vo februári 1948.

Dňa 21. februára 1948, teda v čase, keď G. Husák protiprávne odvolal z úradu

povereníkov za DS, zišli sa v Bratislave tajomníci okresných pobočiek Zväzu slovenských partizánov. Pri Ústrednom sekretariáte Zväzu slovenských partizánov v Bratislave sa utvoril "Hlavný štáb" pod vedením S. Faltana. Jeho ďalšími členmi boli F. Hagara, F. Mišeje, V. Žalman, Š. Drocár a J. Špitzer. "Hlavný štáb" vyhlásil dňa 23. februára 1948 mobilizáciu bývalých partizánov. Pri okresných pobočkách Zväzu slovenských partizánov sa utvorili pohotovostné čaty a roty, ktoré Poverenstvo vnútra podľa inštrukcií Ministerstva vnútra použilo ako pomocné sily komunistami ovládaných oddielov bezpečnosti, najdôležitejších realizátorov februárového prevratu. Ešte v ten istý deň bolo v Bratislave k dispozícii 365 bývalých partizánov. Na celom Slovensku stálo v pohotovosti 3600 bývalých partizánov.³¹

Kto z hrdinov augustového povstania roku 1944, najmä z partizánov, mal ešte odvahu, vôľu a presvedčenie brániť slobodu, demokraciu, ľudskosť a humanitu? Keby boli tieto hodnoty skutočne nosnými ideami augustového povstania roku 1944, iste by sa našlo viacero tých, ktorí by aspoň formálne nesúhlasili s ich potláčaním a postavili by sa proti komunistickému prevratu vo februári 1948. V skutočnosti to boli práve oni, ktorí pomohli privolať čas neslobody, čas strachu a lámania charakterov, čas bezmocnosti, čas, keď sa čas zastavil.

POZNÁMKY

¹ Bližšie o činnosti partizánskeho oddielu "Za vlasť" pozri: Dimin, D. Společně v boji. Mladá fronta – Novosti, Praha 1977, 94 s.

² Pozri: Škarpichová, A.: Kto prežil – mlčal. In: Práca, 8. 6. 1991, s. 5.

³ ŠOKA Žilina, fond: ONV Žilina – administratívne odd., číslo spisu 10172/47, kartón č. 256. Išlo o 100 kg cukru a 100 kg múky.

⁴ Rekonštrukcia udalostí z 13. mája 1945 v Divine vychádza zo správy stanice NB I v Žiline zo dňa 17. mája 1945, zo správy Okresného veliteľstva NB I v Žiline zo dňa 19. mája 1945 a zo zápisníc, spísaných s občanmi obce Divina dňa 15. mája 1945. Všetky dokumenty sú uložené v ŠOKA Žilina, fond: ONV Žilina – prezidiálne spisy, kartón č. 67.

⁵ P. Hrivík sa pridal k partizánskeму oddielu "Za vlasť" ako prvý obyvateľ Dlhého Poľa. Roku 1942 dezertoval zo slovenskej armády. V čase vypuknutia augustového povstania roku 1944 viedol "revolučný národný výbor" v Dlhom Poli. V oddieli "Za vlasť" vykonával spravodajskú službu.

⁶ ŠOKA Žilina, fond: ONV Žilina – administratívne odd., číslo spisu 10172/47, kartón č. 256.

⁷ Tamže, výpoved Ludvíka Kurečku.

⁸ ŠOKA Žilina, fond: ONV Žilina – prezidiálne spisy, číslo spisu 1407/48 zo dňa 14. 9. 1948, kartón č. 67.

⁹ Zoznam mŕtvych a ťažko zranených obyvateľov Diviny pozri: tamže, spis číslo 1022-1/1945 zo dňa 17. 5. 1945 a č. 46/45 zo dňa 19. 5. 1945. V týchto dokumentoch sú niektoré mená skomolené.

¹⁰ Š. Polka bol vyučený zvärač. Počas prvej Slovenskej republiky ho odsúdil poľný vojenský súd 2 pešej divízie za krádež na 9 mesiacov väzenia. Citovanú výpoved Š. Polku pozri: ŠOKA Žilina, fond: ONV Žilina – administratívne odd., spis číslo 10172/47, kartón č. 256.

¹¹ ŠOKA Žilina, fond: ONV Žilina – administratívne odd., spis č. 10172/47, kartón č. 256. Výpoved J. Veverička.

¹² Tamže, výpoved E. Langa.

¹³ Tamže, výpoved L. Pustějovského.

¹⁴ Tamže, výpoved L. Kurečku.

¹⁵ Tamže, výpoved Š. Polku.

¹⁶ Tamže, výpoved E. Langa.

¹⁷ Okrem J. Kováčika a E. Langa patrili do tejto skupiny Vladimír Čuboň, Ján Boško-Pagáč, Pavol Mravec, Rudolf Rešla a Ladislav Ďuračík. Okrem týchto slovenských partizánov sa na akciách skupiny zúčastňovali aj dvaja bývalí partizáni ruskej národnosti. Tlupa ohrozovala životy týchto občanov židovského vierovyznania: Karola Schlessingera z Kotešovej, Ing. Eugena Grossa z Bytče

- a Huga Frankla-Horského, majiteľa parnej pily v Turzovke. S pomocou armády ju zlikvidovali v októbri 1946. J. Kováčik bol odsúdený Krajským súdom v Trenčíne na 1 rok a 1 mesiac väzenia, E. Langovi vymeral súd rovnaký trest. Dvomi ruským partizánom sa podarilo za záhadných okolností vyhnúť zaisteniu. J. Kováčik vo svojich výpovediach pred vyšetrojúcim sudcom tvrdil, že smernice na organizovanie protizidovského hnutia dostal od partizánov z Bratislavy (v Bratislave sídlil Zväz slovenských partizánov). Bližšie pozri: ŠOBA Bytča, fond: Krajský súd v Trenčíne, inv. č. 114, 1946, spis číslo TK 507/46: Prehľad spisov o trestnej veci proti Jánovi Kováčikovi a spol. SNA Bratislava, fond: Povereníctvo spravodlivosti, kartón č. 455. Spis č. Št 3342/46-68. Rozsudok.
- ¹⁸ Osobné svedectvá o tom pozri: *Návraty – bulletin Slovenskej asociácie násilne odvrátených* č. 1, 1991 a č. 2, 1992.
- ¹⁹ Archívy a dobová tlač ukrývajú svedectvá o stovkách prípadov – trestných činov, ktorých sa dopustili bývalí partizáni. Uvedme aspoň niektoré z nich; spáchané v rokoch 1945 a 1946. Jozef Behúň, bezpečnostný referent a predseda pobočky Zväzu slovenských partizánov v Humennom bil zaistených, vykrádal im byty, dopustil sa znásilnenia zaistenej. Karol Baroš, pracovník 6. odboru Povereníctva vnútra a nositeľ sovietskeho partizánskeho vyznamenania zabil pri výsluchu v Topoľčanoch zaisteného Tibora Benkoviča. Bývalý partizán Ján Škultéty zavraždil z politických motívov Michala Škultétyho v Radiši. Imrich Marišinec, úradník Zväzu slovenských partizánov v Bratislave spolu s bývalými partizánmi Júliusom Račanským, Júliusom Legénym a Ladislavom Šujan-ským niekoľkokrát vyrabovali byt Anny Veselej v Bratislave a nelegálne držanými zbraňami sa vyhrážali jej a jej deťom zastrelením. Predseda okresnej pobočky Zväzu slovenských partizánov v Gelnici Oldrich Neuwirth sa spolu s bývalým partizánom Kyselom z Margecian dopustil dvojnásobného ublíženia na zdraví. Ján Buban, predseda odbočky Zväzu slovenských partizánov v Michalovciach sa dopustil krádeží, bral úplatky a neoprávnene nosil zbraň. Bývalý partizán František Majerský musel byť vylúčený zoslužieb 6. odboru Povereníctva vnútra pre opilstvo. Bývalý partizán Alexander Mitterpach neoprávnene obsadil cudzí byt v Bratislave.
- ²⁰ *Dnešek*, r. 2, č. 14, 3. 7. 1947, s. 209-210. Sbíрка zákonů a nařízení republiky Československé, částka 16, r. 1946. Zákon č. 34 zo 14. 2. 1946. Praha 1946.
- ²¹ Sbíрка zákonů a nařízení republiky Československé, částka 16, zákon č. 34 zo 14. 2. 1946, r. 1946. Praha 1946.
- ²² Pozri napríklad zásadný článok o bezpečnosti na Slovensku v denníku *Čas*, r. 3, č. 104, 8. 5. 1946, s. 2. Personálnu štruktúru a politické rozvrstvenie v bezpečnosti na Slovensku ovplyvnilo zriaďovanie očisťovacích komisií. Predsedom každej z piatich takýchto komisií, ktoré vznikli na pokyn povereníka vnútra v júni 1946, bol vždy zástupca 6. odboru Povereníctva vnútra (Štátnej bezpečnosti). Pozri: SNA Bratislava, fond: Povereníctvo vnútra – prez., kartón č. 36.
- ²³ *Čas*, r. 3, č. 95, 26. 4. 1946, s. 1.
- ²⁴ *Čas*, r. 4, č. 66, 20. 3. 1947, s. 2.
- ²⁵ *Čas*, r. 4, č. 222, 28. 9. 1947, s. 1.
- ²⁶ Tlač SNR. Stenografický zápis o priebehu 9. zasadnutia pléna SNR, konaného dňa 27. a 28. 6. 1947 v Bratislave. Reč Júliusa Kukliša, s. 29. Pozri aj: *Čas*, r. 3, č. 97, 28. 4. 1946, s. 2.
- ²⁷ SNA Bratislava, fond: Povereníctvo vnútra – sprav., kartón č. 15. Zápisnica, spísaná s V. Jeršovom dňa 22. 3. 1948.
- ²⁸ Tamže. Zápisnica, spísaná s V. Žingorom dňa 22. 3. 1948.
- ²⁹ Tamže. Telegram OŠB Žilina 292 zo dňa 21. 3. 1948.
- ³⁰ Tamže. Spis č. 199 dôv./1948 zo dňa 23. 3. 1948.
- ³¹ Uvedené počty partizánov pozri: *Dejiny Slovenska VI/1945-1960*. Veda, Bratislava 1988, s. 185. *Encyklopédia Slovenska*, zv. 6. Heslo: Zväz slovenských partizánov. Veda, Bratislava 1982, s. 611.

ŠTÁTNY PREVRAT V AUGUSTE 1944 A OTÁZKA SLOVENSKEJ ŠTÁTNOTI

JÁN BOBÁK

Augustový prevrat na Slovensku v roku 1944, majúci charakter protištátneho puču, sa stal z hľadiska ďalšieho vývoja Slovenskej republiky a slovenskej spoločnosti zlomom v našich národných dejinách. V jeho počiatkoch je totiž vo forme tzv. ľudovej demokracie zakódovaný komunistický spoločenský systém, ktorý bol slovenskému národu nanútený zvonku.

Už v predhistórii takzvaného povstania zvädzali medzi sebou zápas dve protichodné tendencie. Snaha uchovať a udržať aj v povojnovom období nezávislú Slovenskú republiku a snaha konjunkturálne poprieť slovenskú štátnosť v záujme straníckoj mocenských, skupinových ako aj osobných cieľov. Augustovým štátnym prevratom sa nakoniec presadila druhá tendencia, čo v ďalšom období negatívne poznamenalo postavenie Slovákov ako národa a slovenskej štátnosti v stredoeurópskom priestore.

Programovým dokumentom protištátneho sprisahania v Slovenskej republike, na platforme ktorého sa zjednotili niektoré čechoslovakistické skupiny a jednotlivci, sa stala tzv. Vianočná dohoda, uzatvorená v decembri 1943 medzi zástupcami takzvaného občianskeho a komunistického disidentu. Išlo o formálnu a nezáväznú dohodu,¹ ktorá však v konečnom dôsledku negatívne predznamenovala ďalší vývoj. Jednotlivci a skupiny, ktorí podpísali Vianočnú dohodu sa "v mene" slovenského národa prihlásili k obnove Česko-slovenskej republiky, ako jednotného a nedeliteľného štátu Čechov a Slovákov, založenom na imaginárnom princípe rovného s rovným. Týmto konjunkturálne pošliapali právo Slovákov na vlastné samourčenie. I keď na základe Vianočnej dohody sa zjednotili prívrženci etatistického čechoslovakizmu – tvoriaci periférnu skupinu v rámci slovenskej spoločnosti, akceptujúci z časti aj vývoj po 6. októbri 1938 – Vianočná dohoda sa stala zásadným poprením toho, čo dosiahol slovenský národ v suverénnej a nezávislej Slovenskej republike. Prívrženci etatistického čechoslovakizmu, ktorý na platforme Vianočnej dohody vytvorili tzv. Slovenskú národnú radu ignorovali realitu slovenskej štátnosti, s ktorou sa slovenský národ ako celok stotožňoval. Ich vinou zostala po roku 1945 otázka slovenskej štátnosti nedoriešená a otvorená. Takzvaná povstalecká Slovenská národná rada prenechala v tejto životne dôležitej otázke iniciatívu českej politickej reprezentácii v zahraničí, a to či už v Londýne alebo Moskve. Ona dokázala veľmi efektívne zneužiť tento trestuhodný nedostatok s úmyslom potlačiť slovenskú štátnosť na úroveň regionalizmu (či už vo forme autonómie, spolkového usporiadania alebo federácie), a opäť medzinárodno/politicky prezentovať slovenskú otázku ako výlučne vnútorný problém Česko-Slovenska. Už v období tzv. povstania narazili tieto predstavy vedúcich činiteľov SNR o slovenskej "štátnosti" na nepochopenie a odpor aj v radoch vlastných prívržencov. Svoju úlohu tu zohrala i čechoslovakistická propaganda z Londýna, vedená Benešom a jeho okolím. Postoj Slovákov k tejto otázke dokumentujú i nesčíselné depeše, ktoré z Banskej Bystrice zasielal Klementovi Gottwaldovi do Moskvy Ján Šverma: "S otázkou česko-slovenskou sú

mnohé ťažkosti. V masách, podobne ako aj v komunistickej strane, sa objavuje kolísanie a rôzne nálady proti myšlienke Česko-Slovenska."² Aj J. Šverma si jasne uvedomoval, že drvivá väčšina občanov Slovenskej republiky stojí na pozíciách suverénnej a nezávislej Slovenskej republiky. Svojou neschopnosťou nastoliť a obhajovať slovenskú štátnosť vytvorila SNR bezprecedentnú situáciu, ktorá vari nemá obdobu v dejinách. Tu sú počiatky budúceho nerovnoprávneho postavenia Slovenska a Slovákov v Česko-Slovensku po roku 1945, ktorého dôsledky sme donedávna pociťovali.

V súvislosti s celkovým vývojom vojenskej situácie najmä na východnom fronte spela situácia na Slovensku v roku 1944 k tragickému vyústeniu. Slovenskej vláde sa nepodarilo dostať Slovenskú republiku z nemeckej záujmovej sféry a orientáciou na spojencov zabezpečiť po skončení vojny slovenskú štátnosť. Snahy uchovať štátnu nezávislosť Slovenskej republiky veľmi pozorne sledoval Beneš a jeho okolie, ako aj jeho pomáhači na Slovensku, ktorí ich dokázali nie najčistejším spôsobom u spojencov diskreditovať. A to aj za cenu zásadných ústupkov komunistickej totalite. Priblíženie sa Červenej armády k hraniciam Slovenskej republiky v nebývalej miere zaktivizovalo na Slovensku rôzne konjunkturalistické skupiny a skupinky etnických, ako i etatistických čechoslovakistov. Rozdiel medzi nimi bol iba v tom, že etnickí čechoslovakisti zásadne odmietali akceptovať existenciu slovenského národa, etatistickí čechoslovakisti navonok ho akceptovali. Spájala ich platforma jednotnej a nedeliteľnej Česko-Slovenskej republiky, i keď mali rôzne názory na jej vnútroštátne usporiadania: od unitárneho, cez autonómne, spolkové až po federatívne poňatie. Ich reprezentanti sa grupovali najmä z bývalých "štátotvorných" strán za prvej Č-SR, komunistov a sociálnych demokratov nevynímajúc. Politicky najorganizovanejšou protištátnou silou, ktorá v období jestvovania Slovenskej republiky stála na pozíciách etatistického čechoslovakizmu, bola Komunistická strana Slovenska. Aj keď túto otázku musíme posudzovať veľmi pragmaticky. Komunistom nerobilo nijaký problém presadzovať aj koncepciu samostatného Slovenska, alebo jeho spojenie s hociakým iným štátom. Ich základným cieľom bolo získať za každú cenu politickú moc, a otázka slovenskej štátnosti mala v tomto ich mocenskom zápase len podradnú úlohu.

Celková činnosť a aktivita komunistického hnutia na Slovensku postupovala najmä na základe vonkajších podnetov vychádzajúcich z prostredia moskovskej emigrácie. Moskovské vedenie KSC vo svojej politike v princípe vychádzalo z priorit zahraničnej politiky ZSSR.

Už začiatkom marca 1944 nástojčivo upozorňoval K. Gottwald z Moskvy slovenských komunistov, že nová vojensko-strategická situácia stavia na program dňa otázku ozbrojeného vystúpenia proti nemeckej brannej moci. Naliehavo žiadal vedenie KSS o základné informácie zo Slovenska, súčasťou plánov komunistov na ozbrojené protištátne vystúpenie bolo aj jeho využitie na dosiahnutie svojich politických zámerov. Priblíženie sa Červenej armády k hraniciam Slovenskej republiky zaktivizovalo i sily reprezentujúce Slovensko v snahe udržať i po skončení vojny slovenskú štátnosť ako štátnosť suverénnu a nezávislú. V súvislosti s augustovým protištátnym prevratom je v tomto smere známa aktivita generála Ferdinanda Čatloša. Generál Čatloš, ako minister národnej obrany SR, v snahe vymaniť Slovenskú republiku spod nemeckej záujmovej sféry, počítal s využitím slovenskej armády, ktorá v súčinnosti s Červenou armádou by po-

mohla upevniť jej suverenitu a súčasne oslobodiť okupované územia horthyovským Maďarskom a hitlerovským Nemeckom. Obdobný proces prebehol 23. 8. 1944 v Rumunsku. So súhlasom kráľa Michala bol namiesto generála Antonesca postavený do čela vlády generál Sanatescu. Rumunsko prešlo na stranu spojencov, vyhlásilo vojnu Nemecku a uchovalo si svoju štátnosť. Generál Čatloš navrhoval, že po dohode so ZSSR v okamihu, keď Červená armáda dosiahne priestor Krakova, nastala by možnosť neočakávaného útoku slovenskej armády proti horthyovskému Maďarsku, čo by umožnilo Červenej armáde rozsiahle vojenské operácie proti Nemcom z oblasti južných a západných hraníc Slovenska. Na Slovensku by bola nastolená vojenská diktatúra, bolo by zrušené formálne vypovedanie vojny ZSSR a spojencom, ktoré v konečnom dôsledku nemalo právnu platnosť. Vyhlásenie vojny horthyovskému Maďarsku by sa na Slovensku vo všeobecnosti veľmi pozitívne akceptovalo. Slovenská národná rada po oboznámení sa s plánom gen. F. Čatloša na vojenské vystúpenie na Slovensku, prijala jeho vojenský plán, ktorý jej prišiel veľmi vhod. V podstate Čatloš je autorom tzv. povstaleckého plánu na využitie slovenskej armády na protinemecké vystúpenie a oslobodenie južného Slovenska. Politickú stránku Čatlošovho plánu, t. j. udržať suverénnu slovenskú štátnosť, SNR z pochopiteľných dôvodov zásadne odmietla. A práve túto stránku Čatlošovho plánu zneužili predstavitelia SNR na diskreditáciu Čatloša pred spojencami, pričom neváhali využiť v tomto smere ani Beneša a jeho okolie. Vinou predstaviteľov SNR došlo k časovému zdržaniu Čatlošovho plánu, ktorý v písomnej podobe adresoval predstaviteľom Červenej armády už 1. augusta 1944. Ako uvádza vo svojich spomienkach, predstavitelia SNR zámerne predlžovali čas potrebný na odoslanie jeho memoranda do ZSSR. Bez jeho vedomia ho študovali a analyzovali. Intenzívne uvažovali ako ho odstaviť a ako celý jeho plán využiť vo svoj prospech. O ich vierolomnom prístupe k celej veci svedčí i fakt, že Čatlošovo memorandum sa dostalo skôr do Londýna k Benešovi ako do Moskvy, kam bolo v skutočnosti určené. Hlavným dôvodom, prečo čechoslovakisti v Londýne alebo v SNR sa rozhodli odstaviť gen. Čatloša od ďalšieho diania na Slovensku, bol jeho zásadný postoj k otázke slovenskej štátnosti. Toto svoje stanovisko gen. Čatloš sformuloval takto: "...bol som vytrvalým slovenským nacionalistom, ktorý dospel k presvedčeniu, že na základe reality, ktorá vyplýva z mentality, položenia, ideológie a vyspelostnej úrovne väčšiny nášho ľudu, treba sa pridržať zásady samourčovacieho práva a teda trvať na dosiahnutej štátnej samostatnosti..."³ Obdobnú činnosť, smerujúcu k uchovaniu slovenskej štátnosti, vyvíjal aj gen. Augustín Malár a ďalší slovenskí dôstojníci. Niektoré indicie nasvedčujú, že do týchto zámerov bol zasvätený aj prezident SR Dr. J. Tiso.

Až po dlhšom čase a niekedy až groteskných situáciách, do ktorých účinne zasahovali Benešovi ľudia na Slovensku, sa podarilo SNR vyslať delegáciu do ZSSR, ktorú viedli Karol Šmidke a Mikuláš Ferjenčík. Ako uvádza vo svojich spomienkach M. Ferjenčík, hneď po prilete na územie ZSSR sa K. Šmidke hlásil u predstaviteľov NKVD pri IV. Ukrajinskom fronte ako agent NKVD so svojim krycím menom a číslom.⁴ Základnou úlohou delegácie bolo informovať predstaviteľov ZSSR o Čatlošovom memorande a prediskutovať otázku prípravy protinemeckého vystúpenia na Slovensku. I keď oba základné smery zastúpené v SNR, komunisti a tzv. občiansky smer, vehementne odmietali koncepciu nezávislej slovenskej štátnosti, komunisti reprezentovaní Šmidkem sa predsa len

poistili. Predstavitelia V. ÚV KSS (Šmidke, Husák, Novomeský) vypracovali v lete 1944 materiál nesúci názov Správa o vývoji situácie na Slovensku po 6. 10. 1938, ktorý si Šmidke vzal pre istotu so sebou do Moskvy. O tomto materiáli nebola informovaná SNR a nemali o ňom ani len zdanie radoví komunisti. Materiál, bez ohľadu na názor národa, mohol negatívne predurčiť jeho ďalší osud. Vedúce trio v KSS totiž s plnou vážnosťou nastolilo otázku pripojenia Slovenskej republiky k ZSSR, a pokým by vraj mala zotrvať v rámci Česko-Slovenska, tak ako federatívna socialistická republika. Zámerne a cielavedome sa snažili dezinformovať Moskvu a vyprovokovať ju k avanturistickej akcii. Že pri tom hazardovali s osudom slovenského národa, to im bolo ľahostajné. Podľa ich názoru, keby v Slovenskej republike bolo v tomto čase vypísané referendum, tak vraj 70 percent Slovákov by hlasovalo za pripojenie Slovenska k ZSSR, 20 percent by bolo za novú Č-SR. Ostatných 10 % obyvateľov Slovenska je vraj v strachu zmätených. Podľa ich vízie sa už vraj každý na Slovensku učí po rusky. Je ťažko dešifrovať, čo si od tejto podvodníckej akcie sľubovali Husák, Šmidke alebo Novomeský. Azda sa už videli na čele novej sovietskej gubernie. Platí to najmä o Husákovi, o ktorom bolo známe, že ako politický hazardér, bol chorobne posadnutý túžbou po moci, a preto sa vždy snažil byť pápežskejší ako pápež.

Moskovské rokovania delegácie SNR prebiehali v druhej polovici augusta najprv s predstaviteľmi ZSSR a potom so zástupcami českého odboja. Na porade u veľvyslanca Č-SR v ZSSR Z. Fierlingera, ktorá sa konala v Moskve 27. 8. 1944, K. Šmidke informoval o situácii na Slovensku a najmä o SNR, o ktorej tu – podobne ako doma – nikto nič nevedel. Rokovanie sa nieslo vo veľmi nervóznej atmosfére. Nikto v skutočnosti nevedel, čo sa deje na Slovensku, a vo všeobecnosti sa očakával vpád nemeckých vojsk. Z. Fierlinger informoval prítomných, že v Slovenskej republike bol vyhlásený vynimočný stav a že bratislavský vysieláč hlásil, že prezident Slovenskej republiky Dr. J. Tiso bol zabitý. Gen. Heliodor Píka podal informáciu, že 25. augusta SNR oznámila, že v priebehu niekoľkých dní očakávajú obsadenie Slovenska nemeckými vojskami. Predstavitelia SNR sa ho vo svojej bezmocnosti pýtali, čo majú robiť. Odpovedal im, že musia sa postaviť na odpor, stiahnuť sa na stredné Slovensko a brániť sa. Podľa názoru K. Šmidkeho sa Slovensko môže brániť nemeckým vojskám len 4–5 týždňov.

V súvislosti s Čatlošovým memorandom K. Šmidke uviedol, že F. Čatloš žiada, aby vláda ZSSR rokovala priamo s ním alebo s vládou Slovenskej republiky. No Šmidke všetkých mimoriadne horlivo ubezpečoval, že SNR to rozhodne odmieta, pretože za reprezentanta slovenského národa sa už pasovala ona. Ako zaujímavosť Šmidke uviedol, že podľa vyjadrenia gen. Čatloša o jeho akcii je informovaný aj prezident Slovenskej republiky Dr. J. Tiso. Pozornosť si v tejto súvislosti zaslúži i názor SNR na štátoprávne usporiadanie v Česko-Slovensku tak, ako ho interpretoval K. Šmidke. Podľa jeho slov vedľa autonómie českých krajín by bola autonómia slovenská a podkarpatsko-ukrajinská. Zatiaľ, čo česká autonómia by mala administratívno-politickú povahu, slovenská a podkarpatsko-ukrajinská autonómia by mala národno-politickú povahu.⁵ Bol to typický asymetrický model štátoprávneho usporiadania, dobre známy najmä z obdobia budovania socializmu, keď Šmidke a jeho štátostrana sa mohli nehatene prejavíť v plnom rozsahu. Je len prirodzené, že takáto podoba slovenskej "štátnosti" narazila na Slovensku na zásadný odpor.

Počas moskovských rokovaní zasiahla do diania v Slovenskej republike nemeck-

ká armáda. Jedným z dôvodov bola fyzická likvidácia nemeckej diplomatickej misie vracajúcej sa z Rumunska do Nemecka. Napriek všetkým medzinárodným dohodám a konvenciám boli nemeckí diplomati, v sprievode ktorých boli aj ženy a deti, barbarským spôsobom zavraždení na nádvorí kasárni v Turčianskom Svätom Martine. Moskovský rozhlas vo svojej prvej reakcii na obsadzovanie Slovenska nemeckými vojskami vyzval slovenský národ do "povstania". Z Moskvy teda vyšiel základný impulz pre protištátny puč. V tejto výzve sa priamo obrátil na slovenskú armádu a partizánov, aby pod vedením národných výborov jednotne vystúpili proti nemeckým vojskám.⁶ Tzv. Slobodný slovenský vysielateľ začal z Banskej Bystrice vysielateľ až na poludnie 30. augusta 1944. Štátna rada v Londýne sa o puči na Slovensku dozvedela až počas svojho rokovania 30. 8. 1944. Hubert Ripka v snahe udržať autoritu vlády tajuplne upokojoval zaskočených členov Štátnej rady, že česko-slovenská vláda v Londýne pripravila celé ozbrojené vystúpenie.⁷ Ako však ukázal ďalší vývoj, nikto nevedel, čo sa vlastne na Slovensku deje. Podobná situácia bola i na Slovensku. SNR ako "predstaviiteľka" slovenského národa záhadne mlčala. Udalosti nadobúdali rýchly a chaotický spád. Bezradný P. A. Veličko, veliteľ partizánskej skupiny vysadenej v lete 1944 do oblasti Liptovskej Osady, hlásil Ústrednému štábu partizánskeho hnutia v Kyjeve, že na Slovensku bola vyhlásená mobilizácia, ale nie je mu známe, kto ju organizuje.⁸

Slovenská národná rada, ktorú tvorili niekoľkí ľudia, prehovorila "v mene" slovenského národa až po príchode G. Husáka do Banskej Bystrice 1. septembra 1944. V Deklarácii SNR, ktorú vypracoval G. Husák, sa ostro postavila proti "samozvancom", ktorí chceli hovoriť v mene národa, a len on a jeho skupina ako jedine oprávnení si vyárendovali právo hovoriť v jeho mene. Súčasne SNR vyhlásila, že dňom 1. 9. 1944 preberá na celom Slovensku zákonodarnú a výkonnú moc a bude ju vykonávať dovtedy, pokým si slovenský národ demokratickým spôsobom neurčí svojich legitímnych zástupcov. Týmto uzurpovaním moci bol položený základ spoločenskému systému, ktorý 45 rokov negatívne poznamenal osud nášho národa. Rozdelil ho na dve antagonistické časti. Zapríčinil stratu zvrchovanosti slovenského národa na Slovensku, ako aj úplnú stratu vlastnej štátnosti.

Celkovo možno povedať, že protištátny prevrat tak ako za všeobecného zmätku a chaosu vznikol, tak bol aj ukončený. Nikto nevedel, kde kto je, každý si zachraňoval kožu, ako len vedel. Rozhodujúci podiel na demoralizácii slovenských vojakov malo predovšetkým tzv. povstalecké vojenské vedenie.

Jána Goliana a Rudolfa Viesta zajali nemecké jednotky v civilnom oblečení ukrytých v seníku. V partizánskych oddieloch riadených zo ZSSR mala rozhodujúci vplyv komunistická strana, ktorá sa v tejto situácii cítila byť na koni a jednoducho prestala rešpektovať svojich bývalých "spojencov" z povstania. KSS sa začala orientovať na boľševickú revolúciu a nastolenie diktatúry proletariátu. Právom očakávala v tomto smere účinnú pomoc Červenej armády. V tejto súvislosti je zaujímavý rozbor príčin neúspechu tzv. povstania Komunistickou stranou Slovenska z prelomu rokov 1944-45. V materiáli Aby bolo jasno ... sa uvádza: "Jedna z príčin neúspechu slovenského povstania bola nejasnosť v otázke formy budúceho štátneho systému. Hovorilo sa síce o ľudovej Česko-Slovenskej republike, ale bližšie jej vnútorná náplň nebola naznačená. Česko-slovenská vláda v Londýne sa vyjadrovala dosť hmlisto, aspoň pokiaľ sa týka postavenia Slová-

kov v budúcom štáte. Každý mal o budúcom Česko-Slovensku iné predstavy. Túto nejasnosť nerozptýlili ani prejavy Slovenskej národnej rady, ani prejavy delegátov česko-slovenskej vlády v Londýne, ktorí navštívili Banskú Bystricu počas povstania. Otázka budúceho štátneho zriadenia sa odkladala na povojnové časy s odôvodnením, že ľud rozhodne o ňom v slobodných voľbách. Odsúvanie riešenia tejto otázky podlomilo bojaschopnosť slovenského ľudu. Slovenský vojak, partizán, ako i celá pracujúca trieda Slovenska chcela jasne vedieť za čo bojuje. Slovenský národ bol si vedomý, že boj proti nemeckému a slovenskému fašizmu je potrebný. Chcel však vedieť ako bude zabezpečená jeho budúcnosť, lebo obnovenie bývalého Česko-Slovenska bolo spojené nie práve najlepšimi spomienkami na nevyriešené otázky národnostné a sociálne. Vedúci činitelia slovenského povstania sa vyhýbali jasnej odpovedi, hoci ľud to žiadal pri každej príležitosti. Vznikla z toho neúprimnosť, ktorá otravovala ovzdušie spolupráce v boji proti fašizmu".⁹ Keď si odmyslíme komunistickú terminológiu, z tohto dobového dokumentu jednoznačne vyplýva, že slovenský národ nesúhlasil so SNR, keď sa v jeho mene zriekala štátnej nezávislosti. Na druhej strane, i v Komunistickej strane boli zásadné výhrady k politike vedenia KSS. V snahe zachrániť si vlastnú tvár, čoskoro sa začalo "povstalecké" vedenie vzájomne obviňovať. Vznikla situácia, že každý obviňoval každého. A najjednoduchšie bolo vyhovárať sa na tých, ktorí pokus o štátny prevrat neprežili. G. Husák očakávajúci kritiku zo strany partizánov, zvolil si taktiku útoku. V rozsiahlej správe určenej K. Gottwaldovi realisticky vykreslil partizánov ako bandy zlodějov a teroristov. Ako píše, tábory partizánov boli často "brlohmi ožranstva a prostitúcie". Nálada obyvateľstva sa obracala proti partizánom. Veľmi kriticky sa vyjadril najmä o Prvej Stalinovej partizánskej brigáde, ktorej velil A. S. Jegorov. Ako Husák píše, stali sa prípady, že obyvateľstvo išlo žiadať Nemcov, aby prišli a skoncovali s terorom partizánov.¹⁰ Touto ostrou kritikou chcel Husák zakryť aj vlastné prehmaty. Udalosť, ktorá koncom roka 1944 v značnej miere ovplyvnila spoločenskú atmosféru v Slovenskej republike, najmä v jej východnej časti, bolo násilné pripojenie bývalej Podkarpatskej Rusi k Ukrajinskej sovietskej socialistickej republike. Otázka jej pripojenia k ZSSR bola bez ohľadu na názor tamojšieho rusínskeho národa už dávno dohodnutá medzi Benešom a Stalinom. Beneš si týmto zaviazal Stalina tak v otázke obnovy Č-SR, budovania národného štátu bez nemeckej a maďarskej menšiny, ako aj v otázke povojnového postavenia Slovenska a Slovákov v Česko-Slovensku. To Benešovi umožnilo jednoznačne sa orientovať na výstavbu unitárneho "československého" štátu, pretože týmto padli i medzinárodno-právne záväzky pražskej vlády poskytnúť politickú autonómiu bývalej Podkarpatskej Rusi. A so Slovákami, ako s výlučne vnútroštátnym problémom Česko-Slovenska, si Beneš už trúfal poradiť.

V súvislosti s anektovaním Podkarpatskej Rusi Sovietskym zväzom však vystrašili Beneša tendencie prejavujúce sa v komunistickom hnutí na Slovensku pripojiť Slovenskú republiku k ZSSR. K týmto náladám malo veľmi blízko vedenie KSS reprezentované K. Šmidkem, G. Husákom a L. Novomeským. Po príchode L. Novomeského z Londýna do Moskvy, v polovici decembra 1944 sa komunistická emigrácia z Čiech a Slovenska, vedená K. Gottwaldom, stretla s J. Dimitrovom. Okrem iného diskutovalo sa i o problematike vzťahov medzi Slovákami a Čechmi. Rokovanie inicioval Gottwald hneď po príchode do Moskvy, po tom, ako bol informovaný o situácii na Slovensku a náladách medzi komunistami a ich

sympatizantmi o pripojení Slovenskej republiky k ZSSR. J. Dimitrov vyslovil v tejto súvislosti názor, že i pre samotné Slovensko by bolo škodlivé stavať otázku pripojenia k ZSSR. Stratégia v otázke Česko-Slovenska bola už totiž dávno vypracovaná – načo by sa zdržiavali postupným pohltávaním Slovenska a Česka, keď ich môžu zhltnúť naraz. Politika E. Beneša vytvárala k tomu priam ideálne podmienky. Preto J. Dimitrov v rozhovoroch obhajoval spoločný česko-slovenský štát, ktorý by bol v priateľskom zväzku so ZSSR. V tejto súvislosti doslova povedal: "...tento zväzok by sa mohol vyvinúť až do tej miery, aby, ako to kedysi predpokladal Lenin, mohol byť uskutočnený konfederatívny vzťah štátov k ZSSR."¹¹ To znamená, že v komunistickom hnutí sa reálne pripúšťala možnosť pripojenia budúcej Č-SR k ZSSR ako jeho zväzovej republiky. Pokiaľ išlo o vzájomné vzťahy Slovákov a Čechov v povojnovom Česko-Slovensku, J. Dimitrov odporučal federatívne usporiadanie. To znamenalo likvidáciu slovenskej štátnosti a jej degradáciu na vnútroštátnu, regionálnu úroveň, zbavenie slovenskej štátnosti, jej medzinárodnoprávnej subjektivity. Správnosť zápisu z tejto porady, ktorý urobil Václav Kopecký, sčasti spochybnil v roku 1963 jeden z účastníkov porád Edo Friš, keď tvrdil, že Dimitrov nehovoril o federácii v súvislosti so vzťahom medzi Slovenskom a Českom, ale v súvislosti so zväzkami najmä slovanských národov v procese socialistického vývoja. V porovnaní aj s ostatnými dokumentmi a materiálmi z tohto obdobia však všetko nasvedčuje tomu, že zápis V. Kopeckého je presný. E. Friš sa v období – keď v Česko-Slovensku vrcholil stalino-čechoslovakizmus, ktorému podliehala väčšina českého národa, akceptujúca štátny unitarizmus – konjunkturálne prepožičal na protislovenské ciele.

E. Benešovi a jeho okoliu boli veľmi dobre známe snahy časti slovenských komunistov o pripojení Slovenskej republiky k ZSSR. Aj keď mal Beneš jasné dohody so Stalinom o odovzdaní Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu, napriek tomu udalosti na Podkarpatskej Rusi koncom roku 1944 mu vôbec nepridávali na pokoji, a to predovšetkým v spojitosti so Slovenskom. Otázka vzťahu Slovenska a Česka intenzívne pýtala na seba nielen Benešovu pozornosť, česko-slovenskej vlády v Londýne a Štátnej rady, ale aj komunistickej emigrácie v Moskve. Aktuálnou sa stala i v súvislosti s prerokúvaním správy F. Uhlířa z cesty česko-slovenskej vládnej delegácie v ZSSR a v Slovenskej republike v dňoch 22. augusta–4. decembra 1944. Štátna rada v Londýne sa touto správou zaoberala 14. a 20. decembra 1944. Vývoj v Slovenskej republike v súvislosti s anektovaním Podkarpatskej Rusi Sovietskym zväzom na smrť vystrašil londýnskych čechoslovakistov. Ich pôvodné predstavy o obnovení predmníchovskej Č-SR začali veľmi rýchlo strácať pôdu pod nohami. V tejto hysterickej a nervóznej atmosfére, aká sa v Štátnej rade vytvorila koncom roka 1944, sa snažil chopiť iniciatívy jej podpredseda Rudolf Bechyně a zachrániť, čo sa ešte z pozícií čechoslovakizmu zachrániť dalo. Naraz vedel prísť na meno i Slovákom a klasifikoval slovenskú otázku ako jednu z najzákladnejších otázok budúceho národného a štátneho života Č-SR. Protištátne povstanie na Slovensku jednoznačne dokumentovalo, že takzvaná československá vláda v Londýne, Štátna rada ako i Beneš, nemajú v Slovenskej republike nijakú reálnu podporu. Bolo to príliš veľké sústo, ktoré Beneš a jeho okolie nedokázali stráviť. R. Bechyně úplne prepadol bezhlavosti a veľmi ostro napadol Beneša a česko-slovenskú vládu, že doposiaľ neboli schopní vypracovať program o úprave pomerov medzi Slovákami a Čechmi. Ostro kritizoval i oficiálnu rozhlasovú propagandu adresovanú do Česka a na Slovensko.

Doslova povedal: "To nie sú programy, to sú prejavy od prípadu k prípadu, ktoré sa stále menia, a to, čo sa dnes hovorí, to sa zajtra zase odvolá. Vo vláde panuje zmätok..."¹² Bolo to trpké vytriezvenie. Londýnski čechoslovakisti si totiž uvedomovali, že zostali na Slovensku generálmi bez vojska. Jasne si uvedomili, že ho vlastne nikdy nemali. Beneša tento stav bezmocnosti len utvrdil v jeho patologicknej nenávisti voči Slovensku a všetkému slovenskému.

R. Bechyně v závere svojho rozsiahleho expoé v Štátnej rade vyzval vládu, aby odstúpila, a aby na jej miesto bola ustanovená nová vláda, ktorá by bola schopná prijať program akceptovateľný aj pre Slovensko a Slovákov. Súčasne vyslovil opodstatnenú myšlienku, ktorá v Londýne bola od počiatku prísne tabu, že E. Beneš pred svojím útekem z Česko-Slovenska v zmysle platných zákonov abdikoval, a teda nemôže oficiálne vystupovať ako ústavný prezident Č-SR. Akokoľvek bolo motivované vystúpenie R. Bechyněho, jasne dokumentovalo totálny krach etnického čechoslovakizmu i v jeho hlavnom tábore v zahraničí. Jediné, na čo sa po vystúpení R. Bechyněho zmožila v šoku paralyzovaná Štátna rada, že v prijatej rezolúcii sa postavila na stranu Beneša ako "ústavného" prezidenta Č-SR a požiadala Predsedníctvo Štátnej rady, aby to pri zvyčajnej novoročnej návšteve E. Benešovi opatrne oznámila. Vystúpenie R. Bechyněho v interpretácii Štátnej rady malo navonok vyznieť ako extravagantná epizóda. Avšak v tejto chvíli si už v Londýne každý uvedomoval, že nanútiť Slovensku čechoslovakizmus v poňatí ústavy z roku 1920 už nebude také jednoduché. Inej cesty – ako zriecť sa etnického čechoslovakizmu (československého národa) a zjednotiť sa na platforme etatistického čechoslovakizmu (jednotná a nedeliteľná česko-slovenská štátnosť), tak ako to ponúkali čechoslovakisti v SNR – jednoducho nebolo.

Po vianočnom rozjímaní a avízovanej novoročnej audiencii zástupcov vlády a Štátnej rady u Beneša prešli jeho verní do tvrdého útoku. Minister zahraničných vecí Ján Masaryk na pôde Štátnej rady 13. januára 1945 odmietol všetky obvinenia R. Bechyněho, vyslovené na jej poslednom zasadnutí, či už voči Benešovi, vláde alebo jej jednotlivým členom. Za každú cenu sa usiloval vyzdvihnúť autoritu vlády, ktorú vraj má u spojencov. Pritom si dokázal spomenúť len na J. V. Stalina, ktorý podľa jeho slov uviedol, že to bola práve česko-slovenská vláda, ktorá preukázala najväčší politický um a ktorá "veľkým" spojencom robila najmenšie ťažkosti. Avšak nedopovedal, že ten "najväčší politický um" česko-slovenskej vlády v Londýne, dirigovaný nie Štátnou radou, ale Benešom, tlačí Slovákov a Čechov do chomúta komunistickej totality. Na zasadnutí Štátnej rady sa rozprúdila živá diskusia v súvislosti so zrušením tohto orgánu a vytvorením dočasného Národného zhromaždenia a novej vlády. Najväčší problém nastal – čo s tzv. Slovenskou národnou radou. Návrh, ktorý na pléne predložil minister vnútra Juraj Slávik znamenal likvidáciu SNR ako orgánu predstavujúceho v Česko-Slovensku určitú formu autonómie a jej potlačenie na úroveň krajinského národného výboru. To znamená, že Štátna rada odmietla aj asymetrický model autonómie, tak ako ho presadzovala čechoslovakistická SNR, a snažila sa presadiť krajinské (spolkové) usporiadanie Česko-Slovenska. S týmto stanoviskom ministra Slávika súhlasili všetci členovia Štátnej rady. Ďalší samozvaný zástupca Slovenska J. Čaplovič v tejto súvislosti na adresu SNR povedal: "... niet miesto pre iného zákonodarcu." Mimoriadne horlivo mu prítakávala zástupkyňa KSČ v Štátnej rade Annežka Hodinová, ktorá SNR takisto prirovnala ku krajinskému

výboru. Súčasne vyslovila veľmi zaujímavú myšlienku, že ako je jej známe, v nijakom zákonom predpise sa v zahraničí nehovorilo o SNR. To znamená, ako ďalej povedala, že Štátna rada doposiaľ v nijakom dekréte vyslovene neschválila vznik a činnosť SNR. Z toho jej vyšiel záver, že v otázke zákonodarnej moci nie je možná spolupráca so SNR, lebo nie je legálna. Upozornila členov Štátnej rady, že by nebolo taktické, keby sa v tejto súvislosti rozvírila otázka "ustanovenia SNR". Slovenským a českým komunistom z principiálnych dôvodov nikdy nešlo o slovenskú štátnosť. Ich hlavným cieľom bolo dostať sa za každú cenu k moci. K názoru, aký na pôde Štátnej rady interpretovala A. Hodiňová, pragmaticky dospel aj K. Gottwald v Moskve v období, keď už bolo jasné, že puč bude na Slovensku vojensky potlačený. Vo svojej správe adresovanej svojim najvernejším (K. Šmidke, J. Šverma a R. Slánsky), kritizoval štátoprávne "ambície" SNR a dôrazne upozorňoval, že vedenie KŠČ v Moskve považuje Česko-Slovenskú republiku za existujúci štát. Postavenie slovenskej "štátnosti" v tomto pomyselnom Česko-Slovensku chápal ako národno-územnú autonómiu a SNR ako krajinový národný výbor, ktorý je podriadený československej vláde. Dôrazne však upozornil, že SNR nemôže vykonávať zahraničnopolitickú činnosť, tá je vyhradená výlučne Benešovej vláde. Súčasne vyzval svoje verné boľševické jadro na Slovensku, aby rázne potieralo každú tendenciu namierenú proti myšlienke obnovy Česko-Slovenskej republiky.¹³ Čechoslovakisti, etnickí alebo etatistickí zneužili protištátne sprisahanie v auguste 1944 na svoje avanturistické politické ciele. Nikto sa slovenského národa nepýtal, či sa chce zriecť zvrchovanosti na území Slovenskej republiky, alebo či sa vzdáva suverénnej slovenskej štátnosti. Pučistom ako aj čechoslovakistom v Londýne a v Moskve sa podaril podvod, aký nemá v moderných dejinách analógiu. Čechoslovakizmus a stalinizmus sa v podstate dohodli na rozdelení záujmových sfér bývalého predmníchovského Česko-Slovenska. Podkarpatskú Rus okupovali Stalinove vojská a Slovenská republika sa dostala do područia Benešovho šovinistického čechoslovakizmu. Je len pochopiteľné, že komunisti, ako i ostatní čechoslovakisti, vystupovali v tejto otázke v mimoriadnej jednote a v porozumení.

Zaujímavá diskusia sa k týmto otázkam rozprúdila v Štátnej rade 19. januára 1945. V období, keď už bola v likvidácii, a jej členovia sa horúčkovo pripravovali na návrat domov, J. Čaplovič v diskusii vysoko ocenil, na prvý pohľad maličkosť, že v Pravde sa opäť používa názov Česko-Slovenska bez spojovníka. Z tohto faktu správne dedukoval, že v radoch slovenských komunistov musel prebehnúť dôležitý spor o tejto otázke. Vyslovil pritom svoje "hlboké" presvedčenie, že Slovensko je československejšie ako sa mnohí domnievajú. Komunisti sa v tejto diskusii postavili na pozíciu etatistického čechoslovakizmu – akceptovali Slovákov ako svojbytný národ, a súčasne presadzovali jednotnú "československú" štátnosť. V rezolúcii prijatej Štátnou radou sa v tomto smere pozitívne ocenil "význam" augustového prevratu na Slovensku. Podľa názoru členov Štátnej rady "Slováci" týmto vystúpením rozptýlili všetky pochybnosti, či sú hodní toho, aby sa ako svojprávny národ zúčatili spolu s českým národom, ako rovný s rovným, budovania nového Česko-Slovenska. Takže Štátna rada, v ktorej nebol v skutočnosti zastúpený ani jeden reprezentant Slovenska, láskavo vyhlásila Slovákov za národ a vzala ich na milosť. Nadutosť českého šovinizmu nepoznala hraníc. Až do poslednej chvíle bežal formálne život vo vláde a v Štátnej rade, ako keby členovia týchto orgánov sa mali vrátiť z pracovného výletu. Pripravovali a dokončovali sa

dekréty, zákony a nariadenia na obdobie po obnove Č-SR, viedli sa živé diskusie o ďalšom vývoji, rozdávali sa budúce kreslá a koncesie. Ale tieň neistoty a strachu, čo bude doma, bol všade prítomný. Už vystúpenie R. Bechyného mnohé naznačovalo a každý sa pokúšal vyrovnat sa s vlastným svedomím ako najlepšie vedel.

Posledné zasadnutie Štátnej rady sa konalo 23. februára 1945. E. Beneš vo svojom poslanstve sa na pôde Štátnej rady už tradične predstavil ako všemohúci a vševedúci politik, ktorý čokoľvek podnikol a urobil, vždy vopred vedel, ako to dopadne. V poslanstve Štátnej rade sa Beneš až neprirodzene úzkostlivo vyhýbal pojmu slovenský národ. Z hľadiska štátoprávneho predostrel tradičný model unitárneho štátu, založenom na spolkovom princípe. Ako povedal: "Organizácia štátu bude postupne uskutočňovaná zdola a na základe národných výborov miestnych, okresných a krajských."¹⁴ Názor slovenského národa ho absolútne nezaujímalo, Slovákom jej predseda P. Maxa oslavnú ódu na E. Beneša, aby pripomenul tým, ktorí to už medzitým stihli zabudnúť, kto sa o všetko najviac zaslúžil a najmä komu majú byť najviac povďační. Týmto chcel Maxa umlčať aj prípadných kritikov Benešovej politiky, jeho osobnej viny a zodpovednosti za Mníchov, Viedeň a vnútorný rozpad Česko-Slovenska. Celá čechoslovakistická emigrácia, bez politického rozdielu, si veľmi dobre uvedomovala svoju osudovú spätosť s E. Benešom. Rozkolísať loď, pokiaľ sa necítili bezpečne, sa nikto neodvážil. Ani v zahraničí a ani po príchode domov.

POZNÁMKY

¹ Lettrich, J.: O Slovenskej národnej rade, s. 13. (Bez udania miesta a roku vydania publikácie.)

² A ÚML ÚV KSS Bratislava, Zbierka Rádiogramy.

³ A ÚML ÚV KSS Bratislava, Spomienky F. Čatloša

⁴ Ferjenčík, M.: Moje dojmy a skúsenosti z cesty do Moskvy a zo Slovenského národného povstania. In: Zborník úvah a osobných spomienok o Slovenskom národnom povstaní. Vydala Stála Konferencia slovenských demokratických exulantov. Toronto 1978, s. 189.

⁵ A ÚML ÚV KSS Bratislava, Zbierka Protifašistický odboj, a. j. 53.

⁶ A ÚML ÚV KSS Bratislava, Zbierka Rozhlasové dokumenty, a. j. 51.

⁷ A ÚML ÚV KSČ Praha, fond č. 38. a. j. 26.

⁸ A ÚML ÚV KSS Bratislava, Zbierka SNP, a. j. 140.

⁹ A ÚML ÚV KSS Bratislava, Zbierka protifašistický odboj, a. j. 26.

¹⁰ A ÚML ÚV KSČ Praha, fond č. 115, a. j. 118.

¹¹ A ÚML ÚV KSČ Praha, fond č. 115, a. j. 18.

¹² A ÚML ÚV KSČ Praha, fond č. 38, a. j. 27.

¹³ A ÚML ÚV KSS Bratislava, Zbierka SNP, a. j. 151.

¹⁴ Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války, Praha 1946 s. 423.

MÝTY A POVSTANIE

ANNA MAGDOLENOVÁ

Mýty ako zidealizovaná abstrakcia historických fenoménov môžu mať pre národné spoločenstvo pozitívny a mobilizujúci účinok. V novodobých dejinách nájdeme však aj veľa príkladov umelej a zámerne konštruovanej tvorby mýtov s úmyslom ideologicky a politicky ich zneužívať na manipuláciu iracionálnej zložky spoločenského vedomia pre mocenské a expanzívne ciele. Žiaľ, následky deformácií spoločenského a historického vedomia takýmito mýtmi majú dlhší život ako mocenské systémy, ktoré ich umelo a zámerne vyvolali. Podobne je to aj s mýtmi o povstaní, ktoré vytvárali predovšetkým komunistickí predstavitelia v čase jeho príprav, v rámci povstaleckej propagandy a neskôr od r. 1948 ako súčasť ideológie jedinej vládnucej komunistickej štátostrany, pri vytváraní jej kultu. Prírodzene komplexné, objektívne prehodnotenie povstania je záležitosťou predovšetkým seriózneho a obsiahleho výskumu politických a vojenských dejín. V tomto príspevku chcem len upozorniť na absurdný základ niektorých povstaleckých mýtov, ktoré sú v úplnom rozpore nielen s historickou pravdou, ale aj s národným záujmom a štátnou ideou suverénnej a samostatnej Slovenskej republiky.

Priam ukážkovým príkladom deformácie zmyslu našich národných dejín a znehodnotenia slovenských národnoemancipačných snažení je interpretácia významu povstania Lacom Novomeským. Tento významný komunistický intelektuál, člen V. ilegálneho ústredného výboru KSS, ktorému v ruke lepšie sedelo pero ako puška a do B. Bystrice sa vybral až takmer dva týždne po vypuknutí povstania,¹ aj po rokoch väzenia, do ktorého ho neskôr dostali na základe obvinenia z buržoázneho nacionalizmu vlastní komunistickí súdruhovia, v r. 1964 stále ešte staval mýtus povstania dôsledne na marxisticko-leninských zásadách revolučného boja. Význam povstania je podľa neho v tom, že vytvorilo tradíciu, bez ktorej by sme nevystačili iba s historickým vedomím odvodeným z iniciatívy štúrovcov. S odvolaním sa na známe citáty z Marxa a Engelsa štúrovcov aj autonomistickému ľudáckemu hnutiu vyčíta Novomeský to isté. Obviňuje ich, že zradili revolúciu a "...spojili sa s nepriateľom svojho nepriateľa"², teda štúrovci s Habsburgovcami proti Kossuthovi, alebo o sto rokov neskôr ľudáci s Nemcami proti Benešovi, Čechom, sovietskemu bolševizmu a domácemu revolučnému hnutiu. Novomeského nezaujímalo, že Kossuth a Beneš popierali našu národnú existenciu a Horthy ju priam ohrozoval. Boli to skutočne naši nepriatelia a naopak spojencom mohol byť len ten, kto ju bezprostredne neohrozoval, ale skôr garantoval.

Odmietaním národnoemancipačného obrodeneckého úsilia štúrovcov, ako aj medzivojnovej etapy záverečného formovania moderného slovenského národa v autonomistickom hnutí a úsilia o záchranu národnej a územnej integrity Slovenska vo vlastnom štáte, sa mal v našom historickom vedomí uvoľniť priestor pre marxistické chápanie zmyslu našich dejín. Do jeho základov mal preniknúť aj Novomeského mýtus o tom, že "SNP rehabilitovalo slovenský národ v očiach revolučných národov Európy, sňalo z nás "osudovú" dejinnú kliatbu byť preochotným posluhom kontrarevolučnej reakcie, zaradilo nás medzi národy

pokrokové,"³ ktorých najvyšší záujem má byť boj po boku komunistických revolúcií za socializmus.

Pripustíme, že v prvej polovici šesťdesiatych rokov Husák a Novomeský po svojom prepustení z komunistického väzenia stále ešte mohli vo svojom čierno-bielom marxistickom videní považovať politické zriadenie ZSSR a jeho satelitov za vrchol revolučného pokroku a perspektívu celého ľudstva. Aké opodstatnenie má však ich povstalecký mýtus v súčasnosti, keď ním chceli odôvodniť naše zaradenie do komunistického impéria, ktoré je práve v štádiu historického rozkladu? Akú vierohodnosť majú Husákové a Novomeského tvrdenia o pokrokovom a demokratickom charaktere povstania? Veď sami považovali v povstaní občiansky blok a vojenské vedenie len za dočasných spojencov a súčasne pripravovali úplné prevzatie moci komunistami. Mali by sme si uvedomiť, že program, ktorý pripisovali povstaniu či už komunisti alebo občiansky odboj, pred dejinami neobstál z hľadiska národných záujmov alebo perspektív demokratického rozvoja, pretože v Benešových intenciách vylučoval slovenskú štátnosť a úplne podrobil Slovensko Stalinovej a Gottwaldovej krutovláde.

Naše historické vedomie by ostalo schizofrenické, ak by sme oslavovali ozbrojené vystúpenie proti našej štátnej samostatnosti a pokus o nastolenie totalitnej moci, ktorá má na svedomí desaťtisíce násilne odvrátených do sovietskych gulagov, spolitizované retribučné procesy, likvidáciu celých spoločenských vrstiev a nakoniec aj monstreprocesy 50. rokov.

Hneď po februári 1948 bývalých spojencov z občianskeho tábora a armády označili komunistickí politici za zradcov, špiónov a agentov imperialistických mocností. Už v r. 1949 predstaviteľ komunistov v povstaleckej SNR G. Husák svojich bývalých spolubojovníkov z občianskeho tábora obviňoval zo zrady povstania a hodnotil ich slovami: "Buržoázne kruhy v emigrácii a ich domáci spojenci Lettrich, Ursíny, Viest a spol. mali svoju predstavu o slobode o boji za slobodu. Predstavu antisociálnu a antisovietsku..."⁴ Nová oficiálna marxistická historiografia v brožúre Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie v r. 1949 ešte opakovala Husákové obvinenia občianskeho odboja zo zrady, ale súčasne už začala vytvárať na politickú objednávku nový komunistický povstalecký kult okolo Viliama Širokého. Už v nasledujúcom roku 1950 v rámci preskupovania mocenských pozícií v komunistickom vedení bol umelo vyvolaný boj proti buržoáznym nacionalistom. Podľa pravidiel prípravy stalinských monstreprocesov sa od nich požadovalo, aby skôr ako budú súdení sami vyslovili zdrvivú sebakritiku. Nová mysl uverejnila vtedy napríklad Husákovu priznanie, v ktorom okrem iného vyhlásil: "...v dôsledku mojich chýb nevidelo povstalecké Slovensko pevné a bojové stanovisko s. Gottwalda a českých komunistov."⁵

Ak pripustíme, že po vojne a neskôr v rokoch stalinských a gottwaldovských represii akýkoľvek odpor zo strany slovenských komunistov bol nemožný a nezmyselný, potom povstanie také, aké bolo, neprineslo Slovensku nijaký pozitívny politický kapitál. Faktom je, že už 31. mája 1945 vedenie KSČ zaviazalo slovenských komunistov, aby odstúpili od Uznesenia SNR z 26. mája 1945, ktoré obsahovalo prvky federatívneho usporiadania. Výsledkom troch pražských dohôd v rokoch 1945–1946 bolo potom už úplné podriadenie slovenských národných orgánov ústrednej pražskej vláde. Začali sa klásť základy nového povstaleckého mýtu, v ktorom sa už vyzdvihovali a oslavovali predovšetkým zásluhy moskovského byra KSČ na čele s Gottwaldom a význam miestnych komunistic-

kých aparátčikov Viliama Širokého a Karla Bacíľka. Dôstojníkov povstaleckého vojska prepúšťali z armády, existenčne znemožňovali a neraz väznili. Povstaleckých veliteľov Trojana a Žingora spolu s ďalšími súdili a popravili. Obvineniu zo zrady povstania sa nevyhli dokonca ani po smrti generáli Ján Golian a Rudolf Viest. V komunistických väznicach sa s exponentmi občianskeho tábora stretli opäť aj ich bývalí komunistickí povstaleckí partneri Husák a Novomeský. Oficiálnu osnovu nového povstaleckého mýtu načrtnol Široký slovami: "Na vývin udalostí mala rozhodujúci vplyv politika súdruha Gottwalda, ktorý na čele moskovského vedenia riadil národoslobodzovací boj slovenského a českého ľudu, politiku masového boja proti nemeckým okupantom a tisoovskému režimu, politiku rozvíjania partizánskeho hnutia."⁶ Tento gottwaldovský povstalecký mýtus však nemal reálne opodstatnenie z viacerých dôvodov. Predovšetkým prvá Slovenská republika nebola okupovaným štátom. G. Husák o tom píše: "Slovensko nebolo okupované nemeckou armádou. Práve táto skutočnosť umožňovala prípravu takej širokej celonárodnej akcie... Nemožno ani najmenej pochybovať o tom, že masová partizánska vojna na Slovensku, rozrušovanie dopravných spojov a ohrozenie nemeckého tylu by bolo viedlo k priamej okupácii Slovenska nemeckou armádou."⁷ V záujme obnovy svojho povstaleckého mýtu v 60. rokoch však Husák neuvádza, že presne toto sa aj v dôsledku vystupňovania svojvoľných, sabotážnych akcií partizánskych skupín skutočne stalo. Nakoniec, po teroristickom vyvraždení nemeckej misie plk. Otta v Turči. Sv. Martine 28. augusta 1944 nemecká branná moc bola definitívne vyprovokovaná k tomu, aby začala obsadzovať povstalecké územie. Došlo k tomu skôr ako sa dostatočne priblížil front, keď sa velenie slovenskej armády ešte nedokázalo zjednotiť a dohodnúť koordinovaný postup so strategickými plánmi Sovietskej armády. V takejto situácii, vyprovokovanej nezodpovedným avanturizmom veliteľov partizánskych brigád, keď nemecké vojsko sa už dávalo do pohybu, jeho formálne pozvanie, ku ktorému bol prezident Tiso zaviazaný v rámci vynútenej spojeneckej zmluvy, zabránilo zosadeniu slovenskej vlády a prevzatiu moci na celom Slovensku nemeckou armádou. Prezident Tiso konal teda aspoň tak zodpovedne ako reformistické komunistické vedenie na čele s Alexandrom Dubčekom v auguste 1968. Veď v analogickej situácii a s podobnými obavami z rozpútania represálií totalitnou ozbrojenou mocou, takmer celé Dubčekovo vedenie tiež odmietlo odpor voči agresorovi a podpísaním Moskovských protokolov odsúhlasilo okupáciu celej ČSFR vojskami totalitnej veľmoci. Z tohto hľadiska tvrdenie o Tisovej vine vo vzťahu k povstaniu a súčasne na Dubčekovej zodpovednosti voči občanom je ďalším prejavom politickej schizofrénie, ktorá je v rozpore s historickou skutočnosťou.

Diskutabilná je aj legenda o národoslobodzovacom boji slovenského ľudu v povstaní, ktorého vedenie odmietlo samostatnosť Slovenska a už 1. septembra 1944 vyhlásilo obnovenie Československej republiky. Iba z hľadiska slovenských národných záujmov, s vylúčením ideologických fikcií čechoslovakizmu a proletárskeho internacionalizmu, bol neopodstatnený aj boj proti Tisovmu režimu, proklamovaný Benešom, Gottwaldom, ako aj celým občianskym a komunistickým politickým vedením povstania. Veď to bol režim, ktorý sa zaslúžil o zachovanie územnej a národnej integrity Slovenska a po celý čas existencie prvej Slovenskej republiky, v rámci možností daných geopolitickou situáciou, sa snažil odolávať politickému tlaku Nemecka a jeho domácich prisluhovačov na poli politickom,

ideologickom, hospodárskom i kultúrnom. V tomto zmysle, i keď to marxistická historiografia nikdy nepriznala, z hľadiska slovenských záujmov Tisova politická línia s podporou väčšiny národa predstavovala v rámci reálnych možností skutočný protinacistický odpor zameraný na minimalizáciu účasti Slovenska vo vojne, na záchranu životov a zvelaďovanie duchovných i materiálnych hodnôt slovenského národa. Svedčí o tom aj situačná správa O vývoji a situácii na Slovensku, zaslaná v auguste 1944 Piatym ilegálnym ústredným výborom KSS do Moskvy. Okrem iného sa v nej konštatuje: "Fakt je, že tento štát má samostatnosť a to takú, aká je možná pri maličkom národe a aká je možná vo vojne... Vplyv nemecký je veľký, ale pritom nie taký, aby samostatnosť bola hlúpou maskou. Napríklad gestapo na Slovensku za celých 5 rokov nezatklo jediného slovenského občana."⁸ Ekonomickú situáciu komunistické vedenie hodnotilo nasledovne: "...Nemecko dnes dlhuje Slovensku 6 miliárd Ks. Slovenský priemysel sa počas určitej konjunktúry, ktorú mal za tejto vojny, veľmi zmodernizoval... Vcelku možno povedať podľa 6-ročných skúseností, že Slovensko je schopné hospodársky a finančne samostatne existovať, samo sa vie vydržať a má dnes aj potrebné sily (i technické) i výrobné predpoklady ku konkurencii medzinárodnej."⁹ V úplnom rozpore s týmito faktami sa nakoniec komunistické povstalecké vedenie zarážajúcim spôsobom a úplne demagogicky stavia do pozície reprezentanta slovenského národa a oznamuje do Moskvy jeho politickú vôľu slovami: "Chceme byť súčasťou ZSSR... Keby dnes bola daná možnosť hlasovaním rozhodnúť, kde chcú Slováci štátoprávne patriť, aspoň 70 % hlasovalo by za pripojenie k ZSSR, snáď 20 % za novú ČSR, zbytok je v strachu zmätený."¹⁰ Natíska sa otázka: Bol takýto odkaz do Moskvy pre komunistické vedenie len jedným s politických hazardov s osudom vlastného národa, a či azda len jeden zo skrytých cieľov povstania, ktorého mýtus dodnes oslavujeme, alebo skutočný vlastizradný čin?

Je zjavné, že povstalecké vedenie poznalo politickú vôľu občanov Slovenskej republiky, ale ju odmietalo rešpektovať. Nielenže odmietalo akúkoľvek spoluprácu s politickými a vojenskými predstaviteľmi Slovenskej republiky na princípoch uznania jej štátnej samostatnosti, ale snažilo sa tieto osobnosti zdiskreditovať a ich snahy politicky znemožniť. Dokonca pre povstaleckú SNR nebol prijateľný ani umiernený návrh predsedu slovenského snemu Martina Sokola, aj napriek tomu, že v ňom bol ochotný pripustiť obnovenie ČSR, na podklade uznania zákona o autonómii z r. 1938. Už v období príprav povstania pre jeho politické vedenie v povstaleckej SNR nebola prijateľná ani spolupráca s časťou najvyššieho vojenského velenia slovenskej armády vrátane ministra národnej obrany gen. Čatloša, gen. Malára a ďalších. Úsilie gen. Čatloša o jednotné ozbrojené vystúpenie celej slovenskej armády so zameraním na minimalizovanie vojnových strát urýchleným presunom frontu cez územie Slovenska predstavitelia občianskeho a komunistického odboja ignorovali a Benešova diplomacia v Moskve sa ho vehementne snažila spochybniť a znemožniť. Rad dokumentov svedčí o tom, že cieľom Benešovej diplomacie bolo vylúčiť z protinacistického odboja akýkoľvek náznak uznania slovenskej štátnosti a dosiahnuť jej úplnú diskreditáciu v očiach sovietskych a ich západných spojencov. Čatlošov vojenský plán zhrnutý v jeho memorande zaslanom do Moskvy počítal s udržaním slovenskej štátnosti. Preto sa stal neprijateľný pre občianske a vojenské vedenie povstania usmerňované Benešom z Londýna, ale aj pre komunistov, usilujúcich skôr o ovládnutie armády jej revolučným rozkladom zdola ako o jej zachovanie pod

jednotným velením, ktoré im nepodliehalo. Komunistické vedenie povstania však neverilo ani dôstojníkom, ktorí pod vplyvom blížiaceho sa frontu začali nadväzovať spojenie s Benešovými vojskými kruhmi v Londýne. Svedčí o tom Husákov výrok: "Keď sa títo profesionálni dôstojníci odhodlávali ‚zradiť‘ jedného prezidenta, jedného hlavného veliteľa, hneď si hľadali druhého a nachádzali ho prirodzene v Benešovi, medzinárodne uznanej hlave ČSR."¹¹ Kým hlavným cieľom občianskeho odboja bola obnova ČSR na čele s Benešom, komunistické vedenie zas sledovalo povstaním prevzatie moci za účasti zrevolucionizovaných más, predovšetkým však proletariátu. Za týchto okolností povstanie sa nemohlo stať jednotiacim činiteľom v slovenskom národe, pretože už v štádiu jeho príprav prevládli partikulárne záujmy jednotlivých zložiek odboja a otázky ich povojnovej politickej prestíže nad celonárodným záujmom.

Mýtus o jednotnom celonárodnom ozbrojenom SNP bude sotva možné udržať v demokratických podmienkach bez ideologického tlaku jedinej vládnucej strany. Veď už prípravy povstania a neskôr i jeho ozbrojené akcie prebiehali v atmosfére vnútorných politických rozporov, vzájomnej nedôvery a súperenia o vedúce postavenie medzi občianskym odbojom a komunistickým vedením, medzi velením povstaleckého vojska a partizánskych brigád. Benešove usmerňovanie Goliaňovho vojenského velenia spôsobilo, že slovenská armáda ako celok nebola schopná prevziať zodpovednosť za ochranu slovenského územia. Ak sa predsa len v niečom dokázali predstavitelia občianskeho i komunistického vedenia zjednotiť, bolo to odmietanie ozbrojeného vystúpenia jednotnej armády v mene slovenskej štátnosti. Tak sa stalo, že viaceré vojenské posádky boli po vypuknutí povstania odzbrojené skôr, ako mohli zasiahnuť do boja pod slovenským velením. Odzbrojené boli aj dve divízie na východnom Slovensku, ktoré od polovice júna 1944 podliehali gen. Malárovi a boli na základe dohody Tisu a Čatloša s nemeckou stranou vyčlenené na prevzatie obrany dôležitého úseku Karpát. Znamenalo to, že z vojensko-strategického hľadiska, fažisku bojových operácií nemeckých ozbrojených síl vyprovokovaných nekoordinovanými akciami partizánskych skupín musela čeliť len zvyšujúca časť armády, ktorej velenie uznalo londýnsku emigračnú vládu. V jej mene a za cenu politických ústupkov Stalinovi, uzavrel Beneš spojeneckú zmluvu so ZSSR a neskôr 8. mája 1944 aj dohodu s ustanovením: "... len čo niektorá časť oslobodeného územia prestane byť pásmom vlastných vojnových operácií, prevezme tam československá vláda plný výkon verejnej moci..."¹²

Stalin nemal záujem podporovať zachovanie národných štátov a po rokovaníach so západnými spojencami v Jalte bol už rozhodnutý rozšíriť svoj vplyv na celé územie predmníchovskej ČSR. Bol si istý, že uzavretím spojeneckej zmluvy s Benešom si ho pripíatal na cestu ústupkov komunistickému vplyvu, z ktorej sa už nikdy nedostane. Dokumenty o diplomatických aktivitách londýnskej emigračnej vlády v Moskve, publikované Vilémom Prečanom, svedčia o tom, že sovietskemu vedeniu dohody s Benešom vyhovovali a Stalin si skutočne želel obnovenie ČSR pod dočasným Benešovým vedením. Tieto skutočnosti akceptoval v Moskve Gottwald. I keď dosť neskoro, uvedomili si ich aj obe zložky odboja v povstaleckej SNR a Benešovmu usmerňovaniu z Londýna sa museli podriaďiť, pretože tak si to želala Moskva. Potom je však namieste otázka, či povstanie, ktoré pripravovali, mohlo vôbec byť z hľadiska cieľov slovenské a národné, keď zásadné otázky nášho zaradenia do mocenského vplyvu, povojnového štáto-

právneho usporiadania a politickej orientácie boli už určené v Moskve, Londýne a neskôr v Jalte. Z tohto pohľadu, aj v základnom programovom dokumente povstaleckej SNR – vo Vianočnej dohode z r. 1943, prihlásenie sa k myšlienke demokracie a k utváraníu vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov na princípe rovného s rovným, odzrkadľovalo skôr zbožné želanie ako reálne záruky povstania. To, čo ostalo z Vianočnej dohody reálne do nasledujúcich rokov a desaťročí, muselo byť v súlade s dohodami uzavretými Benešom v Moskve. Je to uznanie Benešovej emigračnej vlády na medzinárodnom a vojenskom poli, obnovenie Československej republiky a prijatie zásady "Budúca ČSR ... sa má na poli zahraničnopolitickom a vojenskom opierať o Sovietsky zväz...", v ktorom povstalecká SNR už na sklonku roku 1943 jednoznačne uznávala "... záchranu slobodného života a všestranného rozmachu malých národov vôbec a slovanských zvlášť."¹³ Ako sa táto programová politická orientácia povstaleckého vedenia na Sovietsky zväz naplnila, netreba rozvádzať, pretože sami sme boli toho svedkami a mnohí, žiaľ, i obetami. Nemožno sa však čudovať, ak sa mnohým zdá absurdné tento program ešte aj v súčasnosti oslavovať.

V uplynulých desaťročiach viacerí historici, aj keď uznávali niektoré pozitíva prvej Slovenskej republiky a umiernennej politiky jej prezidenta dr. J. Tisu, vyčítali mu, že nemal pripravený nijaký plán na ozbrojené vystúpenie slovenskej armády na strane víťazných veľmocí. Už sme spomenuli, že minister národnej obrany Čatloš, ktorému Tiso vo vojenských otázkach bezvýhradne dôveroval, takýto vojenský plán vypracoval a postaral sa o jeho doručenie do Moskvy. S týmto zaujímavým dokumentom sa každý môže oboznámiť v zmienenej Prečanovej publikácii, ktorá má pre objektívny historický výskum problematiky povstania z hľadiska faktov a dokumentov nesporne základný význam.¹⁴ Úvahy o tom, ako by sa vyvíjali vojnové udalosti na Slovensku a náš povojnový politický vývoj, keby sa Čatlošov plán realizoval, nemajú historické opodstatnenie, pretože by sme sa museli pohybovať výlučne v hypotetickej rovine. Faktom ostáva, že táto iniciatíva najvyššieho vojenského velenia o zapojenie slovenskej armády do boja proti nacistickému Nemecku pod zástavou samostatnej Slovenskej republiky existovala a bola odmietnutá v Moskve i povstaleckým vedením doma na základe Benešovej protislovenskej diplomacie. Znamená to, že komunistická povstalecká legenda o nevyhnutnosti boja proti klérofašistickej Tisovej vláde, pretože bola do poslednej chvíle verným spojencom nacistického Nemecka, neobstojí nielen v ideovej a politickej, ale ani vo vojenskej rovine.

Pokúsila som sa načrtnúť ideologické a politické pozadie niektorých povstaleckých legiend a mýtov, ktoré pričinením marxistickej historiografie a školskej výuky dodnes deformujú naše historické vedomie. Existuje však aj iný výklad povstania, ktorý sa truduje ústnym podaním a dá sa povedať, že je to výklad veľmi mnohotvárný a často protirečivý, ako aj samotné osudy povstania a jeho účastníkov. Myslím, že v ich výpovediach dominuje presvedčenie, že bojovali proti nemeckej okupácii Slovenska, za našu nezávislosť a často aj samostatnosť. Bolo by chybou, keby sme im neverili a nevážili si obeť, ktoré prinášali vo vedomí, že bojujú za svoju vlasť. Veď mnohí sa bez svojho pričinenia ocitli na povstaleckom území, boli zmobilizovaní, alebo sa aj dobrovoľne prihlásili, keď Nemci začali obsadzovať Slovensko, ale skutočné politické zákulisie povstania nemohli poznať. Po rozhlasovej výzve gen. Malára k návratu a vyhlásení amnestie prezidentom SR nie všetci mali možnosť vrátiť sa do rodnej obce a prihlásiť sa

u notára skôr ako boli vystavení utrpeniu v nemeckých zajateckých táboroch. Kresťanská kultúra nášho národa a úsilie o spoločenský zmier nás zaväzujú, aby namiesto osláv partikulárnych politických cieľov sme si osvojili uctievanie všetkých obetí nacizmu a komunizmu. Spolu s padlými na rôznych frontoch patria k nim aj tí, ktorí v povstaní položili svoje životy, alebo sa v radoch civilného obyvateľstva stali obeťami represívnych akcií oboch bojujúcich strán.

POZNÁMKY

- ¹ Vnuk, F.: Neuveriteľné sprísahanie, Trenčín 1993, s. 65
- ² Husák, G.: Svedectvo o SNP, Bratislava 1964, s. 9
- ³ Tamtiež s. 11
- ⁴ Husák, G.: Povstanie a Sovietský zväz. In: Zborník Ústavu SNP, roč. I. 1949, s. 135. Citované podľa Jablonický J., O historiografii SNP. Samizdat jún 1980, s. 5
- ⁵ Husák, G.: O nacionalistickej úchylke v strane. In: Nová Mysl, roč. IV. 1950, č. 5–6, s. 517. Citované podľa Jablonický J., c. d., s. 9
- ⁶ Široký, V.: Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu, Bratislava 1952, s. 270
- ⁷ Husák, G.: Svedectvo o SNP, Bratislava 1964, s. 93
- ⁸ Správa V. ilegálneho ústredného vedenia KSS o vývoji a situácii na Slovensku po 6. októbri 1938, ktorú pre informáciu moskovského vedenia KSC na rokovanie do Moskvy priniesol K. Šmidke, In: Dejiny SNP 1944, 3. zv., Pravda 1984, Zostavovateľka Vartíková M., s. 341
- ⁹ Tamtiež s. 338
- ¹⁰ Tamtiež s. 342
- ¹¹ Husák, G.: Svedectvo o SNP, Bratislava 1964, s. 78
- ¹² Laštovička, B.: V Londýne za války, Praha 1961, s. 588. Citované podľa Husák G., Svedectvo... s. 153
- ¹³ Husák, G.: Svedectvo... s. 71
- ¹⁴ Čatlošovo memorandum, In: Prečan V., SNP. Dokumenty. Bratislava 1965, s. 262–264

SVÄTÁ STOLICA

A MEDZINÁRODNOPOLITICKÉ POSTAVENIE SLOVENSKA KONCOM DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

PETER MULÍK

Diplomacia Svätej Stolice, reprezentujúca inštitúciu s veľkou morálnou autoritou, bola postavená pred zložité rozhodnutia, keď už v tridsiatych rokoch tohto storočia bola konfrontovaná s dvoma navzájom súperiacimi totalitnými systémami – nacizmom a komunizmom. V mimoriadne ťažkej situácii sa Vatikán nachádzal v rokoch druhej svetovej vojny a po jej skončení. Počas trvania vojny zachovávala Svätá Stolica prísnu neutralitu, ktorú nechápala v zmysle pasívnej lahostajnosti, aká cirkvi neprislúcha, ale ako nestrannosť voči jednotlivým vo vojne zúčastneným štátom. Preto Sv. Stolica zo žiadnej z týchto krajín neodvolala svojho diplomatického zástupcu.

Slovenskú republiku, ktorá vznikla v čase mieru a bola de facto uznaná všetkými rozhodujúcimi európskymi mocnosťami, Svätá Stolica uznala de facto a de iure ako štvrtý štát v poradí (po Maďarsku, Poľsku a Nemecku) 25. marca 1939.¹

Vatikán v rokoch 1942–1944 viackrát vyjadril svoje stanovisko, že o systéme vlády v jednotlivých krajinách musia rozhodnúť jednotlivé národy a nie dohody medzi vodcami víťazných svetových mocností.² To sa prejavilo i v postoji Sv. Stolice ku konferencii Spojencov v Casablanca v januári 1943, kde Spojenci na Hitlerovu výzvu k totálnej vojne sformulovali heslo úplného víťazstva. Ako "formula idiotissima" sa chápala vo Vatikáne požiadavka Spojencov na bezpodmienečnú kapituláciu, pretože predpokladali, že to porazených podnieti k zúfalej obrane.³ Pius XII. v lete 1943 k tomuto doslova povedal: "Skutočne silný sa nemusí báť byť šlachetne veľkorysý." Ďalej žiadal, aby vojnové ciele a mierové programy všetkým národom ponechali možnosť zapojiť sa dôstojne do nastávajúcej obnovy a ozdravenia sveta bez toho, aby museli sami seba poprieť, alebo sa zničiť.⁴

Sv. Stolica nezdieľala ilúzie americkej strany o budúcom mierovom usporiadaní. Domenico Tardini, tajomník Kongregácie pre mimoriadne záležitosti, poznamenal v rozhovore so splnomocnencom prezidenta Roosevelta Myronom Taylorom 22. 9. 1942: "Čudujem sa, že také evidentné veci vlády a vysokí politici nevidia. Ako keby sa komunistické Rusko po svojom víťazstve malo ako pokojný baránok vrátiť do rodiny európskych štátov. Ak Stalin vyhrá vojnu, stane sa levom, ktorý zožerie celú Európu. Ani Hitler, ani Stalin nemôžu byť pokojnými členmi európskej rodiny národov."⁵ Tardini toto presvedčenie vatikánskej diplomacie vyjadril exaktnejšie v rozhovore s britským diplomatickým zástupcom v máji 1943. Povedal: "Dve nebezpečenstvá hrozia európskej a kresťanskej kultúre: nacizmus a komunizmus. Obidve sú materialistické, protináboženské, totalitné, tyranské a militaristické. Len keď táto vojna obidve nebezpečenstvá odstráni, budúca Európa nájde mier."⁶

Nazdávam sa, že podobný, ak nie totožný názor zastávala veľká časť politikov slovenského štátu. Hoci oficiálne uznávali politické spojenectvo s Nemeckom, čo

vzhľadom na geopolitickú polohu Slovenska bolo pochopiteľné, no neverili v budúcnosť nacizmu. Ale na druhej strane sa oprávnené obávali komunizmu. Slovenskí diplomati na úrovni reprezentovali vo svete Slovenskú republiku. Bránili do dôsledkov právo slovenského národa na vlastný štát, nesplnili azda iba jedinú, a to veľmi dôležitú úlohu: nepripravili v pravom čase prechod Slovenska na stranu Spojencov. Túto úlohu teoreticky najlepšie mohli realizovať slovenskí diplomati v neutrálnych krajinách. Po zvážení celkovej situácie na konci vojny, tendencií Spojencov vo všeobecnosti a v pomere k Slovensku zvlášť, a okolností, za akých bolo zorganizované aj tzv. národné povstanie, sa táto otázka javí ako mnohorozmerne štrukturovaná.

Tým, že sa anglosaskí Spojenci v rokoch 1941-42 a Sovietsky zväz roku 1943 vyslovili za obnovenie ČSR, dokonca uzatvárali zmluvy s Benešovou exilovou vládou, v prípade, že by slovenská vláda a slovenskí diplomati prešli na stranu Spojencov, boli by akceptovali Spojencami už uznané Česko-Slovensko a vlastne zriekali sa samostatnosti. Bola to temer neriešiteľná dilema, ktorá sa stala transparentnou pri realizácii povstania. Kým Taliani, Rumuni, Bulhari sa pridávali k Spojencom, aby si zachránili svoju štátnosť, organizátori povstania na Slovensku vyhlásili obnovenie ČSR. Postavenie Slovenska vo vojne a teda aj akcie slovenských diplomatov boli determinované politikou Spojencov, ktorých ciele sa vlastne v povstaní realizovali. Ani to však neoprávňovalo organizátorov povstania pošliapať prirodzené právo každého národa na sebaurčenie, ktoré slovenský národ práve uplatňoval vo svojom štáte. Veľkou chybou na slovenskej politickej scéne bola absencia politickej opozície orientovanej národnoštátne, ale nekompromitovane spoluprácou s Nemeckom. Tým však nemožno povedať, že medzi slovenskými politikmi nebolo takých osobností, ktoré by z mravného a politického hľadiska nemohli hovoriť v zmenených podmienkach v mene Slovenska. Takou osobnosťou bol aj Karol Sidor vo Vatikáne, ktorého protinemecký postoj bol známy.

Sidor v liste ministerstvu zahraničia zo dňa 4. 3. 1944 referoval o rozhovore so štátnym tajomníkom kardinálom Maglionem, v ktorom sa hovorilo o tejto záležitosti. Oficiálne stanovisko Sv. Stolice bolo takéto: "Diplomatické styky so Slovenskom nie sú prerušené, a mohli by byť prerušené len vtedy, keby Slovensko svojou vôľou, alebo podľa uznesenia mierovej konferencie bolo likvidované ako štát."⁷

Práve táto prvá alternatíva, keď sa Slovensko likvidovalo vlastnou vôľou, nastala 29. augusta 1944. Do Vatikánu prichádzali veľmi kusé správy zo Slovenska. Londýnsky rozhlas nepretržite opakoval, že Slováci sa vyhlasujú za súčasť ČSR. Až 26. 9. 1944 dostal Sidor oficiálnu správu, ktorú ministerstvo zahraničia rozoslalo pravdepodobne všetkým našim vyslanectvám. Hovorilo sa v nej, že "...výsadky partizánov získali prívržencov a zmocnili sa niekoľkých stredoslovenských centier. Dopustili sa pritom vlámaní, vražd na civilnom obyvateľstve... Pri potlačení jednotlivých oddielov musia pomáhať nemecké zložky, ktoré boli použité podľa predbežnej zmluvy slovenskej vlády s ríšskou vládou, ako je to v prípade štátov Osi nachádzajúcich sa blízko frontu. Správy o obsadení Slovenska sa nezakladajú na pravde. Vládna a výkonná moc je nezmenene výlučne v rukách slovenskej vlády. Čatloš prebehol k partizánom. Klika dôstojníkov pomýlila mnohých slovenských vojakov. Zavraždení sú poslanec Slameň, okresný náčelník Sutoris, kňaz Michael (asi ide o kňaza Martinku z Liptovského Michala –

P. M.), ako aj mnoho dosiaľ nezistených osôb. Troch slovenských dôstojníkov odsúdili na smrť. Odvliekli z Liptovského Sv. Mikuláša 40 osôb, z Ružomberka 200, ďalej poslanca Mušáka a Hrušovského. Partizáni hnali do boja nevinný slovenský ľud. S partizánmi spolupracuje Vavro Šrobár, direktor banky Pauliny, Jozef Styk, Ivan Štefánik a Igor Daxner, sekretár ÚSODu Thurzo, sochár Štefunko, Viest zo železničného odboru, Janšák z ministerstva verejných prác, Takáč z ministerstva pravosúdia. Vyhlásili tri republiky: v Turčianskom Sv. Martine komunistickú, v Nemeckom Pravne slovensko-sovietsku a v Banskej Bystrici československú. V Banskej Bystrici je utvorený 30-členný výbor, v ktorom je 28 evanjelikov a dvaja katolíci."⁸

Bolo teda potvrdené, že na čele tzv. národného povstania stoja čechoslovakisticky orientovaní oportunisti. Ukázalo sa, že táto protinacistická akcia nebola dobre pripravená a skončila neúspešne. Treba súhlasiť s prof. Ďuricom, keď napísal, že povstaniu sa nepodarilo dosiahnuť ani jeden z vytýčených cieľov: povstalci nielenže nevyhnali Nemcov zo Slovenska, lež naopak, zapríčinili jeho okupáciu; povstanie neodstránilo vládu Slovenskej republiky, ale iba sťažilo jej situáciu a uvrhlo ju ešte hlbšie do područia Nemcov; povstanie neobnovilo ČSR ani neumožnilo vznik Slovenskej sovietskej republiky, lebo ho Nemci krvavo potlačili a zlikvidovali. Neoceniteľnú službu urobilo povstanie predovšetkým Benešovi a jeho exilovej vláde, kým v definitívnej perspektíve jeho hlavným výsledkom bolo upevnenie postavenia KSS, ktorá si práve povstaním utvorila pevnú mocenskú základňu pre neskoršie totálne uchvátenie moci.⁹

Medzinárodnopolitická a vojenská situácia na začiatku roku 1945 sa vyvíjala nepriaznivo pre ďalšie udržanie Slovenskej republiky. Sovietske vojská postupne obsadili celé východné Slovensko. Ako spomína Sidor, v tom čase sa navrhovalo hľadať kontakt so sovietskymi a spojeneckými diplomatickými zástupcami, ktorí sa nachádzali v Ríme a Berne. Aj slovenská vláda v Bratislave bola o týchto návrhoch informovaná. Až po mesiaci však predseda vlády Štefan Tiso telegramom odpovedal: "Vyčkať, na návrhy odpovieme neskôr."¹⁰

Celková vojenskopolitická situácia konca vojny zreteľne ukazovala, že rozhodujúcou veľmocou v stredovýchodnej Európe bude Sovietsky zväz. V záujme zachovania slovenskej štátnosti mohli u tejto veľmoci niečo vykonať len slovenskí komunisti. Tí však v Banskej Bystrici prijali koncepciu jednotnej ČSR. Slovenská vláda, reprezentujúca vtedy Slovenskú republiku, nemohla a ani nechcela viesť vyjednávanie so Sovietmi, tak isto ako to nechcela urobiť ani so slovenskými komunistami. Nemohla teda urobiť také gesto smerom k Moskve ako rumunský kráľ alebo regentská vláda v Bulharsku. Títo sa prihlásili k Moskve v hodine dvanástej ohrozenia svojich štátov. V tej chvíli však nikto nevedel, že týmito aktmi uvrhli svoje krajiny do politickej závislosti totalitnej veľmoci, akou Sovietsky zväz bol, ktorej nadvláda v strednej a juhovýchodnej Európe trvala sedemkrát dlhšie ako supremácia nacistického Nemecka.

V skutočnosti na začiatku roku 1945 bola Slovenská republika uznávaná de iure neutrálnymi krajinami, a to Vatikánom, Švajčiarskom, Španielskom a Švédskom, zo susedov Nemeckom a Maďarskom. Postupne sa počet týchto štátov znižoval. Napríklad Švajčiarsko vo februári 1945 prerušilo diplomatické styky s Bratislavou a hneď v marci uznalo de iure ČSR.

Pre potrebu Sv. Stolice, najmä pre lepšiu orientáciu v problematike vzťahov Slovákov a Čechov, vypracoval Sidor memorandum adresované Sv. Otcovi

Piovi XII. Poukázal v ňom na viaceré politické faktory, najmä na vzrastajúce slovenské národné a štátne povedomie, ktoré nemožno už viacej negovať. Doslovné sa tam hovorí: "Slováci chcú, aby tí, ktorí budú preberať zodpovednosť za pokoj v Európe, hneď po skončení tejto vojny objektívne preskúmali pomery na Slovensku. Nech sa pod kontrolou nestrannej medzinárodnej komisie dá slovenskému národu možnosť vyjadriť sa k dvom otázkam:

1. Či sú Slováci za znovuvytvorenie ČSR, alebo sú za udržanie Slovenskej republiky.

2. Či sú Slováci za spojenectvo so ZSSR, alebo sú za federáciu štátov spolu s Českom, Maďarskom, Poľskom, Rakúskom, prípadne s baltskými a balkánskymi štátmi."¹¹

Sidor v tomto memorande vyjadruje istotu, že Slováci by volili udržanie Slovenskej republiky a vyjadrili by sa za členstvo v predpokladanej stredoeurópskej federácii, ktorá mala byť zárukou stability medzi Východom a Západom. 7. 4. 1945 dostal slovenský vyslanec odpoveď na toto memorandum, ktorú mu tlmočil zástupca štátneho tajomníka G. Montini. Ubezpečil ho, že pápež si tento spis, pod názvom *Questione cecca e slovacca*, preštudoval a postúpil Kongregácii pre mimoriadne záležitosti. Tento spis sa dostal aj do rúk amerického kardinála Spellmana, ktorý mal kontakty s významnými politikmi USA.¹² Bolo by iluzórne domnievať sa, že by Američania spravili niečo pre zachovanie slovenskej štátnosti. Biely dom bol obkľúčený Benešovými ľuďmi. Americkí Slováci boli vplyvom slabí a navyše očierňovaní oficiálnou propagandou a vplyvnými silami v zákulisí. No takisto bezmocní boli aj Poliaci, ktorí mali v USA oveľa silnejšie pozície ako Slováci, no nedosiahli u vlády USA ďalšie uznávanie ich legálnej vlády v Londýne, pretože Washington držal s Moskvou.

V apríli sa medzinárodnopolitická situácia Slovenska rapídne zhoršovala. 3. 4. 1945 neutrálne Švédsko prerušilo diplomatické styky so Slovenskou republikou a jej reprezentanta, *chargé d'affaires* Dr. B. Pisska, kvalifikovalo už len ako privátnu osobu. V polovici apríla 1945 pred blížiacim sa frontom opustil hlavné mesto Chorvátska Záhreb, slovenský vyslanec Viktor Bečka. Vojnové udalosti likvidovali aj slovenské vyslanectvo v Budapešti. Tamojšieho nášho vyslanca Dr. Spišiaka zajala sovietska armáda a odviezla ho do Moskvy. 18. 4. 1945 španielska vláda oznámila nášmu vyslancovi Dr. Ciekerovi, že diplomatické styky medzi obidvoma krajinami považuje za skončené. Diplomati v neutrálnych krajinách, ktorí sa tam zdržiavali ako súkromné osoby, dostali presné inštrukcie od tamojších orgánov, podľa ktorých nesmú v prospech Slovenskej republiky vyvíjať nijakú politickú činnosť.

Po kapitulácii Nemecka bolo naše vyslanectvo vo Vatikáne posledným diplomatickým zastupiteľstvom Slovenskej republiky v zahraničí. V deň skončenia druhej svetovej vojny 8. 5. 1945 sa slovenská vláda vzdala veliteľstvu americkej armády a podrobila sa a svoju politiku jeho rozkazom.

Karol Sidor ešte niekoľkokrát intervenoval vo Vatikáne vo veci slovenských utečencov vrátane členov slovenskej vlády a prezidenta, ktorí sa nachádzali na území Rakúska a Bavorska a pre ktorých žiadal rešpektovanie spojeneckými vojenskými orgánmi. 30. mája 1945, teda tri týždne po skončení vojny v Európe, bol Sidor prijatý Mons. Tardinim na audiencii, počas ktorej mu tento tajomník pre mimoriadne záležitosti povedal, že podľa mienky Sv. Stolice Slovenská republika prestala existovať. Sidor zastával názor, že slovenský štát existuje aj

napriek tomu, že jeho vláda je v exile, a že podobné exilové vlády Vatikán uznáva. Tardini mu však oponoval, že vlády Litvy a Poľska nikdy pred nikým bezpodmienečne nekapitulovali, ako to urobila slovenská vláda v Kremsmünsteri 8. 5. 1945, keď predtým opustila svoje územie a vyhlásila, že sa i v politike podrobuje veleniu americkej armády, teda už nie Slovenskému snemu.¹³

K otázke práva národov na samourčenie ostal však postoj Sv. Stolice nezmenený. Medzinárodnopolitická klíma tejto zlomovej periódy dejín, keď západné veľmoci, po konferenciách v Teheráne, Jalte a v Postupime, prenechali celú strednú a juhovýchodnú Európu extrémne totalitnej veľmoci – Sovietskemu zväzu, neumožnila rešpektovať toto právo slovenského národa na vlastnú štátnosť. Napriek tomu, že to odporovalo zásadám Atlantickej charty.

POZNÁMKY

¹ Ďurica, S.: Slovensko za druhej svetovej vojny, s. 132. In: Slovensko v retrospektíve dejín, Lausanne 1976

² Cywinski, B.: Ogniem próbowane. II., Lublin–Rím 1990, s. 34

³ Stehle, H.: Die Ostpolitik des Vatikans. Bastei-Lübe, 1983, s. 276

⁴ Becker, J.: Der Vatikan und der II. Weltkrieg. In: Katholische Kirche im Dritten Reich, 1973, s. 184

⁵ La Saint Siège et la Guerre en Europe. Actes et Documents du Saint Siège Relatifs à la Seconde Guerre Mondiale. Vatikán 1965–1981, (ADSS), 1, s. 694

⁶ Die Weltkirche im 20. Jahrhundert. Herder, 1979, s. 86

⁷ Sidor, K.: Šesť rokov pri Vatikáne. Scranton 1947, S. 231

⁸ Tamže, s. 237

⁹ Ďurica, M.: c. d., s. 146

¹⁰ Sidor, K.: c. d., s. 254

¹¹ Tamže, s. 260

¹² Tamže, s. 259

¹³ Ďurica, M.: c. d., s. 149

POZNÁMKY K PROJEKTU POVSTANIA

MILAN KAŠPAR

Budem hovoriť na tému: akí projektanti, taký projekt povstania, také povstanie, jeho výsledky a aj dôsledky. Nemienim oboznamovať tu prítomných účastníkov povstania s tým ako povstanie prebiehalo a tiež nemienim poučovať prítomných historikov, ktorí sa problematikou povstania zaoberajú 30–40 rokov, z ich vlastných výsledkov vojensko-historického bádania. V mojom vystúpení naopak sám využívam skúsenosti a závery o príprave, priebehu a výsledkoch povstania ako priamych účastníkov bojov, tak i historikov k tomu, aby som poukázal na nepripravenosť povstania z vojenského hľadiska a to – v oblasti plánovania, organizácie a materiálneho zabezpečenia s dôrazom na vojenské letectvo, ťažké zbrane, streľivo, muníciu a PHM. Teda chcem hovoriť o tom, čo bolo príčinou, že povstanie bolo dňa 27. 10. 1944 porazené.

Pri kolíske povstania stáli tri rozhodujúce orgány vnútorného odboja: V. ilegálny ÚV KSS, ilegálna SNR a vojenské ústredie.

Od začiatku roku 1944 aj prezident Beneš, aj čs. vláda v Londýne, intenzívnejšie ako v predchádzajúcom období usilovali sa o aktivovanie odboja na Slovensku. Obdobné úsilie vyvíjalo vedenie v Moskve. Ak sa na Slovensku pripravovalo povstanie, potom jeho organizátorom nebol národ, ľud, ale ľudia, ktorí mali na mysli predovšetkým postavenie Slovenska, prípadne Československa i svoje vlastné postavenie v ňom a v povojnovej Európe. Kľúčovou otázkou pre každé obdobie protifaštického odboja bol vzťah komunistického a nekomunistického odboja, možnosti ich spolupráce. Charakteristické však bolo, že jednotlivé centrá zahraničného i domáceho odboja vyvíjali činnosť v protifašistickom odboji väčšinou vo vzájomnej konkurencii. A toto sa tiež zákonite prejavilo v príprave, v uskutočňovaní povstania, a samozrejme, i v jeho výsledku. V každom povstaní zohráva dôležitú úlohu armáda, preto sa opozícia usilovala nájsť spojencov v ozbrojených silách. Pre spoluprácu získala pplk. Goliana. SNR sa podarilo, aby uznal jej autoritu a podriadil sa jej záujmom. Jednotlivé centrá hľadali najrôznejšie kontakty a možnosti, väčšinou opäť vo vzájomnej konkurencii.

Úplne opačnú koncepciu povstania presadzovalo moskovské vedenie KSČ. Žiadalo, aby sa domáci odboj orientoval výlučne na ľudové povstanie, bez armády alebo aspoň jej generality a príslušníkov vyššieho dôstojníckeho zboru. Praktické dôsledky takejto koncepcie, keď sa nevytvorili, zle organizované a nedostatočne vyzbrojené sily povstalcov stretli s nemeckou armádou v priebehu povstania sú známe.

Vzájomná konkurencia vedúcich centier zahraničného odboja a rozhodujúcich orgánov domáceho odboja mala zásadný vplyv na prípravu, vyhlásenie, priebeh, výsledok a dlhodobé dôsledky povstania.

Ďalšou skutočnosťou, ktorá musela zásadne ovplyvniť prípravu, priebeh a výsledok povstania bola geopolitická situácia SR v roku 1944. Aké malo Slovensko šance postaviť sa proti ktorémukoľvek svojmu susedovi? Náš manévrovací priestorbol vymedzený Nemeckou ríšou, ktorá už vojensky ovládla Poľsko, Nórsko, Belgicko, Holandsko, Francúzsko, Južosláviu, Grécko, Luxembursko a v dobe pred povstaním už iba časť územia Sovietskeho zväzu. Nemecko malo i naďalej hlavné sily svojich vojsk na sovietsko-nemeckom fronte. K 1. 6. 1944 tam bolo

179 divízií. Tieto vojská mali okolo 4 miliónov vojakov a dôstojníkov, 49 000 diel a mínometov, viac ako 5200 tankov a 2800 bojových lietadiel. I napriek zníženým počtom v porovnaní so začiatkom roku 1944 predstavovala nemecká armáda ešte stále silné a bojaschopné zoskupenie. Ďalej na juhu bol náš manévrovací priestor obmedzený nenasýtnym Maďarskom, snívajúcim o Svätoštefánskej korunke. Maďarské kráľovstvo malo 15 miliónov obyvateľov a rozlohu 172 000 km². SR mala rozlohu 38 000 km² a 2,7 milióna obyvateľov a náš sused na severe a západe Nemecká ríša mala vrátane Protektorátu a generálneho gubernátu rozlohu 884 000 km² a 110 miliónov obyvateľov. Celková dĺžka hraníc s Maďarskom bola 700 km a s Nemckom približne 800 km.

Šírka ochranného pásma divízie v období 2. svetovej vojny bola v priemere 10 až 20 km. (Podľa terénu, počtách vojakov, zbraní atď.) Vynásobením počtu divízií dĺžkou 20 km sa dosiahne orientačná výsledná dĺžka celej šírky ochranného pásma, ktoré mohla armáda SR zaujať a brániť. Pri tomto výpočte zistíme, že armáda SR mohla zaujať a brániť ochranné pásmo max. 40 km, bez toho, aby si vytvorila zálohu. V prípade uvažovanej mobilizácie mohla svoje sily zväčšiť o ďalšie dve divízie. I potom by mohla brániť obranný úsek široký max. 60 km. Z toho vyplýva jednoznačne záver, že armáda SR nemala sily a prostriedky na zaujatie obrany štátnej hranice v celej šírke ani z jedného zemepisného smeru. Za takejto situácie vyvolávať vojnový konflikt s Nemeckom bola samovražda. Toto vedeli určite dobre politici i velenie armády. Okrem toho sa však napríklad na jednotlivých stupňoch velenia od GŠ až po stupeň útvar, v období plánovania boja alebo operácie či vojny, sa vypočítava pomer síl vlastného vojska a vojsk prepokladaného nepriateľa. (Po dôkladnom prieskume a zistení počtov zväzkov a hlavných druhov zbraní nepriateľa.) Túto skutočnosť tiež opisujú aj učebnice dejín vojen a vojenského umenia na vojenských školách, nie však u povstania 1944. Pri zverejnení pomeru síl v prehľadnej tabuľke so záverom, na ktorej strane je prevaha v jednotlivých druhoch zbraní, počtách divízií a celková prevaha, musí každý náčelník štábu a veliteľ (ale i radový dôstojník štábu) prísť k záveru, či armáda, alebo určitá divízia má sily a prostriedky na obranu, alebo nie. A toto je tiež základný predpoklad pre rozhodnutie veliteľa a vydanie bojových úloh.

Pre porovnanie je možné použiť analógiu kalkulácie pomeru síl, ktorú pripravil za účelom reálneho zabezpečenia a vyčlenenia síl a prostriedkov čs. armády Hlavný štáb MNO ČSR v roku 1938. Hlavná pozornosť bola venovaná zabezpečeniu obrany proti agresii Nemecka. K obrane proti prípadnému útoku zo strany Maďarska sa počítalo s vyčlenením menšej časti vojsk. Hlavný štáb MNO ČSR pre zabezpečenie obrany Slovenska v tejto zložitej situácii vyčlenil jednu celú armádu (3. armádu) zloženú celkom z 8 divízií. Vyčlenené sily a prostriedky k obrane Slovenska mali celkom 117 228 osôb, 16 tankov (to pripadá ako žart), 821 diel a mínometov, z toho 138 PTK, 78 PLG a 7426 guľometov. Pozornosť zasluhuje úvaha GŠ Nemecka, ktorý predpokladal, že vzhľadom k nebezpečenstvu, ktoré hrozilo Slovensku zo strany hortyovského Maďarska i beckovského Poľska, bude musieť ČSR vyčleniť k obrane Slovenska najmenej 15 divízií. Vzhľadom k tomu, čo som doteraz uviedol, je nepochopiteľné, že vojenskému ústrediu i SNR k uskutočneniu plánu povstania boli dostačujúce 2 pešie divízie na východnom Slovensku a vojsko v mierových posádkach (cca 10 000 vojakov) a predpoklad, že sa im podarí zmobilizovať ďalšie 2 pešie divízie. V celom spracovaní plánu povstania i v praktickej príprave povstania vyniká viac úsilie vyhovieť

želaníu Dr. Beneša, moskovskému vedeníu KSČ a predstaviteľom Sovietskeho zväzu ako vypracovaniu reálneho plánu povstania. Spracovatelia plánu povstania na čele s pplk. Golianom mali bojové skúsenosti s plánovania a vedením bojovej činnosti na najvyššom taktickom stupni, na stupni divízie, nemali však bojovú prax v plánovaní, organizácii a riadení operácií a vojny celou armádou. Napriek tomu sa na túto úlohu nechali získať. A práve v tom bolo hazardérstvo a nezodpovednosť zo strany politických i vojenských vodcov povstania, že viedli svojich vojakov, povstalcov i národ do vopred prehratej vojny s tragickými výsledkami. Spracovatelia plánu nerešpektovali skúsenosti z vojny, vojenských operácií a bojov. Napríklad bolo vyskúšané už v občianskej vojne v Španielsku, pri napadnutí Poľska ako i v celej vojne, že spojenie tanku a strmhlavo bombardujúceho lietadla vytváralo podmienky k uskutočneníu hlbokých prielomov do protivníkovej obrany, pre obkľučovacie operácie a osvedčilo sa ako najúčinnější a najnebezpečnější prostriedok bleskovej vojny. Ukázalo sa, že v prípade, ak predchádzalo útoku tankových a mechanizovaných vojsk aspoň 12-hodinové bombardovanie protistojaceho obrancu, že žiadný z obrancov tento útok nezadržal a bol porazený. Vojenské ústredie napriek tomu, že dostatočným množstvom prostriedkov PLO ani PTO, ani ďalších ťažkých zbraní a streliva nedisponovala, pripravovalo sa použiť armádu a partizánov (ktorí vojenské ústredie nerešpektovali) k ozbrojenému vystúpeníu proti v bojoch skúsenej, silnej všestranne zabezpečenej nemeckej armáde.

Armáda SR je ilegálne pracujúce vojenské ústredie, nemohli postaviť počtom i kvalitou rovnocenné bojové letectvo, ani tankové vojsko, PVO, PTO a napriek úsiliu v oblasti materiálneho zabezpečenia, ani materiálne zabezpečiť dostatočným množstvom zbraní, streliva a munície pre úspešné uskutočnenie povstania.

Pri posudzovaní materiálneho zabezpečenia uvediem niektoré orientačné údaje. Napríklad pri zabezpečení cestného práporu na vzdialenosť 100 km musí mať prápor zabezpečené aspoň 26 tisíc litrov motorovej nafty pre 112 nákladných áut (a 600 litrov benzínu) pre 82 motocyklov. Túto spotrebu vlastného útvaru poznajú všetci vedúci funkcionári útvarov a zväzkov. V povstaleckej armáde bolo nutné taktiež plánovať a zabezpečiť dostatočné množstvo leteckého benzínu, benzínu pre motorové vozidlá, motorovej nafty. No aké množstvo PHM bolo celkove plánované a potom v skutočnosti zabezpečené, sa z doterajších vojenských historických prameňov nedozvieme.

Na úseku zabezpečenia streliva niekoľko faktov a skúseností. Iba hmotnosť jednej salvy vševojnskej divízie v dobe vojny predstavovala 1500–2000 kg. Hmotnosť spotrebovaného streliva na celú dobu boja bola niekoľkonásobne vyššia. Napríklad, k prelomeníu obrany nepriateľa v šírke 8–10 km bolo nutné vystreliť 30–40 tisíc delostreleckých granátov o celkovej hmotnosti okolo 2000 ton, čo predstavuje kapacitu 3–4 vlakov. (Na vlak bolo možné naložiť 500–700 ton podľa druhu materiálu.) Lepšie pochopiť ako reálne splánované bolo povstanie v oblasti materiálneho zabezpečenia by pomohla historická práca, ktorá by priniesla údaje, fakty o tom, aká bola plánovaná denná spotreba materiálu podľa druhov a celkove, aká bola plánovaná celková spotreba materiálu, ako bol tento materiál zabezpečený skutočným množstvom uloženého materiálu v skladoch a ako bolo splánované a zabezpečené zásobovanie povstaleckých síl dopravnovo-zásobovacím systémom. Uviesť, akú úlohu mala v povstaní vojenská železničná doprava a automobilová doprava.

Doteraz uverejnené fakty a údaje o pomoci Američanov a Sovietskeho zväzu povstaniu dokumentujú skôr skutočnosť, že povstanie bolo materiálne nezabezpečené ako zabezpečené. Veď napríklad druhá skupina amerického výsadku, pozostávajúca z pätnástich mužov, pristala na letisku Tri duby 6. 10. 1944. Šesť bombardovacích lietadiel typu B-17 okrem výsadku a zdravotníckeho materiálu doviezlo so sebou 150 protitankových pušiek, 2800 plameňometov, 100 ľahkých guľometov, 100 000 nábojov, 99 protiletadlových guľometov so 75 tisíc nábojmi a trhaviny na ničenie mostov a železničných tratí. Celkom to bolo 16 ton zbraní, streliva a ďalšieho materiálu (t. j. 2 nákladné autá). Podstatne väčšia, avšak tiež nedostačujúca, bola pomoc ČA, ktorá pre povstaleckú armádu, ale hlavne pre partizánov letecky prepravila celkom 639 ton materiálu. Bolo by užitočné a zaujímavé poznať, na koľko dní boja ktorému vojenskému útvaru alebo partzánskej brigáde tieto zásoby materiálu zabezpečili úspešné vedenie boja.

Po uvedení niektorých vojenských pohľadov z hľadiska uplatnenia základných noriem a zásad pre plánovanie operácií a boja, je zrejmé, že tieto potvrdzujú nereálnosť plánu povstania, tak ako je uvádzané vo vojenskej historickej literatúre viacerých autorov. Je zrejmé, že k tomu dospeli i viacerí historici a pravdepodobne preto sa v niektorých dielach píše plán povstania, v iných rámcový plán povstania a v ďalších náčrt plánu povstania alebo obrisy predstavy o možnom vystúpení slovenskej armády.

Všetky tri rozhodujúce orgány vnútorného odboja – V. Ilegálny ÚV KSS, ilegálna SNR i vojenské ústredie sa však napriek uvedeným skutočnostiam rozhodli pripravovať povstanie, a i keď neboli iniciátormi jeho začatia, vyhlásili ho a riadili. Rozhodli sa splniť nespiteľnú úlohu Moskvy a Dr. Beneša, ktorý SNP presadzoval rovnako bezohľadne ako atentát na Heidricha. Už pri príprave diverzných akcií v Čechách upozornil Dr. Beneša plk. Moravec, že cena za Heidricha bude vysoká. Dr. Beneš odpovedal, že on ako hlavný veliteľ sa rozhodol, že hoci táto akcia bude zaiste stáť životy, je nevyhnutná pre dobro vlasti a nariadil akciu vykonať. Vývoj situácie v skutočnosti ukázal, že atentát nebol v žiadnom prípade akciou "nevyhnutnou pre dobro vlasti", ale že mal predovšetkým poslúžiť čs. vláde Dr. Beneša v Londýne.

Prezident sa nestaral o technické a operačné otázky, ale ani o to, aký tragický dopad bude mať ním rozhodnutá akcia pre národ a či si také akcie národ želá. Mal svoje plány a tie realizoval za každú cenu. Takto bolo aj so SNP.

Odbojové hnutie celkove venovalo viac síl a úsilie o získanie hegemonie v odboji (a tým aj hegemonie nadvlády v povojnovom usporiadaní), ako boju proti okupantom. Našťastie Slovensko bolo ušetrené toho, čím prešla Juhoslávia a Poľsko, kde ozbrojené sily viedli proti sebe vo veľkom bratovražednú vojnu, ktorá si vyžiadala viac obetí ako ich padlo v boji proti okupantom, alebo zahynulo v rukách gestapa. Napriek tomu narobilo povstanie Slovákom obrovské škody. Materiálne škody dosiahli miliardy slovenských korún, desiatitisíce občanov zahynulo. Tragické dôsledky povstania neustávali ani po skončení vojny. Žiaľ, takýto bol výsledok plánu povstania, ktoré malo bojovať proti násiliu a zabíjaniu, ale bez ohľadu na skutočnosť, že násilím a zabíjaním bolo zahájené. Úcta patrí tomu, kto položil alebo riskoval život s vedomím pmôcť Slovensku ukončiť svetovú vojnu a pomôcť dobru, ale neúctu ten, kto si vybavoval iba svoje úcty alebo sledoval svoju vlastnú kariéru v povojnovej Európe.

SITUÁCIA SLOVENSKÝCH JEDNOTIEK V KARPATOCH V AUGUSTE 1944

JURAJ PIPICH †

Ako absolvent Vojenskej akadémie v Hraniciach na Morave som bol som od roku 1937 aktívnym dôstojníkom ČSA. Armáda bola v tom čase nepolitická a keď prišiel krízový rok 1938, bol som ochotný za ČSR aj život položiť. Dejinné udalosti sa vyvíjali svojou zákonitosťou a v r. 1938 bola ústavným spôsobom uzákonená autonómia Slovenska v rámci ČSR. Keď túto chceli Česi pučom gen. Eliáša a Homolu 10. marca 1939 anulovať, bol 14. marca 1939 slovenským snemom vyhlásený samostatný slovenský štát, ktorý bol našim národom prijatý s obrovským nadšením, čoho dôkazom je aj zbierka na zlatý poklad štátu.

Dňa 1. septembra 1939 sa rozhorel požiar druhej svetovej vojny – s počiatocnými vojenskými úspechmi agresora; avšak v štátoch obsadených nemeckou armádou začal narastať odpor voči okupantom. Slovensko nebolo okupované – ale na Záhorí používala nemecká armáda – na základe dohody so slovenskou vládou – určité priestory pre svoje účely. Ako poslucháč Vysokej školy vojenskej dozvedel som sa už v roku 1943, že aj slovenské MNO chystá začatie odboja proti nacistom, avšak pri zachovaní slovenskej štátnosti. Prípravy sa diali s tichým súhlasom prezidenta Dr. Jozefa Tisu, ktorý zdôrazňoval všetko pripraviť tak, aby to stálo čo najmenej slovenskej krvi. Ako kňaz bol iste inšpirovaný aj príbehom z evanjelia sv. Lukáša, kde sa píše: "Alebo kráľ, čo sa chce pustiť do boja s iným kráľom, či si najprv nesadne a neporadí sa, či môže desiatimi tisícami ísť proti tomu, ktorý ide na neho s dvadsiatimi tisícami? Ak nie – vyšle posolstvo – kým je tamten ešte ďaleko s prosbou o podmienky mieru." MNO postupovalo s opatrnosťou a rozvahou. Aj dôstojnícke kádre určovalo a premiestňovalo tak, aby v rozhodujúcej chvíli plnili im určené úlohy.

Ja som bol po absolvovaní Vysokej vojenskej školy pridelený na Armádne veliteľstvo v Prešove – gen. Malárovi – ako prednosta (teraz náčelník) operačného oddelenia. Bol to vlastne armádny zbor – 2 divízie a armádne jednotky, ako ženisti, spojári, tankisti a letecká skupina pod velením mjr. Trnku. Celkove sme mali cca 33 000 mužov. Armádne veliteľstvo sa to volalo preto, lebo sa predpokladalo, že sa v priestore Lipt. Sv. Mikuláša postaví ešte ďalší zbor. S postupom času začali na Slovensku vyvíjať činnosť aj rôzne partizánske skupiny, tvorené najmä sovietskymi výsadbami, medzi ktorými boli aj Slováci, ktorí boli zajatí alebo prebehli k soviетom a potom aj domáci, organizovaní ilegálnou KSS, alebo aj rôzni samozvanci. Správali sa suverénne – s automatmi v ruke – a bez ohľadu na následky provokovali Nemcov k zákroku. O ich výčinoch sa už popísalo veľa. Vyvrcholením ich prenáhlenosti bolo zajatie a potom postrieľanie členov nemeckej vojenskej misie, ktorá prechádzala cez Slovensko cestou z Rumunska, vrátane žien a 16-ročného dievčaťa. Bola to konečná príčina začiatku povstania 29. augusta 1944. Pplk. generálneho štábu Golian, Benešom z Londýna spracovaný dôstojník, nebol výraznou veliteľskou a už vôbec nie vodcovskou osobnosťou, avšak ako dôstojník generálneho štábu bol natoľko múdry a vedel, že na začatie úspešného povstania nie je ešte zrelý a vhodný čas. V ten deň, ako bol Benešom pový-

šený na generála, povedal stotníkovi Stejskalovi: "Jano, hľadaj si dobrý úkryt v horách, lebo Nemci nás zlikvidujú!" Stejskal (inakšie môj spolužiak z Vysokiej vojenskej školy): "To vy takto hovoríte, pán generál?" Golian: "A čo mám robiť, keď som bol do povstania v tomto čase vtiahnutý nedisciplinovanými partizánskymi živlami." Až po začatí povstania sme sa dozvedeli, že okrem skupiny člena vlády, gen. Čatloša, jestvuje aj odbojový dôstojník, na ktorého sa vojensky nviazali aj čechoslovakistickí politici ako Lettrich, Šrobár a ďalší (druhá skupina).

Ku Golianovi sa vojensky pridalo aj politické vedenie KSS, ktoré tiež presadzovalo obnovenie ČSR, lebo vedelo, že v samostatnom Slovensku sa nikdy nedostane k moci (tretia skupina). Nešlo im o slovenský národ, ale len o to, aby uspokojili svoju túžbu po moci a kariére. A tak aj oni organizovali odboj proti vlastnému štátu, ktorý sme zhodou dejinných okolností znovu získali po 1032 rokoch straty národnej suverenity (rátané od r.907).

Ja som bezvýznamný dôchodca v osemdesiatom roku života, a tak možno mám trocha skostnatené názory a preto uvádzam úryvok z knihy Dedičstvo otcov od vynikajúceho a objektívneho slovenského historika prof. Františka Vnuka: "Význam a dôležitosť určitých javov našich národných dejín sa v konečnej analýze posudzuje podľa toho, v akej miere slúžili potrebám a prirodzeným cieľom národa. So žiaľom v srdci treba povedať, že SNP bolo namierené proti existencii samostatného štátu, vytýčilo si za cieľ návrat do stavu područia a závislosti, ktorý Slováci vo svojom historickom vývoji už boli prekonali. Táto zvrátenosť, jediná svojho druhu v novodobých dejinách ľudstva, že národ berie do rúk zbrane, aby zlikvidoval vlastný štát, je vo svojej podstate taká ohavná, že sebavedomý Slovák musí SNP zavrhnúť! Ak by ten slovenský štát bol býval v roku 1944 ozaj fašistický, bábkový, reakčný atď., malo sa v príhodnom čase povstať, respektive bojovať proti fašizmu, bábkam, reakcii, atď., ale nie proti vlastnému štátu." Toľko prof. František Vnuk.

Povstalci cítili, že je zle a preto povstalecký rozhlas v jednej z prvých správ vysielal, že Nemci zavraždili obľúbeného prezidenta Tisa. Mysleli, že tak získajú naozaj celý národ do povstania. Správa nebola len rozhlasovou "kačicou", lebo traja dôstojníci, napojení na Goliana, sa podujali skutočne na zavraždenie prezidenta, svojho najvyššieho veliteľa. Keď sa už chceli dostať do prezidentského paláca bočným vchodom zo Štefánikovej ulice, prišiel tam náhodou minister Alexander Mach a tak museli odísť bez uskutočnenia svojho podlého zámeru. Túto správu mám od nebohého Dr. Mateja Huťku, ktorý sa to dozvedel od spolupäťňov – dôstojníkov zavretých s ním v Leopoldove. Dvaja z tých troch žijú t. č. v Českej republike, o treťom neviem, či ešte žije.

V noci z 29. na 30. augusta 1944 som mal službu dozorného dôstojníka štábu. Asi o 23.00 hodine mi telefonoval stotník autovojska Kováč z Kežmarku, kde sa piekol chlieb pre naše jednotky, že tam vtrhol z Poľska jeden prápor SS, že našu kolónu zajal a nechce ich pustiť s chlebom k našim jednotkám. Hovorím mu – buďte pokojný! Ja to obratom vybavím s nemeckou styčnou vojenskou misiou. Stalo sa. Netrvalo to ani hodinu. Okolo piatej hodiny prišiel ku mne generál Malár, ktorý letel do Bratislavy povedať do rozhlasu svoju známu reč. Hlásil som mu, čo je nového. A aj o incidente s Nemcami v Kežmarku. Hovorí mi: "Daj mi Schindelmeisera" (šéf nemeckej misie). Keď som videl, že sčervenel od zlosti, vravím mu, že všetko je kladne vybavené, aby to nechal tak... On však trval na svojom a keď som mu Schindelmeisera zapojil, chytil telefón a vzrušeným hlasom hovorí Nem-

covi: "Ak mi také veci budete robiť, tak celá moja armáda prejde k partizánom!" Vtedy som si povedal – koniec všetkým prípravám a plánom! Vo svojom rozhlasevom prejave, v ktorom povedal, že všetko je privčas, vlastne tiež priznal, že sa čosi chystalo. Keď bol upozornený, aby reč preštylizoval, odmietol to vraj s tým, že buď to povie tak, ako si to pripravil, alebo nepovie nič.

Golian 30. augusta 1944 ešte aj telefonoval cez nemeckú ústredňu, ktorú obsluhovali spojovateľky – všetky hovoriace česky, k nám na armádne veliteľstvo, aby sme sa k nim pridali. Hovoril s veliteľom spojovacej rotы stotníkom Zajačkom. Nevedel ovšem, že okolo nás je minimálne sedemnásobná presila, takže by to boli bývali úplné jatky. Pred nami boli dva pešie zbory, jeden pancierový zbor, ktorý sám stačil na zlikvidovanie našich peších divízií, vpravo od nás armádna skupina Heinrici a v priestore Košíc ďalší zbor. Keby sme sa boli pridali, boli by to ďalšie tisíce padlých Slovákov. To som ešte neuviedol nemecké armádne letectvo. Keď nás štáb armádneho veliteľstva a potom Nemci 31. 8. 1944 zajali a odviekli v Prešove do peších kasární, držali nás na dvore pod automatmi. Okolo 17.00 hodiny vidím, že otvárajú bránu, aby mohlo vojsť auto, v ktorom sedel gen. Malár v sprievode nemeckého leteckého dôstojníka. Skočil som k nemu a hlásil, že sme v zajatí. Pýta sa ma: "A čo letci?" Vravím: "Ráno odleteli k Sovietom!" On povedal: "Zradili ma!" – ale už ho bral nemecký plukovník k nemeckému generálovi a viac som ho nevidel. Ako som sa až koncom roka 1944, po návrate zo zajatia, dozvedel od plk. generálneho štábu Tatarka, boli v zajatí s Malárom na zámku Konigstein, spolu so zajatými spojeneckými generálmi. Malár si tam obstaral príručku ruštiny a ostentatívne sa začal učiť rusky. To Nemcov nahnevalo a odviezli ho do rakúskeho Kaisersteinbruchu, kde ho údajne zastrelili. Ovšem, či príčinou popravy bola tá príručka ruštiny, alebo výpovede v povstaní zajatých dôstojníkov, to by sa snáď dalo zistiť len v nejakých nemeckých archívoch. Keď národný súd pod predsedníctvom Dr. Bedrnu súdil gen. Čatloša a plk. Talského, vypovedal som ako svedok obhajoby. Vtedy sa hádali komunisti s demokratmi, či povstanie bolo predčasné (demokrati) alebo vo vhodnom čase (komunisti). Oni ho totiž nevhodnými partizánskymi akciami v tom čase vyvolali. Ja som vystúpil s tézou, že bolo neskoro a že vydaríť sa mohlo podľa vtedajšej vojenskej situácie len v prvej tretine augusta 1944. Okolo 5.–6. augusta sa jednotkám maršala Koneva podarilo preniknúť až po riekú San a dokonca vytvoríť si na jej západnom brehu malé predmostie. S gen. Malárom som bol na obhliadke v predpolí Karpat, na ich severnej strane, a tam sme narazali na rozprášené nemecké jednotky, kde nemeckí dôstojníci narýchlo organizovali nové jednotky, ktoré hneď zase posielali do bojových línií. My sme mali v tom čase a v tom priestore – na západnom brehu rieky San – predsunutú technickú brigádu, ktorá budovala pre Nemcov obranné postavenie. Na druhý deň požiadalo nemecké velenie gen. Malára, aby túto brigádu doplnil – najmä zbraňami – tak, aby bola schopná ten úsek brániť, kým sa Nemci neskonsolidujú. Malár ich požiadavke nevyhovел s tým, že jeho vojaci budú bojovať iba v prípade ohrozenia slovenských hraníc. To sa Nemcom samozrejme nepozdávalo a vyvolalo u ich všelijaké úvahy a nedôveru. Keby bol gen. Malár vtedy Nemcom naoko vyhovел a poslal Konevovi kuriéra s tým, že ich (Sovietov) cez riekú San, Dukelský a Lupkovský priesmyk pustíme, bola by druhá svetová vojna skončila najneskôršie na Vianoce 1944, pretože Konev by bol odrezal celú nemeckú armádu ustupujúcu cez Rumunsko a Maďarsko a sovietski tankisti mohli za tri dni stáť pred Viedňou. Gen. Čatloš moje vývody

uznal s tým, že on mal, žiaľ, inú koncepciu. A tu sa znovu potvrdil výrok rímskeho vojvodu Publia Kornelia Scipiona, dobyvateľa Kartága, že vojvodca musí mať nielen taktické a strategické vedomosti a odvahu, ale aj vojnové šťastie. Ako veriaci kresťan si poviem, že najvyššia ríšia je hore! Ako by sa bola bývala vyvinula politická situácia po vojne, keby Sovieti boli bývali takou mierou prispeli k ukončeniu vojny, vie iba dobrotivý Pán Boh. Môj referát by nebol kompletný, keby som nepoložil otázku: "Prečo Beneš nevyzval Čechov, aby podporili SNP aspoň tým, že by boli vyvolali na území protektorátu nejakú partizánsku činnosť a tak upúťali nemecké jednotky umiestnené v Protektoráte, z ktorých sa väčšinou regrutovali jednotky poslané zlikvidovať SNP?! Preto, lebo mu záležalo na neprelievaní českej krvi, ale vykrvácanie Slovákov mu nevadilo!! Chcem tiež vyvrátiť jednu historickú lož! Ako sa mnohí pamätáte, keď sa povstanie nevydarilo, hľadal sa vinník. Pplk. Šmigovský bol odsúdený na smrť zastrelením za to, že sa s Vojenskou pechotnou školou v Nitre nepridal k povstaniu, hoci na začiatku povstania nechal školu nastúpiť, informoval mužstvo, že v Banskej Bystrici je puč, a kto chce, môže slobodne odísť. Nešiel nikto. Mali sme aj takých vojakov, ktorí svoju prísahu neporušili. Keď ich potom Nemci chceli odzbrojiť, dal guľomety do všetkých okien kasární a povedal, že zbrane dostanú až potom, keď padne posledný vojak. A Nemci tento postoj rešpektovali a túto jednotku neodzbrojili. Prečo sa naše východné divízie nepridali ku Golianovi je evidentné z horeuvedeného výpočtu nemeckých síl, ktoré boli okolo nás. Hnať vojakov do samovražedného boja je trestuhodný a neľudský zločin. Keby sme sa boli pridali, tisíce ďalších matiek, manželiek a detí by bolo oplakávalo svojich synov, manželov a otcov. A koľko desiatok slovenských Ležákov a Lidíc by bolo nasledovalo, vie len Všemohúci a Vševediaci Boh, a výkvet nášho národa by bol pochovaný v Karpatoch. Nedávno sme sedeli v reštaurácii Krym, siedmi bývalí dôstojníci, medzi nami aj generál vo výslužbe – účastník povstania, ktorý nás silou mocou chcel presvedčiť, že on nebojoval v povstaní proti slovenskému štátu, ale proti okupantom a tak prísahu neporušil. Slovensko ale okupované nebolo a okupanti prišli ako na zavolanie, až keď boli vyprovokovaní nedočkavosťou našich pseudo-hrdinov politických, ale aj vojenských. Mám na mysli to hlavné velenie povstania. Že vedenie povstania nebralo na vedomie vyššie uvedenú poučku z evanjelia sv. Lukáša a že nezáležalo na možnosti ako ten múdry kráľ, zato my, čo sme sa nezúčastnili čechoslováckeho odboja, a ani národ, naozaj nemôžeme, tak ako nemôžeme ani za to, že nás Beneš aj KSČ biľagovali za službu v slovenskej armáde a neúčast' v odboji. Som hrdý na to, že som v tejto armáde, ktorú ani Stalin nezhanobil, čestne slúžil! Bratia a sestry, nenapadla vás nikdy myšlienka, prečo neurobili žiadne povstanie Česi, ktorí boli cez celú vojnu skutočne okupovaní?! Preto, lebo uvažovali pragmaticky rozumne a nehnali sa bez rozmyšľania 34 roka pred koncom vojny do vojensky vopred stratenej a prehratej akcie. Neriskovali české životy, navzdory tomu, že ich husitskí predkovia mali heslo: "Nepřítel se nelekejte, na množství nehleďte." Heslo: "Hřřř na ně" už ani nespomínam. Napokon, všetci sme smrteľní a za krátko – po ďalšie – všetci sa budeme zodpovedať za všetky naše skutky – aj za nedodržanie svätej prísahy.

Nemecké porekadlo hovorí: Ende gut – alles gut! (Koniec dobrý – všetko dobré!) Bystrické povstanie napriek vojenskej porážke dosiahlo svoj cieľ a ČSR bola obnovená, ale totalita a poroba, ktorá sa v tejto republike rozmohla, bola pre náš národ tragická. Ako bývalý aktívny dôstojník (slúžil som až do leta 1948)

a otec piatich synov, z ktorých traja sú už vo večnosti, čiže človek, ktorý vie, čo je bolesť, vyslovujem záverom úprimnú sústrasť všetkým ešte žijúcim pozostalým po obetiach povstania. Keď Peržania pred dva a pol tisíc rokmi porazili na hlavu Grékov, ozdobili títo pomník svojich padlých nápisom: "Pútnik, zvestuj Lakedaimonským, že my tu mŕtvi ležíme, ako zákony kázali nám!" Na pomníku našich padlých v povstaní by musel byť nápis: "Pútnik, zvestuj Slovákom, že my tu mŕtvi ležíme, lebo nás na smrť vohnali chorobne ctižiadostiví a mocichtiví politici a aj niekoľko kariéristických vysokých dôstojníkov, ktorí zradili svoju vojenskú prísahu."

Verím, že väčšina pozostalých po obetiach povstania so mnou súhlasí a dá mi za pravdu! Nuž všetci čestne padli, česť vašej pamiatke! Ak dovolíte – na ich počesť – skončím krátkou básňou nášho pevca Andreja Sládkoviča:

MORE VYSCHNE

More vyschne, hory spadnú,
časnosť strhne hviezd oblohu,
ohne slnca tiež vyhasnú,
ale pravda bude v Bohu !

Priestor a čas sa rozpadne,
svety koľaj svoju stratia,
ale pravda svetmi zvládne,
pravdu veky nepodvrátia.

Obraz ľudských zmažú časy,
tôňa tela v hrob sa zloží,
ale pravda večnej krásy,
zvenčí v sebe obraz boží.

Život a smrť v jedno splynú,
svet z ničoho v nič sa stratí,
čnosti ducha čo vyvinú,
to sa k Bohu svojmu vráti!

NETRADIČNÝ LITERÁRNY PRÍSPEVOK K POVSTALECKEJ TEMATIKE

(O memoároch Dr. A. Hirnera Matičná myšlienka)

V roku 1992 pribudla do pôvodnej slovenskej literatúry memoárová kniha Alexandra Hirnera Matičná myšlienka (vydavateľstvo Slovenský spisovateľ, 393 strán). Je to kniha, ktorú môžeme z veľkej časti zaradiť k dokumentárnej beletrii podávanej pútavým rozprávačským štýlom. Toto rozprávanie sa strieda s filozofickými či sociologickými úvahami i s podrobnými, priam zápisničnými opismi matičnej problematiky a vzájomných autorových vzťahov s niektorými známymi osobnosťami slovenského verejného a politického života, a v týchto častiach je kniha osobitne náročným čítaním. Nie je možné vo vymedzenom rozsahu venovať sa podrobnejšie tým častiam knihy, v ktorých sa autor venuje rozličným existenčným, organizačným a personálnym otázkam Matice slovenskej v období prvej Slovenskej republiky a v období obnovenej ČSR po smutne známe udalosti komunistického prevratu vo februári 1948. Vzhľadom na zásadné otázky, ktoré si kladie zborník Dies ater, hlavnú pozornosť sústredíme na autorovo rozprávanie o Slovenskom národnom povstaní a na niektoré závažnejšie súvislosti s týmto povstaním. Autor Matičnej myšlienky nepodáva akési schématické videnie povstania, aké poznáme z kníh spĺňajúcich postuláty socialistickej literatúry (korigovanej najmä autocenzúrou), ale veľmi otvorene rozpráva o koncepciách, udalostiach a činoch, na základe ktorých si môžeme vytvárať a dopĺňať svoje odpovede na otázky, či bolo povstanie pripravené, či bolo predčasné, či bolo vôbec opodstatnené hovorí o jeho výdobytkoch. Do vyjdenia memoárovej knihy Matičná myšlienka sotva jestvovalo v slovenskej literatúre prozaické dielo, ktoré by sa svojou pútavosťou ako celok vyrovnalo Hirnerovmu rozprávaniu o konkrétnych organizačných, taktických a vojensko-politických otázkach povstania, o konkrétnych bojových akciách i o osobných stretnutiach nielen s povstaleckými vojakmi a partizánmi, ale aj s vojakmi nemeckými a sovietskymi. Autor túto knihu koncipoval v rokoch 1986-87, ale počas trvania komunistického režimu nemohla vyjsť, pretože tento režim prísne striehol na to, aby sa na stránkach tlače i v historiografii a v literárnych dielach neobjavilo nič, čo by narušovalo stranícky mýtus výkladu a hodnotenia SNP, čo by mohlo dopomôcť k odkrývaniu a hľadaniu skutočnej pravdy o tomto povstaní a vôbec o histórii prvej Slovenskej republiky a jej predstaviteľov. Kniha Matičná myšlienka je aj autentickým svedectvom istej názorovej rozpoltenosti slovenského intelektuála v štyridsiatych rokoch, predovšetkým jeho nevyjasnených i lahkovážnych postojov k slovenskej štátnosti, postojov vyúsťujúcich na Slovensku koncom augusta 1944 do neuvážených politicko-vojenských činov bytostne sa dotýkajúcich slovenskej histórie na citlivom mieste; činov, ktoré možno viac ranili a poznačili Slovensko, než sme si to schopní uvedomiť. Dnes sa Slovensko v hodnotení týchto činov polarizuje na dva protichodné názorové tábory, a preto je veľmi dôležité hľadanie i objasňovanie pravdy, a v tomto zmysle majú čo povedať aj Hirnerove memoáre, pretože ich chápeme ako svedectvo dôležitých faktov, ktorými možno presvedčivo poukazať na mnohé negatívne stránky v príprave, v chaotickom začiatku a v samotnej realizácii SNP i v otázke tzv. výdobytkov povstania.

Na dôležitých faktoch, ktoré vyberáme z výpovedí A. Hirnera, poukážeme na totálne zlyhanie jeho koncepcie samoregulácie spravodlivého štátoprávneho usporiadania Slovákov v obnovenej ČSR; na konkrétnych autorových spomienkach budeme konfrontovať jeho výpovede o príprave povstania a o náročnosti tejto prípravy so skutočnosťou, respektíve s jeho vlastnými skutkami, aby sa ukázalo, akou mierou on sám prispel k unáhlenému i chaotickému začiatku povstania. Práve v tomto unáhlenom začiatku treba vidieť jednu z rozhodujúcich príčin neúspechu povstania, ale v zmysle autorovho realistického pohľadu na povstalecké dianie poukážeme aj na ďalšie príčiny tohto neúspechu. Nevyhneme sa ani niektorým prejavom i príkladom neludskosti a otupenia morálky na slovenskej strane, lebo aj tejto skutočnosti sa autor dotýka. V knihe je dosť takých miest, ktorých obsah si protirečí; niekedy sú to iba stručné poznámky, ktoré priam nútia k polemike, avšak k rozvinutiu polemiky nám bráni daný rozsah tohto príspevku, preto na niektoré z týchto protirečení len stručne upozorníme. Nemôžeme sa podrobnejšie venovať ani príťažlivým prozaickým pasážam tejto knihy, ktoré sa čítajú akoby časti zaujímavého románového diela a viac-menej ich pripomenieme len v určitých súvislostiach s hlavnými otázkami, ktoré sme si pri tvorbe tohto príspevku vytýčili.

Jednou zo základných otázok je Hirnerov vzťah k slovenskému národu, jeho samobytnosti, zvrchovanosti a štátnosti. K 6. októbru 1938 i k 14. marcu 1939 zaujal vcelku kladný postoj: „Motivácia slovenského národa zakotviť v rodine ostatných národov ako plnoprávny národ bola teda morálna aj 6. októbra aj 14. marca.“ (s. 345) Odsudzoval čechoslovakizmus, lebo aj sám prakticky pocítil jeho sociálne dôsledky. Keď sa uchádzal o miesto tajomníka okresnej starostlivosti o mládež v Pezinku, nevzali vtedy ani jedného z deviatich uchádzačov zo Slovenska, ale vzali Čecha, hoci ten mal v porovnaní so Slovákmi nižšie vzdelanie a zabezpečené dva iné príjmy i zamestnanú manželku. (s. 50) Pamätného 14. marca 1939 bol osobne prítomný v aule Slovenskej univerzity, kde sledoval hlasovanie Slovenského snemu o vyhlásení Slovenskej republiky. O tomto historickom rozhodnutí píše, že postup Slovenského snemu bol vystavený politickým a vojenským hrozbám a „nemožno ho posudzovať ako zámernú zradu“, že to bol akt násilia, ku ktorému mohlo dôjsť len v dôsledku toho, že západné mocnosti mníchovskou zradou odmrštili slovenský národ na kolena pred Hitlera, ktorý Slovákov prinútil, aby ho požiadali o ochranu. (s. 16) V knihe nie je ani slova o tom, že Slováci nemali vtedy inú voľbu, ak chceli zachrániť svoju existenciu a nepripustiť rozparcelovanie, čiže zánik Slovenska a tým aj ohrozenie existencie slovenského národa. Ak Hirner ako filozof a sociológ v ťažkých pasážach svojej knihy zdôvodňuje národnú identitu Slovákov, a ak vieme, aký postoj zaujal k 6. októbru 1938 a 14. marcu 1939, natíska sa nám otázka, prečo sa z neho stal taký zaujatý odporca slovenského režimu a de facto i slovenskej samostatnosti či štátnosti. Z jeho postoja k 14. marcu 1939 by malo vyplývať, že jasne chápe postavenie malých štátov popri veľmociach ako štátov s obmedzenou suverenitou zvlášť v dobe, keď i mocensky silné európske štáty robili Hitlerovi všelijaké (i potupné) ústupky, zaisťujúc si svoje postavenie.

Nebudeme skúmať, do akej miery bolo vytváranie Hirnerovho nepriateľského postoja voči slovenskému štátu motivované odporom k ľuďom, ktorých pokladal za stúpencov fašizmu na Slovensku alebo do akej miery je to vec jeho svetonázorových postojov. Fakt je, že on sám sa za stúpenca protištátneho odboja

pokladal od začiatku júla 1941, kedy ako jeden z mladých záložných veliteľov slovenských jednotiek, ktoré boli náhle zmobilizované a presunuté do Sovietskeho zväzu, organizoval tajnú poradu niekoľkých veliteľov o možnosti prechodu na sovietsku stranu (ako je známe, tieto jednotky sa asi po štyroch týždňoch vrátili na Slovensko a boli demobilizované). Po návrate do civilu bol A. Hirner od 1. 8. 1941 prijatý za pracovníka Filozofického odboru Matice slovenskej v Martine a o tomto svojom pracovisku sa vyjadril ako o azyle (tu mohol pokojne rozvíjať ilegálnu protištátnu činnosť). V súvislosti s Hirnerovým nástupom do ilegality musíme upozorniť na isté rozpory v jeho názoroch, respektíve medzi jeho poznaním a konaním. Vo svojej knihe *Matičná myšlienka* píše o tom, že v Bratislave prebiehal spor medzi Tisom a Tukom a že Tisovo krídlo presadzovalo len symbolickú (minimálnu) účasť slovenskej armády v Sovietskom zväze (s. 28) a taktiež píše o dvoch krídlach v HSLŠ a v slovenskej vláde (s. 84) – o umiernenom a radikálnom. Ťažko pochopiť, že ten istý Hirner, ktorý toto konštatuje a ktorý dobre vie, čo sa odohrávalo v auguste 1940 v Salzburgu v neprospech slovenského prezidenta Dr. Jozefa Tisu a jeho stúpencom v slovenskej vláde, nevyvodzuje z toho diferencovaný postoj k jednotlivým predstaviteľom politického a verejného života na Slovensku. Poznatky o protichodných táboroch a rozporoch v slovenskom politickom živote nevedli Hirnera k tomu, aby neurobil žiadne kroky, ktoré by smerovali k zničeniu slovenskej samostatnosti (štátnosti), ale naopak. K rozporným autorovým tvrdeniam patrí napríklad to, že na jednom mieste označuje HSLŠ za zločineckú organizáciu, ale neskôr ako osvetový dôstojník v SNP priznáva, že „slovenský národ sa s politikou HSLŠ stotožňoval, a v tomto zmysle ľudactvo nemôže byť pejoratívnym označením“ (s. 211). Zvlášť nás naplňa údivom jeho poznámka, že obdobie slovenského štátu (1939–1945) pokladá za najhroznejšie v našich dejinách. Prežiť v podstate celé obdobie komunistickej nadvlády (zomrel r. 1987) a nevidieť, do akého dlhodobého hospodárskeho, politického a duchovného otroctva sme sa pod touto nadvládou dostali, ako surovo sa pod vedením komunistickej strany potláčali základné ľudské práva, tak to znamená zaľahť zamlčovať pravdu a zakrývať si oči pred skutočnosťou hroznej zvrôle po februári 1948. Konečne, výrazným svedectvom užívania slobody a uplatňovania ľudských práv v jednom i druhom období je sám autor a jeho spolupracovníci v MS. Ak svoje pracovisko v MS za prvej Slovenskej republiky pokladá za politický azyl pre rozvíjanie protištátnej činnosti, tak si ešte pripomeňme aj prípad Hirnerovho kolegu J. Štefánika, vedúceho oddelenia MS pre styk s členstvom. Hoci ho ŠtB usvedčila z podvratnej protištátnej činnosti a zatkla, predsa bol prepustený na slobodu vďaka intervencii správcu MS J. C. Hronského a ďalších prorežimistických matičných funkcionárov. A. Hirner píše, že po prepustení J. Štefánik ďalej pracoval na svojom pôvodnom mieste a že nikto v Ústredí MS nerobil naňho nátlak, aby zmenil svoje politické presvedčenie. (s. 78) Je možné, že Hirnerovi už v tomto prípade pamäť dobre neslúžila, pretože podľa iných výpovedí J. Štefánik po prepustení z väzenia už do MS nenastúpil, ale J. C. Hronský mu aj tak zaistil vyplácanie mzdy až dovtedy, kým nenastúpil do slovenskej armády, do ktorej ho dostali tí veliteľia, ktorí ho poverili organizáciou závažnejšej podvratnej protištátnej činnosti, než akú vykonával predtým v MS. Keď bol A. Hirner za komunistickej éry koncom 50. rokov s niektorými ďalšími matičnými spolupracovníkmi nezákonne odsúdený a viac rokov väznený, nikto sa neodvážil zaňho u vplyvných funkcio-

národ vládnucej strany a štátu intervenovať. Tak sa zmenili časy i systém moci. Poučenie, ktoré z týchto dvoch prípadov vyplýva, je také, že kým J. Štefánik bol zaistený pre dokázateľnú protištátnu činnosť, a predsa prepustený na slobodu, zatiaľ v 50. rokoch sa A. Hirner stal obeťou mocenského mechanizmu komunistického režimu na zbavovanie ľudských práv a slobody formou nezákonných procesov s umele vykonštruovanou vinou.

Venujme sa ďalším otázkam Hirnerovho postoja k slovenskej samostatnosti a štátnosti, tak ako nám ich on sám sprístupnil v knihe *Matičná myšlienka*. Pokiaľ ide o tento postoj, možno hovoriť o istej tragédii odboja A. Hirnera a intelektuálov jeho typu. Títo nekomunistickí intelektuáli, ale tak isto i komunisti veľmi podcenili Beneša a jeho spojencov v exile i doma na Slovensku a veľmi precenili svoje organizačné štátnické schopnosti. Samotní komunisti neboli vo vzťahu k slovenskej štátnosti ani jednotní, ani dôslední. Hoci i oni počas stáli pred dilemou, ako odstrániť slovenský režim, ale nezavrhnúť slovenskú štátnosť, v istom období vážne koketovali i s myšlienkou ponúknuť Slovensko Sovietskemu zväzu ako sovietsku republiku. Keďže sa Beneš so svojimi názormi netajil, stáli komunisti a s nimi spriaznení odbojáři na Slovensku pred veľkým problémom: získať slovenský národ pre povstanie proti slovenskému režimu, ale podľa Benešovho želania aj za zvrhnutie vlastného štátu, ba i za odvrhnutie autonómie Slovenska v obnovenej ČSR. Tvrdý Benešov postoj voči Slovensku bol jednou z rozhodujúcich príčin, prečo sa viaceré posádky na Slovensku k povstaniu nepripojili. Pokiaľ ide o Hirnera, i on iste dobre vedel najmä z londýnskeho vysielania o Benešom nekompromisnom odmietaní všetkých foriem slovenskej zvrchovanosti, lebo inak by sotva bol napísal, že SNP nemožno chápať ako príležitosť zvrhnúť svojbytnosť a túžbu vrátiť sa do „šiatra pražského predmníchovského centralizmu“ (s. 193), avšak i on bol jedným z tých, čo tvrdý Benešov postoj a jeho intrigy brali veľmi naľahko, čo k otázke štátoprávneho usporiadania Slovenska v obnovenej ČSR pristupovali akosi ľahkovážne, naivne, bez prezieravosti; nepočítajúc s neúspechom. Ako predtým v ilegalite, tak i v priebehu povstania držal sa nešťastných ilúzií, ktoré pokladal priam za hotové úspechy, tvrdiac, že sa otázky postavenia Slovákov v obnovenej ČSR vyriešia priaznivo v „celonárodnom samoregulačnom procese“ (s. 299), že sa bude „rokovať s Čechmi o novom usporiadaní... ako rovný s rovným“ (s. 116), že „po vojne sa budú musieť otázky štátoprávneho usporiadania riešiť podľa nových zásad“ (s. 193), a tak sa dosiahne všetko, čo bude „zodpovedať našej slovenskej skutočnosti a jej potrebám, aby si slovenský národ uchoval a rozvíjal národnú samobytnosť“. (s. 183) Týmto odkladaním riešenia existenčných otázok slovenskej štátnosti sa Hirner chtiac-nechtiac stotožňoval s Benešom, ktorý síce nikdy neuznával existenciu slovenského národa a ktorý nechcel pripustiť nijakú samostatnú rolu slovenskej politiky, ale ktorý v istých núdzových okolnostiach v záujme udržania svojej československej štátnej doktríny ihneď zdôrazňoval, že riešenie naliehavých otázok práv Slovákov treba odložiť na povojnové obdobie, keď vraj o všetkom budú rozhodovať slobodne volení zástupcovia ľudu. Pravdaže, pod týmto mal na mysli vyčkávanie na dobu, ktorá by bola priaznivejšia na zavrhnutie slovenských požiadaviek rovnoprávnosti, čo sa mu aj skutočne podarilo v priebehu tzv. troch pražských dohôd (od konca mája 1945 do druhej polovice júna 1946), kedy Slováci najmä pre ústupčivosť (zbabelosť) komunistických predákov, ale i pre neostražitosť či nerozhodnosť a nedôraznú politiku vedenia Demokratickej strany v rámci SNR prišli i o zvyšky

problematických výdobytkov SNP (predchádzajúce zásadné ústupky urobili delegáti SNR – väčšinou komunisti – v marcových jednaniach 1945 v Moskve, kde so zástupcami Benešovej vlády a moskovského vedenia KSČ rokovali o Košickom vládnom programe).

Z Hirnerových besied s povstaleckými vojakmi, s ktorými sa stretol na viacerých frontových úsekoch ako osvetový dôstojník, upozorňujeme na tie výpovede, ktoré sú dôležité ako svedectvo rozpornosti povstania i samotných autorových názorov. A. Hirner otvorene reprodukuje otázky vojakov, týkajúce sa slovenskej štátnosti, neujasneného postavenia SNR i Benešovej českoslovakistickej kampane. Súčasne reprodukuje i svoje odpovede, a práve v nich prezrádza svoje ilúzie i politickú naivitu a nevyhýba sa ani demagógii ako osvedčenému prostriedku pri vyvolávaní účinnej davovej psychózy. Vo všelijakých slovných obmenách sa snažil presvedčiť vojakov, že treba len bojovať a potom po vojne sa vyriešia problémy Slovákov (s. 110) podľa známeho „najprv treba medveďa dolapiť a len potom sa o kožu deliť“. (s. 110) Aj zo Sovietskeho zväzu vraj dostal akési dobrozdanie, že na Slovensku sa má najprv bojovať „a štátoprávne a politické vzťahy sa majú riešiť až po porážke fašistov“. (s. 110) Tak mu to povedal i partizánsky veliteľ Veličko a brat Anton Hirner – povstalecký radista, ktorý údajne spolupracoval s ústredným vojenským štáбом v Moskve. (s. 192) Z otázok, ktoré kládli povstaleckí vojaci Hirnerovi, doslovne citujeme: „Nehovoríte nám všetko, čo by ste nám mali povedať!... Nehovoríte o tom, čo trčí z Deklarácie Slovenskej národnej rady z 1. septembra 1944, kde sa od slovenského národa žiada, aby Slovenské národné povstanie bolo povstaním proti jeho svojbytnosti! ... Nehovoríte nám o tom, ale my to z Deklarácie cítime. Máme sa hanbiť za to, že máme svoj štát? (s. 190) Aké je to SNP, keď predsedom SNP je známy českoslovák Vavro Šrobár a o druhom vieme iba toľko, že zastupuje KSS? Kto nás zradil? Ja vám otvorene hovorím, že my sme kvôli nim do povstania nešli, ani sme nepotrebovali ich výzvu, a nie sme za nich ochotní ani bojovať! (s. 183) Nedobre sa robí po dedinách. Člen národného výboru tam a tam sa vraj rozkrikoval, že je už načase s katolíkmí poriadne zatočiť, lebo že čo katolík, to ľudák, a čo ľudák, to fašista!... Slovom po dedinách sa verejne hovorí, že Slovenské národné povstanie je luteránske. ... Odopreli sme bojovať proti Rusom, lebo sme naši slovanskí bratia a teraz robíme povstanie proti slovenským bratom, lebo sú katolíci! Nie je to tragédia? Nie sme my prekliaty národ?“ (s. 203) Osvetový dôstojník A. Hirner v odpovediach povstaleckým vojakom priznáva, že západné mocnosti i Sovietsky zväz v čase SNP uznávali československú vládu v Londýne za predstaviteľku politickej moci celého Československa „so zamlčaním faktického stavu na Slovensku“. (s. 196) Inokedy vojakom povedal, že o práva Slovákov sa hádzali a hádzu kocky z najrozličnejších strán, „ale ani raz ešte nebol tento národ v takej výhodnej situácii“ (s. 192) vydobýť si svojbytnosť. Jednu kocku v politickej hre vraj hodila londýnska vláda v júli 1944 vyhlásením o etnickej jednote československého národa, „aby mala argumenty pre medzinárodné fórum, že je jediným legálnym tlmočníkom vôle tohto umelého národa“. (s. 192) Druhú kocku vrhajú tí, čo by chceli zo Slovenska sovietsku socialistickú republiku, a najväčšie šance na výhru má kocka povstaleckých vojakov a partizánov, lebo ňou sa hrá o národnú samobytnosť Slovákov, čo vo všeobecnej forme pripúšťa aj Deklarácia SNR. (s. 192) O tejto Deklarácii SNR z 1. 9. 1944 sa vyjadril aj takto: „Deklarácia je pre londýnsku vládu málo, pre SNP nič, pre SNR všetko a pre samobytnosť

slovenského národa úder po hlave!“ (s. 194) Keď už bolo otázok o Deklarácii priveľa, Hirner rozčúlene odpovedal: „Dajte už pokoj s Deklaráciou! Deklarácia je jedna vec, SNR druhá vec a tretia vec je naša bojová sila, bojová sila nášho povstania. Ak ho šťastne dobojujeme, vydáme novú deklaráciu a zvolíme si novú SNR!“ (s. 195) Po stretnutí s vysokým funkcionárom SNR v B. Bystrici Dr. I. Pietrom rozčarovane konštatuje, „že vlastne program uzurpovania revolučnej moci viaže podstatnú časť akčného potenciálu SNR v čase, keď vonku prebiehajú krvavé boje s nemeckou presilou“. (s. 187) Nespokojnosť vyjadril aj s povstaleckým časopisom Bojovník, ktorý „celkove naivne, národne bezzásadovo filantropizoval bratstvo Čechov a Slovákov a vyzdvihoval masarykovské ideály demokracie a humanity, akoby problémy napríklad právnej kontinuity predmníchovskej republiky redaktorov vôbec nepálili. Táto stránka nielenže neprispela k úspešnosti našej propagandy, ale naopak provokovala protichodné názory vojakov“. (s. 184) Treba ešte dodať, že sľuby, ktorými Hirner chlácholil vojakov, že „SNR sa podarilo získať prísľub konkrétnej vojenskej pomoci zo Sovietskeho zväzu i od západných spojencov“ (s. 183), nemali reálny podklad.

Druhou veľmi závažnou časťou knihy Matičná myšlienka vo vzťahu k SNP je Hirnerovo rozprávanie o vlastnej ilegálnej činnosti, o príprave, chaotickom začiatku i priebehu povstania. Keďže povstanie vypuklo za veľmi nepriaznivých podmienok, respektíve vo veľmi nevhodnom termíne aj vzhľadom k určitej dohodnutej strategii hlavných odbojových síl na Slovensku (podzemné armádne velenie, samozvaná SNR a vedenie KSS), je namieste otázka, či nerozvážne (predčasné) vystúpenie ozbrojených jednotlivcov a skupín koncom augusta 1944 najmä v Ružomberku, Turčianskom Sv. Martine, Liptovskom Sv. Mikuláši a Lubochni bolo dielom nedeckých a nedisciplinovaných jednotlivcov (hazardérov), ktorí konali na vlastnú päsť, alebo dielom takpovediac vyššej politickej hry zameranej na neúspech povstania. Nepripravenosť povstania a jeho začiatok v nepriaznivých podmienkach, to všetko nahrávalo aj Benešovým zámerom a krokom. Jednotlivci na Slovensku mohli byť zneužití, mohli prakticky realizovať to, čo Slovensku veľmi uškodilo, pričom si nemuseli uvedomovať, že sa stávajú obeťami istých politických síl v európskom i svetovom meradle. Tým nechceme ospravedlňovať nezodpovedné počínanie A. Hirnera a jemu podobných odbojárův v pohnutých dňoch na konci augusta 1944. Ide nám predovšetkým o to, aby sme vlastnými Hirnerovými výpoveďami odkryli svedectvo, ktoré je pre posudzovanie nadhodených otázok dôležité. A. Hirner píše, že s ďalšími tromi pracovníkmi MS (Ivan Turzo-Nosický, Ján Bodenek a Július Barč-Ivan) koncom roku 1942 založili odbojovú skupinu, ktorú navštevoval na poradách aj nadporučík Cyril Kuchta, známy ako hlavný aktér zlikvidovania nemeckej diplomatickej misie v Martine 28. 9. 1944. Autor často i slovami neskrývanej samochvály vyzdvihuje význam tejto malej ilegálnej bunky i význam spomenutej tajnej porady niekoľkých slovenských záložných dôstojníkov v júli 1941. Pozrime sa bližšie na Hirnerovu odbojovú činnosť spod zorného uhla prospešnosti, alebo škodlivosti slovenským národným záujmom. Postupne sa spojil so skupinou odbojárův v Ružomberku a stal sa jej inštruktorom. Výsledkom Hirnerovej podvratnej činnosti boli unáhlené bojové vystúpenia v Ružomberku už 26. augusta 1944. Vtedy totiž Hirnerovi ľudia (najmä rotmajster Hruboň a nadporučík Kadúć) násilnou akciou vyslobodili z ružomerskej väznice údajne politických väzňov a v zápätí dezorientovaný rtm. Hruboň zastrelil v kasárňach nič netušiaceho nemeckého kapitána. Po úteku

k partizánom Hruboň prehovoril váhavého partizánskeho veliteľa Jegorova, aby na druhý deň (v nedeľu 27. 8. 1944) partizáni zaútočili na nemeckú strážnu jednotku v ružomberskom Rybárpoli a v kasárňach. „Našej skupine sa podarilo presvedčiť váhavého Jegorova, že Ružomberok treba čím skôr, a najlepšie hneď v nedeľu v obedňajšom čase obsadiť.“ (s. 153) Jegorov poveril touto úlohou partizánsku skupinu Ernesta Bielika a k tejto skupine npor. Kadúc pripojil potom aj delostreleckú batériu z kasární. Nemcov bez väčšieho odporu zajali. A. Hirner v tom čase prichádzal z Martina a hneď po príchode zvolal členov Revolučného národného výboru v Ružomberku na prvé verejné zasadnutie, na ktorom predsedá RNV Rudolf Strechaj prezrádza, že také dôležité akcie v Ružomberku sa diali bez jeho vedomia. Ešte v ten istý deň (27. 8. 1944) rtm. Hruboň odišiel do L. Sv. Mikuláša a A. Hirner do B. Bystrice k pplk. J. Golianovi. V L. Sv. Mikuláši sa Hruboňovi nepodarilo získať tamojšiu vojenskú posádku na protivládne bojové vystúpenie a treba dodať, že aj veliteľ ružomberskej posádky major Vesel rozhodne odmietol bojové akcie v Ružomberku, lebo to nezodpovedalo plánom a inštrukciám, ktoré mal od Goliana. Autor knihy Matičná myšlienka dosť podrobne opisuje svoju vynútenú návštevu u Goliana (v nedeľu 27. 8. 1944 popoludní) a svoj cieľ: donútiť ho k okamžitému vydaniu rozkazu o započatí s povstaleckými akciami. (s. 156) Pplk. J. Golian rozhodne odmietol akékoľvek predčasné vystúpenie so zbraňou proti Nemcom. „Je to predčasné! Urobte, čo sa dá, aby sa to zastavilo!“ naliehal Golian. (s. 156) Je známe, že práve v tom čase malo sa vyjednávať s velením dvoch slovenských divízií na východnom Slovensku. Neoblomný Hirner postavil Goliana pred hotovú vec, neuposlúchol rozkazy a prosby hlavného veliteľa podzemného armádneho hnutia na Slovensku a bez akýchkoľvek dôsledkov odišiel autom s dvoma partizánmi do T. Sv. Martina. Rotmajster Hruboň sa po neúspešnom pokuse získať mikulášsku posádku pre povstanie vrátil do Ružomberka a na druhý deň (28. 8. 1944) sa tam vybral aj s ozbrojenou jednotkou, aby v mikulášskom hoteli KRIVÁŇ zajal ubytovaných Nemcov. (A. Hirner si nespomína na Lubochňu, kde bola po úpornom boji premožená malá strážna jednotka Nemcov, ktorá sa bránila vo vile ANDREJ. (O tejto bojovej akcii a osude zajatých Nemcov prináša obsiahly článok Nedeľná Pravda z 13. 11. 1992, s. 3.) K násilným, ba až drastickým udalostiam, ktoré sa udiali v Ružomberku a na okolí ešte pred vyhlásením povstania, treba pripočítať aj Hirnerov nátlak na veliteľa ružomberskej posádky majora Vesela, ktorý dostal čas na rozmyslenie, až nakoniec privilil a pridal sa k vzbúrencom. (s. 157) Ako vidieť z Hirnerových výpovedí, vyšší velitelia kapitulovali pred nižšími a nevyvodzovali z vážneho a pre národ nebezpečného porušovania disciplíny žiadne dôsledky. Keď npor. A. Hirner nátlakom získal mjr. Vesela na svoju stranu, uvažoval takto: „Uvedomoval som si, že z vojenského hľadiska som sa vlastne dopustil trestného činu: prinútil som príslušníka podzemného vojenského hnutia porušiť disciplínu a nepridržiavať sa rozkazu nadriadeného veliteľa.“ (s. 158) Pritom si nespomenul, čoho sa dopustil už predtým v B. Bystrici, keď donucoval Goliana k šialenému činu, keď sa mu odvážil osobne vnucovať svoj „pripravený scenár“ povstania. (s. 152)

Autor Matičnej myšlienky sa neraz vystatuje svojou pôvodnou a potom i doplnenou koncepciou SNP, ale priznáva aj to, že jeho pôvodná predstava tejto koncepcie bola „možno povedať laická, naivná“, že to bol jeho „matičný sen“. (s. 158) O Hirnerových laických a naivných predstavách o začiatku a priebehu

povstania niet pochýb, lenže jeho činy, ktoré z týchto predstáv vyplynuli, mali pre Slovensko ďalokosiahle negatívne dôsledky. Ukázalo sa totiž, že včase, keď sa tak aktivizovala Hirnerova skupina v Ružomberku a na okolí a keď sa pod vedením npor. C. Kuchtu stal zlovestný teroristický čin v martinských kasárňach (zlikvidovanie nemeckej diplomatickej misie, v ktorej boli aj ženy a deti), Nemci s bojovými akciami na Slovensku nepočítali, že dôverovali hláseniam nemeckého vyslanectva v Bratislave, ktoré videlo situáciu na Slovensku ako úplne pokojnú a bezpečnú, avšak po masakre v T. Sv. Martine udalosti začali naberať veľmi rýchly spád a v utorok 29. 8. 1944 bolo z B. Bystrice vyhlásené SNP. Hitlerovské vojská sa pohli na Slovensko až vtedy, keď už situáciu na celom Slovensku nemohla zvládnuť slovenská vláda. Tak sa odbojové zložky na Slovensku ocitli pred problémom, ako v nepripravenosti a chaose čeliť náporu nemeckej armády. Ak si uvedomíme, že západní spojenci Sovietskeho zväzu poslušne rešpektovali jeho vojenské aspirácie a jeho želanie nezasahovať vojensky v zóne, do ktorej podľa Jaltskej dohody spadlo aj Slovensko, tak očakávanie výzbroje a vojenskej techniky zo Západu bolo iluzórne (na jednom mieste autor pripomína, že päť až šesťtisíc vojakov SNP nemalo zbraň). O tom, že vyhlásenie SNP 29. 8. 1944 treba pokladať za núdzové a veľmi nešťastné riešenie, ku ktorému boli hlavné odbojové zložky doslova donútené, svedčí aj to, že nebola dohodnutá kooperácia s dvoma východoslovenskými divíziami, že sa ešte čakalo na návrat delegácie KSS z Moskvy, lebo o jej jednaniach so sovietskym vrchným velením sa nič nevedelo, že línia frontu bola ešte veľmi ďaleko od tej, ktorá sa predpokladala pre optimálny začiatok ozbrojeného vystúpenia slovenského odboja proti Nemcom. Keďže odbojové zložky v samozvanej SNR mali až príliš na zreteli vízie budúcej moci, povstanie vyhlásili aj v nepripravenosti a v nepriaznivých podmienkach. O základnom mocenskom boji v B. Bystrici počas povstania sa zmieňuje aj A. Hirner.

Čo sa týka možného celonárodného, dobre načasovaného a pripraveného bojového vystúpenia proti Nemcom na Slovensku, od ktorého by sa nebola dištancovala prevažná časť predstaviteľov Slovenska a ani vojsko v posádkach i v zálohe, tak Hirner tento problém zúžil na poznámku, že zapojenie slovenskej vlády do odboja by odporovalo podpísanej zmluve z decembra 1943 medzi exilovou Benešovou vládou a Sovietskym zväzom a že to odporuje aj programu SNR. Nezamýšľal sa však nad tým, či by to odporovalo slovenskej zvrchovanosti a uchovaniu slovenskej štátnosti, či by sa tým Slovensko neuchránilo od ťažkého utrpenia a veľkých strát na ľudských životoch a či by sa tým nedosiahol podstatne väčší efekt povstania. Nevenoval žiadnu pozornosť ani otázke, koľko Slovákov išlo do povstania najmä preto, že ich vyburcovali rozličné chýry o prezidentovi Tisovi (napríklad, že ho Nemci zajali, popravili, alebo že pričádza do B. Bystrice, aby sa pridal k povstaniu). Nevedno, prečo nevenoval pozornosť ani Čatlošovmu plánu či memorandu, s ktorým delegácia KSS na čele s K. Šmidkem odletela 4. 7. 1944 do Moskvy. Výsledky moskovského jednania s napätím očakávali najmä komunisti, no sotva vedeli o tom, že dôstojníci Golian a Krátky jeden po druhom (1. a 10. 8. 44) podali do Londýna hlásenie o Šmidkeho poslaní, na základe čoho Beneš rezolútne naliehal na sovietske vedenie, aby sa so slovenskými komunistami nevyjednávalo. Slovensko sa teda ocitlo v ťažkej a rozpornej situácii: brániť sa s početne slabšou, nejednotnou a neúplne vyzbrojenou armádou namiesto toho, aby s dobre zmobilizovanými vlastnými vojen-

skými silami (i s dvoma východoslovenskými divíziami) a v očakávanej kooperácii so sovietskym hlavným velením prispelo k výraznému efektu povstania s rozhodným akcentom na zachovanie vlastnej zvrchovanosti.

Na niektoré faktory neúspechu povstania sme už poukázali a z tých ostatných nemožno obísť najmä nejednotnosť ozbrojených zložiek (armáda a partizáni) v otázke začiatku povstania a potom koordinácie bojových akcií. Čo sa týka začiatku povstania, Hirner píše, že medzi partizánskymi veliteľmi a Golianom sa uskutočnili dohovory o zamedzení akýchkoľvek prenáhlených akcií, ktoré by zapríčinili vpád Nemcov na Slovensko (s. 151) a že sa do povstania „naraz zapoja všetky bojové sily“ (s. 151), no takmer zároveň píše aj o tom, že „partizánski velitelia odmietali akúkoľvek myšlienku na zastavenie partizánskych akcií“ (s. 157) pred 29. augustom 1944, teda v čase, keď mali prísne dodržiavať dohody s Golianom. Spomeňme si, ako sa sám autor priznáva, že jeho skupine sa podarilo presvedčiť Jegorova, aby poslal partizánov na obsadenie Ružomberku. (s. 153) „Otázky koordinácie a riadenia povstaleckých operácií pužili v SNP k najpálčivejším otázkam“ (s. 198), priznáva ďalej A. Hirner a otvorene píše aj o tom, že Golian bol determinovaný vo svojich rozhodnutiach partizánskymi jednotkami, ktoré sa pokladali za vedúcu silu celého povstaleckého hnutia, že partizánov podporovala KSS (s. 115), že „Golian mal priveľa orgánov, ktorým podliehal, a tieto orgány pritom neboli skordinované“. (s. 115) V knihe sú aj vyslovene nelichotivé poznámky o partizánoch, ako napríklad ušli, keď mali zaujať obranu (s. 165), ako sa pplk. E. Perko sťažoval na ich nespoľahlivosť (s. 177) alebo ako sa partizánsky veliteľ Veličko vystatoval, že so svojimi partizánmi ubráni celý Turiec pred Nemcami, a za akého zmätku bol Turiec vyprázdnený. (s. 202) Aj keď pre „partizánsky boj platia iné zákony, než pre boj regulárnej armády“ (s. 121), predsa len rozpory narastali natoľko, že ich mala „riešiť novozvolená Rada na obranu Slovenska“. (s. 177)

Čitateľ knihy Matičná myšlienka si počas čítania ne jeden raz položí otázku, ako je možné, že autor sa tak často chváli svojou ilegálnou činnosťou, premyslenou prípravou a koncepciou povstania, keď v tej istej knihe na iných miestach akoby na to úplne zabudol, opisuje fakty, ktoré sa s jeho chválou nezhodujú. Napríklad píše o tom, že sa im v ilegálnej skupine veľmi dobre osvedčilo „poznať všetky varianty koncepcií SNP, poznať ich poradie a možné dôsledky“ (s. 117) a že stále upresňovali plán povstaleckého vystúpenia pre prípad, „že povstanie vypukne pred jeho oficiálnym vyhlásením“, že sa v tomto pláne počítalo s okamžitým bojovým vystúpením skupiny v prípade, že by bolo povstanie niekde ohrozené alebo by ju „niekto na pomoc vyzval“. (s. 151) A čuduj sa svete, lebo jeho skupinu nebolo treba ani vyzývať, keď po bojovom zásahu rtm. Hruboňa v L. Sv. Mikuláši prichádzalo nepočetné nemecké vojsko od Popradu, ale o Hirnerovej bojovej skupine nebolo ani chýru a nebolo tu vôbec organizovanej obrany, keďže „Nemci mali otvorenú cestu a dolu Liptovom tiahli bez odporu“. (s. 160–165) Opis chaotického ústupu povstalcov dolu Liptovom je doznamím nepripravenosti povstania, doznamím, ktoré sa číta ako zaujímavá autobiografická próza, pričom čitateľ nestráca zo zreteľa jej dokumentárnu hodnotu. Ako len kontrastujú s touto opisovanou skutočnosťou, s tými príkladmi chaotického ústupu povstalcov a partizánov (s. 160–165) tie miesta knihy, v ktorých sa vystatovačne a s akýmsi didaktickým pátosom hovorí o politickej zodpovednosti za budúcnosť slovenského národa, o tom, že taká revolučná udalosť, akou SNP bude, si vyžaduje „starostlivú

prípravu, ktorá bude klásť na generáciu mladších obrovské organizačné požiadavky". (s. 107) Ak Hirner konštatuje, ako „vojaci neboli dostatočne pripravení na to, že boj s Nemcami sa pretiahne“ a že „predstava SNP sa v nich spájala s jednorázovým vzplanutím“ (s. 175), tak to, čo sme doteraz napísali, dostatočne osvetľuje túto nepripravenosť. K predpokladanému začiatku SNP, respektíve k jednej jeho záväznej alternatíve (počkať, kým nebude sovietska armáda pri Krakove), sa Hirner vyjadril, že by to bolo „vzhľadom na napätú situáciu na Slovensku nereálne a riskantné“. (s. 151) Položme si otázku: čo mohlo byť nereálnejšie a riskantnejšie, ako nerozvážnym násilím v Ružomberku a T. Sv. Martine spôsobiť napätú situáciu a vyprovokovať nemeckú armádu k zákroku, na ktorý Slovensko nebolo pripravené? Ak si ešte pripomenieme Hirnerovu výpoveď, že vtedy (pred 29. augustom 1944) nevedel o zákulisných zásahoch Benešovej vlády do prípravy SNP a nepredpokladal, že dve východoslovenské divízie nie sú pre povstanie organizačne zabezpečené (s. 151), tak sa nám núkajú nelichotivé hodnotenia jeho predpovstaleckej aktivity. V uvedených súvislostiach možno bojové vystúpenia jeho skupiny v Ružomberku a jeho nátlak na Goliana a Vesela charakterizovať aj ako hazardovanie s osudom slovenského národa, so životmi vojakov a civilov. Ťažko pochopiť, prečo Hirner vinil Goliana, že nemá pripravené aspoň dva varianty povstania: optimálny (založený na predpoklade dokonalej prípravy a koordinácie) a druhý pre prípad, že povstanie vyvolajú nečakané okolnosti, odhalenie príprav, zrada, prepad nemeckou armádou a nezadržateľný spád udalostí. (s. 156) K tomu len toľko, že sotva možno Golianovi pripisovať neznalosť variantov povstania, ale čo možno Golianovi a jeho štábu i komunistom vyčítať, to je isté podcenenie úlohy eliminovať názory a počínanie tých, čo by sa z akýchkoľvek príčin pokúšali vyvolať „nezadržateľný spád udalostí“, t. j. provokačné akcie napriek Golianovým príkazom.

Ak sa vo vojne nedodržiavajú dohodnuté medzinárodné konvencie, ak sa surovo a beštiálne zachádza so zajatcami alebo civilmi, tak nie je možné túto zločinnosť merať nerovnakým metrom podľa toho, kto sa tejto zločinnosti dopúšťa. V socialistickej literatúre s povstaleckou tematikou sa s týmto problémom často stretáme, avšak v tom zmysle, že ukrutnosti sa akosi automaticky pripisujú len Nemcom, a hoci sa v Hirnerovej knihe s týmto nestretáme, predsa aj on kruté zaobchádzanie s nemeckými zajatcami označí ako „formu prejavov spravodlivého hnevu Iudu“. (s. 122) Rozprávanie o tom, ako ľubovoľne sa uplatňovali kritériá tohto „spravodlivého hnevu“ nájdeme v tejto knihe len v súvislosti s neludským zachádzaním so zajatými nemeckými vojakmi v Ružomberku (s. 122n) a v súvislosti s istým nešťastníkom, ktorého bez dôkazov označili za špióna (s. 178). Zaujímavá je aj scéna, v ktorej autor opisuje, ako sa on sám mal stať obeťou tohto „spravodlivého hnevu“. (s. 260) O zachádzaní so zajatými nemeckými vojakmi v Ružomberku zostane v pamäti čitateľa najmä rozprávanie o tom, ako ich ozbrojení vojaci a partizáni predháňajúci sa „v prejavoch akejsi hurónskej veselej zbesilosti“ (s. 122) pratali na nádvorí kasárni do nákladného auta. Na Hirnerovu otázku, kam ich vezú, zaznela odpoveď: „No za ostatnými. Tam za Biely Potok!“ Tam ich postrieľali. Hirner síce nariadil, aby akciu zastavili, aby tých, čo zostali nažive, dali do kasárenskej väznice, ale nakoniec priznáva: „Udalosti sa valili takým tempom, že neviem, čo sa so zajatcami stalo pri evakuácii Ružomberka.“ Cestou do B. Bystrice (k pplk. J. Golianovi 27. 8. 44) len z auta videl, ako Nemci padali do hrobov, ktoré si sami vykopali, a túto otrasnú scénu zakončil takto:

„Zakryl som si oči a hanbil som sa za to, že i takto sa vykupuje naša sloboda.“ (s. 123) Možno sú tieto Hirnerove spomienky už v niektorých údajoch nepresné, čo sa môže týkať aj miesta hromadne postrielaných Nemcov, ale ich podstata je pravdivá. Ešte poznamenávame, že Hirner zabudol na postrielaných civilov nemeckého i slovenského pôvodu, ktorých masové hroby sú tiež v okolí Ružomberku, a ako osvetový dôstojník mal veľa možností dozvedieť sa o takýchto masových hrobách aj z iných oblastí Slovenska. Iste by to už bol zbytočný naturalizmus, keby bol trochu podrobnejšie opísal, ako sa nakladalo s týmito zajatcami i civilmi, pokiaľ boli ešte nažive. A načo si aj klásť otázku, kde sa vtedy, ako i kedykoľvek a kdekoľvek odvtedy vzalo v Slovákoch toľko neľudskosti?

Ako sme už naznačili, Hirner sa v tejto memoárovej knihe ukázal aj ako vyspelý prozaik, čo platí najmä o jeho opise bojových akcií, o vystihnutí depresívneho stavu vojakov v povstaleckej armáde, v opisovaní takých chvíľ, v ktorých aj on sám stál na hranici života a smrti, či už s falošnými dokladmi zoči-voči nemeckej kontrole, či pri vyčerpávaní vzhľadom na veľkom snehu na svahoch Nízkych Tatier alebo pri očakávaní vhodnej chvíle prechodu cez frontovú líniu. K humorne ladenému rozprávaniu patria jeho zážitky z prvých stretnutí so sovietskymi vojakmi. Z mnohých veľmi pôsobivo vyrozprávaných autorových príhod a zážitkov zostanú niektoré trvalo uchované v pamäti čitateľa. K takým určite patrí dojímavo opísané stretnutie s povstaleckým vojakom v bojovom priestore, ktorý mal na zemi položenú modliacu knižku, otvorenú pri modlitbe za rodičov. (s. 168) Ďalej je to napríklad krátka zmienka o tom, že kdesi pri Bielom Potoku sám autor prevzal velenie pešej jednotky po veliteľovi, „ktorý tam po včerašných bojoch zošalel“. (s. 167) Ale Hirner pri tejto jednotke dlho nezostal, lebo keď sa mu rozbilo jedno sklo na okuliaroch, odišiel si ho zháňať do B. Bystrice (??), kde mu jeho známi z vyšších veliteľských miest zverili funkciu osvetového dôstojníka.

Čo sa týka Hirnerovho rozprávania o krátkom vojenskom pobyte v hlbokom tyle nemeckej armády na Ukrajine v júli 1941, tak je dobre, že autor svoje vtedajšie videnie skutočnosti už neprehodnocoval z hľadiska neskorších dostupných poznatkov o sovietskych gulagoch či o úplnej likvidácii niektorých ukrajinských obcí v 30. rokoch nášho storočia, čomu on sám nechcel veriť a pokladal to len za možnú protisovietskú propagandu. Jeho videnie paktu Molotov–Ribentrop z 23. 8. 1938 sa nevyznačuje snahou o výstižný objektívny pohľad na tento kritický bod európskych dejín. Hirnera šokovalo, keď v lete 1941 videl na ukrajinských poliach peknú úrodu obilia a keď sa dozvedel, že ho nikto nesial, ale vyrástlo zo zrna, ktoré vypršalo z klasov v predchádzajúcom roku. Akoby nechápal, čo urobil so vzťahom kolchozníkov k práci sovietsky systém a uspokojil sa iba s konštatovaním, že Sovietsky zväz sa podujal riešiť sociálne otázky na triednom základe. Na Hirnerovom vtedajšom videní života ukrajinskej dediny máme názorný príklad toho, ako slovenský intelektuál, keď len trochu nainfikovaný akousi nekritickou príklonnosťou k sociálnym či socialistickým reformám v Sovietskom zväze, respektíve vďaka istej predpojatosti nedokázal tak objektívne pozorovať a charakterizovať podstatu tohto systému, ako by sa to od neho očakávalo.

Posledná rozsiahla časť Hirnerových memoárov je venovaná jeho vlastnej činnosti najprv ako pracovníka Povereníctva školstva a osvetu v Košiciach

i v Bratislave a od augusta 1945 ako tajomníka MS v Martine. Hirnerovo pôsobenie v Košiciach, najmä jeho angažovanie sa proti návrhu zákona o potrestaní členov a funkcionárov HSLS a jej pridružených zložiek – HG a HM, ktorý mala schváliť SNR na odporúčanie Benešovej emigračnej vlády, treba hodnotiť pozitívne. Celkom presne charakterizoval platformu, na ktorej v Londýne tento návrh vznikol: „Za východiskový princíp návrhu tohto zákona si autori zvolili koncepciu centralistickej predmíchovskej ČSR založenej na ideológii jednotného československého národa. Z hľadiska tohto princípu bolo možné celonárodný pohyb Slovákov, ale aj myšlienku samostatnosti slovenského národa kvalifikovať ako zradu, ako vlastizradu.“ (s. 270) Aj keď s niektorými Hirnerovými poznámkami možno polemizovať, aj keď jeho údaje o počte tých, ktorí mali byť súdení, boli prehnané (podľa neho mala HSLS r. 1944 okolo osemstotisíc členov), dôležitá je podstata jeho nebojácného vystupovania proti návrhu tohto zákona, najmä ak uvážime, že nebol právnikom. Vážnejšie výhrady možno vysloviť proti tomu, že Hirner schvaľoval zákon o potrestaní fašistov a kolaborantov, ale nekládol dôraz na to, kto bude formulovať a aplikovať kritériá, podľa ktorých bude niekto označený za fašistu alebo kolaboranta. Ako je známe, práve tento zákon bol v nejednom ohľade zneužitý a na jeho konto sa udiali aj politické justičné vraždy ako výraz Benešovej pomsty voči Slovákom.

Knihu Matičná myšlienka nebude možné obchádzať pri poznávaní dejín MS v časovom úseku od začiatku augusta 1941 zhruba po jar 1948, i keď sa autor dotýka aj niektorých neskorších súvislostí. Z uvedeného obdobia najväčšiu pozornosť venuje príprave a realizácii matičného valného zhromaždenia 26. 8. 1945, problémom kandidátky výboru MS a kontaktom s L. Novomeským (dezinovaným predsedom MS). Pre poznanie postojov L. Novomeského k MS a k slovenskej povojnovej politike dobre poslúži aj v memoároch uverejnený list L. Novomeského A. Hirnerovi a osobný rozhovor obidvoch menovaných pred začiatkom valného zhromaždenia o otázkach, ktoré Novomeský predložil vo svojom liste. Ak Hirner v rozhovore Novomeskému zdôraznil, že „Matici slovenskej v nijakom prípade nepristane dnes úloha prokurátora, ktorý by bol oprávnený obžalovať slovenský národ a obviňovať ho, najmä nie v kategóriách čechoslováckej ideológie“ (s. 345), tak aj tento úryvok nám veľa prezrádza o tom, čím sa mohla MS stať pod vplyvom KSS. Avšak ten istý Hirner, ktorý na jednej strane odolával nástrahám KSS, stotožňoval sa s ňou v zásadných ideologických zámeroch, keď píše, že VZ MS sa konalo vo fáze národnej nedotvorenosti Slovákov v rámci obnovenej ČSR a kultúrny program, ktorý vytýčilo „bol službou i kultúrnej vyspelosti budúceho prechodu národnej revolúcie na revoľúciu socialistickú“ a že „rozpútanie triedneho boja v slovenskom národe“ mohlo byť „zaradené len po národnej doformovanosti Slovákov“. (s. 363–364)

Keďže sa Hirner často v rozličných obmenách vyjadroval o výtýčkových povstania ako o pokračovaní „celonárodného pohybu za vyšší stupeň celonárodného samoregulačného procesu“ (s. 299), zaujíma nás v zmysle nášho vytýčeného cieľa, aké budú jeho postoje k neúspešnej realizácii tohto „samoregulačného procesu“. Tu musíme konštatovať, že Hirner nerád priznával porážku svojich predstáv, koncepcií o „vyššom stupni“ rovnoprávnosti Slovákov v obnovenej ČSR. Pri pozornom čítaní nám však neušla jeho poznámka, že „neuplynul ani rok od vyhlásenia Košického vládneho programu a na scénu sa dostáva veľmi nerovný výklad rovnosti Čechov a Slovákov v novej republike“ (s. 363), no o tom,

ako sa tento nerovný stav prehĺbil tromi pražskými dohodami, sa nezmienil, a to sa iste nestalo z náhodnej zábudlivosti. Keď bol s J. Martákom u predsedu Zboru povereníkov G. Husáka vo veci potrebnej budovy pre MS, Husák ich odmietol, pričom Hirner apeloval na to, že by si to MS zaslúžila, lebo verejnosť pristupuje k nej nielen s uznaním, ale aj s pietou. Vtedy Husák lakonicky uzavrel rozhovor: „To je pravda, aj my pri tom všetkom na Maticu s pietou pozeráme, ale nezabúdajte, že ju môžeme aj s pietou pochovať!“ (s. 383) A čo bolo pre Hirnera najbolestnejšie, u Husáka sa presvedčil, že „na presadzovanie požiadaviek za národnú svojbytnosť na pôde Matice slovenskej sa pozeralo ako na prejav reakčnosti“. (s. 324) To muselo A. Hirnera hlboko zraňovať. Aj jeho vystúpenie na zhromaždení v Neografii (úč. spol.) v snahe zachrániť tento vzácny majetok majetok pre Maticu (vtedy najmodernejšie kníhtlačiareň u nás) sa hneď „kvalifikovalo ako rafinovaný pokus reakcie zabrániť znárodneniu“ a 1. 3. 1948 bola Neografia znárodnená. V súvislosti so zrušením pôvodného poslania MS potupným zákonom, Hirner s bôlom napísal: „Zákomom o Matici slovenskej sa zavŕšila komédia s pietnym pochovaním tejto inštitúcie zaživa, v čase jej najplnšieho rozkvetu.“ (s. 387) Teda nie stručnou analýzou neúspechu obhajovanej politickej koncepcie, ale takto nepriamo cez úprimný vzťah k umŕtvovanej MS vyjadril svoje životné sklamanie z neuskutočnenia „vyššieho stupňa celonárodného samoregulačného procesu“.

V rozhovore s L. Novomeským Hirner pripomenul a aktualizoval Škultétyho heslo POROZUMENÍM PRE SĚBAZÁCHRANU! Toto heslo by malo byť vyšíť na našej národnej zástave a v ťažkých osudových chvíľach by sa ním mal riadiť celý národ – každý jednotlivec – v plnej zodpovednosti za zachovanie a upevnenie vlastnej národnej svojbytnosti a suverenity, a hlavne by nám ako malému národu malo ísť o to, aby sme sa ľahkovážnosťou i nesvornosťou, čiže vlastnými silami nepričinovali o stratu tak ťažko-preťažko získanej slobody, rovnoprávnosti a zvrchovanosti. Hirnerovu knihu, respektíve ne jeden autorov názor, postoj a čin v tomto zmysle treba chápať ako varovné memento, ale zároveň i ako autentické svedectvo pri hľadaní pravdy na otázky, ktoré sme nastolili v úvode nášho príspevku, pretože táto pravda bola takmer za polstoročie zámerne skresľovaná, zastieraná alebo celkom zamlčovaná.

Ján Debnár

NIEKTORÉ POZNÁMKY K "SVEDECTVU O SNP"

(Z pozostalosti ministra hospodárstva SR 1939–1945
DR. GEJZU MEDRICKÉHO – †1988)

Pre pokročilý vek, a žiaľ, pre ťažkú chorobu nemôžem sa už púšťať do sústavného hodnotenia tých statí Husákovho "Svedectva o SNP", v ktorých sa zaoberá pomermi v Slovenskom štáte. No keď kde-tu naďabím v tomto veľmi "usmerenom" diele na jeho – povedzme mierne – kritiky, rodia sa myšlienky, ktoré by som ešte rád zaznačil.

* * *

Napríklad 28. kapitolu knihy venuje autor "Rozkladu klérofašistického režimu", vlastne nepekným nadávkam na Tisu, pozbierajúc kadejaké citáty z Kosorinových zápiskov. Ďalej uverejňuje nie veľmi vedecké citáty aj z pamfletu J. Stanka "Zrada a pád", vydaných v 50. rokoch, ktoré škaredo pošklbali aj Husákov život, ba citáťmi aj z pronacistickej propagačnej knihy českých novinárov Scheinosta, Kožíška a Wernera, ktorí boli platenými agentmi nacistického diktátorského Frankovho aparátu v Prahe.

Všetko toto autor pozbieral, len aby mohol uverejniť tieto vety:

"Keď však koncom augusta 1944 pozdvihol slovenský ľud svoj hlas a zbrane, ukázala sa vedúca garnitúra klérofašistického režimu v plnej nahote: ako agenti a prisluhovači barbarského nacizmu, ako nacistami dirigované bábkry krachujúceho Hitlerovho režimu. Tisova skupina sa zúčastnila ujarmovania, vykynožovania vlastného národa, odhodila kresťanské učenie a skrvavila si ruky, zanechala sociálnu demagógiu a v strachu pred vlastným ľudom kričala o boľševickom nebezpečenstve. Málokde skrachovala tak hanebne celá politická strana, celá politická garnitúra, ako v prípade slovenských ľudáckych fašistov." (str. 504)

V riadkoch pred touto propagandistickou kyticou autor aspoň takto dačo priznáva:

"Za roky vojny ľudácky režim kadečím maskoval svoju reakčnú a protiludovú tvár, svoju koncepciu, prerastajúcu stále viac do zvrhlej fašistickej doktríny i praxe: nacionálnymi heslami, kresťanským učením i sociálnou demagógiou. Treba povedať, že sa mu to istý čas aj darilo.

Určitú masovú základňu Hlinkova strana podporovaná katolíckym klérom mala a v začiatkoch slovenského štátu si ju rozšírila." (str. 504)

Priznáva, a predsa svoje rozsiahle dielo musí zarámovať do nekritického, nemilosrdného stranického bilagovania prezidenta Tisu a ľudovej strany. Aby nemohol byť priamo usvedčený, nuž svoje útoky proti slovenskému prezidentovi maskuje označením "Tisova skupina". (Zostanem v týchto poznámkach i ja pri jeho terminológii, pravda, bez toho, žeby som chcel tým nahrádzať Dr. Jozefa Tisu, alebo oddeľovať nás, jeho spolupracovníkov od ostatných činiteľov Slovenskej republiky – s výnimkou tukovcov.)

Bilaguje. A aspoň trochu pravdivo?

Posúďte!

O päť a polročnom období pred povstaním hádam by stačilo spomenúť v krátkosti niektoré fakty ako odpoveď. Nechcem, nevynasnažím sa vyhľadávať odkazy

z ľudáckeho prameňa na podvrátenie jeho tvrdení, ale opačne: z ich vlastného, komunistického.

V júli 1944 posielali do Moskvy známy dokument V. ilegálneho ÚV KSS, teda musel ho schváliť aj Husák ako jeden z trojice členov ÚV, niesol ho K. Šmidke, druhý člen ÚV. Dokument bol napísaný samozrejme z komunistického stanoviska, ale predseda výrečne hovoril o skutočnosti, ako bol vedený slovenský štát za 5 a pol roka.

Ukážky z dokumentu:

"Doba potvrdzovala tisoovské tézy, Hitler Slovensko neobsadil, štát sa osvedčil, zvláštne komplikácie nenastali v národnej stránke, t. j. v uplatnení sa slovenského národa doma, menovite vlastnej inteligencie, jazyka, pri obsadzovaní miest a pod., sa dosiahol značný pokrok oproti stavu za CSR, teda mal kredit."

"V tejto etape sa tiež ukázalo, že Slovensko môže samo o sebe hospodársky dobre obstať, nenastal chaos hospodársky ani menový, sociálny štandard neklesol, naopak."

"Dnes (pozn. v júli 1944, teda v piatom roku vojny!) je pomerne dosť tovaru, zásobovanie funguje vcelku dobre, oproti tým krajom (Čechy, Maďarsko, Nemecko, Poľsko) je na Slovensku najlepšie, a to tak čo do výšky reálnych miezd, ako aj do možnosti zakúpenia tovaru."

"Platy zamestnancov a robotníkov sa mnohokrát zvyšovali, závody majú rôzne zásobovacie výhody, o nedostatku základných tovarov pre konzum nemôže byť ani reči. Slovenská koruna je v obchodnej Európe najlepšou menou, doma má predbežne plnú dôveru, ľudia ukladajú ešte peniaze."

"Slovenský priemysel sa počas určitej konjunktúry, ktorú mal za tejto vojny, veľmi zmodernizoval; do zariadení sa investovalo asi 2 miliardy Ks (v priebehu 2 rokov), čo je na Slovensku veľká suma. Pomer slovenskej koruny k českej je 1:1,65 v prospech českej koruny, v skutočnosti (na čiernom trhu, burze a pod.) reálna sila je asi 1:7 až 1:10 v prospech koruny slovenskej. Mena českej koruny je úplne zruinovaná, mena slovenskej koruny sa pomerne slušne drží. Nemecká marka je bezcenný papier, hoci jej kurz je 11,65 Ks, kupuje sa na čierne po 1–2 Ks. Pengö po okupácii Maďarska neobyčajne klesol. Keby neprišlo k okupácii, (pozn.: žiaľ, pre povstanie došlo) k vydrancovaniu Slovenska Nemcami, boli by tu určité zásoby, pravda, nie veľké, dostatočné však k udržovaniu domáceho obyvateľstva a azda aj k malej výpomoci pre Čechy."

"Vcelku možno povedať podľa 6-ročných skúseností, že Slovensko je schopné hospodársky a finančne samostatne existovať, samo sa vie udržať, a má dnes aj potrebné sily (i technické), i výrobné predpoklady ku konkurencii medzinárodnej..." (Nové slovo, nov. 1963)

Stačia tieto citáty na dôkaz toho, ako inakšie hodnotil výsledky "ľudáckeho režimu", "klérofašistického režimu" pred povstaním roku 1944 V. ilegálny ÚV KSS, v ktorom bol zodpovedným členom aj Gustav Husák, než po 20-tich rokoch ten istý Husák ako autor autentického opisovania povstaleckých udalostí a ako – už síce rehabilitovaný, ale predseda len jednoduchý člen KSČ. Tieto citáty svedčia, že ľudácky režim nepotreboval kadečím maskovať svoju "reakčnú" tvár, svoju "protiľudovú" tvár, lebo tú tvár mal režim oveľa ľudovejšiu ako režimy predchádzajúce i nasledujúce. Veď starali sme sa nielen o národné, ale aj hospodárske a sociálne dobro ľudu. Všetkého ľudu, nielen ľudáckeho, ale i komunistického. Usilovali sme sa o priaznivé pomery nielen pre inteligenciu, úradníctvo, ale starali

sme sa o prospech roľníckej väčšiny (vtedy ešte väčšiny) národa, aj o zamestnanosť, progresívne mzdy a sociálne napredovanie robotníctva.

Preto mal režim, režim Slovenskej republiky masovú základňu. Bol pre všetok ľud. Ale potom...

Priaznivý zvrät vo vojne v prospech zbraní sovietsko-amerických, najmä po Stalingrade, a teda aj v prospech budúcej ČSR, už roky uznanej všetkými víťaziacimi veľmocami a reprezentovanej Benešom, ako i stále katastrofálnejší stav, porážkový stav Nemecka zahniezdil a l i b i z m u s, najprv azda ešte len v profesionálnom dôstojníckom zbore, potom sa širil v úradníctve, ba i medzi žandármi a pomaly temer všade.

Prečo ?

Preto, že stále zreteľnejšie sa zjavovala porážka Nemecka, víťazstvo spojencov, nuž dôstojníci, úradníci chceli existovať, ba i uplatňovať sa, i postupovať aj v povojnovej ČSR. Mnohí, aj nešťatní zamestnanci mysleli už na záujmy svojej rodiny. I keď veľmi mnohí z týchto alibistov v srdci svojom cítili inakšie, lebo sa cítili dobre v samostatnom štáte, ba boli na jeho prosperitu aj hrdí, ten alibistický prúd, strach o existenciu v budúcnosti strhol aj ich, ochromil ich vernosť k Slovenskej republike, čo autor "Svedectva o SNP" stotožňuje s vernosťou k režimu (k ČSR).

Poznajúc situáciu, zmýšľanie, obavy ľudí, ktorí prežili už predtým niekoľko prevratov, môžem tvrdiť, že nie nepriateľstvo k slovenskému štátu, ani k "režimu", ale jedine ten nepriaznivý priebeh vojny pre Nemcov, tá víťazmi už tri roky uznávaná ČSR a tiež odmietavý postoj prevažnej časti Slovákov (vrátane aj ľudákov "Tisovej skupiny") k nemeckému nacizmu a jeho metódam – boli hlavné príčiny zakolísania čiže "rozkladu". Roľníctva na vidieku, dedinského ľudu – okrem niektorých oblastí – tento alibizmus sa vonkoncom nedotkol. Roľnícky ľud nezakolísal ani počas bojových hrôz. Medzi roľníctvom boli niektorí, ktorí podľahli lákavej vidine "vládnucej triedy" až v povstaní a po ňom, ako sa približovalo sovietske vojsko.

Pravda, samozrejme, boli aj presvedčení odporcovia režimu, najmä tí bývalí politicky exponovaní ľudia komunistickí, socialistickí, agrárnickí a čechoslovácki, ktorí svoj odpor začali v roku 1943 už systematicky uplatňovať v prípravách akcií, aby najneskôr pri prechode frontu mohli organizovaným povstaním "poraziť režim", resp. uchopiť moc.

Poraziť, výsledkom vojnových udalostí už aj tak porazený režim. Ale len vojnovými udalosťami! Vari národ, vari slovenský ľud tiež porazil svoj štát a jeho režim?

Plebiscit, jedine slobodný plebiscit by bol objektívnym dôkazom toho, za kým a za čím stál slovenský národ aj na konci vojny !

Plebiscit sa však víťazi neopovážili nariadiť. Vedeli, že výsledok by bol jasný. Takto bol viditeľný len alibizmus a Husákom uvádzaný rozklad. No a počas povstania a po ňom: boje, partizáni, udavačstvá, nacistické výčiny pridali tiež k rozkladu.

Veď ako sa rozkladá v porazeneckom ovzduší všetka disciplína, ba niekedy aj vernosť, to trpko skúsil aj sám Husák v posledných októbrových dňoch 1944 v Banskej Bystrici, na Donovaloch a na celom povstaleckom území. Vari by bolo možné hodnotiť bojovú morálku povstaleckých vojsk, partizánov – (s výnimkou ruských, sovietskych) – ba aj vernosť vysokých politických činiteľov SNP podľa

správania sa v porazeneckej atmosfére úteku, spíjania sa, skrývania sa, bitiek o miesto v lietadlách do ZSSR, odhadzovania zbraní, vyzliekania uniforiem, pálenia osobných dokladov atď, atď.

Azda takto sa ukázala v plnej nahote vedúca garnitúra povstania.

Možno o nejsúdif podľa ich správania sa až v porazeneckom ovzduší? Však nie. To by bol veľmi nespravodlivý úsudok.

Ale také nespravodlivé je aj paušálne posmievanie sa Husákovu z rozkladu "klérofašistického režimu".

I keď sa chcem vyhnúť osobničkáreniu (aj Husák sa kde-tu vyhol), predsa azda môžem klásť niekoľko otázok o tom období pred povstaním:

Po vypuknutí vojny so Sovietskym zväzom, s týmto svetovým vzorom a štítom všetkých komunistov na svete, v júni 1941 boli automaticky internovaní v Ilave aj v Bratislave skoro všetci evidovaní vedúci funkcionári komunistov, aj Husák. (Rozsah tohto opatrenia niesol aspoň čiastočne pečať osobných vlastností ministra vnútra a hlavného veliteľa HG Alexandra Macha. Nielen rozsah internovania, ale aj pomerne rýchleho prepustania.)

Keď to všetko konštatujem, nástojčivo sa ozýva otázka: ako dlho "sedela" väčšina týchto prominentných komunistov, medzi nimi aj Gustáv Husák?

Prečo pri spomínaní tohto utrpenia sa nepublikuje, nefixuje u každého väzneného presná doba, za ktorú bol internovaný alebo väznený? Prečo?

Zväz protifašistických bojovníkov musí mať predsa štatistiku! Prečo sa len paušalizuje, hádzu sa číslice o tisícoch (troch tisícoch), ale konkrétnosti o každom jednotlivcovi sa neuverejňujú.

Prečo asi?

Vedia to oni dobre a tuším to aj ja.

A mala by to vedieť aj mladá generácia.

Ďalšia otázka:

Keď boli po niekoľkých týždňoch (azda ktosi už po niekoľkých dňoch) prepustení z Ilavy, či boli povyhadzovaní aj zo svojho zamestnania? Stratili chlieb? Ich rodinní príslušníci boli azda prenasledovaní? Vyhadzovaní? Dietky nemohli študovať? Rodiny boli vysídlené z miest?

Uverejnite aj tieto dáta! Mladá slovenská generácia predsa nepozná pomery, nepozná pravdu a zaiste by s veľkým záujmom prijala takéto čisté víno.

Ďalej:

Nebol azda prominentný, puncovaný, všeobecne známy dlhoročný vedúci pracovník komunistickej strany, ktorý sa počas Slovenského štátu uchýlil zo životných nebezpečenstiev nacistickej Prahy do Bratislavy – do tej "klérofašistickej" – L. Novomeský; či nebol zamestnaný vo výnosne platenom redaktorskom mieste, kde mal asi dvakrát toľký plat ako redaktori nášho ľudáckeho úradného denníka "Slováka"? Či vari nebol voľne pripúšťaný k ministrom, či nerobil s nimi interview, či nepopíjal kávu a víno často aj s ministrami toho klérofašistického režimu? Nie zradou alebo zatajovaním svojho presvedčenia, ale ako otvorený ideový protivník, ale starý priateľ? Či sa nemohol zúčastniť veľkej "režimistickej" sociálnej akcie stavby rodinných domkov? On, dlhoročný komunistický redaktor a tobôž jeden z trojice V. ilegálneho ÚV?

Či iný, mladší síce, ale ešte bojovnejší a za Slovenského štátu trochu aj väznený komunist, tiež z trojice ilegálneho ÚV – G. Husák, nemal pokojné, dobre platené zamestnanie v organizácii celoštátneho Zväzu a či nebol natoľko uctený, že sa

mohol aj s manželkou zúčastniť "čaju o piatej" v úzkej spoločnosti aj členov vlády Tisovho režimu?

Či ďalší význačný a plnokrvný komunistický bojovník Ján Poničan nemohol popri výnosnej advokátskej praxi písať a uverejňovať básne, písať divadelné hry (Divný Janko, Sen na medzi, Jánošík), ktoré aj hrávalo Slovenské národné divadlo počas "klérofašistického" slovenského štátu?

Či teda takto "maskoval" ten ľudácky režim, svoju "reakčnú a protiludovú tvár"? Takto prerastal "do zvrhlej fašistickej doktríny i praxe"?

To sú len otázky o príliš kriklavých príkladoch mne osobne známých. Avšak to, koľkých komunistických veľikášov ten fašistický, protiludový režim odsúdil na smrť a obesil? Hoci oni, komunisti, nesedeli učupení, poschovávaní, ale robili sabotáže, organizovali provokácie, vzbury, oslavovali Stalina počas vojny, vydávali protištátne letáky, ilegálne noviny atď. Viacerí boli z nich vo väzbe, usvedčení a súdení, ako to najistejšie vysvitá z povojnových opisov ich odbojovej činnosti nielen v románoch a filmoch, ale i vo vlastných životopisoch vo Zväze protifašistických bojovníkov. Tisíce, hádam aj desaťtisíce sú teraz požívateľmi §255 dôchodkového zákona (čo pri všeobecne nízkych dôchodkoch je len chválibebné), ale aj vyznamenaní ako starí neochvejní bojovníci.

Takto sa teda "maskoval" ten ľudácky režim. Prosím uverejniť menovitú štatistiku: koľkých komunistov vyhodila zo zamestnania, väznila, odsúdila, ako dlho sedeli a koľkých popravila tá zvrhlá "fašistická prax"? A to počas vojny a za platnosti vojnových zákonov!

A dajte, prosím, zostaviť štatistiku povojnovú a po februári 1948! Koľkých obesili, koľkých väznili, po koľké roky!? Koľko desaťtisícov vyhodili zo zamestnania, ešte aj ich manželky z robotníckych zamestnaní! Koľkým vyrazili pero z rúk?! Koľkým deťom nedovolili študovať?! Koľko rodín vyhodili z bytov a vyvážali ich aj s deťmi a vnúčatmi z miest do ďalekých samôt? Koľko chorých žien strkali aj s ich žalúdočnými vredmi do tehelní? Ako uväznili viacdetnú matku protiprávne, po oslobodzujúcom verdikte súdu! Atď., atď., atď.

Nech to vedia nielen súčasníci, ktorí už vymierajú, ale i povojnové mladé generácie a história, že do povstania, teda za päť a pol roka nebola vykonaná ani jediná poprava v Slovenskej republike! Ani za lúpežnú vraždu, ale ani za vlastizradu, špiónáž, komunistické sprisahanie a pod.!

Ani jediná poprava!

Ani počas vojny!

V Európe nebolo jedinej krajiny, kde by za ten istý vojnový čas nebol človek popravený. Ešte aj neutrálne Švajčiarsko popravilo špiónov. Jedine slovenský štát sa môže v Európe týmto popýšiť!

Popýšiť?

Žiaľ, na tento čistý štít padla škvrna.

Škaredá a bez ťažkého, háklivého medzinárodného položenia Slovenskej republiky nepochopiteľná. Nemeckí nacisti si vedeli totiž vynútiť ako v celej Európe, tak aj od predsedu slovenskej vlády a ministra zahraničia dr. Vojtecha Tuku "dohodu" – a to bez vedomia vlády! – dohodu o vyvážaní židov na práce do poľského Gubernátu. Ubezpečovali ho svätosväte o nasadení do práce, o presídlení, o samospráve židov v okrese Lublin, o humánnom zaobchádzaní... Ale iní ich tajne, najtajnejšie vraždili, a to hromadne, plynom v Osvienčime!

Aj keď sme ("Tisova skupina") nevedeli, akú genocídu páchajú nacisti, všeli-

jako sme prekážali vyváženiu židov a dožadovali sme sa vyslania slovenskej delegácie na kontrolu, ako sa s vysídlenými židmi zaobchádza. Keď Nemci odťahovali dovoľenie delegátom pricestovať do Gubernátu, nebol viac ani jediný žid vysídlený! V šiestom mesiaci boli preto transporty zastavené. Postojom a bojom hlavne tej "Tisovej skupiny" boli takto desaťtisíce židov zachránených. I keď teda vina genocídy bola výlučne nacistická, ale škvrna na čistom štíte Slovenskej republiky zostala aj tak už pre samotný fakt vysídlenia.

Nech aj toto, ako slovenskú spovednú úprimnosť tiež zvedia mladé slovenské generácie.

* * *

Tieto moje poznámky sa týkali väčšinou päť a polročného obdobia pred povstaním.

Potom počas povstania a po povstaní, keď sa celé Slovensko stávalo postupne bojovým územím nemeckých vojsk, vtedy – podobne ako iné bojujúce vojská to praktizujú – vykonávali bezpečnostné zákroky bez ohľadu na miestne slovenské orgány, všelijaké nemecké komandá, a to nacisticky bezohľadne, často kruto, neludsky. Kde a čo popáchali nacisti, to sa dialo bez vedomia prezidenta, vlády a súdov, teda nekontrolovateľne, bez ohľadu na miestne slovenské orgány. Preto sme sa o väčšine nacistických krutostí dozvedeli až po vojne. Štátna exekutíva bola v bojových oblastiach veľmi preriedená, až náhodilá, telefonické spojenie nemožné, iba cez nemecké vojenské linky, pošta neistá. Slovensko bolo následkom povstania bojovým územím Nemcov.

Treba si pritom uvedomiť, že akcie Nemcov na Slovensku neboli len bojom nemecko-povstaleckým, ale – keď Hitler nijako nechcel skončiť s nezmyselným a zločinným vojnovým hazardom, – tak to boli ich dôležité vojenské nutnosti v piatom roku vojny, ktorá bola vtedy už pre nich katastrofálna a v ktorej pre tisíce kilometrov zúfalých frontových bojov na východe bezpodmienečne potrebovali udržať železničné trate, cesty, územie atď. Preto oni fakticky nepotrebovali nijaký súhlas na vstup na Slovensko, oni tak či tak museli bojovať z celofrontovej nutnosti za udržanie slovenského teritória.

(Čísi tichý vzdych: Aká, celkom inakšia situácia by bola, keby predčasné povstanie nebolo prekázalo ktorýkoľvek z plánov na odpútanie sa slovenského štátu od Nemcov, z vojny: v pravý čas! Kolko krvi slovenskej, ruskej, nemeckej atď. by sa bolo ušetrilo a o kolko mesiacov by sa bola skrátila svetová vojna! To by bol historický príspevok Slovenska v prospech vífaziacich spojencov i v prospech celého ľudstva!)

Nemci museli krvavo bojovať na "spojeneckom" Slovensku. No pre nás, pre prezidenta i pre vládu tá pálcivá nutnosť: chrániť i naďalej záujmy slovenského ľudu zostala stále, aj počas povstania i po povstaní.

Uvážme: samotné rozhodnutie Snemu 14. marca 1939 bolo záchranným aktom, nie s cieľom prívodiť rozpad už nezachrániteľnej ČSR, tým menej z nejakej protičeskej animozity, ale výlučne s cieľom zachrániť Slovensko pred anexiou Maďarmi, pred rozkúskovaním medzi Maďarov, Nemcov a Poliakov. Toto nebezpečenstvo bolo veľmi akútne, preto 14. marca 1939 tá jednohlasnosť pri hlasovaní v Sneme, všetkých, nielen radikálnych ľudákov, ale aj "Tisovej skupiny", aj bývalých čechoslovákov, agrárnikov, benešových socialistov, živnostníkov, katolíkov, evanjelikov, všetkých. Preto všetkých poslancov, lebo ani jednému zodpovednému členovi

národa svedomie nemohlo dovoliť sotiť Slovensko do jarma maďarského alebo rozkúskovať ho na troje.

Tento záchranný charakter 14. marca určoval potom cez celý čas aj počínanie "Tisovej skupiny". Budovať štát, posilniť národ, dokázať jeho životaschopnosť, rovnocennosť a rovnoprávnosť s inými slobodnými národmi, a najmä chrániť slovenské životy, nakoľko sa len počas vojny dalo, – to bola naša úloha. A Husák ako súčasník vie dobre, ako sme ju plnili. A či vari po príchode nemeckých vojsk prestala zrazu už táto záchranná potreba ľudu? Či vari vedenie povstania prevzalo na seba túto úlohu? Alebo či záujem ľudu, jeho ochrana stali sa vedľajšou, podradnou vecou, slovenský ľud opustenou ovečkou?

Oj, nebola to vďačná povinnosť, veru pre nikoho úloha ľahká, iba po dlhom uvažovaní sme sa jej podrobili. Áno, ťažko sme stonali pod jej ťarchou, ale hodiť flintu do žita, akoby si to bol vtedy i teraz želal Husák, to sme nemohli. Vyhlásiť jednoducho nezáujem o veci Slovenskej republiky, slovenského ľudu, nepokračovať v ochrane Slovenska i za dunenia diel, nechať voľne bašovať nemecké jednotky, nechať ničiť bez ochrany slovenské fabriky, vybrakovať bez protestov Slovensko za tých osemmesačných bojov, zapríčinených nielen neskoršími frontovými udalosťami, ale už aj tým predčasným povstaním.

A že sme zachraňovali, čo sa zachrániť dalo, najmä životy slovenské aj životadarné hodnoty hospodárske (továrne, potravinárstvo atď.), že sme zvädzali neustále zápasy aj za cenu ohrozenia vlastnej existencie, o tom je množstvo aj archívnych dokladov. Napochytre sa mi vynárajú v pamäti aspoň niektoré:

Akcia pomocou vyslanca Ľudina na záchranu životov stovák Martinčanov, ktorých Nemci chceli desaťnásobne potrestať za likvidáciu nemeckej vojenskej misie v kasárňach; akcia za nebombardovanie Banskej Bystrice, ktorú chceli Nemci zničiť ako sídlo povstania! Zakročovali sme nielen za prepustenie odvečeného guvernéra, Husákovho a môjho priateľa Karvaša, ale i za prepustenie Nemcami zajatých tisícov povstaleckých vojakov aj komunistov. Je známe ako sme diplomatickou nótou protestovali v Berlíne proti novému vyvážaniu židov; potom nótou proti "vojnovnej koristi". Ako sme sa vehementne a úspešne postavili proti násilnému vyhánaniu ľudí z dedín pred frontom i proti násilnej evakuácii hospodárskych statkov. Ako prezident i predseda vlády mnohovravným významným protestným listom sa obrátili na Hitlera i Ribbentropa proti počínaniu nemeckých vojsk na Slovensku; ako sme zabráňovali vyhadzovaniu fabrík do vzduchu Sprengkomandami; ako sme dali tajné úpravy cez dr. J. Kubalu zo Zväzu priemyslu vedeniam fabrík, aby spoločne s robotníkmi sa snažili o odmontovanie niektorej súčiastky strojného zariadenia a poschovávanie aj v domácnostiach; ako sme zachránili povstaleckú obec Španiu Dolinu od vypálenia, keď sa nám zázrakom podarilo dozvedieť, že tam postriekali nemeckých poľných žandárov, ako sme vyslobodzovali slovenských občanov z gestapáckeho väzenia atď., atď.

To nie je a ani nemôže byť výpočet všetkých vykonaných záchranných akcií, to sú len spomienky, pamäti v starej hlave vyše 85-ročného aktéra tých čias. Nebolo dňa, ba nebolo hodiny bez zákroku, bez záchrany, bez pomoci slovenskému človekovi, slovenskému hospodárskemu záujmu. Vedeli to dobre všetci Slováci, aj partizáni a povstaleckí vojaci, preto sa v núdzi, háklivej situácii obracali na nás, ako na svojich ochrancov. Ako na svojich!

Pýtam sa: Bolo toto všetko "zachraňovanie krachujúceho Hitlerovho režimu" – ako píše G. Husák?! Vari sa to robilo v záujme Hitlera, alebo bolo to zachraňo-

vane slovenských životov, aj povstaleckých?! Bolo to "skrvavenie si rúk", "vykynožovanie vlastného národa"? Alebo sebaspaľujúca práca obetovanej generácie "Tisovej skupiny"?

Tu som povinný pripomenúť veľmi závažný fakt: ako dal prezident Tiso najdôvernejšiu úpravu ministromi pravosúdia, nech sa postará aj po najostrejšom nemeckom demarši v posledný deň roka 1944, aby z obžalovaných vedúcich činiteľov povstania len takí boli odsúdení na smrť, ktorí nemôžu byť dolapení, lebo sa istotne zdržujú v cudzine! A tak sa aj stalo! Len takí vodcovia boli odsúdení na smrť, ktorým sa podarilo utiecť do ZSSR! Nemeckému demaršu sa vyhovel, rozsudok bol hrdelný, ale len na papieri.

Iní vedúci činitelia, ako napríklad Paulíny, Markovič, ktorí boli na Slovensku vo väzbe, neboli vôbec odsúdení, lebo sa predlžovalo vypracovanie obžaloby. Ja som nepočul ani o obžalobe proti Husákovi a Šmidkemu. Ba viem bezpečne, že sa Šmidke po povstaní schovával v Bratislave a v ilegalite tajne, pod rúškom večernej tmy sa stretával s význačným politickým činiteľom práve z "Tisovej skupiny", ktorý mu takto vlastne chránil život pred Nemcami (R. Čavojský).

Nuž takéto bolo to "skrvavenie si rúk".

Je známe, že niektorí Slováci po vypuknutí povstania a potom po vojne ostro kritizovali a kritizujú tento zmierlivý, humanistický postoj voči politickým protivníkom. Títo azda nepochopili celkom úmysel národného zmierenia nemarkistických smerov v novembri 1938 a snahu o kresťanský podklad politického vedenia národa. No, týmto kritikom možno klásť otázku: komu by bolo osožilo, keby sme nie kresťansky, humánne, ale nacisticky kruto boli pokračovali proti politickým odporcom, keby boli slovenské súdy desiatky odporcov повеšali? Bol by azda povojnový osud Slovenskej republiky a slovenského ľudu inakší? Lepší? A či teror a furor, ktoré sa tak nespravodlivo rozpútali po vojne, neboli by bývali ešte hroznejšie, ešte krutejšie?

Nechcem, nemôžem to tu širšie rozvádzať, len žiadam od autorov historických diel: von s pravdou! Áno, von, ale nie na smetisko, aby sa čo najviac zahádzala vymyslenými odpadkami, ale aby sa pravda odhalila aj pred mladým pokolením a tiež pred objektívnymi historikmi a zachovala pre dejiny slovenského národa!

* * *

A nakoniec niekoľko hádam bezočivých, ale nevyhnutných rečníckych otázok:

Koľkým odsúdencom na smrť neudelil prezident Dr. Jozef Tiso za šesť rokov Slovenského štátu milosť, a koľkým politickým odsúdencom prezident dr. E. Beneš po roku 1945? Ten Beneš, ktorý vystupoval pred svetovou verejnosťou ako celoživotný apoštol demokracie a humanizmu?!

Ďalej:

Koľko komunistov bolo obesených za prezidentstva "klérofašistického" prezidenta dr. J. Tisu, koľkými komunistickými popravenými "skrvavil si ruky" dr. J. Tiso, a koľko komunistov bolo obesených za vladárenia prvého komunistického prezidenta Klementa Gottwalda?

Nože rátajte! A nakoľko môžete: verejne! A kvôli pravde: po 15-ročnom prezidentovaní Gustáva Husáka jemu netreba klásť takúto rečnícku otázku. Uznávam.

Nový rok 1987

Sine ira et studio.

... V ...

... V ...

SPOMIENKY A SVEDECTVÁ

... V ...

... V ...

... V ...

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Faint, illegible text in the middle section of the page.

Faint, illegible text in the lower middle section of the page.

Faint, illegible text at the bottom of the page.

SPOMIENKY NA POVSTANIE

VLADIMÍR KOSO

V tom čase som slúžil ako príslušník protiletadlového delostrelectva v Bratislave. V Bratislave sa vtedy nachádzali 4 protiletadlové batérie. Ja som slúžil v tej, ktorá bola umiestnená v Horskom parku. Pozostávala asi zo 150 vojakov a 6 diel.

Vedeli sme, že na strednom Slovensku vypuklo povstanie, ku ktorému sme sa mali pripojiť i my presunom na dané územie. Psychicky nás na to pripravovali niektorí dôstojníci, ktorí okrem iného hovorili, že boj proti Nemecku bude ľahký, krátky a víťazný. Medzi nich patrili i veliaci dôstojníci batérie por. Babnič. Túto psychickú prípravu narušil prejav gen. Malára, ktorý sme všetci počúvali. Označil povstanie ako predčasné a škodlivé. Po prejave technické prípravy na odchod naďalej pokračovali, ale Babnič dovolil ženatým vojakom z našej batérie, ktorých bolo vyše 10, aby sa sami rozhodli, či sa zapoja s nami do povstania, alebo odídu k svojim rodinám. Slobodným toto rozhodovanie nebolo umožnené. Na túto výzvu všetci ženatí vojaci vystúpili z nastúpenej jednotky, že idú domov. Ale túto výhodu už nevyužili, lebo k nám, nepripraveným na obranu, nečakane vtrhli Nemci. Prikázali Babničovi, aby nás odzbrojil, čo v priebehu asi hodiny vykonal.

Po niekoľkých dňoch, v súvislosti s činnosťou nového ministra Haššíka nám Nemci naše osobné zbrane vrátili a skoro v tom istom zložení mužstva sa obnovila i bojová činnosť našej batérie.

SPOMIENKY PAMÄTNÍČKY

ZITA IŽDINSKÁ

Pochádzam z Báhoňa, kde som aj bývala počas druhej svetovej vojny. O politickom dianí sme boli v dedine málo informovaní. V auguste r. 1944 sa začalo v dedine povrávať, že v Banskej Bystrici partizáni zajali prezidenta Dr. J. Tisu. Jedného dňa sa rozšíril chýr, že pôjde nemecký transport, ktorý pôjde oslobodiť prezidenta Tisu od partizánov. Toho popoludnia som videla, ako viacerí ľudia idú na železničnú stanicu, ktorá je na trati Bratislava-Trnava. Ja som išla taktiež na túto stanicu a zanedlho som videla, ako prichádza nákladný vlak. Vpredu pred lokomotívou bolo niekoľko nákladných vozňov naložených pieskom, potom šla lokomotíva a za ňou na nákladných vagónoch boli obrnené vozidlá a v nich boli nemeckí vojaci, ktorí sa dívali po okolí ďalekohľadmi. Keďže vo vojakoch sme videli osloboditeľov Dr. Tisu, ktorý bol u nás v dedine všeobecne obľúbeným, vojakom sme priateľsky kývali a vojaci z vlaku náš pozdrav opätovali.

Čo sa v Banskej Bystrici odohrávalo, sme sa dozvedeli až dodatočne z bratislavského rozhlasu.

Keďže Banská Bystrica je od nás pomerne vzdialená, ľudia v dedine sa o ďalší vývoj udalostí v Banskej Bystrici príliš nezaujímali.

SPOMIENKY

OTTO SOBEK

Môj otec v tom čase pracoval na Penzijnom ústave súkromých úradníkov v Bratislave, ktorý vzhľadom na pokračujúce ohrozenie Bratislavy náletmi, evakuoval rodinných príslušníkov svojich zamestnancov do Trenčianskych Teplíc a zriadil tam aj malú pobočku. Boli sme ubytovaní v kúpeľnom dome Aesculap.

V Trenčianskych Tepliciach bola v tom čase malá posádka slovenskej armády, ktorá sa koncom augusta 1944 stratila – neviem, či sa pridala k partizánom alebo sa rozišla. Dňa 1. 9. 1944 obsadili Trenčianske Teplice bez boja partizáni. Okamžite prostredníctvom miestneho rozhlasu vyhlásili obnovenie Československej republiky a mobilizáciu všetkých mužov vo veku od 16 do 60 rokov. Zároveň cez miestny rozhlas oznámili niekoľko účelovo skreslených správ o veľkých úspechoch Sovietskej armády, o tom, že v Rakúsku vypuklo povstanie a pod. Neviem, s akým ohlasom sa stretla mobilizačná výzva u miestnych obyvateľov. Viem však, že všetci pracovníci PÚSÚ, ktorí boli dislokovaní v Trenčianských Tepliciach, okamžite po tejto výzve nasadli na električku (ktorá normálne premávala) a odišli do Bratislavy.

V noci z 1. na 2. 9. 1944 po krátkej prestrelke sa partizáni z Trenčianskych Teplíc zase stiahli. Trenčianske Teplice obsadila nemecká jednotka SS.

SPOMIENKY NA POVSTANIE

MARTIN KANIOK

Do povstania ma v lete 1944 získal v Bratislave pplk. Kanák. Bol som vtedy veliteľom osady (posádky) Slovenskej pracovnej služby v Jakubove pri Malackách. Pri získavaní mi pplk. Kanák povedal, že na Slovensku dôjde v krátkom čase k politickej zmene na spôsob ako v Rumunsku, že sa v Bratislave vytvorí nová vláda, že slovenská armáda prevezme moc a že pri tom môže dôjsť aj k bojom s nemeckými vojskami. Súhlasil som s takýmto postupom a povedal pplk. Kanákovi, že sa na mňa môže spoľahnúť. Pri rozlúčke mi povedal, aby som čakal na jeho rozkaz, kedy a kde majú dve pracovné rotý nastúpiť.

Po vypuknutí povstania som čítal v Slovenskej Pravde na prvej strane, že pplk. Kanák bol zavraždený na veliteľstve pozemného vojska v Banskej Bystrici. Z toho som usúdil, že vojenský plán, tak ako mi o ňom hovoril pplk. Kanák, sa nevydaril a že v povstaní sa uchopili moci čechoslovácko-komunistické sily. Usúdil som tak potom aj z rozhovorov s vojakmi, ktorí ušli z povstania.

3. októbra 1944 som bol povolaný MNO Bratislava do mimoriadnej vojenskej služby do Žiliny, ako veliteľ strážneho oddielu, ktorý dostal krycie meno špeciálna jednotka Slovenskej pracovnej služby. Mali sme strážiť železničnú trať Žilina-Čadca a verejnú budovu v Žiline. Pri odchode do Žiliny mi náčelník štábu HV-SPS, stotník Paškay povedal, či viem, že jednotka nebude robiť iba strážnu službu, ale môže byť použitá aj pre boj proti partizánom? Povedal som mu, že ja budem veliteľom a že sa bude robiť to, čo uznám za prospešné pre Slovensko. V Žiline nás už čakali štyria príslušníci Wehrmachtu, ktorí mi boli predstavení ako pridelení poradcovia do jednotky. Neskôršie som o nich zistil, že patria do nemeckej protipartizánskej jednotky Edelweiss. Priamo mne bol pridelený oberfeldwebel Novák-Ullrich, ktorý hovoril plynule po česky. Ostatní hovorili len po nemecky. Ako veliteľ strážnej roty som si predsavzal chrániť majetok slovenského štátu a jeho občanov bez rozdielu národnosti a náboženstva.

Hneď pri prvom rozhovore s poradcom Ullrichom-Novákom (Novák bolo jeho krycie meno) ma tento žiadal o súhlas alebo spoluprácu na likvidácii členov V. ilegálneho výboru KSS (Šmidke-Husák-Novomeský). Trvalo mi to asi polhodinu, kým sa mi Nováka podarilo odhovoriť od tohto úmyslu. Keď trval bezpodmienečne na tom, že aspoň jeden, Novomeský, musí byť zlikvidovaný, a keď nijako nechcel uznať moje dôvody proti, napokon členov V. ilegálneho výboru KSS zachránilo meno prezidenta Dr. Jozefa Tisu. Vidiac totiž, že Novák neustúpi, povedal som mu otvorene, že mojím najvyšším veliteľom je pán prezident Tiso a že ten by bol rozhodne proti likvidácii. Pamätám si presne, že tento rozhovor sa konal v deň odletu delegácie SNR do Londýna k Benešovi, lebo Novák, keď už bol na odchode, mi pri rozhovore povedal, že sa bude likvidovať aspoň Novomeský, že delegácia SNR odlieta práve do Londýna a že Novomeského možno ešte zlikvidujú na letisku Tri Duby, a ak nie tam, tak iste na letisku, tuším Bari v Taliansku. Zaujalo ma, ako meno prezidenta Tisu na Nemca bleskove zaúčinkovalo. Žiadal ma potom na likvidácii aspoň jednej osoby, ktorá mala podiel na organizovaní povstania. Keď som spomenul mená tých, čo boli na Západe, tých odmietol likvidovať.

Činnosť Edelweissu, ktorého väčšinu tvorili bývalí bielogvardejci a vlasovovci, ale aj zajatí slovenskí povstaleckí vojaci a partizáni, pozostávala najmä z výzvednej činnosti – dostať sa medzi povstalcov a ilegálnych pracovníkov a potom ich likvidovať. K tomuto účelu mala byť použitá aj moja jednotka na likvidáciu nejakých ilegálnych pracovníkov mesta Martin a zničenie tohto mesta. Za týmto účelom poslal Novák do Martina vojaka Stančeka. Stanček mi toto pred odchodom hlásil a súčasne žiadal o moje vyjadrenie sa či poučenie. Keď som videl, že Stanček sa nebojí, povedal som mu, aby do Martina išiel, ale aby vždy robil tak, že nič nevidel a nič nepočul, teda, aby neškodil slovenským ľuďom. Toto Stanček aj robil. Mne potom o pár dní Novák hovoril, že by bolo potrebné likvidovať v Martine tých, čo povraždili nemeckú vojenskú misiu pred vypuknutím povstania a potrestať mesto Martin. Tu sa mi druhý raz podarilo pomocou mena Dr. Jozefa Tisu zachrániť mesto Martin, keď som povedal, že pán prezident by s tým nesúhlasil. Podobne som k takejto činnosti viedol aj vojakov. Niektorí to pochopili viac, iní menej. Treba si uvedomiť to, že títo vojaci konali v záujme záchranu slovenského štátu a že vraždy a zverstvá, ktorých sa vtedy dopúšťali niektorí partizáni alebo takzvaní partizáni, ich v tomto odhodlaní len povzbudzovalo. Vojaci napríklad dobre pochopili, keď som na ostrej strelnici, strieľajúc z ruského samopalu na figúru, o ktorej prítomný poradca Novák povedal prizerajúcim sa vojakom, že je to ako partizán a že pán veliteľ im ukáže, ako sa strieľajú partizáni. Ja som vtedy z hnevu celú dávku zo samopalu pustil nad figúru a na poznámku Nováka, že som len žartoval, že si znova nabijem a skutočne ukážem ako sa strieľajú partizáni, som povedal, že viac nestrieľam a odišiel som zo strelnice. Tak ako ja strieľali potom na Počúvadle do ustupujúcich partizánov všetci moji vojaci. Na Počúvadle sa mi pomocou mojich vojakov podarilo pred nemeckou jednotkou Edelweiss pod velením kpt. Königa zachrániť takmer celú partizánsku skupinu npor. Juska – z 30 členov 25, dvoch Nemci zastrelili a troch zajali. Okrem 25 partizánov sa mi podarilo zachrániť ešte asi 10 občanov, aj obyvateľov mlyna. Počiatkom decembra 1944 nasadili Nemci jednotku do mojej rodnej obce Dlhé Pole pri Žiline. Dozvedel som sa o tom iba v čase odchodu jednotky. V Dlhom Poli vďaka vojakovi Stančekovi, ale aj ostatných sabotovaním nemeckých rozkazov sa dvakrát podarilo ujsť zajatým ruským partizánom, veliteľovi, komisárovi a mínerovi a zachrániť horný koniec dediny pred vypálením. Nemci sa potom domáhali postaviť Stančeka pred vojenský poľný súd, čo som odmietol.

Je ešte veľa drobných epizód, v ktorých moji vojaci dokázali, že sú vedení v kresťanskom duchu je možné aj za vojny byť človekom. Mali radi svoj slovenský štát, svoj slovenský národ a preto konali v duchu, v ktorom sme boli počas vojny vedení a vychovávaní: Miluj bližneho svojho ako seba samého. Keď 24 týchto vojakov v r. 1962 a 1963 bolo na príkaz prezidenta Novotného a Karola Bacílka postavených pred súd len preto, lebo som ako kresťan odmietol pri vyšetrovaní falošne svedčiť proti komunistovi Dr. Gustávovi Husákovi (druhý raz som mu zachránil život), súdili napokon i mojich vojakov a Nemcami zajatých povstaleckých vojakov a partizánov len preto, lebo jeden z vojakov, Ján Repašký, bol pod hrozbami, že mu zničia rodinu, prinútený vyhlásiť, že bol na Ostrom Grúni a Klaku a zastrelil tam 3–4 občanov, čo uchodili z obce pred Nemcami. Toto však už patrí do tej najsmutnejšej kapitoly povstania, keď čechoslováci a komunisti, pracujúc proti slovenskej štátnosti chceli Slovákov prezentovať svetu

ako vrahov a vyvrheľov Iudskej spoločnosti. V skutočnosti uvedená jednotka, ktorá bola vtedy pod velením kpt. Nižňanského, bola vo Vtáčniku mimo uvedených dedín, o vraždení v nich nevedela, a dostala sa do nich až po masakrách. V zmanipulovanom procese všetkých účastníkov jednotky nútili, aby sa priznali k nespáchaným vraždám. Kto nepodľahol, bol odsúdený na 12–15 rokov väzenia. Repašský, ktorý podľa vlastnej výpovede mal mať najväčšiu vinu, dostal iba 9 rokov, čo poukazuje na súdnu frašku. Keďže som sa dokázateľne nezdržoval na tamojšom mieste, podľa scenára používaného v týchto procesoch ma odsúdili za duchovné podnecovanie.

Trikrát som sa počas povstania, koncom novembra a začiatkom decembra 1944 díval do očí nemeckej smrti. V Žiline ma Nemci mali už zatvoreného, keď som z väznice chcel oslobodiť v Dlhom Poli zajatého Zajaca a Parajíka, ale doteraz neviem, ako sa to stalo, že som sa dostal na slobodu. Pomoc Božia išla iste všade so mnou. 15. decembra 1944, keď som usúdil, že ďalej sabotovať je už nemožné, podarilo sa mi pred očami Nemcov špeciálnu jednotku rozbiť. 120 mužov prevzal po mne Nemcami privedený mjr. čsl. armády Nižňanský, ktorý mi hovoril o svojej bojovej činnosti počas povstania, a o tom, ako ho Nemci po potlačení povstania zajali, a aby si zachránil život, musel sľúbiť bojovať proti partizánom. Súd ho v neprítomnosti odsúdil na trest smrti, ale z toho, čo som na súde o jeho činnosti počul, som si ako vojak jasne uvedomil, že taktiež sabotoval nemecké plány a pomáhal slovenským ľuďom. Niekde v Nízkyh Tatrách chcel zachrániť aj americkú vojenskú misiu tak, že proti všetkým vojenským pravidlám nariadil mínometnú paľbu na miesto, kde sa nachádzala, aby ušli. Neušli a čakali aj s kpt. Stanekom a tak ich Nemci zajali. Kpt. Staneka sa Nižňanskému ešte podarilo zachrániť.

Vo svojej činnosti som pokračoval aj po odchode od jednotky. Vychádzal som zo skutočnosti, že slovenský štát, ako prirodzený útvar, na ktorý má právo každý národ, mi dal sily, aby som v kresťanskom duchu konal aj v ťažkých časoch povstania. Veď nešlo ani o nový, ani o klérofašistický štát, ale o obnovenie slovenskej štátnosti po vyše tisícročí, kedy slovenskú štátnosť budovali Pribina, Rastislav a Svätopluk a kresťanskú pečať jej dali svätí vierozvestovia Cyril a Metod.

NIE JE DÔVOD OSLAVOVAŤ POVSTANIE

MICHAL KAVECKÝ

Keď mám vydať svedectvo o povstaní, musím si najskôr uvedomiť, že nejde o biele ani o kontroverzné miesto našej histórie. Je ona napísaná falošnou farbou lži, zveličenia a skutočná pravda zatretá čiernou farbou nenávisťou.

Ak chceme poznať a vidieť celú pravdu našich novodobých dejín, musíme najskôr odstrániť tento nános lži a klamstva.

Ak chceme hovoriť pravdu o slovenských dejinách a ich epizóde nazývanej povstanie, musíme najskôr alebo súčasne poukázať na tento falošný obraz vytvorený vedome a účelovo komunistickými a čechoslováckymi politikmi a ich posluhovačmi, dávajúcimi si vznešený názov historici.

Je smutné, že i v obnovenom samostatnom slovenskom štáte sa tento falošný obraz slovenských dejín a osobitne povstania udržuje aj oficiálnymi miestami, čoho dôkazom je uzákonenie 29. augusta za štátny sviatok SR.

Možno preto s istotou očakávať, aká nenávisťná bude reakcia na naše podujatie Dies ater, na našu snahu osvetliť povstanie svetlom pravdy. Tým narúšame ten vytvorený falošný obraz, ktorý znamená aj glorifikovanie zrady vlastného štátu a jej oslavovanie ako vlastenectva. Za takéto "vlastenectvo" – zradu, si mnohí nechali platiť celoživotné odmeny.

Povinní sme však o našich dejinách hovoriť pravdu, a to čistú pravdu. Nesmieme robiť kompromisy s klamstvom, s lžou. Nemôžeme pripustiť, aby sa naše dejiny stali čiastočne pravdivými a čiastočne falošnými len preto, aby sme dosiahli jednotu a porozumenie s tými, ktorí vedome naše dejiny sfaľovali a falšujú.

Organizátori a oslavovatelia povstania, aby ospravedlnili svoju zradu na slovenskej štátnosti, museli nutne vylíčiť ten štát, ktorý zradili, ako štát nesukuťčný, nesuverénny a vlastne ani neexistujúci. Keď priznali jeho jestvovanie, tak len ako fašistického a najfašistickejšieho na svete.

Preto svoje svedectvo začínam pri tomto štáte. Jeho vznik nesúvisel s vojnou. Tá začala až 1. 9. 1939, kým Slovenská republika vznikla 14. 3. 1939. Bola vyhlásená demokratickým slovenským snemom, zvoleným už v autonómnom Slovensku. Bola medzinárodne uznaná väčšinou vtedy jestvujúcich štátov. Z toho Sovietskym zväzom de facto a de jure, čo je plné uznanie. Je paradoxné, že komunisti, ktorí slúžili viac Sovietskemu zväzu ako svojmu národu, oficiálne Slovenskú republiku potom označovali iba ako takzvaný slovenský štát. Tento štát však vykonával až do povstania všetky funkcie samostatného štátu v plnej miere, ba v plnej ako potom ČSR.

Fašistický charakter SR je výplodom nenávisťnej propagandy komunistov a čechoslovákov. Takýto charakter v ňom vôbec nebolo cítiť. Toto môžem veľmi jednoznačne tvrdiť, najmä keď som mal možnosť a musel som prežiť a poznať, čo je to fašizmus a fašistický štát, iba že v červenom zafarbení. V dobe slovenského štátu som študoval a školy vždy boli v období totality najviac vystavené násilnej ideologizácii. To absolútne nebolo na školách v slovenskom štáte cítiť. Ani v Hlinkovej mládeži, ktorej som bol, ako hádam všetci študenti, členom.

Ak by sme chceli hovoriť o ideológii, tak ona bola iba slovenská a kresťanská.

Fašizmus – to slovo vtedy bolo možno známe v Taliansku a v Nemecku. Na Slovensku však takéto niečo v živote ľudí nebolo cítiť. Ak tu boli nejakí presadzovatelia národného socializmu ako nemeckého fenoménu, napr. Tuka, Mach, neboli určujúci pre charakter a život Slovenska, lebo boli ďaleko prevýšení autoritou pána prezidenta a ten vôbec národný socializmus nepresadzoval ani nepropagoval. To vedel každý. To, čo dokázala prvá Slovenská republika a iste najmä zásluhou svojho prezidenta, v tieni všemocného Nemecka, si zasluhuje obdiv, uznanie a vďaku. Cítili sme, že slovenská vláda a jej prezident sledujú predovšetkým záujmy Slovenska a slovenského národa a v prospech Nemecka konajú iba toľko, koľko musia. Výstižne to povedal pán prezident na besede s nami študentmi v internáte Svoradov. Už vtedy vyznel veľmi odvážne, ale výstižne jeho výrok: "My v tejto vojne len kibicujeme." Potom k tomu hovoril, aké zlo a nebezpečenstvo je boľševizmus. Bolo to niekedy koncom roka 1942 alebo začiatkom 1943.

Pre doplnenie ešte spomeniem slová pána prezidenta, ktoré som osobne vypočul pred potupným Národným súdom: "Tvrdilo sa nám, že sa na nás dopláca, že nie sme schopní byť samostatní. Všetko svoje silie som zameral na to, aby sme dokázali, že sme sebestační," a povedal vtedy: "Keby mi Prozretelnosť dovolila znovu robiť politiku, za tých istých okolností by som ju robil tak isto."

Slovenský štát bol veľkou väčšinou národa prijatý ako trvalý a vlastný. Možno až na malé výnimky nik nečakal návrat ČSR.

Stále sa slovenskému štátu a jeho prezidentovi kladie za vinu osud židov. Ten rovnako, ba vo väčšej a horšej miere postihol židov i v ostatných štátoch, ktoré boli pod vplyvom Nemecka. Zamlčuje sa však, že najviac na ich záchranu sa urobilo v Slovenskom štáte a najmä vďaka prezidentovi.

Povstanie ma zastihlo v obci Rádobica pri Oslanoch na Hornej Nitre. Prišiel som tam 28. augusta večer. Ráno, keď som sa zobudil, bola všade rozšírená správa, že Tisu Nemci zabili a obsadzujú Slovensko.

Zdržal som sa tam, kým sa obnovila vlaková doprava. Trvalo to asi desať dní. Dedina Rádobica leží na svahu pod horou, v údolí bolo občas počuť streľbu. Z dediny, ako sa hovorilo, odišiel k partizánom iba jeden mladík. Nebolo pozorovať nijaké nadšenie pre povstanie a už vôbec nie za obnovenie ČSR.

V Žiline som musel čakať znovu asi desať dní, kým som sa dostal domov do Kamennej Poruby v Rajeckej doline. Počas tohto pobytu som sa zúčastnil na prednáške JUDr. Ferdinanda Ďurčanského. Medziiným hovoril: "Aj mňa volali do povstania. Mohol som si myslieť – mal som to zlé u Nemcov, budem to mať dobré u Rusov. Ale do povstania proti vlastnému štátu som nemohol ísť." Charakterizoval povstanie, že je to tak, ako keď niekto z nenávisti k susedovi podpáli si vlastný dom.

Ani v Žiline som nepozoroval nijakú ľútosť nad rýchlym skončením povstania v tomto meste, alebo čo i najmenšiu túžbu alebo nadšenie po obnovení ČSR.

I keď Rajecká dolina a teda aj moja obec boli ešte v rukách partizánov, nebolo počuť žiadne boje. Občas bolo v Žiline počuť slabú streľbu z pušky.

V našej obci bola za povstania malá nemecká posádka, ktorú potom vystriedali ukrajinskí vojaci s nemeckými dôstojníkmi. Tí u nás boli i cez Vianoce. Spriatelili sa s ľuďmi, lebo sa dorozumeli a niektorí nás navštevovali v domoch. Keď odišli, dvaja sa o niekoľko dní vrátili. Hovorili nám, že od Nemcov ušli a že idú k partizánom.

Potom bola už len nemecká posádka v Rajeckých Tepliciach a jeden čas boli v nej aj vlasovci. Tí robili raziu, v našej obci chytili troch Francúzov, ktorých som ja mal u nás. Došli šiesti v januári 1945. Hovorili, že pracovali v Dubnici v zbrojovke a keď vypuklo povstanie, ušli. Mysleli si, že partizáni majú nejaké územie, kde sa môžu naučiť zaobchádzať so zbraňou. Oni však nemajú úmysel bojovať, ale dostať sa do Juhoslávie. Tito má vraj dohodu s de Gaulleom, aby ich prepravili do Francúzska.

Ďalšieho takého Francúza som stretol vo februári 1945. Hovoril mi, že počul, že keď sa niekto dobrovoľne prihlási žandárom, nič sa mu nestane. Povedal som mu, že o tom nič neviem. On na to, že aj tak sa prihlási, lebo v hore to už nevydrží. Že partizáni ich do bunkra nevpustia, ale nútia nosiť im proviant.

V našej obci som videl päť mŕtvol, päť ľudí zavraždených partizánmi. Štyri mŕtvy z okraja lesa priviezol na voze na cintorín môj strýko Urban Kavecký. Bol to hrozný pohľad. Boli zavraždení sekerou ranou na čelo. Stuhnuté mŕtvy mali ruky zviazané za chrbtom. Piaty bol hájnik Fraštia z Rajca, ktorý nosil proviant do bunkra, v ktorom býval Karol Stráňai so svojou skupinou. Bol obešený a zastrelený na vrbe pri lavičke cez potok, pred Štefanom Verešom-Kráľom.

Koľko iných nevinných obetí má na svedomí povstanie? Kto ich všetkých zrúta a zmapuje? O nich sa nesmeli hovoriť. Tie štyri mŕtvy som vyfotografoval, ale neodvážil som sa fotografiu veľmi ukazovať. Z tých šiestich Francúzov, čo som schovával, jeden mi napísal pohľadnicu. Tiež z obavy som ju dal do úschovy kamarátovi prokurátorovi, ale on ju stratil, takže ani neviem, či sa všetci vrátili domov. Keď robili vtedy u nás vlasovci raziu, do nášho domu prišli so slovami: "Tu boli Francúzi." Otec im dobre nerozumel a odpovedal: "Boli, ale už odišli." Nato na mňa namierili automat: "Ty Francúz!" Legitimoval som sa. Skončilo to dobre. Ale odkiaľ vedeli, že je u nás chorý Francúz? Keď sa totiž asi po mesiaci znovu vrátili ku mne, jeden bol veľmi chorý – prechladnutý.

Povstanie v tom čase vôbec nebolo obyvateľmi Slovenska prijímané a chápané tak, ako ho neskôr predstavovali tí, čo sa zmocnili vlády nad Slovenskom. Prevažná časť ľudí ho prijala ako nešťastnú epizódu, ktorá narušila a rozvrátila dovtedy pokojný život na Slovensku.

Po jeho potlačení sa pociťovalo upokojenie. Všeobecne už v krátkom čase pred povstaním sa na Slovensku žilo v očakávaní a v obavách ako prejde cez Slovensko front. Porážka Nemecka už bola všeobecne zrejmá. Do povstania slovenská vláda plne riadila štátny a verejný život na Slovensku, a to až pokiaľ išlo o život na poslednej dedine. Nemeckí vojaci na Slovensku neboli. Povstanie toto riadenie života Slovenska slovenskými štátnymi orgánmi narušilo a privodilo jeho okupáciu Nemeckom. Povstanie nebolo vystúpením proti nacizmu a nemeckej okupácii, ale práve túto okupáciu priviedlo a spôsobilo. Povstanie nebolo ani vystúpením proti fašizmu, lebo do povstania na Slovensku fašizmus nebol. Pravda, ak pod týmto označením nechápeme prázdnu frázu, ale násilie a potlačenie najzákladnejších slobôd národa i občanov.

Tento fašizmus prišiel na Slovensko s povstaním. Najskôr vraždy vykonali partizáni alebo povstalci, a to ešte pred povstaním a pokračujúc cez povstanie, po prechode frontu v násilne obnovenom Československu hneď od jeho začiatku. Zo širších súvislostí sa oslavovateľmi povstania zamlčuje veľmi dôležitá udalosť. Varšavské povstanie začalo 1. augusta 1944 a trvalo do 2. októbra 1944, teda ide o súčasný boj, vystúpenie proti fašizmu. Sovietske vojská 1. augusta došli k pred-

mestiu Varšavy, front bol teda na okraji Varšavy. Vtedy mesto povstalo. Sovietske vojská však ostali stáť a vôbec nepomohli varšavským povstalcom a tým aj povstaniu na Slovensku, lebo by pri Varšave nutne viazali väčšie nemecké vojská, ale opačne – nedovolili ani pristávať britským lietadlám, ktoré varšavských povstalcov zásobovali. Dovolili, aby nemecké vojsko povražďilo tisíce obyvateľov Varšavy a iba sa nečinne prizerali. S prihliadnutím na túto súbežnú udalosť, akým nepresvedčivým sa javí zdôvodnenie povstania ako boja proti fašizmu. Samotný slovenský štát všetkými prostriedkami, ktoré mohol použiť, sa snažil nemecký nacizmus udržať mimo hraníc Slovenska. Naproti tomu povstanie dobrovoľne, ba ešte nezmyselným prinesením desaťtisícov obetí otvorilo Slovensko fašizmu a samo priviedlo ozajstný fašizmus na Slovensko.

Tento fašizmus znamenal desaťtisíce občanov Slovenska do sovietskych gulagov a smrť mnohých z nich. Znamenal ľudové súdy, procesy, ktorými boli posielaní do väzenia a na smrť ľudia len za to, že sa zaslúžili o vznik a budovanie slovenskej štátnosti.

Povstanie v skutočnosti znamenalo povýšenie cudzích záujmov nad záujmy vlastného národa a dobrovoľné zrieknutie sa týchto záujmov.

Preto uzákonenie povstania za štátny sviatok v obnovenom suverénnom samostatnom štáte je niečo, čo nemá obdobu v žiadnom národe. Je niečo vrcholne nemorálne.

Samostatný štát znamená realizovanie prirodzeného a Bohom daného práva na sebaurčenie. U národa, ktorému sa toto právo po vyše tisíc rokov upieralo, je nemorálne, keď sa mu v tomto štáte predkladá uctievať udalosť, ktorá znamenala zrieknutie sa tohto práva a zradu toho najzákladnejšieho práva. Je primitívne argumentovať, že toto právo možno zradiť, alebo sa ho zrieknuť pri každej zmene režimu alebo systému.

Deň 29. august ako dies ater – čierny deň slovenského národa a dejín treba čo najskôr vrátiť a zaradiť na miesto, ktorému podľa pravdy patrí, aby bol výstrahou pre budúce generácie slovenského národa, aby sa už nikdy neopakoval.

Toto moje svedectvo nie je iba subjektívnym videním nejakých čiastkových dejov. Na Právnickej fakulte aj v internáte boli študenti z celého Slovenska a bolo možné získať pomerne všeobecný pohľad na Slovensko. Druhým pohľadom svedectva je zažitie toho, ako sa násilne potláčala a prekrúcala pravda po roku 1945 až dosiaľ a ako sa vnucovala a až dosiaľ vnučuje lož o povstaní a iných úsekoch dejín. Mojmím presvedčením je, že najskôr je potrebné odhaliť túto lož bez toho, aby sme s ňou robili akékoľvek kompromisy, a to ani z ohľadu na tých, ktorí ju vytvorili, alebo dokonca na tých, čo sa o to usilujú zvonka.

SPOMIENKY NA POVSTANIE

JÚLIUS PORUBSKÝ

Rád v duchu zabieham do svojich chlapčenských rokov, keď sa tvoril samostatný Slovenský štát. Mal som 11 rokov, keď sme chodili po našom mestečku Kláštor pod Znievom s lampášmi 6. 10. 1938 a ľudia sa radovali.

No nezabudnuteľný je i 14. marec 1939. Väčšiu eufóriu národa som nezažil. Radovalo sa všetko, zvony zvonili, ľud jasal.

Čosi podobné, ale len v menšej miere som zažil ako 40-ročný, keď po komunistickej porobe národ v roku 1968 dúfal, že sa zbavil najväčšej historickej tarchy. Sklamal sa, lebo vodcovia ho oklamali.

No medzi zvláštne moje spomienky patrí onen augustový deň v 17. roku môjho života, keď sme mlátili obilie v Slovanoch. Prišli nás chlapi do humna zavolať, aby sme išli na ulicu, kde sa už voľne pohybujú partizáni. Aké bolo naše prekvapenie, keď sme videli ozbrojených partizánov sprevádzajúcich povoz ťahaný koňmi, naložený tovarom a za vozom v prachu cesty ťahali dve zástavy: nemeckú a slovenskú. Vpredu pred sprievodom išiel partizán nesúci česko-slovenskú zástavu.

Bolelo nás srdce pri tomto pohľade. Po verejnom príchode partizánov do obce sa rozchýrilo, že Nemci obsadzujú Slovensko a zatkli pána prezidenta. To bol prvý chýr v mojej obci a preto sa organizovali chlapi do zbrane. No keď sa v rozhlase ozval hlas pána prezidenta, dôvera v povstanie bola nalomená a bojová nálada opadla.

Prenikali chýry, že asi v 20 km vzdialenej Sklabini bola vyhlásená ČSR a v Martine bol postrieľaný nemecký Ottov štáb.

V prvých dňoch povstania bol vyhlásený letecký poplach v Martine. Počas neho v úkrytoch opití partizáni znásilnili ženy. Že je to pravda, dosvedčuje to, že traja z nich boli za tento čin verejne popravení na námestí. Jeden z nich, asi 20-ročný Emil M., bol z našej obce.

V polovici septembra som išiel s otcom ozimínu. Keď sme vyšli z dediny, počuli sme strelbu. Otec si myslel, že strelba je ďaleko a ako pravý roľník hovoril, že siaľ musíme. Ale keď sme sa priblížili k hradskej, spájajúcej Príbovce s Turčianskymi Teplicami, strelba zosilnela a už sme videli ísť v rozostupe 3-4 nemecké tanky od Moškovca. Oproti nám išli 2 nákladné autá s partizánmi. Otec rýchle obrátil kone a vracali sme sa domov.

Z diaľky sme pozorovali nezabudnuteľný obraz. Z áut povyskakovali partizáni a rozutekali sa po chotári. Z tankov začala paľba guľometov. Viac sme už nevideli, lebo sme už prišli do obce. Za dva dni som bol jeden z tých, čo sme išli povinne s povozom po mŕtvoly. Bolo ich 7-8. Ostatným partizánom sa podarilo ujsť.

Dozvedeli sme sa, že Príbovčania vystríhali tých partizánov, že Nemci prerazili do Turca cez Slovenské Pravno. Partizáni Príbovčanom neverili a s výkrikom "My Germánom ukážeme!" vyrazili vpred.

Musím konštatovať, že slovenský národ nemal rád nacizmus.

Ale robil rozdiel medzi nacizmom a Nemcami, lebo sme žili v národnostne zmiešanom prostredí s nemeckými kolonialistami. No svoj štát a svojho prezidenta sme úprimne milovali.

POVSTANIE V RUŽOMBERKU

LUDOVÍT KOMAI †

Naši historici za totality totálne zdeformovali našu históriu. Je mi strašne smutno, keď sa ešte dnes opierajú o takúto históriu. Bolo by škodou zaretušovať drastické udalosti na povstaleckom území.

V Ružomberku, deň pred povstaním v ňom – 26. augusta, prišli štyria Nemci na aute na Doplňovacie okresné veliteľstvo. Išli z frontu na dovolenku a potrebovali pomoc. Tu ich zajal rtm. Hruboň za pomoci partizánov, a ako mi povedal priateľ rtm. Trstenský z DOV, neskôr ich niekde pri Liptovskej Osade popravili.

Išiel som sa kúpať na Váh k Liskovej. Poobede som začul strelbu v meste. Bežal som domov cez mesto do Rybárpoľa. Keď som utekal cez parčík popri mestskej nemocnici, zrazu mi guľky frčali okolo hlavy. Musel som k zemi. Vystrčil som vreckovku a tak zohnutý za zábradlím regulácie som sa dostal domov. Tá strelba bola na motocykel-trojkolku s tromi Nemcami, ktorí išli cez Ružomberok. Na druhý deň som sa bol pozrieť na ňu pri bývalom židovskom cintoríne. Telá mŕtvých už boli odpratané. V prívесе rozostrieľanej motorky som našiel ich listy a korešpondenciu. Čítal som ako sa tešili, že prídu domov.

Mestský rozhlas hlásil, že idú Nemci, vraždia ženy a deti a chlapcov odvážajú do koncentráku. Vyzýval mužov (i nevojakov), aby sa hlásili v kasárňach. Ľudia rukovali, ale ja som nešiel. Mestský rozhlas tiež oznamoval vyhlásenie stanného práva a zákaz nočného vychádzania.

Po meste chodili hliadky našich a sovietskych partizánov, ako aj vojakov na nákladných autách. Tí nakladali našich nemeckých spoluobčanov do áut a odvážali do väznice. Samozrejme i byty "očistili" od cenností. Prišli i k našim susedom Kroblingerovcom. Vzali otca s dcérou, matku nechali doma. Tá im potom nosila jedlo. Prostredníctvom nej sme dostali moták-list na rozlúčku a prstienok pre brata. Na druhý deň mali ísť na popravu.

S priateľom a spolužiakom Jakubom Pišekom sme zavčas ráno išli pomáhať na chatu na Podsuchú, privyrobíť si ako študenti. Chata je tam dodnes. Poobede prišli dve nákladné autá a zamierili cez lúku k lesíku asi 150 m od nás. My sme sa ukryli do lesnej húštiny, lebo na toto územie nikto nesmel. Pod lesíkom z áut boli vyložené partizánmi miestni Nemci: ženy, deti, starci, starenky, muži. Poznal som svojich známych. Vľavo stáli štyria naši partizáni, vpravo štyria sovietski a v strede dve partizánky. Zrazu sa začala strelba a z tej tragédie sa mi dodnes stisne srdce. Ľuďom lietali ruky, nohy, hrdlá. Priateľ mi šepká, to sú náboje dum-dum. Bolo to hrozné, srdce mi búšilo, popravu som dovtedy nevidel. Po akcii Nemcov odtiahli a zakopali. Keď všetko utíchlo, podarilo sa nám dostať domov a viac sme nešli do tohto priestoru. Podľa informácií od nemeckých susedov, ktorým sa podarilo zachrániť sa, celkove bolo povraždených asi 160 miestnych nemeckých civilistov. Po obsadení Ružomberka nemeckou armádou boli títo ľudia na dvoch nákladných autách evakuovaní.

S Nemcami mizli aj roduverní Slováci. Len preto, lebo boli roduverní a exponovali sa, napr. bratia Knihovci. Ako skončili, neviem.

Pred príchodom nemeckých vojsk z východu mestský rozhlas neustále hlásil: deti a matky budú postrieľané, muži budú odvedení do koncentrákov. V tejto

davovej psychóze všetci šaleli, najmä matky. Skoro 90 % občanov ušlo do hôr za kalváriu. Keď ostalo ticho, prišli Nemci. Nedalo mi to, vyšiel som z pivnice na cestu, a oproti mne boli štyria Nemci. Zmeravel som, ale tí si ma ani nevšímli, ani nikto v ľudoprázdnom meste.

Povstaním bolo zruinované naše dovtedy kvitnúce hospodárstvo. Továrne nepracovali, obchody vyrabovali partizáni, komunikácie boli zničené. Tí, ktorí sa na tom podieľali, sú dodnes oslavovaní.

SPOMIENKY NA AUGUSTOVÉ DNI 1944...

JOZEF LAČEK

O niekoľko mesiacov sa zavŕši päťdesiat rokov, kedy, pravda, každý inak, si spomenieme na zvláštne obdobie leta a jesene 1944.

August 1944 ma s matkou a mladším bratom zastihol na prázdninách na Smrekovici pri Ružomberku. Bolo to horské stredisko, ktoré vlastnila a spravovala armáda a tri turistické chaty spravované vtedajším KSTL.

Koncom augusta začal nezvyčajný ruch a matke zástupcovia armády a partizánov oznámili, že bez dovolenia civilné osoby, ktoré sa tu nachádzajú, nemôžu opustiť priestor pobytu. Taktó sme zostali pár kilometrov od Ružomberka, kde naša rodina žila na povstaleckom území, a otec, ktorému nedovolili postarať sa o nás, doma v Ružomberku.

V Ružomberku samotnom boli delostrelecké kasárne, a jednotka pod velením M. Vesela prešla k povstalcom. Asi 4. 9. 1944 prelietajúce nemecké lietadlo zhodilo na priestor pred budovou železničnej stanice dve malé letecké bomby, výsledkom čoho bolo 5-7 zranených civilných osôb. Ráno 5. 9. obsadili mesto nemecké jednotky bez akéhokoľvek konfliktu a výstrelu. Hranica dotyku zostala na najužšom mieste Revúckej doliny v blízkosti niekdajšej stanice Biely Potok-zastávka. Ako pozostatok dodnes 5-6 m od štátnej cesty je betónová čelná stena guľometného stanovišťa.

Krátkych sedem dní pôsobenia partizánov a "povstalcov" postačilo na to, aby množstvo ľudí bolo zavraždených v oblasti za Podsuchou pre nenávisť, vybavovanie si nezmyselných osobných účtov, nevraživosti alebo len preto, že mali nemecké meno.

Obyvatelia pod vplyvom propagandy podliehali panike. Prejavilo sa to v úniku obyvateľov do hôr a senníkov stojacich na lúkach, alebo k známym do okolitých dedín zo strachu, čo bude po príchode nemeckých jednotiek.

Mladí ľudia, zväčša študenti a vysokoškooláci s bielymi zástavami, chodili za ľuďmi vysvetľovať, že obyvateľstvu nehrozí nebezpečenstvo, aby sa spokojne vrátili domov. Za túto svoju činnosť doplatili niektorí z nich životom. Napríklad Ing. c. Surový, ktorého partizáni zajali a zastrelili. Jeho telesné pozostatky boli pochované v Ružomberku v decembri 1944.

Od začiatku septembra začala naša nedobrovoľná anabáza na povstaleckom území. Bola napríklad vyhlásená pracovná povinnosť aj pre odrastlejšie deti nad 10 rokov pri budovaní horského chodníka zo Skalnej Alpy do Lubochnianskej doliny s cieľom uľahčenia pohybu partizánskych skupín.

Život v horskom stredisku plynul veľmi nepokojne. Konzumácia alkoholu, škriepky boli dennodennými udalosťami spolu s obmedzením pohybu prítomných civilných osôb. Nedostatok potravín pre deti nás nútil požiadať o mlieko a maslo známeho poľského v Podsuchej vzdialenej 8 km. Ako 12-ročný som dostal súhlas na pripojenie sa k skupine vojakov 2-3-krát týždenne, ktorá denne chodila peši na Podsuchú, a tak som donášal mlieko, maslo a iné trvanlivejšie potraviny.

Koncom septembra okolo 20. nás nútene všetky civilné osoby zo Smrekovice odsťahovali. Najprv na 2-3 dni do Liptovskej Osady a napokon do Korytnice do

vtedajšej ozdravovne Hygia. Dve trojčlenné rodiny nás umiestnili do trojposteľovej izby (dve matky a štyri deti) so samozrejým zákazom opustiť kúpeľný areál.

V Korytnici bol neustály pohyb. V niektorých ozdravovniach bola umiestnená poľná nemocnica, kam privádzali ranených a krik a zmätok spôsobovaný pohybom prevažne podgurážených ozbrojených ľudí. Problém civilných osôb pretrvával.

V blízkom bazéne kúpaliska sa uskutočňovali porážky rekvirovaného hovädzieho dobytká a čím ďalej postupovali dni, bolo ťažšie vyjsť čo len do kúpeľného parku z dôvodu osobnej bezpečnosti. Nakoniec v polovici októbra nás vysťahovali aj zo zotavovne a vstúpili do jednej malej miestnosti v budove vtedajšej pošty. Museli sme si obstaraf slamníky a zariadiť sa ako sa dá v prázdnej miestnosti.

Korytnica sa plnila najrozličnejšími ľuďmi v uniformách i bez, ale ozbrojených od hlavy po päty. Z ozdravovne Hýghia sa stal sklad rozličných potravín, ktorými sa postupne prestalo hospodáriť a od 20. októbra nastávalo postupné rozerobanie skladu, vlastne nivočenie všetkého, čo tam bolo. Okolie bolo porozsýpané ryžou, cukrom, múkou, masťou a pod. Každý, kto mal trochu odvahy, sa začal samozásobovať. Celé kúpele boli ako nepochopiteľné mravenisko naplnené ľuďmi a odhadzovanými zbraňami. Nebol problém zdvihnúť pušku, samopal, náboje, ručné granáty, časti uniforiem, kožuchy či iný odev a obutie.

Blízko Hýghie dni a noci horel strážený oheň, na ktorom sa spaľovali slovenské bankovky. Tento všeobecný zmätok vystriedalo náramné ticho v noci z 26. na 27. októbra.

Korytnica zostala akoby prázdna okrem niekoľkých civilistov. Celý deň prešiel v znamení ticha a my chlanci sme sa prehrabávali v opustených priestoroch v potravinách, zbraniach, najrozličnejšom ošatení na veľkú starosť matiek. Dnes rozmýšľam o šťastí, že sa nám nič neprihodilo.

28. októbra v ráňajších hodinách vkročili do Korytnice jednotky nemeckých horských strelcov a bez jediného výstrelu ju obsadili.

Všetkých civilistov v ten deň zviezli postupne do Ružomberka a okolitých obcí podľa miesta bydliska.

Tak po viac ako dvojmesačnom odlúčení sme sa mohli stretnúť s otcom.

Z DEJÍN SNP NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

IMRICH NEMEC

V lete roku 1943 sa utvorila na východnom Slovensku v lesoch nad Matiaškou partizánska skupina Čapajev. Zo skupiny vyrástla brigáda. Ludovít Kukorelli – dôstojník slovenskej armády, ktorý dezertoval, známy pod menom Čapajev alebo Martin, sa stal náčelníkom jej štábu. Prvým veliteľom bol sovietsky dôstojník Ivan Kononovič Baľuta (krycie meno Jagupov), ktorý ušiel z nemeckého zajatia. Partizánska skupina sa rozrástla najmä roku 1944, keď prichádzalo na Slovensko veľa sovietskych utečencov z nemeckých zajateckých táborov, k tomu parašutistov aj partizánov prichádzajúcich cez hranice z Ukrajiny a Poľska. Vysielal ich Štáb partizánskeho hnutia v Kyjeve, ktorému partizánska skupina Čapajev podliehala.

O bojovej činnosti partizánskej brigády Čapajev a najmä náčelníka štábu majora L. Kukorelliho, sa napísalo veľa. No nič sa nepíše o tom, čo by vysvetlilo ukrutnosti pre slovenského človeka nepochopiteľné, vraždy nevinných ľudí, ktoré nemôžu mať nič spoločné s bojom proti fašizmu, ani za obnovenie ČSR. Všetko toto sa dialo v mene novej republiky a nového demokratického spoločenského poriadku, a to v pokojnom prostredí Slovenska, kde za šesť rokov Slovenského štátu – až do 29. augusta 1944 – súdy nepopravili ani jedného politického odporcu. Tu naraz vraždil Slováka Slováka bez dôvodu s príslušníkmi inej národnosti ako partizánmi, čo nemá v dejinách nášho národa obdobu.

Nahliadnuť do pomerov v Zemplíne – najmä v severnom, keď sa blížil východný front, umožní oboznámenie sa s hroznou udalosťou, ktorá sa stala v malej dedine – v Lieskovci pri Humennom, kde partizáni beštiálne umučili tamojšieho 33-ročného farára Jána Nemca. Z hľadiska celoslovenského bol však iba "unus e pluribus" – jeden z viacerých rím.-kat. kňazov, ktorí v čase povstania podstúpili mučenícku smrť.

Ján Nemeč – syn malého roľníka – ako desaťročný išiel študovať na gymnázium v Košiciach. Ako 22-ročný bol vysvätený za kňaza. Ako kňaz sa venoval mládeži, chudobným, a najmä Rómom. Každú voľnú chvíľu venoval štúdiu. V strede jeho záujmu bola filozofia a cudzie reči, na ktoré mal veľké nadanie. Aktívne ovládal sedem jazykov. V Zemplíne poznali Jána Nemca ako mladého, veľmi schopného, Bohu, Cirkvi a národu verne slúžiaceho kňaza. Jeho vrahovia rozšírili o ňom, že bol zavraždený z politických dôvodov, lebo bol proti partizánom. Tým dosiahli, že sa jeho smrť stala tabu a mala upadnúť do zabudnutia. Nikto sa neodvážil o nej hovoriť.

Áká bola skutočnosť: Na fare Jána Nemca v Lieskovci od mája 1944 zastavovali sa utečenci z nemeckých koncentračných táborov – najmä Rusi – ale aj príslušníci iných národov a ruskí parašutisti. Ján Nemeč podľa svojich možností snažil sa im pomôcť. Čo okrem jedla na ďalšiu cestu potrebovali, to podľa jeho skromných možností dostali. Mnohí z nich išli do partizánskej skupiny Čapajev. Preto Ján Nemeč nepredpokladal, že práve od partizánov mu hrozí nebezpečenstvo. A v tom sa zmylil. Nepredpokladal, že príchodom ruských partizánov zorganizovaním partizánskych skupín začalo obdobie stalinizmu na Slovensku. Už od augusta 1944 sa robia časté útoky na katolíckych kňazov, vykrádanie fár a kostolov. Preto veriaci začali v noci strážiť svojich kňazov a kostolov.

Prví, ktorí sa predstavili ako partizáni, prišli do Lieskovca na faru 8. augusta 1944 o jednej hodine v noci. Keď zaklopali na dvere, Ján Nemec hneď bežal ku dverám. Na otázku: "Kto tam?" odpovedali, že ho prišli pozvať spovedať chorého do Mysliny. Uveril im, ale neotvoril. Poslal ich po kostolníka. Partizáni sa vzdialili, akoby išli po kostolníka. Keď sa vracali bez neho, Ján Nemec sa pozeral oknom aj s bratom Imrichom a videl – pretože bola mesačná noc –, že majú automaty. Zarazení zastali pod oknom a priznali sa, že sú partizáni a chceli by jesť. Hovorili, že sú štrnásti. Pod oknom boli traja. Jeden v uniforme slovenského vojaka a dvaja v civile. Keď im otvoril, vtrhli dnu s namierenými automatmi. Jeden ostal pri vchode, druhý v tmavej chodbe a Rus vošiel do izby. Sadol na stôl a hovoril po rusky: "Bátuška, nám nenada kušať, ale dengi. Davaj dengi!" (Otec, nám netreba jesť, ale peniaze. Daj peniaze!) Zobral od neho viac ako 11 000 korún. V tom bolo farárových 4500 korún, niečo viac ako 1000 jeho slúžky ako úspory a ostatné boli kostolné. Patrili kostolu v Lieskovci, Topolovke, Závadke, v Hudcovci a Mysline. Prv než zobral peniaze, pohrozil farárovi: "Ak nedáš, musíš ísť s nami." Keď mal peniaze, pýtal košeru a spodky.

Keď partizáni mali, čo chceli a chystali sa odísť, Ján Nemec hovoril Rusovi: "Všetky peniaze ste zobrali. Čo urobím, keď prídu iní a budú chcieť peniaze?" Rus tvrdil, že viac k nemu neprídu a okrem toho napísal na kus papiera "bumažku", na ktorej bolo azbukou po rusky napísané: "Dobrovoľne dal 6000 korún a nebránil sa. Viac nebrať." Podpis bol: Čapajev. Pri odchode partizáni pohrozili farárovi, že prídu po neho, keby niekomu hovoril alebo hlásil, že boli u neho a vzali mu peniaze. V tom čase v kuchyni bola slúžka Alžbeta Lehovičová a v izbe 60-ročná domvedúca Margita Magyarová.

Po 8. auguste 1944 partizáni prichádzali čoraz častejšie a v novembri takmer každý deň. Ich správanie sa bolo zo dňa na deň hrubšie a v novembri takmer 12. novembra 1944 o jednej hodine v noci zobudili komisára obce Jána Folentu a priviedli ho na farskú záhradu. Rozkázali mu strážiť voz a kone, na ktorých prišli, a sami odišli do fary. Odtiaľ zobrali všetko, čo im prišlo do cesty (šaty, sviečky atď.) Chceli vziať aj koňa. Odhovoril ich sluha Peter Felc tým, že tvrdil, že kôň má záduch.

Po tejto lúpeži farárovi ostalo iba toľko šiat, čo mal na sebe. Vzhľadom na to, čo sa dialo a blížiaci sa front, domvedúca aj iní naliehali na Jána Nemca, aby evakuoval k svojim rodičom do Šarišských Bohdanoviec, alebo niekde inde. On však evakuovať nechcel. "Nemôžem nechať svoj ľud. Kde bude on, tam budem aj ja. Nariadenie pána biskupa je ostať s ľudom. A konečne, čo by povedal ľud, keby som ho v najťažších chvíľach nechal. Kňaz má byť tam, kde sú jeho veriaci. Prečo mám odísť, – hovoril –, nikdy som nikomu nič zlého neurobil. Osobných nepriateľov nemám. Vždy som plnil iba svoje povinnosti ako kňaz a Slovák, a to iba na prospech mne zvereného ľudu. Keď prídu partizáni znovu, nech berú, čo budú chcieť. A keby sa vytvorila situácia, že budú vraždiť kňazov, nech ma zavraždia pri mojich veriaciach." To bolo jeho stanovisko.

Za svoju lásku a vernosť zaplatil mučeníckou smrťou v piatok 17. novembra 1944. Mal vtedy 33 rokov a 11 rokov slúžil ako kňaz. Bol to jeho Veľký piatok, ktorý predvídaval aj predpovedal.

Večer 16. novembra 1944 prišiel na faru komisár obce Ján Folenta. Zdržal sa do 10. hodiny večer. Vonku bol veľmi zlý čas. Bola zima a padal dážď so snehom. O pol dvanástej ktosi silno zabúchal na dvere. Ján Nemec sa zobudil a bežal ku

dverám. "Kto tam?" – opýtal sa. "My, otváraj rýchlo!" Otvoril. Partizáni sa vrútili dnu s namierenými automatmi. Do dverí položili ľahký guľomet. "Davaj peniaze" – revali. "Peniaze nemám, veď viete veľmi dobre, že ste mi už všetko zobrali" – hovoril farár. Čo ešte chcete? V izbe bola vtedy prítomná domvedúca Margita Magyarová a v kuchyni slúžka Alžbета Lehovičová. Tak sa stali očitými svedkami toho, čo sa na fare dialo. Partizáni stále žiadali peniaze. Zároveň rozkázali Jánovi Nemcovi obliec sa na cestu. Kým sa obliekal, sprevádzaný partizánom s namiereným automatom, dvaja rabovali, brali, čo chceli. Domvedúcej nariadili nikomu nehovoriť, že boli na fare a zobrali farára. Ak to prezradíte – pohrozili jej – prídeme aj po vás.

Keď sa obliekol, vyvliekli ho cez záhradu na pole, kde bol voz s konským záprahom. Partizáni posadali na voz a kňaza uviazali za koňom. Vliekli ho popri voze v blate a daždi po poľných cestách za krutého mučenia z Lieskovca cez Štefanovce asi 8 km – do Žalobína. Tu vedúci eskorty prišiel na faru, kde bol ubytovaný partizán Anton Šmich z Čičavy a zahlásil mu: "Už sme priviedli toho Nemca." Partizáni potom zobudili Jozefa Toroka, aby ich viezol ďalej. Kým priahal kone, manželka brata Toroka zbadala, že pod morušou stál Ján Nemec, strážený dvoma partizánmi. Aj Jozef Torok videl, že medzi partizánmi – keď nastupovali na voz – bol jeden muž oblečený v čiernom a veľmi zablatený. Ale nepoznal ho. Partizánov zaviezol až za Polomu k rozvodnenej rieke Olke pri Girovcich.

Z ďalších udalostí bolo zistené: Zmučený a vysilený Ján Nemec mal prejsť cez zrúbanú jeľšu, ako lávku cez rozvodnenú Olku pri zrútenom moste. Pretože od vysilenia už nevládal ísť ďalej, rozsekali mu lebku a dvoma strelami do zátylku ho zavraždili. Zobliekli mu vrchné šaty a v bielizni ho hodili do rieky Olky. Stalo sa to 17. novembra 1944 o piatej hodine ráno. Vtedy ľudia počuli výstrel.

Zastreleného, vo vode rieky Olky ležiaceho ho našiel hneď ráno 17. novembra Jozef Molek – staviteľ z Jesenovíc. Po vytiahnutí z vody sa zistilo za prítomnosti mnohých občanov, že okrem dvoch striel do hlavy a rozsekanej lebky, boli na tele stopy po krutom mučení. Umučeného uložili občania v kostole v Polome. Odtiaľ ho jeho otec v dňoch 19.–23. novembra za mimoriadne ťažkých okolností, cez predfrontové územie, za pomoci občanov previezol do rodnej obce, do Šarišských Bohdanovíc, kde ho 25. novembra 1944 dôstojne pochovali.

Po vojne v rokoch 1945–1948 bezpečnostné orgány v Humennom vraždu vyšetrovali. Aké boli výsledky vyšetrovania, to sa rodina nemohla dozvedieť. Z toho dôvodu bol 2. júla 1990 daný podnet Generálnej prokuratúry v Bratislave so žiadosťou o správu z vyšetrovania vraždy Jána Nemca a prípadne o záveroch súdu. Generálna prokuratúra postúpila podnet na vyšetrenie Krajskej prokuratúry v Košiciach. Tá po zistení, že Okresná správa ZNB v Humennom nemá významy o tom, že sa viedlo vyšetrovanie v tejto veci, požiadala o vykonanie šetrenia vraždy KS ZNB v Košiciach.

Tak sa začalo úradné vyšetrovanie mučeníckej smrti Jána Nemca, ktoré trvalo vyše dvoch rokov. Až 11. septembra 1992 Generálna prokuratúra SR oznámila: "Vo veci úmrtia Jána Nemca Vám oznamujeme, že vyšetrovateľ Krajského úradu vyšetrovania PZ SR v Košiciach uznesením zo dňa 14. 8. 1992 začal trestné stíhanie činu vraždy proti neznámemu páchatelovi, respektíve páchatelom, na tom skutkovom základe, že v neskorých nočných hodinách dňa 16. 11. 1944 došla na rím.-kat. faru v obci Lieskovec, okres Humenné, kde pôsobil farár Ján Nemec,

nar. 25. 1. 1911 v Šarišských Bohdanovciach, okres Prešov, osemčlenná ozbrojená skupina partizánov, ktorá, keď zobudila farára Jána Nemca, kázala mu obliecť sa a zaviezli ho k rieke Olke v obci Girovce, okres Humenné, a z doposiaľ nezistených príčin dvoma strelami do hlavy ho usmrtili a vyzlečeného hodili do rieky Olky, kde bol aj nájdený, potom prevezený do rodnej obce Šarišské Bohdanovce, okres Prešov a pochovaný."

O skončení trestného stíhania pre trestný čin vraždy vydal vyšetrovateľ Krajského úradu vyšetrovania PZ SR v Košiciach uznesenie zo dňa 9. 4. 1993, v ktorom sa hovorí, že zastavuje trestné stíhanie vo veci pre trestný čin vraždy podľa § 219 ods. 1, ods. 2, písm. f) Tr. zákona, ktorá bola spáchaná na rím.-kat. farárovi Jánovi Nemcovi... Ďalej nasleduje opis okolností vraždy tak, ako je to citované z prípisu Generálnej pokuratúry SR z 11. septembra 1992.

V obširnom odôvodnení, v ktorom sú uvedené svedecké výpovede viacerých ešte žijúcich svedkov s cieľom zistiť, prečo došlo k zastreleniu farára a ktorá konkrétna osoba je zodpovedná za zastrelenie, sa hovorí: "Vykonaným vyšetrovaním, a to najmä z výpovedí svedkov, úmrtného listu, ako aj ďalších materiálov sa potvrdilo, že farár Ján Nemeček bol zavraždený neznámymi partizánmi, avšak jednoznačne nebolo preukázané, že motívom tejto vraždy je politická, rasová, náboženská alebo národnostná nenávisť, preto bolo potrebné trestné stíhanie vo veci vraždy... zastaviť."

Z vyšetrovania jednoznačne vyplýva, že nikto z vyšetrovaných nenašiel na umučenom nič, čo by mohlo byť príčinou vraždy.

Tak sa teda uzavrelo vyšetrovanie dobre pripravovanej mučeníckej smrti mladého kňaza Jána Nemca, ktorého zavraždili partizáni z brigády Čapajev.

V MOCI "HRADNÉHO PÁNA"

JÁN KOŠÚT

Polstoročie veľa "vygumovalo" z mojej pamäti, ale na "Tupčianskeho hradného pána" z čias povstania – Štaudingera, zachovali sa mi živé spomienky.

Po jeho úteku z hradu a zlikvidovaní povstania, utiahol sa do bezpečia. Ale po vojne sa opäť verejne prejavoval. Napriek jeho – v minulosti známym – sadistickým sklonom v Slovenskej Lupči, svojho času pôsobil ako prisediaci v najvýznamnejšom povojnovom politickom procese na Slovensku, čo poukazuje nielen na charakter tohto súdnicva, ale aj na charakter vtedajšieho režimu.

Keď som ho po 25 rokoch stretol (vôbec sa nezmenil) a pripomenul mu jeho povstalecké "zásluhy", bez výčitiek svedomia seabavedome vyhlásil:

"Kde sa drevo rúbe – triesky lietajú!"

Tak si zaspomínam...

Moje osemnásť narodeniny som "oslavoval" pri mláfačke v chudobnej dedinke Trnie pri Zvolene. Tu som po nociach sledoval, ako dolu, v hronskej doline, "Stalinove lampáše" na padáčkoch osvetľujú letisko Tri Duby. Zabávalo ma to. Ale keď som začul z rádia – "Mor ho!" a "Smrť nemeckým okupantom!" – pochopil som, že sa tu niečo deje.

Vybehol som na ulicu. Tu som zočil, ako tesne oproti mne, dolu cestou, traja fagani, polokovbojsky oblečení, ktorých by som ešte aj dnes vedel opísať, s pištoľami v rukách – viedli kňaza. Mechanicky som sa mu po študentsky pozdravil: "Laudetur Jesus Christus!" Odpovedal mi tiež po latinsky, ale klobúk nezdvihol: Mal zviazané ruky za chrbátom. – Tak odchádzal z návštevy u miestneho farára – poslanec Anton Šalát, farár z neďalekých Hájnik. Títo mladí ozbrojenci ho o chvíľu v skupinke Zvolenčanov zastrelili. Vtedy som ešte ani netušil, že aj môjho spolužiaka Jožka Vonkommera, ktorý pochádzal práve odtiaľto – z Trnia, takýto ozbrojenci zastrelia v blízkosti železničnej zastávky Detva za to, že strhol nejaký leták. Svedkovia tvrdili, že pred zastrelením zvolal: "Nech žije slovenský štát!" a že veľmi dlho nemohol dokonat.

Na môj pozdrav, určený kňazovi Šalátovi, všetci traja mladíci zastali a otrčili na mňa svoje pištole. A ten najmladší zareval:

"Chceš olovo – ty zasran!?"

"A čo si ty?" – odpovedal som nerozvážnou otázkou.

Nik však nevystrelil. Obďaleč totiž stáli dve ženy a poslanec Šalát neprestal kráčať dolu cestou. Rýchlo sa za ním poponáhľali.

Zbadal som, že je zle, že začal nekontrolovateľný ozbrojený banditizmus. A pobral som sa domov, do Zvolenskej Slatiny. Nie po ceste cez Turovú, ale krížom cez kopec, dolu horskou dolinou, chodníkom smerom na železničnú zastávku Budča. Bežal som. S maličkým kufríkom v ruke.

Len čo som vybehol z hory, na maličkej trávinatej čistinke vedľa tohto chodníka ústiaceho na hradsú, zočil som skupinku krížom-krážom ležiacich ľudí. Dostal som šok.

Neviem, – naozaj neviem, ako som na budčiansku staničku "preletel" – či krížom cez lúku, alebo po ceste. – Neviem. Neodvážil som sa pozrieť tým smerom ani z okna vlaku a neviem ani kolčí tam ležali. Bol to pre mňa nepredstaviteľný

obraz a smrteľný strach pozbavil ma zmyslov. Len tie obnažené ženské nohy vidím ešte aj dnes.

Hovorilo sa medzi ľuďmi o povstaní proti slovenskej vláde, ktorá sa činila v znamení hesla "Za Boha – za národ!" Čiže – povstali proti Bohu a proti národu, – potom je to protinárodné povstanie – zafilozofoval som si večer pred miestnym kinom v skupinke kamarátov-študentov. A už ráno o pol šiestej ma za toto filozofovanie "brali". Bolo to 9. septembra. Spolu s mojím bratom Martinom – vysokoškólakom (nechápem, prečo aj jeho) odviekli nás dvaja moji známi, miestni ozbrojenci, za pomoci tunajšieho žandára na žandársku stanicu. O chvíľu dovedli aj vedúceho predajne pána Lukáčika. Neskôr trafikanta Párničana z Víglaša, roľníka Dobáka a poštmajstra J. Slameňa. Posledný bol miestnym "vládnym komisárom obce". To by sa ešte hádam dalo aj pochopiť, hoci neskôr, medzi uväznenými, nenašiel seberovného. Najortodoxnejší povstanci zatýkali všetko možné.

Okolo obeda prisadol si k nám s ovisnutou hlavou aj odzbrojený žandár, čo nás áreštoval. A večer sa už ocitol v banskobystrickej vojenskej a my ostatní – v civilnej väznici.

Tie dva dni vo väzení boli pokojné, pokiaľ nás nezačali odvážať. Rozchýrilo sa totiž, že nás na Horehroní v akomsi kameňolome postrielajú.

Ale nestalo sa.

Vyprázdnený lupčiansky zámok po ctihodných rehoľných sestričkách naplnili "nebezpečnými živlami" – od kojenca cez deti a ženy, až po zreľých pre starobinec. Nie veľa, asi 560 duší.

Boli to zväčša radoví občania nemeckej národnosti. Iba naša "horná komnata" pýšila sa "politickou elitou", do ktorej som zapadol aj ja. Po čase nám zobrali poslanca Klimka a priviedli úplne zavšivaveného postaršieho partizána od Žarnovice. Údajne za lúpežné prepady civilov.

Môj brat sa mu začal venovať. Ukázal mu starý latinský nápis nad vchodovými dverami do našej "rezidencie":

SI DEUS PRO NOBIS – QUIS CONTRA NOS

A preložil: "Ak (je) Boh za nás – kto proti nám?"

Prijímal nás sám "všemohúci" dočasný pán hradu – Štaudinger. Okázalo. V rozmernejšej miestnosti, kde na pódiu vzbudzovala úctu veľká hřba peňazí odobraných spolu s cennosťami. Aj my sme prispeli na ten poklad podľa príkazu: Každý odovzdal všetko čo mal. Ja som ožeľel svoj "birmovný dar" – krásne vreckové hodinky s prívieskom.

Vedľa nás šiestich Slatinčanov, vyzlečené do spodnej bielizne, stáli dve prekrásne ženy. Matka so svojou asi pätnásťročnou dcérou. Keď na Štaudingerovo zarevanie tá pani povedala svoje priezvisko, surovo sa jej opýtal, či pozná aj Franza.

– To je môj manžel, – odpovedala.

– Bol. Ten je už u Boha! – zrukol surovo a poťapkal si puzdro s pištoľou.

Dcéčka sa pritúlila k matke a omdlela.

Nás odviekli. Na hornú dvoranu. Tu bola ešte jedna komnata. Pre ženy a deti. Detí mohlo byť asi dvanásť. Žien oveľa viac. Jedna z nich mala pri sebe kojenca a dve ďalšie vo veku asi 3 a 5 rokov. Videl som ich na pätnásťminútovej prechádzke, keď som vynášal nádobku s výkalmi.

Štaudinger sa choval ako divoch. Až po mesiaci trochu skrotol.

Bratovi sa podarilo nadviazať s týmito ženami aký-taký kontakt. Z jeho

rozprávania zapamätal som si len mená – Gerta a Elza. Po prežití tohto internovania postretol v Bratislave spoluväzeňkyňu, mladú krásavicu – Inge Fleischackerovú. Odchádzala do Nemecka.

Aj v našej komnate bol otec so synkom – asi štrnásťročným.

Našich nemeckých civilov nadžgali všetkých do jedinej miestnosti – tej "príjmačky" na dolnej dvorane. Vypadali hrozne. Tých Štaudinger viac týral hladom ako nás.

Spávali sme na holej dlažbe. Keď sa ochladilo, priviezli nám slamu.

Hoci ten partizán ležal vedľa dverí, aj tak nás všetkých zavšivavil. Všivavosť najťažšie znášal rozmazaný fešný mladý poľský konzul s hrdzavou briadkou, ktorému som vraj zachránil život prepašovanými cigaretami. Bol totiž neobyčajne náruživým fajčiarom.

Zakaždým, keď bola skleslá nálada – a stávalo sa to denne viackrát – spoluhráč Fero Harčár spustil niektorú zo svojich originálnych žartovných piesní. Dobré nám to padlo. Niektoré som si dodnes zapamätal.

Jean a Marcel boli Francúzi. Jeden z nich bol počerný.

Dionýz Fusek bol zdvorilý, seriózny pán.

Akýsi statkár, postavou a vzhľadom ako medveď, povaloval sa bez ostychu holý, aby ho vraj vši nezožrali.

Ing. Barabáš zo železnorudných baní bol sympatický optimista.

Vričan (?) bol jednoduchý robotník od Skleného.

Tváre a mená ostatných mi už vybledli. Ved to boli nenápadní obyčajní ľudia.

Hodno spomenúť Žida Arnošta Buchlera, údajného majiteľa kožušnickeho obchodu v Bratislave pod Michalskou bránou. Bola to polokomická postava vyše tridsaťročného muža, ktorý nás zabával svojimi prefíkanými dialógmi a svojráznymi rečami. A my sme si ho obľúbili. Úprimne. Po našom úteku zo zámku, na druhý deň ho údajne partizáni zastrelili priamo v dedine Slovenská Lupča. Škoda ho. Bol to prívetivý človek.

Môj brat Martin bol starší, skúsenejší a bystrejší. Asi po troch týždňoch "vyňuchal" medzi nami kňaza. Piaristu z Trenčína. Zdá sa mi, že sa volal Bolda. A vďaka našej obetavej mamičke a dozornému žandárovi Maťovi Hunčíkovi z Očovej, začal potajne v zámockej kaplnke vysluhovať sv. omšu. A brat mu ministroval. Keď to vyšlo najavo, nenašlo sa človeka, ktorý by to bol Štaudingerovi zažaloval. Tak nás vo výklenku našej komnaty aj spovedal a prisľúbil nám, že v prípade ohrozenia života, čo sme očakávali, udelí nám generálne rozhrášenie.

Kým viacerí po nociach fňukali, ja – bezstarostný mládenček – som sa vyžíval vo svojom položení. Cítil som sa ako uväznený gróf Monte Christo. Pre mňa to nebolo nič inšie ako dobrodružstvo. Taký som bol naivný a hlúpy. Okrem hladu a vši nič ma neznepokojovalo.

Vedľa kúska chleba do dvoch prstov, strava bola "obdivuhodná". Jej účinky sme pozorovali na starom pánovi hostinskom zo Zvolena. Bol to Čech. Partizáni mu vyrabovali hostinec a jeho s manželkou uväznili. Vypadal ako veľký živý sud s naklonenou hlavou s krvavočervenými do vypadnutia vypúlenými očami. Ťažko dýchal. Pri akomkoľvek pohybe zastonal. Čakali sme, že každú chvíľu vypustí dušu.

Po dvoch týždňoch sa jeho stonanie utíšilo a začal sa po komnate prechádzať. Po mesiaci mu už oči obeleli, nohavice ovisli a izba ožila vtípnym česko-židovským

dialógom medzi ním a Arnoštkom. Pre holého statkára pýtal "ňáke noviny ať se zakryje". Po šiestich týždňoch sa mu nohavice stali sukňou a on po česky ďakoval Bohu za navrátenie zdravia. Aj my – po slovensky, že sme ešte od hladu nepomreli.

Vyš tridsaťročný MUDr. Laco Gonder (Gondor?), ktorému partizáni zabili brata, priatelil sa nielen s mojím bratom, ale aj so mnou. (Ja som teraz mal sedieť v oktáve zvolenského gymnázia a pripravovať sa na maturitu a nesediť izolovaný na zámku a pripravovať sa na smrť.) My sme totiž mali protekciu u dozorného žandára Hunčíka, ktorý sa poznal s našimi rodičmi. A to v danej situácii znamenalo nesmierne veľa. Dnes to už ani neviem pochopiť, čo všetko naša mamička s námahou pozháňala a priniesla do hermeticky uzavretého Lupčianskeho zámku! Uskutočňovalo sa to vtedy, keď mal pri fažkom guľomete na bráne službu práve Maťo Hunčík. A tento guľomet na kolieskach bojovníkom vôbec nechýbal. Viac osohu mal vykonať tu – namierený do dvorany.

Bolo to asi 24.–25. októbra podvečer, keď som pri protekčnom nosení dreva zbadal, ako všemocný pán nad dušami poddaných na tomto hrade – veliteľ Štaudinger, s kufríkom, v sprievode akéhosi civila, odchádza lavou stranou po strmých schodíkoch dolu do dediny. Boje sa priblížili a bolo počuť streľbu aj z ľahkých zbraní. Večer som to oznámil osadenstvu našej izby. Napätie povolilo. Ved žandári bez jeho rozkazu by po nás sotva strieľali. Ale boli tu ešte partizáni – exteritoriálna kasta, ktorá nerešpektovala žiadne zákony. Vedeli o nás.

Na druhý deň (ešte som nevedel, že väčšina žandárov má "zajačie" úmysly) Hunčík ma požiadal, aby som doručil dopis jeho príbuzným v Očovej. Z dialky sa ozývala streľba. Ukázal mi, kde sa najľahšie dá zoskočiť z múrov, keď mi večer otvorí komnatu. Zveril som sa bratovi a ten s Dr. Gonderom čakal na otvorenie dverí. Hneď za ním obaja vybehli a uprosili ho, aby v tichosti pootváral všetky komnaty. Hunčík súhlasil. (!) – Až keď bude úplná tma. – Bratovi odovzdal pre mňa list a pálenku. Ten ju nalačno vypil. – A beda!

Keď sa zotmel, Gonder sa vytratil a keď sa o chvíľu vrátil, zareval: "Všetci behom domov!"

A živá masa sa vyvalila. Všetka – postupne zhora až nadol. Zafažený kufrom a bratom ponáhlal som sa za nimi. Brat vykrikoval po nemecky – Elza, zachráňte sa! Na dolnej dvorane stíchol. Chvalabohu!

Guľomet, namierený do dvorany proti nám, stál nečinne. Žandárov sme nezbadali. O chvíľu, keď sme pomedzi stromy schádzali do dediny, za chrptom nám zarachotili dávky z guľometu. Možno to bol iba zastierací manéver. A možno niekoho aj zabili. – Nevieť.

V dedine bol nával ustupujúcich povstalcov a nevídaný chaos. Noc sme prebdeli v gazdovskom humne. Nadránom sme krížom cez hory namierili domov. Pred železničným násypom tá Nemka pohodila detský kočík, poprenášala si detičky cez koľaje a vkročila s nami do hory. Tam sa nám stratila, keď sme postretli dvoch neozbrojených vojakov-partizánov. Z batohov im trčalo barančie alebo srnčie mäso. Jeden z nich bol môj vzdialený príbuzný.

Keď som sa s nim po desiatich rokoch stretol, pripomenul som mu, ako sa neskôr oni (už šiesti) partizáni vracali z hôr domov. Opití a hulákajúci vovalili sa do kuchyne nášho tesného bytu. Tu ich moja duchaplná mamička s neprirodzeným hlukom privítala ako svojich príbuzných a známych vracajúcich sa z frontu. Za dverami v izbe, totiž, traja nemeckí vojaci (hliadka po trati) počúvali svoj

"rišský" rozhlas. Bývali sme na železničnej zastávke a v čakárničke, kde sa ubytovali, nebola elektrická zásuvka.

Keď partizáni odišli, veliteľ týchto vojakov, mojej nasmrť vylakanej mamičke pohrozil:

"Muti (mama)! – my vieme, kto to bol. Ak sa to ešte niekedy zopakuje, nebudeme brať ohľad ani na teba, ani na kopu tvojich detí!"

Tento náš vzdialený príbuzný bol vtedy už predsedom MNV v neďalekej obci K. Keď som mu tento príbeh dopovedal, zamyslel sa a bez štipky ľútosti poznamenal:

"Vieš, Janko, veď by sme sa v tom povstaní boli ešte 'voľačo' aj udržali, ale nebolo čo fajčiť."

POVSTANIE V BANSKEJ BYSTRICI

JÚLIUS SMIDA

Povstanie v Banskej Bystrici malo pozvoľný začiatok. Na uliciach sa už pred 29. augustom objavovali ozbrojenci v civile, voči ktorým vojenské hliadky nezasahovali. Ozbrojenci mali sovietske samopaly a časť z nich mala červené stužky na čiapkach.

Prvú ich väčšiu akciu, ktorej som bol svedkom, uskutočnili už 28. augusta poobede na hlavnom banskobystrickom námestí. Tu násilne vnikli do liehovaru a obchodu s liehovinami firmy Steiner & Lowy. Bolo počuť streľbu, ktorou si ozbrojenci otvárali sudy, a potom z vystrelených otvorov pili ich obsah. Časť z nich sa hneď opila. Iní vyrabovali obchod s kuchynskými potrebami na protilahlej strane námestia, a s takto získanými hrncami, vedrami a krhlami zachytávali alkohol zo sudov, ktorý odnášali preč pred prizerajúcimi sa miestnymi obyvateľmi. To trvalo niekoľko hodín, pričom sa nad celým námestím vznášal opar alkoholu. Rabovanie sa náhle skončilo na výkriky "Nemci idú od Dubovej!", načo ozbrojenci behom opustili firmu i námestie a prilahlé ulice, ktoré do piatich minút ostali ľudoprázdne. Nemci neprišli, a tak bez ich prispenia skončila podľa mojich vedomostí prvá partizánska akcia v Banskej Bystrici.

Keď vypuklo povstanie, väčšina obyvateľov mesta sa stavala k nemu odmietavo. V meste mala veľmi silné postavenie HSLŠ okrem miestnej časti zvanej Zábava, kde mali vplyv komunisti. Obyvatelia odmietavý vzťah k povstaniu nemali preto, pretože by snáď sympatizovali s Nemeckom, ale preto, lebo boli orientovaní protikomunisticky a protičeskoslovensky, čiže proti tomu, o čo v povstaní išlo.

Po úradnom vyhlásení povstania začali partizáni pohon na bezbranných banskobystrických Nemcov, ktorých pochytili a niekoľkých na mieste odstrelili. Osobne som videl mŕtvolu všeobecne známeho spoluobčana, fotografa Rumla na Dolnej ulici, a v Národnej ulici mŕtvolu ďalšieho, veľmi známeho obyvateľa, ale meno si už nepamätám. Takisto som videl aspoň dvoch zavraždených ukrajinských utečencov na vtedajšej hlavnej železničnej stanici.

Prvé dni povstania sa mi spájajú s ďalším nepríjemným zážitkom, na ktorý dodnes neviem zabudnúť. Na Uhlisku som videl zelenkasté civilné nákladné auto, na ktorom bola skupinka 10–15 spútaných vydesených ľudí vo veľmi zúboženom stave. Boli tesne pri sebe so sklonenými hlavami. Boli obklopení civilnými ozbrojencami so samopalmi. Najprv som tejto udalosti nepripisoval dôležitosť. Po 2-3 hodinách som počul hromadnú streľbu z Mičinskej doliny, asi 1,5 km od môjho stanoviska. Potom bolo počuť ojedinelé výstrely a neskôr hukot vracajúcich sa áut. Jedno z nich som videl prázdne. Ešte stále som nechápal, o akú tragédiu išlo. No, na druhý deň sa rozšírila správa, že partizáni strieľajú ľudí na Mičinskej ceste. Vtedy som si uvedomil, že na nákladnom aute som videl ľudí, ktorí boli práve pred beštiálnym zavraždením.

V tomto ovzduší teroru sa každý obyvateľ musel zapojiť do povstania. Ako študenta gymnázia ma pridělili do Evakuačnej kancelárie SNR. Mal som robiť funkciu spojky. Ale v tom všeobecnom chaose ma ani raz nepoužili, ako aj ostatných spolužiakov v skupine. Pretože spolužiaci hrávali karty a fajčili, tak som

sa v tom pridala k nim aj ja, hoci som dovtedy nefajčil. Dlhو mi trvalo, než som sa zbavil tohto povstaleckého návyku.

Počas celého povstania som mal možnosť počúvať Banskú Bystricu, Bratislavu a Londýn. Kým Bratislava a Londýn vysielali pomerne pravdivo, B. Bystrica bola značne nespoľahlivá a vzbudzovala nereálny entuziazmus predstavou ľahkého víťazstva nad Nemcami, čo bolo príčinou veľkých tragédií.

Po porážke povstania došlo k represáliám Nemcov. Povstanie sa stalo priamou príčinou smrti mnohých známych Banskobystričanov, ako aj iných ľudí, ktorí sa zapojili do povstania. O nemeckých represáliách sa v meste vedelo, čo na nás pôsobilo veľmi deprimujúco i napriek pomernej korektnosti radových nemeckých vojakov. Raz na ulici som si vypočul rozhovor dvoch esesákov, ktorí sa vyslovovali veľmi pohrdavo o gardistoch, že títo by neboli schopní zavraždiť človeka. Toto bolo v súvislosti s uvedenými popravami vykonávanými Nemcami v okolí B. Bystrice, pri ktorých boli aj gardisti, ale len ako príslušníci strážnej služby.

Na povstanie veľmi nerád spomínam. Každá spomienka ma naplňa hlbokým zármutkom a veľkou bolesťou nad desiatimi tisíckami nešťastných obetí, ktoré si vyžiadala táto dosiaľ najväčšia tragédia v histórii Slovenska. Povstanie bolo od svojho začiatku nezmyselné a odsúdené na neúspech. Je viac ako isté, že v súčasnej dobe tragické povstanie nijako nezmení obraz o Slovensku.

a) Testis credibilis (hodnoverný svedok)

Roku 1941 som účinkoval ako stredoškolský profesor na chlapčenskom gymnáziu v Banskej Bystrici. Riaditeľom školy bol prof. Austín Skalák. Bol som triednym v IV.B, do ktorej chodil ako riadny žiak aj Juraj Vaško, syn Ing. Václava Vaška, generálneho tajomníka Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici. Bývali na Hornej ulici.

Na tej istej Hornej ulici, na vyšnom rade, býval aj môj ujo (matkin brat) advokát Dr. Ján Pavlenda, ktorého Maďari svojho času vyhodili zo štúdií, lebo v rodnej obci organizoval, a zároveň aj hral slovenské divadlo. Ujo Pavlenda a Václav Vaško boli švagrovia; mali za manželky dve sestry, rodené Veselové, my mladší sme im hovorili: teta Zora a teta Máňa. Ich otec bol známy národovec a verejný notár Vesel, pochádza z Myjavy. Jeho rodina bola početná: deväť dievčat a chlapci. Dvaja chlapci boli vojakmi: plk. Miro Vesel, a veliteľ VVI., t. j. Vojenského vysokoškolského internátu v Bratislave, neskôr účinkoval na štábe VPV v Banskej Bystrici, jeho brat plk. Miloš Vesel bol veliteľom posádky v Ružomberku. Ďalší brat JUDr. Ivan Vesel účinkoval na súde v Bratislave.

b) Locus eventi (miesto udalosti)

Prišiel rok 1944, horúce leto: vojensky, politicky a spoločensky. Všetko vrelo, každý vedel, že leto je rozhodujúce, všetko sa však dialo akoby pod pokrývkou.

S priateľom z rodnej obce Jánom Žigom, profesorom na gymnáziu v Martine, s ktorým som udržiaval od detstva priateľské styky, sme sa rozhodli, že "dovolenku" strávime v rodnej obci, v Starej Haliči, ktorá po okupácii Južného Slovenska Maďarmi, ležala tesne na hranici, odrezaná od Lučenca, aj od Haliče, a tým aj od železnice. Do obce sa dalo prísť rýchlikom zo Zvolena do Tomášoviec, ktoré boli pohraničnou obcou pred Lučencom, alebo osobným vlakom do obce Podrečany, a odtiaľ pešo, cca dva a pol, resp. tri km. Z Tomášoviec to boli dobré štyri km. Preto sa chodievalo zväčša poľnými chodníkmi. Keď som okolo 24. augusta 1944 prišiel do Martina, aby sme spolu cestovali domov, v Martine a najmä na okolitých horách sa už diali podivuhodné veci: každý večer po 22. hodine na výšinách plápolali ohne – ako signály pre sovietske vojenské lietadlá, ktoré na horách zhadzovali parašutistov. O veci sa šušalo po námestí, aj na trhu, kde sa tvorili hlúčky 2-3 ľudí. Po tom, čo Rumunsko vystúpilo 23. 8. 1944 z Paktu proti Kominterne a nemeckú vojenskú misiu stihol známy osud na Vrútkach, resp. na nádvorí martinských kasární, už bolo jasné, že deň "D" je na dosah ruky. Potvrdili to aj udalosti, ktoré sa vo štvrtok večer onoho kritického týždňa udiali na námestí pred Národným domom v Martine: z vojenských nákladných áut rozdávali civilom zbrane!

Ešte v ten istý večer prišiel do domu, v ktorom som u priateľa býval, martin-ský novinár Miro Hysko, ktorý hľadal domáceho, Rudolfa Zaťoviča, faktora Kníh-tlačiarenskeho účastinárskeho spolku, ale ho nenašiel doma, (bol na nejakej

"tajnej" schôdzi), tak mu nechal len odkaz v znení: "Aj jedného ministra máme medzi nami" – rozumej povstalcami (!). Ako sa neskôr ukázalo, myslel tým na Čatloša.

Za týchto okolností môj priateľ, profesor Žigo, sa rozhodol necestovať z Martina; na druhý deň dopoludnia sme však obaja išli po meste ako "luftišpektori", ako sa hovorievalo vtedy, aby sme zistili, čo cítiť vo vzduchu, resp. čo hovoria ľudia.

Beličkova krčma pred martinskými pešími kasárňami na Zákopčí bola našťastie prázdna, vojaci mali zákaz vychádzania, a civili nemali odvahy. Len starý martinský ľudový "rozprávač", ktorý mal vo vrecku lekárske potvrdenie, že je "nezodpovedný za svoje činy", vyprával vtipy o "Rusoch" a "Šváboch", ako sa navzájom naháňajú, a že je ich už plná chalupa, takže sa rozhodol "chalupu podpáliť", aby ich vyhnal, resp. zničil oboch.

Za týchto okolností som sa rozhodol najbližším vlakom odcestovať cez Kremnicu, Zvolen do Podrečian a domov, do Starej Haliče.

Tam sa to stalo.

c) Tempus eventi: (čas udalosti)

Teraz už neviem presne, či som jeden, či poldruha dňa strávil doma, mám dojem, že prvý deň po príchode som strávil v pokoji, v pohovore s príbuznými a pochôdzkou po okolí.

V záhradách dozrievalo ovocie. Sestra hovorí: "Choď do záhrady a prines zopár bystrických sliviek, uvarím slivkové knedle s tvarohom, budeme mať zemiakovú polievku z mladých zemiakov s petržlenkovou vňaťou." Chutný vojnový obed! Už som sa naň tešil. Šiel som do záhrady, na jej dolný koniec, kde sa medzi slivkovým listím modrali pekné, do syta vyzreté bystrické slivky. Potriasol som slivku, aby som pozbieral zrelé plody, keď pribehlo za mnou susedové dievča: "Ujo, podte ihneď k rozhlasovému prijímaču, Bystrica blázni."... "Aká Bystrica," pýtal som sa. – "No Banská Bystrica, my počúvame len Bystricu, lebo Bratislavu tu nechytíme, a teraz Bystrica hovorí po česky, vraj, povstanie,"... hovorila úryvkovite.

Pribehol som k rozhlasu a počujem melodiku známeho hlasu, len jeho dikcia je trochu iná, hlas je mi známy, len reč je česká...

Záhada ostala nevyriešená, ale v zápätí sa ozval vo vysielaní hlas známeho, vraj profesora Sáru; viem poznal som ho, účinkoval na banskobystrickej priemyselnej škole, na ktorej účinkoval za môjho pôsobenia v Banskej Bystrici aj priateľ a kolega prof. Ján Mader, rodák zo Stupavy-Mastu.

Práze a chvíľu sa však vysielateľ odmlčal; vraj ho bombardovali nemecké stíhačky.

Ľudia sa stretávali pred domami, vychádzali na priedomie a zisťovali, či sa niečo nedeje. I ja som zastal pred domom, z kuchyne bolo cítiť dobrú vôňu variacich sa jedál. Zastavili pri mne dedinskí mládenci: horní, dolní susedia, prišiel aj kováč Mánik. Prehodil: – "Ej, ale teraz bude zle s tými, čo chodili do Berlína"... Bola to zjavná náražka na mňa, ja som v hlavnom meste Ríše strávil poldruha roka ako zahraničný novinár a spravodajca Slováka. Odpovedal som mu, že sa toho nebojím, lebo sa nemám čoho obávať. On však: "To sa oni nebudú na to pýtať, či kto má čisté, alebo nečisté svedomie, ale budú konať podľa svojho: bol si? Bol! Tak si vinný!"

Vtedy mi blyslo myslou: Ten dedinský človek nie je hlúpy. Voľačo na tom bude. A v tej chvíli som bol rozhodnutý cestovať do Banskej Bystrice. Ako novinár sa musím pozrieť na tvár miesta, povedal som si, zistíť čo sa deje. Najviac ma hrýzla rozhlasová výzva a jej veta: "Slováci, Slovenky, povstaňte, Nemci vám zabili pána prezidenta Dr. Jozefa Tisu"...

A v tej chvíli nebolo nikoho, kto by mi bol vyhovoril, že to nie je pravda. Ale aj tak som nechcel tomu veriť. Nebolo času na počúvanie rozhlasu. Čas bežal rýchlo, pozrel som sa do cestovného poriadku a vyhľadal najbližší vlak, ktorý pôjde smerom na Zvolen.

Stalo sa, ukázalo sa, že ak pôjdem do jeho východiskovej stanice, do Tomašoviec, už ho sotva dobehnem; jediné riešenie: pustiť sa kratšou cestou cez polia na Gregorovú Viesku a cez Pсотu (tak sa volá malá samota v hore) do Podrečian, tam by som mohol ešte vlak chytiť. Čakať na dovarenie obeda však už nemôžem. Musím utekať, ale tak, aby to nebol útek, a teda nie cez dedinu, ale cez cestu do horných susedov, cez ich záhradu do polí, a poľnými chodníkmi do vytýčeného cieľa: To sa aj stalo!

Rozlúčil som sa naposledy s rodinou, sestru som poprosil, aby ma nečakali, ak sa večer nevrátim, ostanem v Banskej Bystrici (vyhľadám uja), a ak by som nezostal v Bystrici, dám im vedieť, kde som a kedy sa vrátim.

Podrečany; čas cca 13,15 hod. (pokiaľ pamäť neklame).

Vlak prišiel načas. Vo vlaku som stretol prof. Adamiša, účinkoval svojho času ako katechéta ev. a.v. náboženstva na gymnáziu v Lučenci, kde som aj ja študoval. Nepatril som medzi jeho "ovečky", poznal ma; dosť z vysoka sa na mňa usmieval, pri výmene pozdravov a pri otázke: – "Aj Vy do Bystrice, pán kolega?" – "Áno, do Bystrice, ale nie za jedným cieľom, pán profesor." Prijal to s prekvapením, zdvihol oboje a tým sme sa stratili z dosahu konverzácie, ktorá sa ukázala ako obojstranne zbytočná.

Cesta do Bystrice bola veľmi dobrodružná. Vlak nemal pevný harmonogram, dlho sme vyčkávali na stanici v Lovinobani, ktorá bola v čase maďarského záboru Južného Slovenska, okresným mestom, namiesto Lučenca. Zvolen neprijímal vlaky. Čakalo sa viac ako hodinu. Už som uvažoval, že na najbližšej zástavke, na Mýtnej, vystúpim a cez Divín, kde som mal príbuzného rím.-kat. farára, sa vrátim domov. Ale na Mýtnej vlak už nestál, pokračoval v ceste cez Pílu a Podkriváň, Detvu a ďalšie stanice smerom na Zvolen. Dlhšia pauza ako očakávané bola aj vo Zvolenskej Slatine, aj vo Zvolene. Ale vypravili nás, aj keď každú chvíľu na otvorenej trati vlak zastal, a ľudia hľadali úkryt v železničnom priekope vedľa trate, lebo nad vlakom sa odohrávali letecké boje. Najkrutejšie to bolo v Hájniskoch a v susedstve letiska Tri Duby, kde bolo vojenské letisko a kde sa odohrávali letecké nálety a boje. Mal som na sebe letné pláténé nohavice a pekné prskané sako, na ktoré som bol hrdý, v jeho vrchnom vrecku som mal špeciálne protislnečné okuliare, veľký vynález na tú dobu, tzv. "Zeisumbrallmedizinal", ktoré ma stali veľa peňazí, a ktoré mi pri jednom takom záchrannom skoku do priekopy vypadli, ale keďže v zápätí sa už vlak pohýnal, nestačil som ich hľadať, a musel naskočiť do vozňa. Pokladal som to nielen za škodu, ale aj za zlé znamenie. Utešoval som sa však slovami: len aby to nebolo horšie...

Na Malú stanicu v Banskej Bystrici, neďaleko mostu cez Hron a v susedstve budovy Národného domu sme prišli medzi 17. a 18. hodinou, keď už v meste

bolo cítiť veľké napätie a od 18. hod. aj "štatárium" spojené so zákazom vychádzania. Jednako som prešiel celým mestom, podobne aj viacerí cestujúci z vlaku, a každý hľadal adresu svojich známych.

Prišiel som opatrným krokom popri múroch budov až na Hornú ulicu, k domu, kde býval môj spomínaný ujo Dr. Pavlenda, advokát. Nebol doma. Pomocníčka v domácnosti, mladé dievča, mi však povedalo, že "pán doktor aj milostivá pani odišli do Vaškov", či ich však nájdem, nevie. Vrátil som sa asi 200 krokov na druhú stranu ulice a vyhľadal dom Vaškocov.

Po zacenganí mi prišiel otvoriť osobne pán domu: Ing. Václav Vaško, generálny tajomník Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici. Na pozdrav a dopyt, či sú tu Pavlendovci, mi odpovedal širokým úsmevom a slovami: "Tož, vítej, Františku, jsem velice rád, žes přišel, Ty znáš, jak to dělá Göbbels, uděláš nám propagandu a ja ti garantuji, že uděláš hezkou kariéru."

Na moju prázdnu frázu, že ani neviem, za čo sa bojuje, a napokon, prečo s celou akciou nepočkali aspoň 14 dní, kým ľudia vezmú úrodu z polí, mi odpovedal:

– "za prvni: čekat 14 dnů, to né, ani týden né, to by již nebylo naše povstání, ale někoho docela jinýho.

– za druhý: Ti musím říci, že mně překvapuješ, když mluvíš zač bojujem. Neslyšels můj projev v bystrickém rozhlasu dnes předpolednem?"

V tej chvíli mi bolo jasné, že to bol Václav Vaško, ktorý čítal ono české "provolání".

– "za třetí: co, Masarykova a Benešova republika Ti nebyla moc dobrá?" – pýtal sa otázkou na telo, celkom tvrdo.

Aj ja som mu v tejto chvíli odpovedal tvrdo: – "To vieš, Vašku, ani nie, likvidovala slovenský priemysel, bolo dosť nezamestnaných..." Načo mi promptne odsekol tak ako ja jem: "Jó, pak ty seš komunista a jdi, kam Tě Tvé srdce táhne."

"Nie som komunista, ale rád by som vedel, ktorí komunisti, ako ich označuješ, sú tu."

"To já nevím, a nakonec, ja nejsou žádná zpravodajská kancelář. To je výlučně Tvoje věc..."

V tejto chvíli som si uvedomil, že som padol do slova a písmena "do jamy levovej" ako biblický Dávid, nevedel som ešte, ako sa z tejto jamy a vrcholne nepríjemnej situácie vymochem, a či a kedy...

Čas bežal, načo bez veľkého vysvetľovania zapol rádio, z ktorého sa ozývala nová revolučná zvučka a hlas rozhlasového moderátora Gaba Rapoša, ktorý oznámil, že dnešné večerné správy budú krátke, prinesú iba situačnú správu vrchného velenia o situácii na frontoch (rozumej povstaleckých), a po správach vysielajú "dôležitý odkaz do Londýna". Vyzývajú všetkých, najmä však Londýn, aby si vyladili svoje prijímače na Povstalecký rozhlas v Banskej Bystrici.

Hlavným tenorom správ bola výzva k opatrnosti, zároveň správa o bombardovaní letiska Tri duby a napokon výzva do Londýna. Znela takto:

– "Tu Povstalecký rozhlas I. československej armády na Slovensku v Banskej Bystrici, voláme Londýn... Haló, Londýn, voláme Londýn, ozvite sa nám. Haló, Londýn, počujete nás? Prehovorí zástupca vrchného velenia povstaleckej I. československej armády na Slovensku." Ozval sa pevný vojenský hlas a výzva adresovaná do Londýna znela takto:

"Holá, hoši, chlapani volajú. Opakujeme: Holá, hoši, chlapani volajú." Koniec dôležitého odkazu do Londýna. A moderátor pokračoval:

"Tým končíme naše dnešné vysielanie, váženým poslucháčom želáme pokojnú dobrú noc. Dúfame, že bude pokojnejšia, ako bol dnešný deň. A zajtra sa vám prihlásime, ak sa nič horšieho nestane, znova v obvyklom čase." Pauza. Koniec vysielania. V tej chvíli sa otvoria dvere z bočnej miestnosti a tichým ženským hlasom znie akoby prosba: "Vaško, zapni Bratislavu, pozri sa, čo hovorí Bratislava!" Z rádia Bratislava sa ozval pevný prezidentov hlas: "Slováci, Slovenky, neverte správam bystrického rozhlasu, vyzývajúcim a balamutiacim národ falošnou správou, aby ste povstali, že Nemci ma zabil, nezabili ma, hovorím k vám vlastným hlasom ako Váš prezident Slovenskej republiky, som s Vami, buďte aj Vy so mnou..."

Ženský hlas zaúpel z bočnej miestnosti a hovorí: "Zavri to Vašku, keby ten prezident aspoň mlčal, keby sa neozýval, aký to teraz vezme koniec?" (Bol to hlas tety Pavlendovej). Zavrela dvere, kde sa všetky jej príbuzné sestry a švagriné prítomné v dome modlili ruženec.

Neuplynulo ani 5 minút, keď sa otvoria vstupné domové dvere a v nich sa zjaví vysoká, štíhla, ale pevná postava vojaka: oproti zapadajúcemu slnku sa jagajú jeho výložky a dištinkcie.

Už mal nohu na prahu, že vstúpi do miestnosti, keď zaváhal, rukou siahol na bočnú zbraň a ostrým, ale tlmeným hlasom sa pýtal:

"Vašku, kto je tu ten civil."

A Vašek odpovedal:

Ale Mirečku, copak ho neznáš? To je Ferko, Jankov synovec a Janko je Tvůj a mŕj švagr..."

Vojak sa uspokojil a odzdravil: "Servus," ... nemal však smerom ku mne nijaké ďalšie otázky.

"Vašku," pokračoval otázkami adresovanými na domáceho pána:

"Vašku, kde môžem s Tebou dôverne hovoriť, a kde sú ženy?" vychrlil nervózne ihneď dve otázky.

"Mirečku, ženy jsou ve spálni, modlej se ruženec, a důvěrně můžem mluvit, zde v přední hostovský," a rukou ukázal na izbu orientovanú na čelo ulice. Bola to "repremiestnosť" domáceho pána z obidvoch strán dverí hrubo tapetovaná, v ktorej mával "svá obchodní jednání", čo aj povrdil slovami: "Mirečku, je to naprosto spolehlivé místo, tam mívam důvěrná jednání se všemi obchodními partnery."

Moju ponuku, že môžem miestnosť opustiť, v ktorej som sa dosiaľ nachádzal, že počkám vonku, vojak odmietol prísne slovami: "Nie! Ty zostaneš tu, v tejto miestnosti."

Bolo mi jasné, že nejde len o zdvorilostný pokyn, ale o bezpečnostné opatrenie. Cítil som sa ako zajatec, ale nemohol som nič urobiť na zlepšenie svojej situácie. Našťastie, nebolo treba. Obaja muži sa odobrali do prednej miestnosti domáceho pána, prispôsobenej pre dôverné rozhovory.

Po krátkej chvíľke tichého a nehučného rozhovoru sa však ozval hrmotný hlas vojenského veliteľa, ktorý priškrkovaným hromovým hlasom vypustil tieto historické slová:

"Tá kurva, Beneš, nahnal nás do povstania a teraz sa na nás vysral"... (koniec citátu). Ani hrubé tapety jeho slová neutajili.

Z melodiky plukovníkovho hlasu bolo cítiť jeho bolestné ľudské sklamanie; bolo cítiť, že sa cíti byť podvedený a s ním aj všetci jeho priatelia, aj slovenský národ, ktorý sa stal znova objektom intríg veľmajstra intrigána, Eduarda Beneša, pre ktorého nič nebolo na svete sväté, jedine jeho osobné ciele.

Slovensko znovu malo byť pokorené, zrazené na kolená a krvavo potrestané, že sa zachránilo pred záhubou, ktorá mu hrozila v roku 1938–1939.

Tým by som mohol svoju historickú výpoveď skončiť. Únik z jamy ľavej nebol však jednoduchý. Ako Boh Dávidovi poslal svojho anjela, tak aj po odchode Mirka Vesela z domu, prišiel do domu, ba dokonca ešte za jeho prítomnosti, môj spolužiak a zať Václava Vaška, prof. Viktor Dobál, ktorý v tom čase účinkoval ako redaktor rozhlasových textov.

"Servus Viktor."

"Servus Ferko, čo tu robíš, prišiel si nám pomôcť?"

"Neviem, Viktoro, či by som Vám vedel pomôcť, je tu už toľko múdrych a schopných ľudí, že ja by som Vám len zavádzal..." Hovorili sme len preto, aby sme hovorili, ale aj tak sa napätie uvoľnilo, a bolo mi jasné, že s Viktorom prišiel do domu anjel mojej spásy.

"Viktorko, nechajme Tvojho svata Václava, nech sa venuje rodine, my sa porozprávame, ak sa domáci pán neurazí," hovoril som za prítomnosti Václava Vaška k Viktorovi, "ja ťa budem prosiť, aby si ma trocha previedol po meste, skúsime sa skontaktovať s niektorými mojimi ďalšími známymi," povedal som so zámenkou, ako sa dostať z domu na ulicu. Domáci pán bol vcelku rád, že sme sa Viktor i ja stretli, že si dobre rozumieme, a že sa ma konečne mohol niekto druhý ujať, keď on mal plnú hlavu iných starostí.

Večer bol teplý, hviezdy vysoko svietili na nebi, lampy pouličného osvetlenia nesvietili, mesto bolo ako vymreté, jednako za fasádami domov a za okenicami bol pozorovateľný život: život podobný hlbokému, ale nepokojnému nadiktovanému spánku.

Viktor mal vojenské povolenie pohybovať sa aj za štatária voľne po meste. Poprosil som ho, aby sme zašli na hlavnú stanicu. Stalo sa; tam bolo plno ľudí čakajúcich na vlak: samozrejme – z Bystrice domov, alebo do sveta, každý však iným smerom. Mňa zaujímali vlaky na Bratislavu, Viktorovi som povedal rovno: "Viktorko, ja tu nezostanem. Ty tu máš rodinu, to je tvoja vec. Ja tu nemôžem zostať, ja mám trvalé bydlisko v Bratislave, a nakoniec Viktorko, Tebe to poviem, doma to nehovor, ja s Vami – teda s povstalcami – nesúhlasím. Som Ti vďačný, že ťa Pán Boh poslal, a že si ma vyviedol "na vzduch", nikdy Ti to nezabudnem. Nevieš ešte, kto kedy koho bude potrebovať."

Za 26 hodín cesty vlakom, kedy na každej stanici vlak a niekedy aj v poli vyčkával celé hodiny, som pricestoval do Bratislavy. Viktor na následky útrap, ktoré musel po potlačení povstania do hôr pretrpieť, zomrel.

V horách zimovala aj celá Vaškova rodina; jeho syn, Jirko, môj žiak, medzi inými bol odsúdený na smrť, zachránila ho iba amnestia prezidenta Dr. Tisu; rovnako pred likvidáciou v Kremničke bola amnestiou zachránená teta Zorka a ďalší členovia veselovskej rodiny.

Niekedy na jar, roku 1946, kedy som "trávil" svoje mladé dni na "štátnej strave" v "bohumilom zariadení" Krajského súdu v Bratislave, som na vedľajšom dvore videl v kruhu "obyvateľov tohto zariadenia" pochodovať aj svojho "patróna" Ing.

Václava Vaška, podobne aj priateľa Dr. Františka Braxatora, obaja mali vytriasačky skrže "Kolakovičovú aféru".

Vaško vedel, že som "v klepci", jeho švager, prezidiálny šéf Krajského súdu, Ivan Vesel, bdel nad nami oboma. Chcel nám pomôcť, vedel, že má povinnosť, istotne mu to dalo zabrať.

Pre nás oboch, Vaška i mňa, bolo prekvapením, že sme sa stretli pod jednou strechou toho istého "hostiteľa" – v budove Krajského súdu, hoci každý z nás sa usiloval o niečo iné.

SPOMIENKY NA POVSTANIE V KREMNICI

MÁRIA GALVÁNKOVÁ

Mojespomienky na povstanie po niekoľkých desaťročiach poblekli. Nepamätám si presne dátumy, rodné mená, ale nikdy nezabudnem to, čo sa ma na povstaní hlboko negatívne dotklo. Budem o tom rozprávať nielen svojmu synovi, ale aj vnukom – ako to, čo sa nemalo stať. Chcem, aby pochopili, ako niekedy nesprávne konajú jednotlivci zaslepení vášňami alebo pomstychtivosťou.

Kto dnes rozsúdi, či povstalci vtedy presne vedeli, za čo idú do boja. Či bojovať proti Nemcom, alebo či proti najbližším obyvateľom mesta, aby si nenávisť vyrovnali svoje osobné účty? Posúďte sami.

Mestský policajt Hözl zatvoril raz do záchytky opitého výtržníka Firáka. Nevzal mu cigarety a zápalky. Ten si zapálil cigaretu, ale zaspal a od cigarety sa chytil slamník. Firák síce nezhořel, ale sa udusil. Policajt bol disciplinárne potrestaný, ale ostal naďalej v služobnom pomere. Počas povstania sa brat a sestra nebohého pomstili. Hözla trýznili, vyrezali mu jazyk, na výstrahu ho najskôr vodili po meste a potom zastrelili.

Ráno 29. augusta som išla asi o 8. hod. smerom k Dolnej bráne. Čudovala som sa, prečo nákladné auto vlečie za sebou nemeckú červenú zástavu s hákovým krížom. A na aute medzi chlapmi bol Karol Neuschl, ktorý sa hlásil za Nemca. V Továrni na šamotové kachle, kde som pracovala, stŕhala som mu z výplaty istý obnos pre ADV, t. j. na robotnícky nemecký spolok. Od jeho vlastného brata som sa neskoršie dozvedela, že tento mladý partizán sa dopustil toľkých zverstiev, že nakoniec musel z Kremnice ujsť.

Prvé, čo povstalci urobili, bolo obsadenie domu p. Seltsama, prvého zástupcu remeselníckych stavov (bol pekárom). Tam si zriadili veliteľstvo pod vedením Gejzu Lacka a Karola Kolesára (Žilinčana). Ďalším ich krokom bolo pozatváranie ľudí, ktorí mali nejaké funkcie: školského inšpektora (meno si nepamätám), riaditeľa gymnázia Jozefa Pikulu, starostu mesta Jána Danka, mestského právnikára Dr. Jánošihu, banského účtovníka Jána Brodnianskeho, hlavného inžiniera Ing. Nemca, manželku žandára, ktorý bol na fronte, pani Bernátovú. Aj ju chceli zastreliť, ale guľka sa odrazila od zubnej protézy a vyšla okom. Pani Bernátová prežila tú hrôzu, ale ostala poloslepá. Ďalej zatvorili tých mladíkov, ktorí sa nehlásili do povstania: veď ešte ani na vojenčine neboli – Viktora Chmelíka, Ing. Júliusa Križička, Viktora Schnierera, učiteľa Rotha, Jána Mihálika, ako aj niekoľko mužov a žien nemeckej národnosti nielen z Kremnice, ale aj z okolitých dedín.

Väzňom nedali prikrývky, spali na holej zemi, bez stravy. Umiestnení boli v Červenej veži – okrúhlejšej stredovekej veži s maličkými, tesne zamrežovanými oknami. Raz denne, na poludnie, príbuzní mohli nosiť väzňom jedlo. I ja som stála v rade s obedárom. Presne o 12. hod. prišiel Karol Kolesár a Jozef Ivan s korbáčmi, upletenými zo žíl zvierat. Potom bolo ďaleko počuť krik a plač bitých väzňov.

Medzi väzňami bol aj môj brat, ktorý po maturite pracoval v hoteli Grand v Turčianskych Tepliciach (bývalé Štubnianske Teplice). Nemal vzťah k zabíjaniu,

a preto sa nehlásil k povstalcovi. Mal motorku, ktorú mu bez náhrady skonfiškovali a uväznili ho bez udania príčiny.

Pred väznicou som sa veľmi rozplakala. Odchádzajúci Kolesár sa opýtal, koho mám vo väzení, kde bývame, koľko máme izieb a kto tam býva. Potom sa k nám bez opýtania nasťahoval. Zbrane si ukladal na stôl oproti našej spálni. Môj otec sa obával, ani spať z toho nemohol, že raz ho čosi pochyť a všetkých nás postrieľa. Po obsadení Kremnice Nemcami sme zas mali s nimi neprijemnosti, lebo bol u nás ubytovaný partizánsky veliteľ.

Môj ďalší príbuzný, Ján Poliak, bol interbrigadistom v Španielsku spolu s Gejzom Lackom. Lenže Jano sa oženil s veriacou, a preto nešiel do povstania. Možno aj preto, lebo sa mu narodilo dievčatko. Bol hájnikom na hájovni Hostinec, ďaleko od mesta v horách. Jedného dňa prišiel za ním Lacko s jedným partizánom a Jana odvliekli. Do Kremnice ani domov sa Jano nevrátil. Zastreli ho v lese. Je to paradox, zabiť svojho priateľa a spolubojovníka ako zradcu. Dnes je Lacko vedený na tabuli zaslúžilých Kremničanov.

Ako si pamätám, do povstania išli predovšetkým komunisti, najmä tí, ktorým sa nikdy nechcelo pracovať, a žili z vývarovne pre chudobných (ako Homola, Marcel atď.), dievčatá pochybnej povesti (Božena Batisová, Firáková, sestry Legiňové), protestanti (Štarke, Vítek, Jelínek a iní), ktorí asi už vtedy počítali pre seba s výhodami, ako 255-kou. Potom pracovníci stavebno-projekčného vojenského útvaru pod vedením Paulisa.

Zásobovanie počas povstania bolo slabšie, lebo partizáni zatarasili tunel Peklo.

Časť väzňov odtransportovali do Slovenskej Ľupče, pričom stále podnapitý partizán Nemček chcel okrem iných odstreliť aj môjho brata. Ale jeden žandár ovalil Nemčoka puškou po hlave a bratovi sa podarilo ujsť. Pri ústupe povstalcov z Kremnice bolo nimi vo väzení zabitých niekoľko žien, ktoré v ňom ostali.

Hoci málokto z mne známych Kremničanov sa vrátil z povstania živý, vrátili sa takí ako partizáni Lacko, Weiss a podobní. Ujali sa "záslužných" funkcií a hneď po vojne vyhadzovali z úradov dlhoročných poctivých pracovníkov, súdili z nepravdivých obvinení, opäť ich väznili a pridelovali ich na ťažké, podradné práce. Sami obsadili hlavné funkcie, habali majetky pre svoj prospech, veď mali "zásluhy" a legitimácie KSS.

PREŽIL SOM POVSTANIE

ANTON HABOVŠTIAK

Začiatkom augusta v roku 1944 som ešte nemal celých dvadsať rokov, keď som sa na základe príkazu štátnych orgánov zberal vedno s viacerými maturantmi, stredoškólákmi a niektorými vysokoškólákmi z Oravy na tzv. mlatebný dozor. Našou úlohou bolo sledovať mlatbu v obciach na okolí Zvolena s cieľom podávať údaje o kvantite namláteného obilia. Túto úlohu som mal podľa dekrétu vykonávať v obci Očová pri Zvolene, neskôr na Lazoch Iviny, a to od 15. augusta do konca mesiaca.

Bolo teplé, slnečné leto a dobrá úroda obilia. Kraj pod Poľanou ma príjemne prekvapil i ľudia. Žatva v tomto kraji sa skončila, po dedinách hučali mláfačky. „My mlatební dozorcovia“ sme mali dôsledne sledovať, koľko zrna vychýlili mláfačky, a dočista zapísať všetko, čo sa namlátilo. Hneď pri príchode sme sa obávali, že gazdovia i majitelia mláfačiek budú na nás s hnevom zazerať, ale naopak. Nás mladých a neznámych prijímali takmer s úsmevom, ba sme vycítili, že im na nás záležalo. O pár dní som to ľahko pochopil, keď som zistil, že pri zapisovaní namláteného obilia gazda ma s vážnou tvárou upozornil: "Napíšte o niečo viac, mohla by prísť kontrola!"

To preto, že my "komisári" usilovali sme sa uviesť vždy radšej menšie množstvo, aby zrno ostalo doma, ako by sa malo stať súčasťou zásob vojny vedúcej nemeckej ríše. My sme poznali politickú situáciu a gazdovia to pochopili. Boli sme si však vedomí, my i gazdovia, že kamuflované údaje by sa mohli stať stredobodom pozornosti a mohli by mať nežiadúci dosah. Z môjho hľadiska vzťah medzi nami mlatebnými dozorcami a gazdami, resp. ich rodinami bol dobrý; prejavoval sa viacerými pozornosťami zo strany domácich i dobrou stravou, o akej sme vtedy na Orave nesnívali. Príjemnú letnú atmosféru kalili politické mračná, veľmi nás však prekvapovalo ustupovanie nemeckej armády na všetkých frontoch. Už sme vedeli, že jej porážka nie je iba vidinou, ale otázkou času. Ak sme sa vtedy nad niečím zamýšľali, boli to úvahy o tom, akoby malo prebiehať obsadzovanie Slovenska víťaznými armádami po porážke nemeckých vojsk. Názory neboli jednotné. Jednoznačne sa ľudia vyjadrovali iba o tom, že by sa nemal ničieť národný majetok, že by bolo ideálne, keby postupujúce armády obsadili naše územie bez boja. A práve vtedy sme začuli už hlasy: "Bude povstanie!" Boli to prvé zvesti o ňom, zároveň sa však vynárali aj otázky: "Proti komu? Azda proti vlastnému štátu, či proti Nemcom?" Odpovede neboli jednoznačné, medzi nimi aj takáto: "Povstanie proti terajšej vláde i proti okupantom."

V tejto súvislosti nás doslova udivilo, keď sme sa dopočuli, že povstanie chystajú nielen domáce a zahraničné kruhy, ale aj Tisova vláda v Bratislave. Názory očovských občanov neboli jednotné. Poznali sme ich, boli sme s nimi v ustavičnom styku. Diferencovali sa najmä podľa náboženského presvedčenia. Jedna časť (evanjelická) zastávala názor, že povstanie treba začať hneď, početnejšie (katolícke) skupiny nesúhlasili s jeho urýchlením. Vraj s povstaním bude treba ešte počkať, žiadúci je nadovšetko kontakt s vedením armád, ktoré by mali Slovensko obsadiť.

Čoskoro sme sa presvedčili, že sa povstanie už neodkladalo. Dňa 29. augusta

sme už začuli hlasité volanie banskobystrického vysielacza i rozhodnutie o povstaní proti vtedajšiemu režimu. A, pravdaže, aj povstalecké slová i hudbu, potom známe verše "Hej, mor ho, Detvo, môjho rodu!..." Na to prišla aj k nám do Očovej výzva, aby všetci muži-vojaci a tí, čo boli odobratí na vojnu, zaraz narukovali do najbližších kasární. Rozkaz sme poslúchli.

"Tak čo? Kde pôjdeme?" kládli sme si otázky aj napriek tomu, že sme si nemohli vyberať. Najbližšie kasárne boli vo Zvolene. Napokon nás tam z Očovej zaviezli ráno 3. septembra 1944 na vojenskom aute. Spreádzali nás vojaci, čo mali pri sebe zbraň a tí počas cesty na niekoľkých miestach aj vystrelili. Boli to prvé povstalecké výstrely, čo sme zacítili vo vzduchu.

Vo Zvolene sme sa dlho nemohli zdržiavať, lebo kasárne boli preplnené, o prijatí, výstroji a umiestnení nemohlo byť ani reči. Na takýto stav sa kasárne jednoducho nepripravili. Takmer bez zastávky sme dorazili do Banskej Bystrice. Bolo to 3. septembra 1944 pred poludním. Na ten deň nemožno zabudnúť, ani na všetko, čo sa odohrávalo okolo nás. V meste vrelo ako v úli, o ľahostajnosti, či nezaujme ľudí o to, čo sa deje, sa nedalo hovoriť. Naopak, aj po časovom odstupe mal som vždy pocit, ako by v meste, no aj inde po dedinách dominovalo nedefinovateľné nadšenie, zároveň však aj obavy.

V ten deň ma osobitne prekvapilo, keď sme dostali nového veliteľa, vojenské autá a zbrane a keď nám oznámil, že pôjdeme z Banskej Bystrice ďalej. Nevedeli sme kde zastaneme, čo bude naším cieľom. No pravdepodobne to vtedy nevedeli ani oni sami. Z jednoduchej príčiny: nevedelo sa, ako má povstanie prebiehať, nevypracoval sa dôsledný povstalecký program. Prekvapil nás však príkaz veliteľa, že v priebehu cesty máme z áut vyvolávať: "Generál Čatloš je v Banskej Bystrici, za ním príde aj prezident dr. Jozef Tiso!"

Vtedy som nemohol vedieť, či je naozaj tak a či prezident naozaj uvažoval o takejto ceste, z propagandistických cieľov takáto správa bola veľmi dôležitá, ba ochotní sme boli jej aj uveriť. Neskôr som pochopil, že keby sa bola ohlasovaná a predpokladaná cesta dr. Jozefa Tisu vtedy realizovala, udalosti v priebehu povstania mohli mať iný spád. Viem iba to – z úst vtedajšieho ministra Alexandra Macha o dvadsať rokov neskôr po prepustení z väzenia –, že povstanie, resp. prechod sovietskej armády chceli realizovať tak, aby na území Slovenska padlo čo najmenej výstrelov a najmä ľudí.

V tento deň sme nastúpili cestu z Banskej Bystrice ďalej na sever, ale ustavične sme nevedeli, aký bude náš cieľ. Odchádzali sme na viacerých vojenských autách cez Šturec smerom na Ružomberok. Na sebe sme mali civilné oblečenie, ale v rukách už aj zbrane. Mne sa ušiel ľahký gulomet a pás nábojov, ktorý mi podával veliteľ so slovami: "Keď dám povel, budete strieľať!" Nasledovala kratučká inštrukcia o tom, ako narábať so zbraňou, ktorú som dovtedy nikdy nemal v ruke. A šli sme. Bola to riskantná cesta, keby v priestoroch Starých Hôr, Kalištia, Motyčiek, či Donovalov boli skryté čo len nepatrné skupiny so zbraňou, v priebehu niekoľkých minút by nás mohli načisto zlikvidovať. Našťastie sa tak nestalo.

Po ceste sme sa dozvedeli, že naším cieľom budú ružomerské kasárne, ale ešte pred tým sme zastali už v Liptovskej Osade. V jej blízkosti – dnes by som nevedel presne určiť to miesto, – naskytl sa nám vtedy strašný obraz: pohľad na masový hrob. Dodnes vidím na okraji jamy vystretú jednu z obetí, ako zomierala zacláňajúc si oči ramenom. Nevedel som odhadnúť, koľko ľudí bolo zahrabaných do tohto spoločného hrobu, ani prečo a kto tu zomieral takouto smrťou.

Dnes sú už o tom známe podrobnejšie údaje. Pohľad na mŕtve telá ma traumatizoval, nikdy sa mi nevytratil z pamäti.

Vari ešte strašnejší pohľad ma očakával v ružobmerských kasárňach, kde nás napokon dovezli i zložili. Mali sme vyfasovať vojenský mundúr a ubytovať sa. Naprostred kasární, vlastne tam, kde bola rozvodňa elektrického prúdu, bolo množstvo krvi. Tam na tom mieste sa odstrelovali ľudia, zvyčajne bez súdu. Kto to bol a koľkí, vedia azda iní. Tu na tomto mieste som už začal pochybovať o morálke povstaleckých skupín i cieľi povstania. Počiatkové nadšenie o potrebe povstania sa z nás začalo vytrácať.

V Ružomberku sme však neostali, všetko sa opakovalo ako dovtedy, ani v týchto kasárňach nebolo miesta. Nepripravenosť na povstalecké akcie bola zreteľná. Po uvedomení si skutočného stavu, rozhodla sa moja skupina (Juraj Bušša, neskôr minister školstva, doc. dr. Ján Žochniak, právnik a doc. dr. Ján Otruba, vedecký pracovník v oblasti meteorológie) odísť do Dolného Kubína a narukovať do dolnokubínskych kasární. Tam sme prišli – znova na vojenských nákladných autách pred večerom. Neostávalo nám však nič iné, ako sa pripraviť na nocľah pod holým nebom. Ani v týchto kasárňach nebolo miesta. Vtedy som sa rozhodol vedno s dr. J. Žochniakom, že sa vyberieme do rodných obcí (on bol zo Sedliackej Dubovej a ja z Krivej), a že narukujeme na druhý deň, že sa ta vrátíme. Aj napriek viacerým pochybnostiam sme jednoducho verili, že povstanie má zmysel, že treba zachraňovať, čo je v našich silách. Do kasární sme sa však už prakticky nemohli vrátiť ani potom. Všetko sa odvíjalo akosi inakšie.

Z Dolného Kubína sme sa vo večerných hodinách vyviezli na motorovom vlaku do Tvrdošína s osobitnou vojenskou jednotkou, čo šla hliadkovať na slovensko-poľské hranice. Inde sme nemohli zostúpiť, lebo vlak nikde nezastal. Z Tvrdošína sme sa rozhodli ísť domov peši. Už bola noc, nakoniec sme v blízkosti Nižnej nad Oravou zastali v poli a prenocovali tam pod usušenými obilnými snopmi. Do Krivej som došiel ráno, ale dedina bola akoby vymretá. Všetko živé sa odsťahovalo do Krivskej doliny, ľudia a s nimi aj statok. Už sa začal očakávaný útok nemeckých vojsk od poľských hraníc, ľudia sa chceli vyhnúť stretnutiu partizánskych skupín s nemeckou armádou.

S rodičmi som sa vtedy stretol ďalej od dediny (asi 3 km). V šírom poli sa v nasledujúcu nedeľu odbavovala aj svätá omša. Chýbal nám však starý otec, ktorý za nič na svete nechcel opustiť rodný dom a ostal v dedine. Vraj radšej tam zahynie, ako by šiel preč.

Predpoklad o útoku Nemcov bol správny, o pár dní Nemci naozaj zaútočili, skôr vari uskutočnili prieskumnú akciu. Na okraji našej obce Krivej boli výhodné pozície na ich zastavenie i na obranu. Nemci postupovali od Tvrdošína nadol do Podbiela, ale nad našou obcou sa strhla prudká prestrelka. Partizánske skupiny pancierové autá zastavili a Nemcov donútili na ústup. Pre dedinu to bola nebezpečná situácia, mohla v priebehu niekoľkých hodín padnúť popolom a mohli zomierať aj ľudia. Škody však boli iba minimálne a nikto (okrem vojakov) nebol zranený. No boli sme si istí, že sa Nemci naisto raz vydajú znova touto cestou nadol, a že sa budú usilovať obsadiť celú oravskú dolinu. Je prekvapujúce, že neskôr to urobili ľahko a bez väčších strát. Oravské dediny pri ich obsadzovaní neutrpeli vážnejšie škody, neboli straty na životoch, s výnimkou tých, čo sa zúčastňovali partizánskych akcií.

Z terajšieho pohľadu viem, že naše životy boli v tých dňoch v nebezpečenstve,

že sme sa kedykoľvek mohli stať obeťami nepremyslených činov a akcií. Naozaj ich možno aj takto charakterizovať, neskôr ich tak hodnotili aj viacerí vojenský odborníci. Veď napríklad dodnes mi znejú v ušiach slová generála Malára, čo vyslovil asi takúto myšlienku do rozhlasu: "Chlapci, vec je predčasná..." Tento jeho názor o povstaní, vyslovený pred národom, ho neskôr stál život.

Myšlienka zachrániť Slovensko pred nežiadúcim krviprelievaním bola správna, realizovala sa však zle, nepremyslene alebo ktosi nevykonal, resp. nesplnil, čo sa od povstania očakávalo. Ostala iba nádej, že sa o tom raz dozvieme viac, ak sa ešte sprístupnia sovietske vojenské archívy.

Povstanie nebolo národné a už naskrz nie celonárodné. Nerealizovali ho iba sily, ktorých zásluhy nekriticky vyhlasovala vyše štyroch desaťročí vládnuca totalita. Skutoční a statoční bojovníci (domáci i zahraniční) presvedčení o veľkej úlohe pripraviť postupujúcej víťaznej armáde od východu pôdu aj u nás, v tomto boji padali a zasluhujú si úctu a uznanie. Väčšina tzv. povstalcov sa však po skončení vojny z účasti na povstaní usilovali iba profitovať. Nerobili to však tí, čo mali zmysel pre pravdu a etiku.

Slovenský národ vtedy nepovstal alebo nechcel povstať proti vlastnému štátu, bolo však u nás úsilie zo strany našich ľudí i vlády zachrániť čo najviac a vyhnúť sa aj materiálnym stratám. Aké boli výsledky, ukázali neskôr nasledujúce udalosti...

SPOMIENKY NA POVSTANIE

VINCENT ALBERT

Pochádzam z Pitelovej. Po maturite v r. 1942 som pracoval v Považskej Bystrici na rekonštrukcii tamojšej zbrojovky. Preto som každý týždeň cestoval vlakom z Hronskej Dúbravy cez Kremnicu do zamestnania. Už pred začatím povstania, pravdepodobne to bolo 28. augusta, som spolu s ďalšími cestujúcimi zažil udalosť, ktorá sa doteraz nikde neuvádzala, lebo nezapadala do idealizujúcich legiend o našom hrdinskom a slávnom povstaní. Partizáni v Kremnici pokazili brzdy nákladného vlaku a pustili ho smerom nadol do Hronskej Dúbravy – práve proti nášmu rannému osobnému vlaku. Nebyť duchaprítomného výpravcu, ktorý ho pustil na slepú koľaj a zastavenia nášho vlaku pod tunelom Kremnička, oba vlaky by sa zrazili pod Starou Kremničkou. Kto pozná tamojší terén vie, že málokto by to z nás prežil. Na čo mal tento masaker slúžiť? Už vtedy sme v blízkosti trate videli postrieľaných ľudí, čo bolo šokujúce, lebo slovenská vláda svojich oponentov nestrielala.

Po vypuknutí povstania som sa do neho zapojil dobrovoľne i ja. Príčinou bola správa, že Nemci zaistili prezidenta Tisa, ktorého treba oslobodiť. Pôsobil som v civilnom oblečení ako prieskumník na mnohých miestach: pri Martine, Sklenom, Kremnici, Janovej Lehote, Žiari nad Hronom, Krupine, Banskej Bystrici, Harmanci. Spolu so mnou prieskumnícku a spojovaciu činnosť vykonávali Viktor Sklenka a Jozef Rógl. Mali sme prehľad o situácii na povstaleckom území, ktoré sa značne odlišuje od toho, ako to potom líčili komunisti a iní karieristi, ktorí z toho žili. My, pamätníci, by sme o tom mali teraz, keď už môžeme, vydať svedectvo.

Z našich ciest mi utkveli v pamäti množstvo povraždených civilistov, ktorých som videl. Bolo to dielo partizánov, ktorí v tom čase mali široký priestor pre takéto konanie. Jeden z takýchto prípadov sa stal v Pitelovej. Spočiatku v našom dome tu bývali dvaja židia, manželia, ktorí sa odsťahovali do osamelého domčeka pri lese. Koncom septembra 1944 boli v neďalekom lese nájdení zastrelení. Všetky ich osobné veci zmizli, a preto to môj brat začal vyšetrovať. Dostal však odkaz, aby do toho nepchal nos. Nemci to nemohli urobiť, lebo tí vtedy u nás ešte neboli.

Tam, kde bolo treba skutočne bojovať, tam partizáni chýbali. V našej oblasti partizánske hnutie nemalo veľkú podporu, z Pitelovej a ďalších štyroch okolitých dedín boli len traja partizáni, z toho jedna žena.

Aj armáda nebola veľmi bojachtivá. Keď Nemci z Janovej Lehoty tiahli na pripravovanú veľkú obrannú líniu pri Žiari nad Hronom (vtedajší Sv. Kríž), po dopadnutí niekoľkých granátov celá armáda, niekoľko tisíc vojakov, zutekala, zanechajúc všetko v Žiari nad Hronom. Ustupovala na Zvolen. Dôstojníci na koňoch ich chytali až v Jalnej, vrešali na nich, že za to je poľný súd a smrť. Ale po niekoľkých výstreloch vojakov a výkrikoch "nemáme za čo bojovať", "Tiso je v Bratislave", dôstojníci utiekli a vojaci pokračovali ďalej. Nechceli sa zastaviť ani na ďalšej obrannej línii Jalná-Trnavá Hora, kde velil npr. Repka, pre ktorého pracovala naša trojica. Keď na túto líniu padlo asi 15 mín, neostala v nich ani noha a vojaci z nich nie utekali, ale leteli. Po Nemcoch nevystrelili ani raz nielen

z diel, ktoré opustila ich obsluha, ale ani z pušky. Len predtým ďalekonosné delá strieľali z Trnavej Hory na Janovu Lehotu. Do Hronskej Dúbravy bola potom nasadená paradesantná brigáda. Celú noc bolo počuť obrovskú strelbu z ručných zbraní. Vraj ju napadli Nemci, pričom bolo veľa mŕtvych a ranených, ako sa to potom písalo. Ja som bol vtedy v Ladne, asi 1 km od Hronskej Dúbravy. Na druhý deň som s jedným spoločníkom prišiel na miesto strelby, ale nevidel som ani jedného mŕtveho či raneného, iba mnoho nábojníc. Jeden člen brigády z našej obce nám potom potvrdil túto naplánovanú frašku, aby takto divadelne zapadli do boja. Neskôr brigáda v boji zlyhala, po vojne mali byť jej príslušníci za to súdení, môj kamarát, jej bývalý člen, očakával guľku. Ale aby sa nepoškvrnilo povstanie a nenarušili legendy, upustilo sa od vyšetrovania a trestania.

Po porážke povstania nás pri zostupe z lesa pri Hornej Vsi zajali Nemci a odviekli do Handlovej. Tu ma zo zajatia prepustil slovenský Nemec Ertl, spolužiak. Odtiaľ som sa vrátil do svojho zamestnania v Považskej Bystrici.

Povstanie bolo namierené proti našej slobode a zahynulo v ňom mnoho nevinných ľudí. Je hanbou tých, čo pôsobia v našich masmédiách, že doteraz uverejňujú viac článkov ospevujúcich tento zločin, ako pravdu o ňom.

POVSTANIE V KOZÁROVCIACH

PAVOL IŽOLD

Priebeh povstania v Kozárovciach nemôžem podať z vlastnej skúsenosti, pretože som mal vtedy len niekoľko mesiacov, ale na základe vyprávania môjho otca, Gašpara Ižolda, ktorý bol starostom obce.

Kozárovce mali vtedy asi 2000 obyvateľov, boli najjužnejším slovenským mestečkom na Pohroní. Slúžili ako hraničný prechod do vtedajšieho Maďarska.

Na druhý deň po vypuknutí povstania prišla na Obecný úrad v Kozárovciach ozbrojená skupina partizánov na aute. Na Obecnom úrade okrem otca v tom čase bol notár a strážmajster. Partizáni požiadali otca, aby obecný bubeník Dóczy vybubnoval po celej obci, že kto chce v mene Československej republiky bojovať proti Nemcom, nech sa prihlási na Obecnom úrade. Do neskorých večerných hodín sa prihlásil len jeden občan, Karol Mráz, ktorého lekár, sprevádzajúci partizánsku skupinu, neodviedol pre pokročilý vek. Úmysly tohto človeka sa prejavili vtedy, keď sa pred Vianocami roku 1944 naša obec stala frontovým pásmom a bola obsadená Nemcami. Vtedy chodil s Nemcami rekvirovať hydinu pre ich armádu.

SPOMIENKY NA POVSTANIE

JÁN KRÍŽÁK

Desaťročia o nás, príslušníkoch ozbrojených jednotiek nasadených proti nepriateľom Slovenského štátu, naše generácie počuli len nadávky a kydania. Na druhej strane vífazi sa v nespočetných knihách, filmoch atď. dávali líčiť ako vzor všetkých cností. Bolo to v duchu hesla "sláva vífazom, beda porazeným!".

Nechávam na zváženie, či vojenský vífazi boli morálnymi vífazmi. Kto vlastne boli títo ľudia? Boli to tí, ktorí sa násilne a cez mŕtvolý nevinných ľudí rozhodli uchopiť moc, zlikvidovať podľa medzinárodného práva právoplatne jestvujúci štát a slúžiť zámerom ZSSR, založenom na zločineckom systéme. Nejednen z nich sa dopustil i zločinu voči ľudskosti. A tí ďalší to kryli. Doteraz ale nikto z nich nebol potrestaný, hoci ich mená nie sú neznáme: napr. tieto činy uvádzali pri podávaní žiadostí o výhody podľa zákona 255/1946. Inokedy sa o týchto činoch zmieňovali aj v publikáciách – ako napr. o postrieľaní diplomatickej misie v Martine Cyrilom Kuchtom. Treba položiť otázku všetkým tým, čo sa zúčastňovali pohonu na nás, prečo nevystúpili proti týmto zločincem, mlčali o tom a mlčia dodnes, hoci sa tu jednalo nielen o najhoršie zvrátenosti, ale aj o nepremlčateľné trestné činy, ktoré je náš štát povinný trestať nielen podľa nášho zákona, ale aj podľa medzinárodnej dohody.

Pohon na nás začali vífazi hneď po prechode frontu. Na morálny charakter ich režimu poukazuje to, že tento režim jeho stúpenci masove olupovali a vraždili ľudí len pre ich národnostný pôvod. Hoci sa tu takisto jedná o nepremlčateľný zločin genocídy – nikto z jeho hlavných vinníkov nebol odsúdený. Tí, čo nás očierňovali a odsudzovali, mlčali pri tomto zločine, alebo ho i chválili, alebo sa dokonca na týchto zločinoch zúčastňovali. Ako si títo ľudia osobili morálne právo nás odsudzovať, nehovoriac už o právnej stránke, že sme boli súdení len za to, že sme boli zákonitými predstaviteľmi zákonitého režimu, zákonitého štátneho útvaru, ktorému sme len zákonitým spôsobom hájili platné zákony a poriadok? Prečo sa títo ľudia nesnažili a nesnažia o potrestanie osôb zodpovedných za genocídu? Sú prinajmenšom pokrytci!

A ako to, že doteraz nie je nikto odsúdený a stíhaný za nastolenie a udržiavanie zločineckého komunistického systému? Na nás sa trestami nešetrilo, včítane radových členov! Z tohto vidno, ako blízko má k pravde o nás a našej činnosti obraz šírený o nás rôznymi spisovateľskými, novinárskymi a inými predajnými dušami.

Je žiadúce, aby našej verejnosti bol predložený pravdivejší obraz o našej činnosti. Dňa 3. 9. 1944 som bol povolacím listom Doplňovacím okresným veliteľstvom povolaný do domobrany. Po dvoch týždňoch som bol pridelený do jednotky, ktorá mala pôsobiť proti partizánom. Aj keď som bol zaradený do nej nie na základe vlastného rozhodnutia, s jej činnosťou som súhlasil: vari bolo správne ostať nečinným pri vyhadzovaní železníc, mostov, tunelov – výsledok namáhavej práce našich ľudí? Čo ale bolo ďaleko horšie, partizáni vraždili nevinných ľudí. Jednotka mala asi 50 osôb. Krátko potom sme boli nasadení ako prieskumná jednotka pri Strečne. Tu sme zajali asi 15–20 partizánov vo veku 16 až 18 rokov. Náš veliteľ im najprv prehovoril do duše, či im nie je lepšie doma pri

rodičoch, ako strádať v horách a strieľať po Slovákoch. Za rodičov sme im dali príručku remeňom po zadku a pustili ich domov. Takíto sme my boli "hrdlo-rezmi".

Potom sme sa presúvali na iné miesta. Kde sme sa objavili, ako napr. v Prochoti, tam partizáni opúšťali tieto podhorské obce. Obyvatelia dedín boli tomu radi, lebo na svoje zásobovanie sme nepotrebovali miestne zdroje, ktoré si partizáni vymáhali i násilím.

Z týchto miest sme odišli do Banskej Bystrice, kde sme pôsobili ako ochranný oddiel pre prezidenta Tisa, o čom asi ani nevedel. Naša prítomnosť však bola zbytočná, lebo Tiso, keď Nemci po víťaznej manifestácii Banskou Bystricou viedli dolu asi niekoľko sto zajatých povstaleckých vojakov, dal zastaviť tento sprievod a bez ochrany vstúpil medzi vojakov asi s takýmito slovami: "Chlapci moji, ste vo veľmi zložitej situácii, ale verte mi, že sa budem usilovať zo všetkých síl vyslobodiť vás zo zajatia, aby ste ešte do Vianoc boli pri svojich mamičkách."

V tejto súvislosti by som chcel na pravú mieru uviesť desaťročia šírené nepravdivé tvrdenie, že Dr. Tiso slúžil slávnostnú omšu a nemecký veliteľ Höffle hral na organe. Dr. Tiso neslúžil slávnostnú omšu, ale tichú, a preto Höffle nemohol hrať, ani nehral na organe.

Z Banskej Bystrice sme boli premiestnení do Ružomberka, kde sme aj držali čestnú stráž pred hrobom Andreja Hlinku. Iba na tomto mieste sme zažili partizánske prepady, pričom tu zahynul jeden člen našej jednotky.

Z Ružomberka sme a presunuli na Ponitrie, kde sme mali vytlačiť partizánov z Podhradia a z Lehoty pod Vtáčnikom. Podarilo sa nám to bez skutočného boja, lebo partizáni v našej 50-člennej jednotke videli pluk vlasovovcov a zastavili sa až na vrcholoch Vtáčnika.

Boli sme nasadení aj na Dolnej Orave v okolí Zázrivej, proti skupine Morského. Hoci bola početnejšia ako my, rozbili sme ju a donútili k úteku na radosť miestnych obyvateľov. V zime sme boli nasadení aj v okolí Bukovej v Malých Karpatoch, kde sa vyskytovali partizáni. Našu úlohu sme splnili bez boja, lebo partizáni pred nami ušli. Aj tak som mal na nich veľkú zlosť, lebo sme boli zmorení presunmi v hlbokom snehu, vyvolanou tou príčinou, bez ktorej by sa náš štát i my zaobišli.

Podobných akcií sme mali viac na celom západnom i strednom Slovensku. Z jednej do druhej sme sa presúvali cez horské oblasti na dvoch nákladných autách, pričom sme mohli slúžiť ako ľahký cieľ partizánskeho útoku. Ale k tomu nikdy nedošlo. Zrejme neboli takí hrdinskí, ako sa o tom desaťročia hovorilo a písalo (legendy). Nestretli sme sa ani s nepriateľstvom našich občanov, lebo sme sa držali vojenskej disciplíny a právneho poriadku.

SVEDECTVO O POVSTANÍ

JOZEF VRBA

Až do vypuknutia povstania slovenská vláda, snem a prezident sa usilovali viesť štát podľa zákonov a vôle ľudu. Povstaním toto všetko padlo, stratilo sa a vláda prestala byť pánom situácie.

Nemecko nestrpelo nepriateľskú armádu vo svojom tyle a vyslalo vojsko i gestapo na potlačenie vzbury. Keď takáto armáda vstúpi na územie druhého štátu potlačiť odboj, robí si všetko po svojom. Tak to bolo aj u nás. Partizánov, povstalcov, židov a často aj nevinných ľudí strielali alebo odvážali do Nemecka – do táborov. My na Slovensku sme neboli na to zvyknutí. Prezident dr. Tiso súhlasil s príchodom nemeckých vojsk. To bol veľmi rozumný krok, lebo týmto si udržali Slováci aspoň trochu právomoci, aby si mohli aj po vypuknutí povstania aspoň čiastočne rozhodovať o svojich veciach sami. No v otázke povstania a osôb, ktoré sa ho zúčastnili, ako partizánov, vojakov, Židov a pomáhačov, nemali slovenské orgány nijakú právomoc. Tam mohli len žiadať a prosiť.

V týchto časoch sme všetci, teda aj my, ktorí sme neboli v povstaní a neschvaľovali sme ho, ako aj celý národ, chránili životy partizánov a povstaleckých vojakov. Išlo o životy ľudí. Žiaľbohu, mnohí títo ľudia, ktorých sme vtedy chránili, sa nám po skončení vojny zle odvdáčili.

Partizáni šli do povstania zväčša z vlastnej vôle. Vojaci nie. Vojsko šlo tak, že velitelia posádok nariadili odchod celých kasární s výzbrojou a vybavením ako na front a išli k povstalcom. Veľká väčšina vojakov, najmä tí starší, ktorí boli na cvičení-manévroch, neboli za povstanie. Vojsku sa povstanie znechutilo, lebo partizáni s ruskými veliteľmi mali neporiadok a anarchiu, ale pritom si nárokovali prvenstvo vo vedení a velení. Postupne čoraz viac účastníkov povstania, najmä vojakov utekalo z povstania a dezertovalo. Potulovali sa po horách a vracali sa zväčša v požičanom civile. Boli v nebezpečenstve po ceste a často aj doma. Týchto bolo treba chrániť, a to sme aj robili.

Prezident dr. Tiso vydal dekrét, ktorým zaručoval istotu, osobnú slobodu a beztrietnosť tým účastníkom povstania, ktorí zahodia zbrane a vrátia sa domov. Slováci to rešpektovali, avšak nemecká armáda a gestapo niekde áno a niekde nie. Najväčšou našou starosťou bolo dostať ľudí, či už nevinných alebo povstalcov a partizánov z rúk nemeckej armády a gestapa. V takýchto prípadoch sme dávali písomné potvrdenia, že sú to statoční, mierumilovní ľudia, nie sú partizáni a nemajú nič spoločné s povstaním, hoci v mnohých prípadoch sme vedeli, že to nie je pravda. Usilovali sme sa zachraňovať životy, a preto sme dávali takéto potvrdenia aj preventívne celým obciam.

Spomienka na POHG: Na povstaleckom území sa vyčleňovali z HG Pohotovostné oddiely HG. Boli to polovojenské uniformované oddiely a mali zbrane. Boli v nich pôvodní gardisti, ale aj dodatočne na základe povolávacieho rozkazu nariadení civilii. Ich úlohou bolo udržiavať poriadok v obci, okrese všeobecne, ale aj proti partizánom. Keď prišlo nemecké vojsko, tak mu mali tiež pomáhať pri pomocných prácach, napríklad pri kliešení v horách. Povstalci, vojaci aj partizáni, ktorí dezertovali z povstania a boli v nebezpečenstve, sa neraz sami prihlásili do POHG, alebo ich tam aj povolali, aby boli chránení pred Nemcami. Bola

to ich najistejšia ochrana, a ako viem, robilo sa to aj v iných okresoch. V Bánovskom okrese tak bolo zachránených 6–7 ľudí.

Prípád jednotlivca: Na Slovensku bolo vydané nariadenie, podľa ktorého mal mať každý majiteľ pojazdného automobilu istý počet litrov benzínu alebo nafty. Tie autá boli evidované. Vtedy ich ešte bolo málo. Keď nemeckí vojaci potrebovali benzín a chceli si ho набраť u jedného majiteľa auta, zistili, že ho nemá v zásobe. Považovali to za sabotáž. Hneď ho zaistili a uväznili mimo Bánoviec n/Bebr. O pár dní zistili, že patrí k partizánom, hoci nebol v horách. My sme ho chceli dostať do našej väzby, aby sme ho zachránili. Osobne sme všetci intervenovali u nemeckého veliteľa, ktorý nám však vyhlásil, že zatknutý už nebude viac chodiť po svojich nohách. Nakoniec sme sa za tohto zajatca zaručili takým svedectvom v slovenčine aj v nemčine, podpísaným všetkými inštitúciami, ba aj poslancom, že sa nám ho predsa len podarilo dostať z nemeckých rúk do našej väzby. Zachránili sme ho. Bol to partizán. Po vojne nikomu neškodil, no vďačnosť neprejavil.

Prípád – kolektívny: Obciam Horné Držkovce, Malá Hradná, Veľká Hradná, Čuklasovce a Dubodiel v okrese Bánovce nad Bebravou sme dali písomné potvrdenie, že nie sú partizánske obce, žijú v nich mierumilovní občania, verní slovenskému štátu atď. Po krátkom čase sme sa dozvedeli, že nemecká armáda drží veľa mužov z týchto obcí zajatých v dvoch stodolách. Veliteľ POHG a ja za okresnú organizáciu HSLS, ktorí sme to potvrdenie podpísali, šli sme k nemeckému veliteľovi intervenovať. Počas našej intervencie nám ukázali naše potvrdenie a ostro nám vyčítali, že nebolo pravdivé, pretože oni mali medzi partizánmi svojich konfidentov a tak dobre vedia, ktorí zo zadržovaných sú partizáni. Dlhو sme intervenovali, nič nám nesľúbili a mali sme obavu, že aj nás si tam ponechajú. Bolo chladno a učiteľ školy nás pozval na čaj. Keď sme sa konečne pobrali domov, cestou sme už stretali veľa šťastných chlapov, ktorých medzitým Nemci predsa len prepustili domov. Zistili sme, že prepustili všetkých, okrem 3 až 4 partizánov, ktorých ešte zadržali, ale aj tých neskôr prepustili. Pri našom vyjednávaní bol tlmočníkom slovenský Nemec, ktorý rozprával peknu slovenčinou. Hádam aj to zavážilo, lebo aj voči nám vystupoval korektne.

Banská Bystrica – významenania: Koncom novembra alebo začiatkom decembra 1944, počas mojej návštevy, pýtal sa ma prezident Dr. Tiso na situáciu medzi ľuďmi, aká je nálada, zmýšľanie ľudí a pod. Povedal som mu, že niektorí ľudia mu zazlievajú, že v Banskej Bystrici po svätej omši vyznamenával esesákov a že to nemal robiť. On mi na to obšírne odpovedal v tomto zmysle: "My sme v takej situácii, že zachraňujeme čo môžeme. Za zavraždenie nemeckých dôstojníkov mali byť zbombardované a vypálené tri mestá, ktoré boli ohniskom povstania – Zvolen, Banská Bystrica a Brezno a malo byť ihneď zastrelených 300 ľudí, ktorých mali Nemci v rukách. Generála Höffleho som dlho žiadal a prosil, aby sa to nestalo. Odôvodňoval som to nevinou mnohých ľudí, ktorí boli zatiahnutí do povstania komunistickou a benešovskou propagandou a iní sa tam dostali mobilizáciou, ktorú nariadili na povstaleckom území pod hrozbou trestu smrti, iní zasa sa ocitli v povstaní, pretože boli povolani na manévry. Konečne s Božou pomocou sa mi podarilo prehovoriť generála Höffleho tak, že prisľúbil upustiť od odpłaty, ale kládol si podmienku, že vyznamenám istý počet ním určených nemeckých vojakov." Prezident Dr. Tiso, veľmi dojatý, s vážnosťou mi povedal: "Ďakujem Pánu Bohu, lebo mi tými pár plieškami umožnil zachrániť životy a hodnoty, na vytvorenie ktorých sa trápili generácie, a ak by boli zničené, na ich

náhradu by sa museli trápiť ďalšie generácie. Mám čisté svedomie a som v duši rád, lebo sa mi podarilo zachrániť od zbombardovania a zničenia mestá Zvolen, Banskú Bystricu a Brezno, oslobodiť 300 ľudí od zastrelenia a zabrániť odtransportovaniu do Nemecka 15 tisíc povstalcov. Kto vie, čo by tam s nimi boli porobili, či a koľkí z nich by sa boli vrátili domov. Tam by im bol visel život na vlásku."

Toto som počul od prezidenta Dr. Jozefa Tisu koncom novembra alebo začiatkom decembra r. 1944. K tomu dodávam po dlhom časovom odstupe: Prezidentovi Dr. Tisovi pri súde kládli toto za veľkú vinu, zaradili to medzi dôvody k odsúdeniu na smrť. Keby sa to bolo stalo inde a nie na Slovensku, považovali by to za záslužný čin. Takýto meter mali komunisti a Benešovi prívrženci na roduverného Slováka. Pritom na veľkom štátnom znaku bol nápis "Pravda vítězí".

SPOMIENKY NA DOBU POVSTANIA V TOPOLČANAOCH

JOZEF ŠAJGALÍK

V čase vypuknutia povstania som slúžil ako vojak základnej služby v Topolčanoch. O tom, že vypuklo povstanie, som nevedel. Ale vedel som, že sa niečo deje, lebo nám bola vyhlásená pohotovosť. O povstaní som sa dozvedel až jednej noci, keď okolo našich kasární išli na autách vojaci z Trnavy, ktorí kričali na nás: "Chlapci, pridajte sa k nám, Nemci nám zobrali Tisa, poďte do povstania proti Nemcom." Ale vojaci sa nepridávali. Voči povstaniu boli ľahostajní.

O tom, či sa pridáme k povstaniu, rozhodovalo veliteľstvo nášho pluku. Ale to tiež nebolo naladené na pripojenie sa k povstaniu. Ale na druhej strane nám ani nezabraňovalo pripojiť sa k povstaniu.

V posádke postupne nastala dezorganizácia a úplné uvoľnenie vojenského života. Prestali sa stavať služby. Jedného dňa do kasární vnikli civili a začali si brať zo skladov zbraní pištole, granáty, možno aj iný materiál. Medzi civilmi boli aj nedospelí chlapci, na ktorých bolo vidno, že nevedia používať tieto zbrane a pri zaobchádzaní s nimi ľahko môže dôjsť k nešťastiu.

Jedného odpolednia veliteľ jednej z batérií, npor. Altús (neviem, či píšem správne jeho meno), začal organizovať skupinu vojakov, ktorí mali záujem pripojiť sa k povstaniu. Ako som videl, pripojilo sa k nemu len málo vojakov. Ja som sa nepridal. Správe o zajatí Tisa som neveril a v povstaní som nevidel zmysel. Pretože vojaci sa rozišli a ja som sa nemohol vrátiť k rodičom na povstalcami obsadenom území, odišiel som do Nitry. Tu som sa prihlásil k automobilovému vojsku v Krškanoch. V rámci tejto posádky som sa dočkal konca vojny a zániku slovenskej armády.

Z DOKUMENTOV

Zostavili

Peter Bielik a František Vnuk

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DIVISION OF THE PHYSICAL SCIENCES
DEPARTMENT OF CHEMISTRY

PH.D. THESIS
BY
[Name]

Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy

MZV 6719/d/44

MNO 639 taj. II. odb. 1944 z 21. srpna 1944.

Prameň „O“:

12. t. m. bylo podniknuto velké tažení proti partyzánům v N. Tatrách a na Velké Fatře, asi vynucené Němci.

Hlaste partyzánům, aby na čas přestali s akcemi neb Němci se dožadují, aby se partyzáni zlikvidovali. To by znamenalo obsazení Slovenska a jeho vyřazení z odboje. Shazování na Plosku zastavte. LEY.

LEY: Na Vaši dep. 154-155:

Pro Otu.

1. Výzva slovenským partyzánům, aby dočasne přerušili bojové akce, je s naší strany neproveditelná už z důvodů technických, poněvadž s nimi nemáme přímé spojení.

2. Výzva, kterou požadujete, je však také neproveditelná z nejdůležitějších důvodů zásadních. Nelze přece zastavit bojovou činnost sloven. vlastenců, po které jsme tak dlouho volali a která je pro naši věc tak potřebná z důvodů politických, vojenských a mravních. Najvýznamnější náš důvod je mezinárodní. Není prostě myslitelné, aby čsl. vláda v Londýně vyzvala partyzány k bojové nečinnosti, když z Moskvy, Londýna a Washingtonu se volá z úředních míst k bojové činnosti v Polsku, Jugoslávii a všude v Evropě. Celá naše odbojová akce by se takovou výzvou zesměšnila v očích mezinárodní veřejnosti.

3. Partyzánská aktivita musí tedy být všemožně a soustavně zintenzivňována. Všechny akce proti partyzánům, pokud jsou vedeny na přání Němců sloven. orgány (vojskem, policií a četnictvem), musí být prováděny tak, aby partyzánským oddílům nevznikla žádná újma. Je třeba partyzánské oddíly zesilovat početně a materiálně. Žádáme, abyste stále brali v úvahu na prvním místě naše důvody mezinárodní, které platí především pro Slovensko. Nesmíte zapomínat, že Tisovo Slovensko je oficiálně ve válce se všemi spojenci.

4. Vedení slov. voj. organizace má mít s partyzánskými oddíly přímé spojení a všemožně je podporovat.

5. Nejsme Vašeho názoru, že by partyzánská činnost mohla být na újmu Vámi předvídané akce. Naopak, považujeme ji za důležitý aktivní element, který po náležitým systematickém a cílevědomém rozvinutí může spád udalostí na Slovensku urychlit. Zvýšená partyzánská činnost je zcela ve shodě s naší koncepcí, tak jak jsme ji formulovali ve svých připomínkách k Vašemu vojenskému plánu.

Ingr.

MZV 4646/dův/44

MNO 317 taj. II. odbor 1944 z 19. června 1944.

Dovolují si Vám zaslati zprávu z pramene „O“, která je odpovědí na dotaz ministre NO, jeho opis zároveň příkládám.

Za ministra:
plk. Moravec v. r.

Pramen O.

K Rusům nechceme přejít. Chceme voj. spolupráci s nimi nejprve osvoboditi Slovensko a potom přispět k osvobození zemí historických. Proto vyjednejte s Rusy, aby uznali naši armádu za spojeneckou (za součást čsl. arm.), nezajímali a neodzbrojovali naše jednotky a umožnili naši společnou dohodu. (kde, kdy, jak, s kým). LEY.

Opis znění dotazu min. Nár. Obrany

V divisích zasazených na vých. Slovensku připravujte přechod k Rusům, jednotlivě i v útvech; kdyby velel Čatloš, postarejte se, aby přechod nebyl proveden pod jeho velením, ale pod Vaši organisací.

Poznámka: Ley – krycia značka pplk. Goliana

Materiály z archívu Hlavného štábu part. hnutí v Kyjevě

Handlová: Vedúci Nemci boli zaistení a martinskými partizánmi odstrelení (Herzeg, Vašek, Froemmel). Ostatní (cca 30) boli postrieľaní postupne, ako sa našli.

Správa II. odd. Hlavného štábu partizánov, č. 3 (Banská Bystrica, 10. okt. 1944): Nadšenie obyvateľstva v poslednej dobe kleslo v krajoch, kde partizáni svojou neukáznenosťou a opilstvom. Sú to skupiny kpt. Jegorova. Ak sa v tejto veci neurobí náprava, je obava, že bude vzrastať nespokojnosť obyvateľstva a počiatočná bojová nálada klesne... *Prednosta II. odd. kpt. Dr. Rašla.*

Občianstvo sa bráni proti partizánom tak, že ak začnú partizáni niečo pýtať v jednom dome, suseda z druhého domu zavolá: *Nemci idú!* a partizáni sa rozutekajú.

Telegrafické pokyny do Kyjeva a z Kyjeva

Č. O74, sk. 54 (29. 8. 44): Strokač: Co dělat se zatčenými slovenskými důstojníky. Zatkli jsme jako vlastizradce plk. jezdeckví Horského a pplk. dělostř. Klučka.¹

Č. 6583, sk. 29 (1. 9. 44): Se zatčenými zrádci, slov. důstojníky, řešte otázku na místě podle situace. *Strokač.*

Č. 6765, sk. 75 (9. 9. 44): Na váš telegram č. 115. Všechny válečné zajatce, uprchlíky, odvádět do svého tyla, předávejte je k dispozici velitelství BB, Jan Golian. Schopné a chtějící bojovat proti německým okupantům použijte při výstavbě ochrany, jednotlivých operacích. Zjevné nepřátele a zradce střílejte, ničte podle zákonů válečné doby. *Strokač*

Č. 6865, sk. 4 (13. 9. 44): Vyzývam: někteří velitelé musí pochopit podstatu partyzánského boje – zbraně, střelivo dobývat od protivníka. Nesedět v očekávání letadel, ale vystupovat směle a rozhodně... *Strokač*

Č. 6952 Valjanskému (17. 9. 44): V některých oddílech byly zjištěny případy špatného řízení, není náročnost k podřízeným, hrubé chování k civilnímu

¹ Poznámka: Zrejme ide o pplk. Klúčika, ktorý bol zavraždený povstalcami.

obyvatelstvu, návštěvy restaurací, pití. Velitelé oddílů místo odstraňování těchto nedostatků třestáním vinníků, se dopouštějí sami podobných věcí. V oddílech bývají zřídka, neřídí bojové operace... *Strokač*.

SNA S-436-1

MNO 290 taj. II. odb. 44 z 6. června 1944:

... 2) Tzv. ústředí Anna se snaží ze všech sil a všemi prostředky získat politické vedení všech stran a skupin. Vedoucím Anny je Ursíny a Dr. Husák. Komunista Husák de facto vše řídí, má prý spojení s Moskvou. Mám dojem, že jeho politický program není totožný s našim, t. j. ČSR. Je to Anna, resp. komunisté, kteří řídí protičeskou propagandou a pronásledují šrobárovce. Snaží se získat letoun od Leye pro vyslání zástupce do Moskvy.

Policačné riaditeľstvo v Bratislave.

Zápisnica

napísaná u policačného riaditeľstva v Bratislave dňa 29. augusta 1944 o 7.20 hod.

Dostavil(a) sa Lukáč Ž i a k, obv. tajomník HSLŠ, ktorý(á) sa narodil(a) dňa 26. V. 1915 v Slovenský Meder, okres Maďarsko, príslušný(á) do Topoľčian, stav ženatý, r. k., býva Brezno n/Hronom, Hlinkova ul. č. 4. a činí nasledujúce oznámenie

Dňa 27. augusta 1944 o 21.10 hod. doma v Brezno n/Hronom som počul veľký buchot na prízemné dvere nášho domu. Keď som sa nenápadne pozrel cez okno môjho bytu na dvor, zazrel som tam asi 8 ozbrojených mužov, ktorí kričali, aby som otvoril dvere. Keďže dvere nikto neišiel otvoriť tie násilne vyrazili a hneď po schodoch vybehli na poschodie k vchodu do môjho bytu. Keď ani tu som nechcel otvoriť dvere, rozbili mi na dverách sklo. Pred dverami stáli traja s automatickými puškami ozbrojení muži. Tedy som im otvoril dvere, načo ma hneď sobrali i s pánom poslancom snemu Františkom S l a m e ň o m, ktorý bol práve u mňa na návšteve. Dole na dvore nás potom oboch odovzdali ďalším ozbrojeným mužom, ktorí potom nás na námestí naložili do tam pripraveného nákladného auta. Na tomto námestí sme stáli vyše 1 hod. Potom sme sa odtiaľ pohli autom smerom na Podbrezovú a keď sme zašli od námestia asi 300 m ozbrojení mužovia, ktorých bolo asi 20 jednoducho začali za jazdy na nás v aute strieľať. Keď padla asi 4 rana, ja som sa prehodil t. j. vyskočil z jachajúceho auta na cestu, čím som utrpel silný otras svalstva na oboch rukách a nohách a menšie odreniny. Pri tom vyskočení z auta som stratil z nôh sandále a náramnicové hodinky z ruky zn. Lanco. Pri tejto prestrelke tiež bol usmrtený aj vodič auta, ktorý patrilo k ozbrojeným mužom, pričom auto narazilo do domu a ostalo tam stáť. Ja som sa so zeme hneď zdvihol, skočil pod jednu bránu a pozahumni som utekal domov pozrieť do svojho bytu čo sa stalo s mojou rodinou.

Mojej rodine sa nič nestalo, potom som šiel i s manželkou ku lekárovi Alexandrovi P e s t r e m e n k o v i, ktorý oproti môjmu bytu mal byť aj ordináciu. Tento lekár ma ošetril načo som sa sobral spať.

Dňa 28. VIII. 1944 o 10.30 hod. som potom osobným vlakom odcestoval do Bratislavy za tým cieľom, abych celý prípad hlásil úradom a sám sa nechal liečiť, lebo mám veľké bolesti nemôžem chodiť.

Viac nemám čo k podotknutiu.

Prečítal a podpísal.

Zapisovateľ:
Anton Lackovič, v. r.
polic. dost. zást.

Vidí:
Dr. Kordoš, v. r.
politic. hl. komisár.

Oznamovateľ:
Lukáč Žiak, v. r.

Za hodnovernosť odpisu:

Žandárska stanica Medzibrod n/Hr., okr. Ban. Bystrica

č. jedn. 173-2 dov./44.

Medzibrod n/Hronom, 28. august 1944.

Vec: Partizánske hnutie,
zpráva o činnosti

Okresný úrad

Banská Bystrica.

Prílohy: ./.

Dodatkom k tunajšej zpráve čís. jedn. 173-1 dôv./44 zo dňa 21. 8. 1944 oznamujem, že partizánske hnutie v obvode tunajšej žandárskej stanice nadobúda stále väčších rozmerov. Od obsadenia obce Sv. Ondrej, okr. Ban. Bystrica vojskom a sústredeným žandárstvom, prestali partizáni dochádzať a verbovať občanov Sv. Ondreja, Brusno a Bukovec a preniesli pole svojej pôsobnosti do obce Medzibrod n/Hr. a Hiadel, okr. Ban. Bystrica. Podľa udania obyvateľstva na Jesenských Holiach, okr. Brezno n./Hronom je už celá partizánska armáda počítajúc niekoľko tisíc mužov. Partizáni sú zásobovaní jednak ruskými lietadlami, ktoré im padákmi zhadzujú zbrane, strelivo a potraviny a jednak sú zásobovaní zbraňami, strelivom a potravinami pravdepodobne z vojenských skladov slovenskej armády. Partizáni pri príchode do niektorej obce, počínajú si veľmi smelo, lebo ich prichádza vždy väčší počet, takže menšia tlupa príde do obce a väčšia tlupa ich očakáva pred obcou a v prípade, že by sa ich pokúsil niekto zadržať alebo zbrane proti nim použiť, vtrhli by ostatní členovia tlupy do obce napadnutým na pomoc. Partizáni civilnému obyvateľstvu hovoria, že ak by sa ich niekto opovážil partizána chytiť, alebo zbrane proti nemu užiť, zapália a vystrieliajú celú dedinu. Obyvateľstvo sa pomsty partizánov bojí a preto vychádza im v ústrety vo všetkých ich požiadavkách. [...] ¹

Dňa 26. 8. 1944 dali partizáni vybuchovať v obci Hriadel, Lubietová Lučatín a Slovenská Lupča, okr. Ban. Bystrica, aby obyvateľstvo bez rozdielu pohlavia od 14 do 40 rokov išlo odnášať hore spomenuté zbrane strelivo a výstroj. Partizáni medzi tým zobrali niekoľko nákladných a osobných áut idúcich po štátnej hradskej a odišli s nimi do spomenutých už obcí. Na týchto autách poodvážali civilne obyvateľstvo do doliny za obec Hiadel, okr. Ban. Bystrica. Tu civilné obyvateľstvo muselo z áut ísť dolu a partizáni dali každému zbrane a strelivo a museli im to povynášať na Jasenské Hole. Spomenuté zbrane od civilného obyvateľstva na Jasenských Holiach preberali partizáni ruskej a slovenskej národnosti. [...] ²

Poznámka:

[...] ¹ vynechaná časť dokumentu

[...] ² vynechané pokračovanie dokumentu

Ú r a d n ý z á z n a m.

Dňa 24. sept. 1944 o 6.05 hod. bolo telefonované z okresného úradu v Trenčíne u telefónu hlav. ofic. Zelenay, že dodatkom k včerajšej zpráve o bojov s partizánmi v Trenč. Tepliciach bolo šetrením zistené, že pri prestrelkách boli dve osoby usmrtené a jedna osoba ranená. Mrtví sú: Anna M a j e r i k o v á, rod. Greková, 47 roč., pokojska v hoteli „Sina“ pochádzajú z Pružinej, ďalej Adam P i k n a, 55 roč., roľník z Trenč. Teplic, bytom na Štefaníkovej ulici čís. 39. Ranený bol do ľavej nohy šofer od Fa. Tiberzen z Trenčína Karol A d a m e c.

Nemecká armáda nemala žiadnych ranených, ani mŕtvych. Či mali partizaní nejaké straty, to sa nepodarilo zistiť. Boj trval v celku asi 1 hodinu.

Bratislava, 24. sept. 1944

Poznačil: *podpis.*

Žandárska stanica Herľany, okres Trebišov.

Jedn. č. 360 dov/44

Partizánska činnosť v obvode
Žandárskej stanice Herľany -
hlásenie.

Ministerstvo vnútra

B r a t i s l a v a .

Hlásim, že počnúc dňom 8. októbra 1944 začali ozbrojení muži vydávajúci sa za partizánov prepadať obce obvodu žandárskej stanice Herľany, okres Trebišov. Do obce ich príde 5–10 chlapov a ostatní strážia východy z obce, aby bol zabránený po dobu ich pobytu v obci akýkoľvek pohyb obyvateľstva mimo obce. Z týchto ozbrojených mužov dvaja alebo traja prídu k starostovi určitej obce a pod hrozbou zastrelením nutia ho, aby im určité množstvo potravín ako aj krmiva pre kone (ktoré množstvo partizáni určia: (od občanov do určitého času nazhromaždil, taktiež obstaral potrebné povozy so záprahmi, ktoré tieto potraviny ako aj krmivo na určité miesto musia odvieť.

Tak dňa 8. októbra 1944 asi o 21 hodine prišli takýto ozbrojení muži do obce Rankoviec, kde prinútili starostu a občanov, aby im do 24. hodiny prichystali a nazhromaždili určité množstvo chleba, cukru a 3 vrecia ovsu, ako aj jedného povozníka, ktorý im tieto veci zavezie do Července, okres Prešov.

Dňa 9. októbra 1944 boli títo ozbrojení muži opäť v obci Rankovce, kde prinútili obyvateľstvo pod hrozbou zastrelením alebo vypálením obce k odovzdaniu 150 kg chleba, 10 kg slaniny, 25 kg masla, 10 kg cukru ako aj dve ošípané každá vo váhe vyššie 100 kg, ktoré ošípané na mieste zastrelili a vnútornosti vyhodili. Z týmto nákladom museli ísť 3 povozy opäť do Července, okres Prešov.

Toho istého dňa boli aj v obci Bačkovíku, kde zastrelili dve ovce, prinútili občanov k odovzdaniu určitého množstva chleba a ovsu. [...]

Na stráž!

Veliteľ stanice:
podpis.

Poznámka:

[...] záver dokument vynechaný

Zpráva ze dne 15. října 1944.

VI – 1014127/44

Panu prezidentovi:

Dotatkem ke zprávě Drtinově a po delších rozhovorech a zkušenostech, posílám další politickou zprávu, zejména také vzhledem k jednání se zdejší delegací:

1.) Posice NR se mně nezdá býti příliš pevná. Slyšeli jsme všichni mnoho namítek a přímé nespokojenosti. Proto nutno s tím počítat, ale počítat s tím, že patrně dozná během času značných změn. To záleží do velké míry od štěstí válečného a organizačního úspěchu další resistance. Zatím máme bezpečný dojem že široké vrstvy zachovávají z valné části postoj vyčkávací, to platí zejména o venkově. Vůbec nyní, budovaná téměř výhradně shora a chybí ji dosud solidní base dole. [...]

N ě m e c.

Bán. Bystrica, dne 14. října 1944.

Poznámka:

[...] nasledujúca časť dokumentu je vynechaná

Žandárska stanica Jablonica, okres Senica.

Jablonica, 3. november 1944.

Č. jedn. 296 dov./44

Vec: Osobný motorový vlak na železničnej trati Jablonica–Brezová p. Bradlom, vyhodenie a pretrhnutie telefónnej linky – hlásenie.

Odpoveď na čj. 1090–V dov./42
z 3. 8. 1942 a čj. 190–V dov/44
z 16. 10. 1944.

Ministerstvo národnej obrany
2 oddelenie

Bratislava

Prílohy:

Hlásim, že dňa 8. novembra 1944 o 19.40 hod. dosiaľ nezistení páchatelia (partizáni) vykonali sabotáž na železničnom mostku jednokoľajovej trate Jablonica–Brezová pod Bradlom, vedúcom cez splavy 1.20 m dlhý železničný most naložili pod pravú koľajnicu idúceho vlaku nálož nezistenej traskaviny (pravdepodobne mínu).

Osobný motorový vlak pozostávajúci z jedného motorového a jedného príviesného vozňa, ktorý viezol cestujúcich z Jablonice do konečnej stanice Brezová pod Bradlom, príchodom na železničný mostík svojou váhou uviedol nezistenú traskavinu, prípadne mínu do činnosti. Výbuchom tejto traskaviny bol zachytený stred prvého motorového vozňa a cestujúcich nachádzajúcich sa v tomto vozni spoločne s hornou časťou tohoto vozňa vyhodilo do vzduchu. Druhý vozeň po výbuchu zostal stáť šikmo v riečišti tohto kanálu, tiež úplne rozbitý.

Vyhodením motorového vlaku a jeho zničením prišlo o ľudský život 6 cestujúcich, 5 osôb bolo ťažko ranených a asi 10 ľahšie.

Z cestujúcich boli usmrtené tieto osoby: Anton Rakický 31 ročný, Ján Rehtoris 19 ročný, Anna Čambalová rod. Kopecká 33 ročná a Terézia Prackelová 34 ročná, všetci z Brezovej pod Bradlom, Ján Hričovský 46 ročný a Emil Božik 36 ročný, oba zo Serede. Ťažko ranení sú: Ján Strecký, Božena Holdošová, Margita Melišová, Kristína Nagyová a Judita Plačková. Títo ranení boli dopravení do štátnej nemocnice v Trnave.

Železničný most a miesto činu vyhodenie motorového vlaku nachádza sa v katastre obce Hradište pod Vr., okres Senica v km 7.01 na železničnej trati Jablonica–Brezová p. Bradlom.

Okrem toho vyhodenie železničného mostku a motorového vlaku bola úlohami z týchto predmetov zachytené vedľa trate stojace telefónne vedenie a úplne pretrhané.

Vyhodením železničného mostku, motorového vlaku a pretrhania telefónneho vedenia, železničná správa SŽ utrpela škodu asi 700 až 800 tisíc Ks. [...] ¹

Poznámka: [...] ¹ časť dokumentu vynechaná

O vykonanej sabotáže bolo tunajšou žandárskou stanicou telefonicky hlásené: Hlavnému veliteľstvu žandárstva, Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave a okresnému úradu v Senici dňa 2. 11. 1944 o 24. hod.

Priepis hlásenia predkladám:

- 1.) Hlavnému veliteľstvu žandárstva v Bratislave a
- 2.) Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave priamo,
- 3.) Oblastnému žandárskemu veliteľstvu v Trnave služobným postupom a
- 4.) Okresnému úradu v Senici.

Na stráž!

Veliteľ stanice chorý

Hl. strážm. V a v r o II., v. r.

Čís. jedn. 296 dôv./44

Jablonica, 4. novembra 1944.

Ústredňa štátnej bezpečnosti

B r a t i s l a v a

Hlásim, že predkladám priepis hlásenie predloženého MNO-2 odd. v Bratislave o vyhodení osobného motorového vlaku na železničnej trati Jablonica-Brezová p. Bradlom a prerhnutie telef. vedenia v obvode tunajšej stanice.

Na stráž!

Veliteľ stanice chorý

podpis.

Z výpovede gen. Viesta v nemeckom zajatí:

P o m e r k partizánom:

Pokiaľ by som prišiel na príčiny rýchleho porazenia, chcel by som spomenúť spoluprácu s partizánmi. Ako som už spomenul, možno počet partizánov počítať asi na 12 000. Boli v rôznych oddieloch a v rôznej sile organizovaní. Oddiel ruského kpt. Jegorova bol údajne počtom do 3 000 ľudí, zatiaľ čo niektoré iné oddiely, ktorých meno neviem, mali len niekoľko 100 osôb. Na čele partizánov stál štáb, ktorý pokiaľ viem, svoje direktívy dostával z Kijeva. Jednotlivé oddiely neboli podriadené štábu v B. B., ale údajne dostávali svoje rozkazy priamo z Moskvy. Mne nebolo známe, komu vlastne boli podriadené a aké úlohy im boli dávané. Konečne s touto vecou boli najväčšie ťažkosti, pretože partizáni vystupovali ne-disciplinovane a bezohľadne.

Armádne velenie stálo so štábom partizánov v stálom spojení a s týmto spoločné akcie tiež prejednávalo. Prevedenie dohovorených akcií obyčajne k ničomu nevedlo a bola to armáda, ktorá keď už raz s tým počítala a dala partizánom brániť úsek, že bola sklamaná. Nebolo možné požadovať od partizánov stálu obranu určitého úseku. Týmto bolo postavenie armády veľmi oslabené a naše vzájomné obranné postavenie zmalicherné.

Z výpovede kpt. Jána Staneka v nemeckom zajatí

...

Dochádzalo také často k bojovým potyčkám medzi partyzánskymi skupinami a armádou. Partizáni vedli zdržovací boje a vyhýbali sa otvorenému boju. Partizánski velitelia boli v podstate nezkušení vojaci alebo dobrodruzia. Schádzal im jakýkoľvek taktický výcvik a znalosť zbraní. Jejich hlavný úkol spočíval v rabovaní a plundrovaní.

Morálka a bojová pripravenosť povstaleckej armády:

Slovenská armáda nebola morálne a vojensky pripravená na provedenie povstania, zejména na vedenie bojů proti německým jednotkám. Rozhlasové řeči Čatloše a Malára otráslí v prvních dnech povstání podstatně náladu mezi mužstvem. Frontovní důstojníci a vojáci nechtěli o dalším vedení boju ani slyšet. Najvětší část povstalecké armády nevěděla zač a pro koho mají bojovat a neznali pozadí povstání. Po prvotním nadšení následoval otřes a deprese. Morálka u slovenské armády klesla již před začátkem povstání značně a ještě se zhoršila, když přišli první neúspěchy. Také korupční hospodaření v důstojnících kruzích zustalo zachováno, dokonce částečně se ještě zhoršilo. Při vážném pozorování vojenské situace a poměru by musely vedoucí osoby bez dalšího dojít k názoru, že se slovenskou armádou nelze provést žádné vojenské povstání.

...

Během svého pobytu v Banské Bystrici jsem dostal ty nejhorší dojmy. Armádní štáb byl naprosto neschopný vést dále jednotky a nebyl s to, zvládnout další vývoj. Ve městě se zdržovalo mnoho důstojníků a židů, kteří vedli povalečský život, ačkoli jim bylo nutně na frontě.

...

V povstaleckém území byly patrné další úpadkové zjevy. Množili se politické spory mezi obyvatelstvem a armádou. Obyvatelstvo došlo k názoru, že autonomní stát je ohrožen, jestliže komunisté dosáhnou vedoucího postavení, rozhlas a tisk dávali falešené zprávy o situaci na frontě, vláda v exilu a spojenci nezajistili očekávanou podporu a panoval všeobecný názor, že ve slovenském povstání se opakuje druhé varšavské drama.

Židé se roztáhli všude tam, kde nehrozilo osobní nebezpečí. Také protekce kvetla jako nikdy před tím. Na povstaleckém území se rozšířili všechny zlořády, které znamenají urychlený rozklad státního života.

...

Povstalecká armáda mohla mít podle mého odhadu po zhroucení povstání asi 4. až 5.000 mrtvých. Asi 15 000 důstojníků a vojáků se asi ještě zdržuje v lesích, protože mají strach dostat se do německého zajetí. Nepřátelská propaganda

roršířila během povstání a i po něm zprávy, že Němci zastřelí nebo pověsí každého důstojníka a vojáka, který se dostane do zajetí. Také se říkalo, že asi 400 zajatých slovenských důstojníků bylo dopraveno do tábora u Malacek a tam zahrnání na minové pole. Při tom prý většina důstojníků přišla o život. Dále se tvrdilo, že rodinní příslušníci včetně dětí důstojníků a vojáků, kteří byli v povstalecké armádě, byli zastřeleni nebo odvezeni do koncentračních táborů. Stále znovu se tvrdilo, že Němci prý nebudou dodržovat ustanovení ženevské konvence. Sliby, které Němci dělají, prý přece jistě nedodrží.

...

OKRESNÝ ÚRAD V Piešťanoch.

Číslo: D1-1286/1944

Piešťany, 10. novembra 1944.

Predmet: Partizáni – činnosť v okrese
piešťanskom.

Ústredňa štátnej bezpečnosti
v Bratislave.

Dodatkom k telefonnej zpráve dodanej dňa 6. novembra 1944 (prevzal npor. Čataj) oznamujem, že v pohorí Dobrá Voda, Chtelnica až po Brezovú a Jablonicu, zdržujú sa väčšie jednotky partizánov. Dňa 4. novembra 1944 zastrelili partizáni o 10. hodine predpoľudním horára Hirnera na Dobrej Vode. Hirner bol zamestnancom na veľkostatku Jozefa Pálffyho a hoci nemecky vedel len veľmi slabo bol príslušníkom Deutsche Partei.

Dňa 5. novembra 1944 prepadli partizáni niekoľko hájovní veľkostatku Jozefa Pálffyho a v blízkosti hájovne Klenová v blízkosti obce Šterusy zastrelili dvoch robotníkov a síce Jána Ilenčíka 23 ročného a Jána Huňavého 60 ročného. Podrobnosti o zastrelení týchto dvoch robotníkov nie sú známe. Ich mŕtvolky boli nájdené na mieste činu.

Dňa 6. novembra v noci medzi 23. – 1. hodinou pozorovala nočná stráž na krajinskom moste vedúcom cez Váh v Piešťanoch prechod skupín ľudí cez Váh smerom od obce Banka na obec Drahovce, teda smerom na severozápad. Zahájila paľbu a paľba stráže bola opätovaná z lesa zo skupiny prechádzajúcich ľudí. Preskúmaním miesta činu boli zistené guľometné zákopy pri rieke Váhu, ktorými bol pravdepodobne zaistený prechod skupín neznámych ľudí – pravdepodobne partizánov.

Obyvateľstvo v Dobrej Vode a v susedných obciach od prepadnutia partizánmi je veľmi znepokojené menovite preto, lebo tieto jednotky v ostatnej dobe strieľajú aj celkom nevinných ľudí.

V Dobrej Vode je 50 gardistov na ochranu Chemickej továrne Jozefa Pálffyho a dňa 6. novembra prišlo do obce asi 200 nemeckých vojakov.

Na stráž!
Okresný náčelník:
podpis.

Žandárska stanica Trenč. Teplice, okres Trenčín.

Trenč. Teplice, 13. november 1944

Č. jedn. 271 dôv./1944

Vec: Elektrický vlak na trati Trenč.
Teplice–Trenč. Teplá – poškodenie
a okradnutie cestujúcich.

Ústredňa štátnej bezpečnosti
B r a t i s l a v a.

Hlásim (oznamujem), že dňa 1. novembra 1944 o 5. hod. bol na trati Trenč. Teplá v km 3.7 pri strážnom domku v Trenč. Tepliciach, Župná cesta, čp. 286, s. o. Trenčín prepadnutý a poškodený asi 30. prívržencami partizánskych bánd elektrický vlak, čís. vozňa 24.002, ktorého tiež viacerí cestujúci boli okradnutí o rôzne predmety.

Elektrický vlak bol v uvedenom mieste pristavený návesťou podľa železničného predpisu a síce zo vzdialenosti niekoľko metrov krúžením elektrického lampáša. Vlak po zastavení bol hneď obklúčený asi 30. banditmi, medzi ktorými sa tiež nachádzaly asi 3 ženy. Všetci bez rozdielu boli ozbrojení puškami, pištoľmi a granátmi. Takto vyzbrojení vošli niekoľkí z partizánov do elektrického vozňa, kde legitimovali cestujúcich. Zároveň pri legitimovaní nechali niekoľkých cestujúcich vyzliecť zo zimných kabátov, ktoré im ukradli a tiež im pokradli hodinky, rukavice a osobné doklady. Po prevedení celej tejto akcie, rozkázali všetkým cestujúcim vystúpiť z vlaku a odvieďli ich niekoľko metrov od prázdneho vlaku smerom k Trenč. Teplej. Pri vystupovaní cestujúcich z vlaku, jedna žena-banditka zistila, že cestujúci Ing. Fridrich Baumgentner z Trenč. Teplíc, vila Eva, Bernolákova ul. čp. 11, okr. Trenčín, zamestnanec Škodových závodov v Dubnici nad Váhom je národnosti nemeckej, preto upozornila na neho jedného mužského banditu, ktorý ho odvieďol asi 7 metrov od železnice, postavil ho smerom k Župnej ceste a s úmyslom zavraždiť ho, strelil ho do pravej strany tvári. Strela prebehla mu cez obidve líca do predloktia ľavej ruky, kde spôsobila komplikovanú zlomeninu. Ing. Baumgentner následkom bólu a strachu spadol na zem, kde ostal ležať v bezvedomí až do 6. hod., odkiaľ ho sobralo náhodile idúce auto Škodových závodov z Dubnice nad Váhom a zaviezlo ho do nemocnice RSP v Trenč. Tepliciach, kde mu bola poskytnutá prvá pomoc.

Partizáni medzitým niekoľkí vošli do prázdneho vozňa elektrického vlaku, kde pripravili väčšiu nálož výbušných látok, ktorú potom zapálili a takto vozeň elektrického vlaku úplne rozhodli. Ing. Baumgentner prežil túto detonáciu v blízkosti asi 7 m a bol touto silnou detonáciou úplne ohlušnený.

Príslušníci partizánskej tlupy po tomto čine sa vzdialili dosiaľ nezisteným smerom, údajne sa však vrátili nazpät do hôr Veľkého Kolačina, okr. Ilava. Všetci boli oblečení v slovenských vojenských rovnošatách a v šatách civilných.

Krádežou poškodení pri prepade elektrického vlaku boli nasledovne uvedení cestujúci o tieto veci: [...]¹

Poznámka: [...]¹ bol vynechaný zoznam postihnutých osôb a ulúpených vecí

Uvedení cestujúci utrpeli krádežou svojich vecí škodu dovedna v sume 22.867 Ks, ktorá nie je krytá poistením. Slovenské železnice utrpeli škodu poškodením elektrického vozňa v sume 150.000 Ks, ktorá tiež nie je krytá poistením.

Ing. Fridrich Baumgentner utrpel zranenie nasledovného rázu:

Predlaktie ľavej ruky komplikovaná zlomenina. Pravá strana tváre tržné rany po strele a rana následkom explózie. Celkový stav zranenia je vážny. Viac osôb pri prepade elektrického vlaku neprišlo o život ani k úrazu.

Trestné oznámenie na neznámych páchatelov bolo tunajšou žandárskou stanicou urobené Štátnemu zastupiteľstvu v Trenčíne pod čís. jedn. 1522/44 zo dňa 13. novembra 1944.

Telefonická zpráva bola tunajšou žandárskou stanicou podaná dňa 1. novembra 1944 ÚŠB v Bratislave, HVŽ v Bratislave a okresnému žandárskemu veliteľstvu v Trenčíne.

Dostanú: Ústredňa štátnej bezpečnosti a Hlavné veliteľstvo žandárstva v Bratislave, Okresný úrad a Exponovaný zpravodajský orgán v Trenčíne priamo a Oblasťné žandárske veliteľstvo v Trenčíne služobným postupom.

Na stráž!

Veliteľ stanice:

podpis

Hlavní velitelství

2. odděl.

Č. j. 1153 taj. 2. odděl. 1944

Věc: Zpráva ze Slovenska.

Velmi tajné.

Přílohy: 1.

Pan ministr zahraničí
Jan Masaryk,
Londýn.

V příloze si dovoluji zaslati zprávu, která došla přes Moskvu. Jejím autorem je por. v zál. Pavlovič, Slovák, který byl vyslán na Slovensko od čs. vojenské mise v Moskvě jako styč. důstojník k SVV.

Pavlovič před svým zasazením do čs. sboru v SSSR bojoval na Ukrajině s ruskými partisaný.

Podnáčelník štábu:
gen. Moravec v. r.

Dostanou: předseda vlády (do vlastních rukou)
Mín. Masaryk (do vlastních rukou).

Evidenční číslo 1.

P o z n á m k y.

k řízení slovenské národní rady a k její dosavadní činnosti.

Složení SNR je velkým překvapením pro poctivé revoluční pracovníky levice i demokratického bloku (pravice). Salonní příslušníci levice (několik mladých doktorů), několik po moci dychtících advokátů občánskeho bloku, kteří se revoluční práce zúčastnili jenom v malé míře nebo vůbec ne, dále několik kolaborantů politiků starého režimu (Ursiny a spol.) za pomoci býv. ministra Dr. V. Šrobára se předem dohodli na takovém složení rady, aby jim vzájemně zabezpečovalo mocienské postavení v poměru 50:50 %.

Důsledek této dohody je ten, že sociaistická skupina, která hned od prvních počátku revoluční práce podle dohody poctivých revolučních pracovníků všech směru měla být zastoupena v ústředním revolučním výboru jako rovnocenný činitel s ostatními skupinami v poměru 1:1:1, byla prakticky ze SNR vyřaděna, resp. znásilněna.

Nynější představitel komunistické strany Dr. Husák (oficiální představitel strany býv. poslanec Široký je ještě ve vězení v Nitře) při zřizování SNR ztížil posici skutečných zástupců sociálně demokratické skupiny (za předchozího souhlasu představitelů občanského bloku) tím, že na zahajovacím shromáždění rady prohlásil, že komunistická strana se už dříve dohodla s představiteli většiny soc. dem. strany) s Dr. Šoltésem a Dr. Čechem) a že tedy těmito jmenovanými představuje celou levici a upírá ostatním socialistickým pracovníkům právo mluvit za skutečnou býv. soc. dem. stranu. Pravda je, že Dr. Šoltése a Dr. Čecha široká soc. dem. veřejnost velmi málo zná, zejména jich nezná z drobné práce. Až do r. 1943 nekonali žádnou revoluční práci, ba když byli v r. 1940 k ní aspoň v malém měřítku vyzváni, přiznali se, že se takové práce bojí, resp. odmítli se jí účastnit s výmluvou, že pro úřední zaměstnanost nemají času, a raději se věnovali výnosnému zaměstnání soukromnému.

Tito dva příslušníci bývalé soc. dem. jsou spolužáky Dr. Husáka. Aby si do budoucnosti bez námahy a bez rizika těžké a nebezpečné práci s komunistickou stranou a on je za to představil jako representanty většiny soc. dem. strany. Za podpory dalších dvou členů soc. dem. strany tito dva vynutili si předčasné sjednocení komunistické a soc. dem. strany v jednotnou stranu komunistickou. Sjednocení se mělo uskutečnit teprve po zemské konferenci obou stran, na kterých by se splnutí v jednu stranu bylo důkladně uvážilo, všechny předpoklady zdárne spolupráce zajistily. Předčasného sjednocovacího sjezdu se mohl účastnit jen malý počet delegátů z osvobozených částí Slovenska. Ostatní nemají možnost zabránit nepřipravenému sjednocení, poněvadž jsou stavěni před hotovou věc.

Je odůvodněné podezření, že toto sjednocení levicových stran je komunisty vynucené, a že není – aspoň ne nyní – výrazem jednotného mínění levicového tábora.

Vyřazení soc. dem. strany se SNR jako rovnocenného činitele je důsledkem osobních a kavárenských známostí představitele krajní levice (Dr. Husáka) a jeho dohody s ursinyovskou klikou pseudorevolucionáru a kolaborantu, neboť soc. dem. skupina odmítla zásadně spolupráci s ursinyovci a velmi energicky se stavěla proti jejich účasti v ústředním revolučním výboru. Vždyť jsou dobře známy přátelské styky a politická jednání jejich s exponenty býv. ludáckeho režimu jako jsou Zaťko, Čavojský, Černogurský¹, Moravčík a jiní.

Složení občanské skupiny ve SNR je výsměchem celého revolučního odboje vůbec. Z dosavadních 25 členů této skupiny je sotva 6 až 8 skutečných revolučních pracovníků, ostatní se dostali do rady jako příbuzní a osobní známi Dr. Šrobára a ursinyovské kliky. Ostatní skutečné revoluční pracovníky hodili přes palubu. Tito znechuceni buď odešli, k partyzánům nebo se stáhli v oprávněném očekávání, že zahraniční vláda za pomoci zahraničního vojska a partyzánů zjedná po obsazení celého Slovenska potřebnou nápravu.

Nejzávažnější na tomto vývoji poměru je to, že jejich tvůrcové se odvolávají na jakousi dohodu všech vážných revolučních činitelů o Vánocích r. 1943, s kterou prý naše vláda v zahraničí spolu s presidentem Dr. Benešem projevíli souhlas,

¹ správně Černogurský

ačkoliv tato dohoda může být ve skutečnosti považována jen za důsledek sjednocování kavárenských revolucionářů a kolaborantů proti revolucionářům skutečným.

Občanskou skupinou zastupují ve SNR také takoví lidé, kteří v revolučním hnutí nepřiložili ani stébla, za to však pět roků seděli na dobře placených místech ředitelů, bankářů a pod., měli v kapse legitimaci HSLS, HG a jiné, a čekali, jak to dopadne. Když bylo jasné, že Německo válku prohrálo, pridružili se k ursiniové klice, která je ochotne přijala. Mezi zástupci občanskými je i poslanec býv. slovenského státu Dr. Zafko. Jiní se volně pohybují na osvobozeném území a není vyloučeno, že přivolají ještě další kolaboranty. Bývalý poslanec Zafko byl dokonce delegován do rady na obranu státu a krajní levice s touto nehorázností souhlasila.

Podle dosavadních zkušeností ze SNR je možno s čistým svědomím konstatovat, že Dr. Šrobár na celé čáře zklamal, že vlastně zradil ty, kteří mu důvěřovali doma i za hranicemi, zejména Dr. Beneše, že v dané situaci neobstál a že se ukázal jako slaboch a krátkozraký stařec.

Je možní, že ursinyovci jsou ochotni udělat ústupky krajní levici a v ní ukrytým kolaborantům i v zásadních otázkách na př. v poměru Čechu a Slováků, a že místo ohlašované široké decentralisace by raději zavedli v nové republice federativní systém atd. O těchto otázkách z jejich strany dosud nepadlo poctivé a otevřené slovo.

Nejtemnější stránkou občanské skupiny je obsazování vedoucích a významných míst v nově se tvořících státních resortech při SNR. Vše se obsazuje podle osobních známostí a rodinkářství. Pod záminkou, že jde o odborníky a že se místa obsazují jen na přechodnou dobu, dosazují se do úřadu nespolehliví, býv. režimu oddaně sloužící úředníci (i býv. poslanci). Dosavadní komunistické vedení, ačkoliv je na tento paškvil stále upozorňováno, mlčky nebo i vědome s tím souhlasí, Široká veřejnost o tom ví a šíří se v ní živelná nespokojenost, mluví se o potřebě nové revoluce, neboť tuto pokládá jen za puč proti londýnské vládě, poměr k SNR chladne a stává se přísně kritickým, ba odmítavým.

Velmi závažnou skutečností jsou poměry u vojska a partyzánů. U vojska je velká demoralisace, neboť většina důstojnického sboru je neschopna, v boji zbabělá, vystupuje okázale v kavárnách a tlačí se jen do kanceláří. V kancelářích vyšších velitelství je důstojníků plno, zatím co u útvaru jmenovitě v poli je jich nedostatek, zejména nedostatek schopných a nebojácných. Vojsko, u něhož je dosti nadšení a odhodlání k boji proti votřelcům, vidí u svých důstojníků zbabělost ba i vyloženou zradu a je tím krajně znechuceno, rozhořčeno a jeho morálka silně klesá. Duch odolnosti a bojaktivosti je tak silně podlamován a němečtí větřelci se potom mohou honositi lacinými úspěchy na Slovensku.

Hlavní vojenské velení bylo zvoleno ursinyovci. Lze oprávněně říci, že ne právě šťastně, za to však s hlediska jejich politických úmyslů.

Nejpopovlanější vojenská osoba plk. Imro, který při svých vojenských kvalitách, byl považován za nejschopnějšího, aby po vojenské stránce provedl na Slovensku převrat, byl ursinyovci za pomoci generála Čatloše odstraněn na italskou frontu, poněvadž nabízenou mu spolupráci s nimi rázne odmítl.

Partyzánske hnutie na obsazenom Slovensku tiež utrpelo na dobrom jménu. Zatím čo poctiví ruští a slovenští partyzáni se zbraní v ruce bojují proti nemeckým vetrelcům a domácím zrádcům, přidalo se k partyzánům mnoho pochybných individuí, která se vyhýbají tvrdé partyzánské kázni a přípravě k boji, projíždějí celou zemí na autech, dělají podezřelé akce na svoji pěst, dostávají se do konfliktu s vojskem a úřady neuváženými zásahy u vojenských jednotek a to přímo za frontou snižují už i tak pokleslou vojenskou morálku, takže ve více případech bylo nutno sáhnout k jejich výstražnému potrestání k trestu smrti.

Za vyličených poměrů SNR není s to, ba zdá se, že nemá ani dosti dobré vůle, aby provedla důkladnou očistu veřejného života na Slovensku, aby zneškodnila všechny sloupy bývalého režimu a jeho přísluhovačů, aby jejich majetek zabavila a příkladně je potrestala.

V zájmu nápravy bylo by naléhavě třeba, aby vláda v čele s prezidentem Dr. Benešem se co nejdříve přestěhovala na osvobozené území ČSR a za pomoci československého zahraničního vojska a poctivých slovenských partyzánských jednotek zjednala nápravu na Slovensku v tom smyslu, že by rozpustila nynější SNR a zasadila se o vytvoření nové, složené ze všech poctivých revolučních pracovníků uvedených tří politických složek (komunisté, soc. dem., občanský blok). Představitelky by si vybrala každá složka ze svého středu. Jen tak se dá docílit nápravy, jen tak lze očistit revoluční hnutí od škodlivých parazitů a zajistit příchod nových, lepších poměrů, klid a spokojenost širokých vrstev národa, nutný předpoklad k tvořivé a užitečné práci v nové republice.

Žandárska stanica Ilava, okres Ilava.

Čís. jedn. 317 dôv./44.

Ilava, 23. novembra 1944.

Vec: Urbánek Ján z Kopca –
zastrelený partizánmi.

Ústredňa štátnej bezpečnosti

B r a t i s l a v a .

Hlásim, dňa 22. novembra 1944 o 11. hodine prišli do domu Jána Urbánka v Kopci čd. 11, obvod bývalej žandárskej stanici Zliechov, okres Ilava dvaja partizáni. Od starca Jána Urbánka žiadali, aby im dal chleba. Ján Urbánek odoprel chleba dať s poznámkou, že takým zlodejom chleba nedá. Partizáni zavolali starca Jána Urbánka z izby do predizby (: pitôra:) a tam jeden partizán strelil na Jána Urbánka, ktorého strela zasiahla pod pravú čelusť blízko brady, ktorý ihneď na mieste skonal.

Manželka zastreleného Jána Urbánka, Magdaléna Urbánková rod. Hrubá, ktorá v ten čas bola v izbe, nevedela udať, ktorý partizán zastrelil jej manžela. Partizán, ktorý žiadal chlieb vyprával po slovensky a bol oblečený vo vojenskej slovenskej rovnošate. Druhý partizán mal oblečenú tmavošedú montersku kombinézu prešivanú (:ruskú:).

Prípud udal na tunajšej žandárskej stanici syn zavraždeného Jozef Urbánek, ktorý ďalej udal, že v ten deň a čas bolo v obci v Kopci 20–25 partizáníov, ktorí boli oblečení v rovnošate slovenského vojaka a ostatná polovica v civilnom odevu. Partizáni po tomto čine, za obcou Kopec sa sišli do hromady a odišli do hôr smerom k Stredme-Zliechov, okres Ilava.

Na miesto činu súdna komisia nemôže byť vyslaná, nakoľko partizáni zdržujú sa v horách pri Kopci. Mŕtvola Jána Urbánka bola prehliadnutá ohliadačom mŕtvol.

Okresný súd a úrad v Ilave bol ihneď o zavraždení Jána Urbánka vyrozumeny.

Zavraždený Ján Urbanek bol narodený dňa 1. apríla 1874 v Kopci, okr. Ilava, tamtiež domovským právom príslušný a bývajúci pod čd. 11, ženatý robotník, rímskokatolík, Slovák, málo majetný, doposiaľ netrestaný podľa udania jeho syna Jozefa Urbánka.

Tunajšia stanica hlásenie preto robí, že žandárska stanica Zliechov od vypuknutia partizánskeho hnutia je zrušená a jej príslušníci sú nezvestný.

Partizáni pri tomto prepade boli ozbrojení automatickými pištoľami, puškami, pištoľami a granátmi.

Prieklep hlásenia predkladám: Hlavnému veliteľstvu žandárstva v Bratislave. Posádkové veliteľstvo v Trenčíne – exponovaný zpravodajský orgán, okresnému úradu Ilava priamo a Oblastnému žandárskemu veliteľstvu v Trenčíne služobným postupom.

Na stráž!
Veliteľ stanice
podpis.

OKRESNÝ ÚRAD V Dolnom Kubíne.

Číslo: D1-1373/1944.

Dolný Kubín, dňa 23. dec. 1944.

Predmet: Bezpečnostné pomery v obci Malatinej,
Pribiš, Pucov, Chlebnice v okrese Dolný
Kubín.

Ústredňa štátnej bezpečnosti

v Bratislave.

Oznamujem, že v obciach Malatiná, Pribiš, Pucov a Chlebnice sa bezpečnostné pomery natoľko zhoršujú, že tieto obce sú skoro každý deň navštevované rôznymi záškodníkmi vydávajúcimi sa za partizánov, ktorí od tamojších občanov vydierajú so zbraňou v ruke rôzne veci a to šatstvo, potravné články a pniaze.

Títo záškodníci pod kepienkou partizánstva chodia do týchto obcí z hôr a z rôznych strán, vyzbrojení riadnymi modernými zbraňami ako automatickými pištoľami, strojnými puškami a pod. vo väčšom množstve 10 až 20 mužov, ktorí korisť z tejto obce si odnesú sami, alebo nechajú si odviesť na rôzne nimi určené miesta.

Činiac o tom potrebné oznámenie prosím, aby do týchto obcí aspoň na čas priechodný vyslané boli jednotky POHG alebo domobrany.

Poznamenávam, že žandárske hliadky potieraniu partizánskych bánd sa nevenujú, takže občianstvo vyložené je pleneniu a drancovaniu zo strany rôznych banditov.

Na stráž!

podpis:

okresný náčelník.

Žandárska stanica Medzibrod n./Hr., okres Ban. Bystrica.

Číslo jedn. 262-3 dôv./44.

Vec: Poškodenie železničnej trate
a vyhodenie vlakov – zpráva

Ústredná štátnej bezpečnosti

Bratislava.

Dotakom k zpráve Okresného žandárskeho veliteľstva Ban. Bystrica zo dňa 13. 12. 1944 čís. jedn. 25 dôv./44 a zo dňa 19. 12. 1944 čís. jedn. 38 dôv./44 hlásim, že dňa 13. decembra 1944 o 8. hod. v chotári obce Medzibrod n./Hr., okres Ban. Bystrica podložili neznámi páchatelia, pravdepodobne partizáni mínu pod spojkou spojujúcu koľajnice na železničnej trati v km 38.4, ktorú pri nájazde osobného vlaku číslo 423003 idúceho smerom k Ban. Bystrici pravdepodobne elektrickým odpaľovačom odpálili.

Výbuchom míny poškodený bol násyp trate, 2 koľajnice, 4 podvaly, do značnej miery rušeň, ktorý bol i so 4 vozňami vykoľajený a na vozňoch vybitých 69 oblokov. Zapríčinená škoda odhadnúť sa nedala, ale je značná.

Pri výbuchu utrpel ťažké zranenie rušňovodič Ján Horanský z Brezna n./Hr. odtrhnutím v predlaktí ľavej ruky, zlomením oboch nôh a natrhnutím boltca pravého ucha.

Kurič rušňa Blaženiak z Brezna n./Hr. okrem malých odrenín a uderení neutrpel žiadne ťažšie zranenie.

Z cestujúcich utrpel ťažké zranenie len Ján Kupec z Dolnej Mičinej zlomením členku ľavej nohy a pohmoždením celého tela. Zranenie niektorých cestujúcich, ktorí boli črepinami skla rozbitých oblokov je nepatrné.

Na mieste činu nájdený bol asi 90 m dlhý pocínkovaný drôt, pomocou ktorého páchatelia mínu na elektrický odpaľovač odpálili z blízkeho lesíka. Odpálenie míny pomocou nájdeného drôtu dá sa súdiť z toho, že mína nevybuchla hneď po prejení prednej časti rušňa, ale až pod stankom rušňovodiča, kedy bolo drôtom potiahnuté.

Na miesto poškodenia trate prišiel s pomocným personálom i pomocný vlak zo Zvolena, ktorý premávku ešte toho dňa asi o 16. hod. opäť obnovil.

Ďalej hlásim, že dňa 15. decembra 1944 o 4.30 hod. pokúsili sa neznámi páchatelia pravdepodobne partizáni v chotári Medzibrod n./Hr. okres Ban. Bystrica na železničnej trati v km 38.4 vyhodiť menší betónový most ekrazitom. Páchatelia boli pri čine hliadkou nemeckej armády vyrušení, takže výbuch síce nastal, ale most poškodený nebol.

Dňa 18. decembra 1944 o 19.15 hod. v chotári obce Medzibrod n./Hr. okres Ban. Bystrica podložili opäť neznámi páchatelia pravdepodobne partizáni mínu pod spojkou koľajníc na železničnej trati v km 38.4 túto pri prejazde nákladného

vlaku číslo 91905 idúceho z Ban. Bystrice odpálili. Následkom výbuchu poškodená bola trať, rušeň a 5 vozňov bolo vykoľajených. Škoda sa zistiť nedala, bola však značná.

Kurič rušňa Pavol Výglažský bol ľahšie poranený. Iní zranení neboli.

Na poškodenú trať i vtedy prišiel pomocný personál s pomocným vlakom zo Zvolena, ktorý po krátkom čase premávku obnovil.

Napokon hlásim, že dňa 19. 12. 1944 o 6.30 hod. v chotári obce Medzibrod n. Hr., okres Ban. Bystrica neznámi páchatelia pravdepodobne partizáni podminovali a vyhodili železničnú trať v km 37.4 a poškodili ju. Poškodené boli 2 koľajnice, 4 podvaly a násyp trate.

Pomocná čata Odboru pre udržovanie tratí Ban. Bystrica čoskoro poruchu na trati odstránila a premávku na tomto mieste obnovila.

Všetky prípady poškodenia trate staly sa na železničnej trati vedúcej okolo hustého lesíka, čo práve páchatelom poskytuje dobrý skryt a umožňuje im nenápadné prevedenie zamýšľanej sabotážnej akcii.

Podozriví z týchto sabotážnych akcií sú partizáni nachádzajúci sa hlboko v horách katastru obce Hiadeľ a osady Bukovec, okres Ban. Bystrica.

Odpis zprávy predkladám Hlavnému veliteľstvu žandárstva Bratislava, Zprav. org. Nitra, Vládne mu poverencovi pre oblasť Ban. Bystrica, Župnému a Okresnému žandárskemu veliteľstvu Ban. Bystrica priamo a Oblastnému žandárskemu veliteľstvu Ban. Bystrica služobným postupom.

Na stráž!
Veliteľ stanice
podpis

OKRESNÝ ÚRAD V Piešťanoch.

Číslo: D1 - 1370/1944.

Piešťany, dňa 3. januára 1945.

PREDMET: Partizánska činnosť
v obvode tunajšieho okresu.

Ústredni štátnej bezpečnosti
v Bratislave.

Dňa 31. decembra 1944 hlásila žandárska stanica v Moravanoch, že v Modrovke a v Modrovej, polit. okres Nové Mesto n/V. partizáni ozbrojení automatickými pištoľami a na koňoch mobilizujú a berú všetkých mužov počnúc 16-tým rokom.

Žandárskou stanicou v Moravanoch bolo ihneď vyrozumené miestne veliteľstvo nemeckej brannej moci v Piešťanoch, pohot. oddiel H. G. v Piešťanoch, taktiež veliteľstvo nemeckej jednotky v Moravanoch v obci, ktorá susedí s uvedenými ohrozenými obcami a ktorá patrí do tunajšieho okresu. Pohotovostným oddielom H. G.a miestnym veliteľstvom nemeckej brannej moci boli ihneď vyslané oddiely na zaistenie bezpečnosti.

Na stráž!
Okresný náčelník:
podpis

OKRESNÝ ÚRAD V Piešťanoch.

Číslo: D1-25/1945

Piešťany, 10. januára 1945.

Partizánska činnosť v obci Ducové
a Šípkové

Dôverné!

Ústredni štátnej bezpečnosti
k rukám pána prednostu

v Bratislave.

Dodatkom k mojej zpráve čis. D1-25/1945 zo dňa 8. januára 1945 oznamujem, že partizáni utáborení v Inoveckých horách v obci Ducové a Hubiná behom minulých 10 dní násilne vybrali od rôznych občanov podľa doteraz zistených údajov Ks 55.000.-. Nie len týchto o peniaze olúpených, ale i ostatných občanov natoľko zterorizovali, že občania týchto obcí odpierajú podávať akékoľvek vysvetlenie o spôsobe a priebehu týchto lúpeží. Partizáni sa vyhrážali každému zastrelením. Obrali mnohých ľudí o šatstvo a prádlo.

Obyvateľstvo týchto a susedných obcí dovoľáva sa ochrany bezpečnostných orgánov. Doterajší nedostatok ochrany vyvoláva v tomto kraji roztrpčenie.

Nakoľko prostriedky tunajšieho úradu a okresu nedostačujú k zjednaní potrebnej nápravy v záujme obyvateľstva prosím o príslušné zakročenie a poskytnutie potrebnej ochrany pre horespomenuté a susedné obce tunajšieho a susedného okresu. Je žiadúce, aby bola podniknutá akcia, ktorá by zneškodnila horespomenuté zbojnícke a lúpežné tlupy.

Na stráž!

Okresný náčelník:

podpis

Odpis!

Žandárska stanica Hliník n/Hr., okr. Nová Baňa.

Čís. jedn. 7 dôv./45

Vec: Bezpečnostné pomery v obvode tunajšej
žandárskej stanice.

Odpoveď na čís. jedn.

Príl. 1.

D ô v e r n é !

Okresný úrad

Nová Baňa

Oznamujem, že obce Prochot, okres Nová Baňa, je obsadená partizánmi od jesene 1944. Z tejto obce vykonávajú občas výpady do okolitých obcí a to Hornej Trnávky, Prestavlk, najmä však do Hornej Ždane, kde berú jednotlivým občanom rôzny majetok, najmä však potraviny a šatstvo, taktiež aj peniaze. Občania so strachu pred odvlečením tieto krádeže ani neoznamujú. Tunajšia žandárska stanica nie je však v stave tomuto plieneniu zabrániť, lebo sme tu len 4 žandári a to ešte nedokonale vyzbrojení.

Nemecké vojská, ktoré boli a sú v Hliníku n/Hron., Dolnej Ždani a vo Sv. Kríži n/Hron. urobili už niekoľko očisťovacích akcií do obce Prochoť a jej okolia, avšak sa im doteraz nepodarilo obec Prochoť a jej okolie od partizánov očistiť.

Asi 10. januára 1945 prišla do obce Hornia Ždáňa partizánska hliadka v sile asi 50 dobre ozbrojených mužov a vyzvala občanov tejto obce, aby čo v najkratšom složili pre partizánov 50 000.– Ks a že ak tak neurobia, že podpália celú obec. Do 13. januára 1945 občania obce Hornia Ždáňa tieto peniaze nesložili. Čo bude nasledovať ďalej, neviem.

Tiež sa povára, čo som však preveriť nemohol, že v obci Prochoti partizáni zadržali a zabili tamojšieho štátneho lesného Juraja Bariaka s dvoma jeho dcérami.

Na stráž!

Veliteľ stanice

hl. dôst. zást. Klago, v. r.

Okresný úrad v Novej Bani.

Čís. Dl-88, 1945.

Za hodnovernosť odpisu.

za okresného náčelníka.

podpis.

Žandárska stanica, Stará Turá, okr. Nové Mesto n-Váhom

Čís. jedn. 9. dôv./45.

Stará Turá, 16. január 1945.

Vec: Partizáni – zavraždenie
rodiny Mikulcovej.

Ustredňa štátnej bezpečnosti

Odpoveď k čís. jedn. –

Bratislava.

Prílohy: –

Dôverné.

Hlásim, že v noci dňa 16. januára 1945 o 1 hod. prišli k obydlíu hostinského Štefana Mikulca v Starej Turej čd. 1196 na kopanici traja neznámi ozbrojení muži – partizáni – v rovnošate slovenského vojaka, zabúchali na dvere izbičky v ktorej spali len deti. Dvere im otvorila 18 ročná Mária Mikulcová. Túto vyzvali, aby išla zabúchať na dvere izby v ktorej spala matka Katarina Mikulcová rod. Jankovičová. Táto keď otvorila, vošli všetci traja i s Máriou Mikulcovou dnu. V tejto miestnosti spal i Štefan Mikulec a druhá dcera 14 ročná Katarína.

Jeden z partizánov vytýkal Katarine Mikulcovej rod. Jankovičovej, že prezrádzala občanke Horečnej zo Starej Turej partizánov, ktorá za (nečitateľné) prípad vždy hlásila nemeckým vojakom. Katarina Mikulcová prehlásila, že je ochotná ísť ku konfrontácii s osobou, ktorá by dokázala, že zradila partizánov. Tázajúci sa partizán ospravedlnenia Mikulcovej nebral do úvahy, vytiahol voj. pištoľu kalibru 9 mm a strelil Mikulcovú do tváre, načo táto mŕtva klesla na podlahu. Druhou ranou strelil Štefanovi Mikulcovi, ktorý ležal na posteli do pravej tváre, pričom mu strela vyšla ľavou lícnou kosťou.

Druhý partizán súčasne strelil pištoľou kalibru 7x65 mm do izby dovedenú 18 ročnú Máriu Mikulcovú do tyla, ktorá tiež mŕtva klesla na podlahu. Ďalšími ranami strelil na posteli ležiacu 14 ročnú Katarinu Mikulcovú, do tváre, pravej dlane a do malíčka ľavej ruky. Po tomto čine partizáni odišli neznámym smerom.

Štefan Mikulec a jeho dcera Katarína boli po lekárskom ošetrení odvezení do štátnej nemocnice v Piešťanoch.

Podľa prehlásenia poraneného Štefana Mikulca partizáni boli ozbrojení puškami i pištoľami a tiež ručnými granátmi. Jeden rozprával údajne po slovensky, druhý po česky a jeden po rusky.

Zprávu obdrží: ÚŠB Bratislava, odpis zprávy okresný náčelník Nové Mesto nVáhom, HVŽ Bratislava, Sicherheitspolizei Nové Mesto n/V., exponovaný zprav. orgán MNO Trenčín, oblastné žand. vel. Piešťany a OŽ Nov. Mesto nVáhom.

Na stráž!
Veliteľ stanice
podpis.

Policajné riaditeľstvo v Žiline.

I n f o r m a č n é z p r á v y

za deň 3. marca 1945

Žandárska stanica Strečno.
Poškodenie mostu prívodom
vody.

Drevený most, ktorý svojho času postavili nemeckí pionieri cez rieku Váh obce Strečno, bol dňa 28. februára 1945 medzi 21. a 22. hod. poškodený a strhnutý následkom prívalu veľkej vody a ľadu. Most je pretrhnutý na dvoch miestach v dĺžke asi 30 metrov a časti mostu boli vodou odnesené, v dôsledku toho každá premávka je v tomto priestore na neurčito prerušená.

Žandárska stanica Kys. N.
Mesto. Partizáni rabovanie.

Dňa 1. marca 1945 prišli do obce Ochodnice okres Kys. N. Mesto dvaja ozbrojení partizáni ktorí búchaním vyrušili zo spánku hostinského Gašpara Baltiara, od ktorého požadovali 2 000 Ks. Keď im hostinský oznámil, že peniaze nemá, začali mu robiť v byte a v hostinci prehliadku, pričom jeden z partizánov vo výčapníckej miestnosti mu odcudzil asi 5 000 Ks, asi 30 l rôznych liehových nápojov a iné veci, takže Baltiarovi bola spôsobená škoda v sume asi 30 000.- Ks.

Keď sa Baltiar proti počínaniu partizánov ohradil, títo mu pohrozili, že ho vezmú so sebou a preto, aby svoju vyhrážku neuskutočnili, so svojou rodinou z hostinca utiekol a ukryl sa u susedov.

Tej istej noci prepadli partizáni Potravné družstvo tiež v Ochodnici, odkiaľ ukradli väčšie množstvo liehových nápojov a iného tovaru, čím spomenuté družstvo utrpelo škodu asi na 15 000.- Ks.

Dňa 1. marca 1945 asi o 10.30 hod. Štefan Janik, 12 roč. a Justin Krkoška 16 roč. obyvatelia z obce Radole okr. Kys. N. Mesto našli za obcou nejaké výbušné teleso, s ktorým sa hrali, pričom došlo k výbuchu a obaja mladí boli na mieste usmrtení. Výbušninu za obcou na poli údajne zanechali nemeckí vojaci.

Žandárska stanica Dlhé Pole.
Partizáni okradanie občanov.

V noci zo dňa 27. na 28. februára 1945 prišlo do obce Dlhé Pole asi 30–40 ozbrojených partizánov, ktorí navštívili miestnych obchodníkov a krčmárov a týchto prinútili násilím, aby im vydali potraviny, liehoviny, šatstvo a obuv. Okrem toho okradli riaditeľa školy Františka Halúsku o šatstve, a iné domáce veci. Taktiež v obci Veľké Rovné partizáni dňa 28. februára 1945 odcudzili väčšie množstvo múky Veronike Mičurovej, ktorú mala ukrytú. Všetkú korisť partizáni odviezli na troch koňoch do hôr smerom k Turzovke.

Dňa 27. februára 1945 v ranných hodinách všetko nemecké vojsko z Dlhého Pola odišlo, čoho hneď využili v najbližšiu noc partizáni a previedli rabovanie v Dlhom Poli a inde.

Žandárska stanica Rajec.
Partizáni šarapatenie.

Dňa 1. marca 1945 o 22.45 hod. objavili sa v Rajci dvaja partizáni banditi v nemeckých uniformách, ktorí zastavili idúceho robotníka Mikuláša Rybáríka z Rajca č. 219, keď tento išiel do Súkennej továrne v Žiline. Títo banditi legitimovali ho a pričom mu sobrali legitimáciu, ktorá ho oprávňuje vstúpiť do továrne a okrem toho mu vzali aj legitimáciu o osobnej totožnosti, vydanú Notárskym úradom v Rajci. Banditi po tomto čine odišli smerom do obce Ďurčina okres Žilina.

Žandárska stanica Fačkov.
Pohyby partizánov.

Dňa 1. marca 1945 v obciach Frývald-Trstená¹ a Fačkov príslušníci nemeckej brannej moci z Rajca prevádzali po banditoch raziu, následkom čoho sa banditi posťahovali do blízkych lesov, kde bolo pozorovať ich presuny smerom za obcou Čičmany.

Žandárska stanica Predmier.
Partizáni, poškodenie želez-
ničnej trate.

Dňa 1. marca 1945 o 22.15 hod. podmínovani pravdepodobne partizáni železničnú trať v okolí železničnej stanice Hričov okres Veľká Bytča, avšak škoda dosiaľ nie je známa.

Na stráž!

Policajný riaditeľ:

podpis

¹ dnes Rajecká Lesná

Z á p i s n i c a

napísaná na národnom výbore v Dolných Bzinciach dňa 5. februára 1946 a partizánom Pavlom Kopcom z Dolných Bziniec, kopianica u Chovancov, čd. 146, s. o. Nové Mesto n/Váhom vo veci hromadných masových hrobov.

V mesiaci apríli 1945 pri ústupe nemeckého vojska v chotári obce Horných a Dolných Bziniec, s. o. Nové Mesto n/Váhom boli zajatí partizánskymi skupinami, ktorí sa v ten čas zdržovali v lese Javorina a jej okolí, celkove 42 nemeckých vojakov. Títo boli údajne z Vlasovej armády. V uvedenom čase fronta nemeckého vojska bola v tunajšom obvode. Zajatých vojakov, partizáni nemali kde uväzniť, preto boli šedcia partizánmi zastrelení a sú toho času pochovaní hromadne v lese Javorina, v katastru obce Dolných Bziniec, zv. Jelení potok. Všetci zastrelení vojaci sú nedostatočne pochovaní.

Okrem toho bol zastrelený jeden nemecký vojak, partizánmi na kopanici Hlubíková obec Dolné Bzince a tento je pochovaný hromadne v masovom hrobe, ktorý sa nachádza v Lubine na kopanici Hrnčiarové, kde je tiež pochovaný bývalý žandár vo výslužbe Cyprian Kušnier tiež z Lubiny.

V uvedenom masovom hrobe je celkove asi 9-10 vojakov.

Horné Bzince, 5. február 1946.

Svedok:
podpis

Vypočúvaný:
podpis

POVSTANIE – PROBLÉM MORÁLNY

Nijaký úsek slovenských dejín nie je tak dôkladne preskúmaný ako udalosti z jesene 1944, známe pod menom "Slovenské národné povstanie". I keď nevieme o ňom všetko, čo sa vedieť dá (ešte stále nie sú preskúmané sovietske archívne pramene), tie podstatné veci poznáme. Ďalší výskum môže síce doterajšie vedomosti spresniť alebo doplniť, ale sotva vynesie na povrch niečo senzačne nového, alebo prelomového.

Z príležitosti blížiaceho sa 50. výročia výbuchu povstania a v období post-totalitného uvoľnenia cenzúry a autocenzúry, sa opäť ozývajú hlasy "prehodnotiť povstanie" v podmienkach obnovenej slovenskej štátnej samostatnosti.

Nie je však potrebné nijaké ďalšie prehodnotenie alebo odideologizovanie. V atmosfére demokratickej tolerancie a plurality názorov povstanie prestáva byť pre slovenskú verejnosť politicko-ideologickým problémom a stáva sa mravným problémom. Kritériá historickej vedy rozhodne majú ďalej svoje opodstatnenie, ale ešte potrebnejšie je, aby sa neobchádzali ani zásady všeobecnej morálky. Pri tomto vážení na vážkach mravných princípov majú právo zasahovať do debaty o povstaní a jeho sprievodných zjavoch nielen tzv. odborníci a experti, ale každý z nás je rovnako oprávnený povedať svoj názor a vyniesť svoj súd.

Už nie je dôležité iba to, či niektorá partizánska jednotka mala 526 alebo 543 mužov a koľko z nich bolo komunistov; alebo či sa istá udalosť odohrala o 9. h predpoludním, alebo o 5. h popoludní, ale oveľa dôležitejšie je, či konanie účastníkov tejto akcie bolo morálne ospravedlniteľné z hľadiska osobného, národného a ľudského.

Povstanie prejde do slovenskej histórie menej tým, čo bolo a viac tým, ako sa okolo neho vytvoril a legálne naoktrojoval mýtus priam posvätnéj nedotknuteľnosti. Začalo to už hneď po vojne, keď víťazná stránka oficiálne povýšila povstanie a všetko čo s ním súviselo, na piedestál božskej dokonalosti. Všetci tí, čo tento názor nezdíľali a slovom alebo skutkom dali svoj nesúhlas najavo, boli prísne trestaní retroaktívnymi zákonmi a nariadeniami. Toto zákonodarstvo nemá páru v dejinách civilizovaných národov a pre tento svoj nehorázný obsah a tragický dosah si zasluhuje pozornosť.

V nariadení SNR č. 33 zo dňa 15. mája 1945, v § 4 sa hovorí:

"(a) Kto... maril prípravu národného povstania alebo účasť vojenských jednotiek na ňom, alebo

(b) kto sa akokoľvek zúčastnil na úsilí fašistických okupantov alebo domácich zradcov v úmysle potlačiť Slovenské národné povstanie alebo znemožniť partizánsky boj, alebo kto spolupôbil pri prenasledovaní účastníkov povstania alebo partizánskeho boja, udával ich alebo inak pomáhal okupačným vojskám a orgánom, alebo

(c) kto takúto zradcovskú činnosť propagoval, verejne obhajoval, alebo schvaľoval,

potrestá sa smrťou."

Toto nariadenie SNR je v histórii práva bez precedensu. Veď je absurdné vykonávať ilegálnu činnosť proti vláde a očakávať – ako to predpokladá nariadenie SNR č. 3345 – že ju vláda nebude "maríť", ale nečinne trpieť, prípadne i podporovať. Je nemysliteľné, aby jedna skupina vyvolala protištátnu ozbrojenú povstanie a štát by nesmel pozdvihnúť zbraň na svoju ochranu, nesmel by ani slovom odsúdiť akcie namierené proti jeho existencii. No v prípade slovenského povstania sa nariadením SNR č. 3345 označili za zločiny "zrady na povstaní" a trestali smrťou celkom normálne a samozrejme preventívne opatrenia slovenskej vlády!

A o čo boli vífazi neľútostnejší a tvrdší voči porazeným protivníkom, o to boli blahosklonnejší a zhovievavejší voči sebe. Povstanie v očiach svojich pôvodcov a vodcov bolo akousi formou svätej vojny, kde každý zločin bol odpustený; keď nie vopred, tak dodatočne. Povstalcom a partizánom bolo dovolené všetko, i hrubé porušovanie ľudských práv a medzinárodných konvencií. Vyložené zločiny, ako masové hroby, strielanie zajatcov, brutálne zásahy proti nevinnému civilnému obyvateľstvu, uplatňovanie princípu kolektívnej viny... toto všetko sa dodatočne pardonovalo notorickým zákonom č. 115/1946 Zb. z. a. n. (O právnosti jednaní souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků), prijatým Dočasným národným zhromaždením dňa 8. mája 1946 a zákonom č. 255/1946 Zb. z. a. n.

Odsúdeniahodná činnosť nielen že sa netrestala, ale sa aj odmeňovala. Nadekrétovaná apoteóza povstania sa v povojnových rokoch stala podkladom zárobkovej činnosti a rozsiahleho povstaleckého priemyslu. Povstanie sa stalo idolom a predmetom osobitného národného kultu, ktorý bohato odmeňoval svojich ctiteľov a prísne trestal tých, čo odmietali sa mu klaňať. Mohlo sa o ňom myslieť, rozprávať a písať iba pochvalne; bez ohľadu, či oslavné a lichterivé slová boli pravdivé alebo nie. Každá kritika, každý poukaz na negatívne stránky a zjavy sa klasifikovali ako zločin hanobenia "najsľávnejšej kapitoly našich dejín" a primerane trestali. Účasť na povstaní (a v prípade, kde to bolo fyzicky nemožné, postoj k povstaniu) boli kritériom, ktorým sa posudzovala schopnosť a vhodnosť človeka pri výbere pre funkciu alebo nejaké zodpovedné postavenie vo verejnom živote a boli rozhodujúcim faktorom pri určovaní odmeny, platu alebo dôchodku. Partizánska legitímácia alebo povstalecký preukaz sa stali oveľa dôležitejším a zárobkovo výnosnejším dokumentom než univerzitný diplom, odborná kvalifikácia, alebo charakterové vlastnosti. V neskorších rokoch sa povstalecké zásluhy vyhlasovali za dedičné a prechádzali na potomkov i ďalších príbuzných.

Keďže ľudská nátura je ľahko skorumpovateľná, pokušeniu vyťažiť z partizánskej legendy a povstaleckého kultu podľahli mnohí, najmä keď okrem finančného zisku sa tu otvárali aj lákavé vyhladky v osobnej kariére. Úradníček s povstaleckou konekciou dostal funkciu a postavenie, aké by svojimi schopnosťami nikdy nebol získal. Spisovateľ, ktorý literárne spracoval povstaleckú tematiku podľa oficiálnej predstavy, hravo našiel vydavateľa i ochotných kritikov, ktorí vyzdvihovali jeho talent oveľa viac, než si to zaslúžil. Historik, publicista, novinár, pracovník v masmédiách atď., ktorý starostlivým výberom a ideologicky motivovanou úpravou dokumentácie vedel podložiť stranícku tézu v tom-ktorom čase, bol za svoju prácu odmeňovaný cenami, titulmi a vyznamenaniami. Nemorálnosť tohto konania je o to zavrhnutejšia, že tie vyššie platy, dôchodky a príplatky, tie výnosnejšie a honosnejšie postavenia išli, a v mnohých

prípadoch dodnes idú, na úkor schopnejších, statočnejších a charakterovo pevnejších kolegov a záslužnejších spoluobčanov.

Dnes je v slovenskom verejnom živote mnoho ľudí, ktorí za svoje postavenie ďakujú tomuto falošnému povstaleckému kultu. Ludsky je pochopiteľné, že človek sa ťažko zrieka materiálnych výhod, alebo činnosti, na ktorej spočíva jeho profesionálna kariéra. Tento nezdravý a nenormálny stav po dlhých rokoch už takmer zovšednel, prestal pohoršovať a stal sa spoločensky prijateľný. Vyžaduje to totiž veľa mravnej sily vymaniť sa z osídliel, do ktorých človek vo chvíľkach slabosti sám vliezol.

Hlas svedomia síce diktuje očistiť sa od kalu, ale osobná pýcha bráni priznať sa k chybám a slabostiam. Ľudia často budú radšej vedome zotrvať v omyle, než by mali dopustiť, že sa pomýlili.

Iní zas hľadajú riešenie cestou kompromisov a čiastkových odpovedí. Veľmi lákavou je tu metóda hľadania účelov, ktoré by posvätili prostriedky. Takým príhodným účelom sa javí aj označenie povstania za boj proti fašizmu, za oslobodzovací boj, za vlasteneckú povinnosť, za službu národu i ľudstvu. A spisovateľ, výtvarný umelec, historik, novinár dostáva zrazu blažený pocit spokojnosti, lebo môže svoju činnosť a povstaleckú idolatriu vydávať za službu pokroku, historickej vedy akéhosi mýtického boja proti fašizmu. Rozhodne mu to padne oveľa ľahšie než pokorné vyznanie mea culpa.

Snaha, označiť povstanie za protifašistický boj, bola tu od samého začiatku. Lenže na Slovensku nijaký fašizmus nebol a nijaká fašistická skupina ani organizácia v rokoch 1939-45 na Slovensku nepôsobila. To môže znamenať iba dve veci: po prvé, že slovenský režim zakázal zakladanie a účinkovanie fašistických organizácií a teda ten režim bol protifašistický, alebo po druhé, že u nás nebolo ani toľko fašistov, aby si mohli nejakú tú organizáciu založiť. Bolo síce u nás ľudáctvo, ale to vzniklo dávno pred fašizmom a bolo celoeurópskym zjavom v rámci európskeho politického vývoja v 19. a 20. storočí. Stotožňovať ľudáctvo s fašizmom, to je demagógia a nie politická veda alebo zodpovedná žurnalistika.

Možno namietat, že v európskom (a teda i slovenskom) ľudovo-politickom hnutí boli určité črty, ktoré prebral aj taliansky politický smer založený B. Mussolinim a známy je pod menom fašizmus. Ale potom sa musí poukázať aj na to, že fašizmus mal oveľa viac spoločného so sociálnou demokraciou a komunizmom než s ľudáctvom. Z troch totalitných prúdov, ktoré sa po prvej svetovej vojne objavili v Európe (komunizmus, fašizmus a národný socializmus) mal fašizmus na Slovensku najmenej prívržencov. Tak málo, že ozaj nebolo treba kvôli ním vyvolávať ozbrojené povstanie. Keby bol v auguste 1944 prišiel do pohronskej alebo liptovskej dediny partizán alebo povstalecký dôstojník a verboval občanov, aby sa chopili zbrane bojovať "proti fašizmu", deväťdesiat percent dedičanov by sa ho bolo opýtalo, čo to ten "fašizmus" je, pretože o ňom nič nevedeli. A je celkom pravdepodobné, že deväťdesiat percent verbunkošov by im to nebolo vedelo vysvetliť.

Režim Slovenskej republiky nebol dokonalý ani nevyhlasoval o sebe, že je demokratický. Bol to autoritatívny režim, pritom s mnohými demokratickými črtami. Bol poznačený vojnovými rokmi, ktoré však rovnako poznačili aj režimy v štátoch s dlhou demokratickou tradíciou, či to už bola Veľká Británia, Spojené štáty alebo neutrálne Švajčiarsko. Aj tam došlo k obmedzeniu demokratických slobôd a k bezpečnostným opatreniam, ktoré majú k demokracii veľmi ďaleko.

A keď sa tieto odchýlky od ideálnej demokracie vedia pochopiť a ospravedlniť u veľkých a mocných, neslobodno sa nad nimi pohoršovať a vyčítať ich menším a slabším. Politika vždy bola, je a bude umením možného.

Slovenský štát, ktorého zničenie bolo jedným z "pokrokových" cieľov povstania, nemožno posudzovať podľa toho, aký mal byť za ideálnych okolností v mierovom svete, ale akým mohol byť za daných okolností vo vojnovnej Európe. Mohol byť len taký, aká bola Európa, v ktorej vznikol a existoval. Aj najprísnejší kritik a odporca slovenskej štátnosti musí pripustiť, že v rokoch 1939-44 občan Slovenskej republiky mal oveľa viacej slobody, právnej bezpečnosti, materiálneho blahobytu a lepšie podmienky kultúrneho i sociálneho rozvoja, než mali občania Protektorátu, Rakúska, Poľska, Maďarska, Rumunska, Chorvátska, Ukrajiny. A ďalej: Kto môže s čistým svedomím tvrdiť, že v obnovenej Č-SR na povstaleckom území sa cítil "oslobodený" Slovák lepšie, bezpečnejšie, demokratickejšie a spokojnejšie, než sa cítil pod vládou Slovenskej republiky? Možno nazvať režim na povstaleckom území a režim ľudovodemokratickej Č-SR skutočne ľudovým a opravdivo demokratickým? Nech sa už pomenoval ako chcel, v skutočnosti bol iba taký, akou bola stredná Európa po porážke Nemecka, kde sa politicko-ideologický vplyv jednej veľmoci nahradzoval politickým vplyvom druhej veľmoci. Nemeckú totalitu jednoducho vystriedala totalita sovietska, závislosť Slovenska na Nemecku nahradila závislosť na Sovietskom zväze s ponižujúcim medzičlánkom podradnosti Prahe. Kvôli tomuto nebolo treba ísť do ilegality a odboja, to by nás bolo stihlo bez povstania.

Povstalci v svojom deštruktívnom zápale získať si priazeň budúcich víťazov, boli ochotní obetovať aj suverenitu národa aj štátnu samostatnosť. Ako zúfalci, ktorým už ostáva iba posledná možnosť, riskovali veľa a stratili všetko. Spočiatku sa zdalo, že si zaistili aspoň osobné výhody za preukázané služby, ale keď dohrali úlohu murína, museli odísť z politickej scény aj oni.

A práve tu sa ukázala pravá tvár ich demokratického nadšenia, ich antifašizmus, ich obrana ľudských práv a záujmov slovenského národa. Je žalostné sledovať ich osudy v Republike, ktorú oni pomáhali obnoviť likvidáciou vlastného štátu. Ešte sa neusadil ani prach na bojiskách a už začalo odbúravanie "výdobytkov slávneho povstania". A nikto z tých hrdinov, čo vedeli povstať so zbraňou v ruke proti vlastnému štátu, sa nevedel zmôcť na organizovanie čo len jedného verejného protestu na obranu vlastného diela, na záchranu svojich "výdobytkov". Ba o mnohých sa dá povedať, že aktívne spolupracovali pri obnovení pražského centralizmu. V svetle tohto ich správania človek musí pochybovať o úprimnosti ich početných vyhlásení, v ktorých sa vydávali za bojovníkov proti totalite, za demokraciu, za životné záujmy svojho národa. Nevdojak sa vkráda do mysli otázka: "Kam sa podel ich zápal za idey a ideály demokracie, ich národný altruizmus a ich humanizmus, keď pred ich očami (a často za ich spoluúčasti) sa denne porušovali demokratické princípy a šliapali slovenské národné i všeobecné ľudské práva?"

Nekomunistickí účastníci povstania neodchádzali z politickej scény ako by sa na hrdinov demokracie bolo patrilo. Svojich komunistických spolubojovníkov v povstaní a v národnom fronte si neznepriatelili neohrozeným postojom proti komunistickej totalite a obranou ľudských práv i národných záujmov. Museli odísť alebo zutekať preto, že komunisti ich spoluprácu a služby už nepotrebovali. A podobne aj Husák, Novomeský, Šmidke a ďalší buržoázni nacionalisti: ani tí sa

nestali obeťou stalinského teroru preto, že obhajovali práva slovenského ľudu na samourčenie, samosprávu, náboženskú slobodu, slobodu prejavu a právo gazdovať na vlastnom majetku, ale preto, že stalinisti a českí komunisti ich služby už nepotrebovali. Ináč by boli bývali tak poslušne slúžili molochovi totality, ako mu slúžili Bacilek, Široký, Ďuriš a im podobní. Slovenské národné povstanie nedalo tomuto národu ani jednu osobnosť, ktorá by svojou silou charakteru, vernosťou prísaha, čistotou úmyslu a presvedčenia mohla slúžiť ako typ národného hrdinu.

Niet pochýb, že najvýraznejším nositeľom morálnych hodnôt národa v ťažkých rokoch vojny bolo katolícke duchovenstvo. U neho sa vždy prejavoval triezvy pohľad na súčasnú skutočnosť, cit pre spravodlivosť a povedomie zodpovednosti za duchovné, mravné i hmotné položenie národa. A keď bolo treba zaujať postoj k povstaniu z mravného hľadiska, bol to postoj väčšinou odmietavý, pri najlepšom pasívny. Biskupi na povstaleckom území (ktoré v auguste a septembri predstavovalo takmer polovicu slovenského územia), ako Škrábik v Banskej Bystrici, Vojtaššák na Spiši, Čársky v Prešove nevyzývali svojich kňazov a veriacich, že je ich mravnou a národnou povinnosťou zapojiť sa aktívne do povstania. Celkove sa dá povedať, že viacej kňazov bolo partizánmi brutálne povraždených (Šalát, Šeda, Nemeč, Martinko), zaistených a uväznených, než tých, čo sa k povstaniu pridali. Tí nemnohí, čo sa povstania zúčastnili (D. Kiss-Kalina, J. Straka, L. Veselý), nemali tú najlepšiu povest ako dušpastieri.

Tento odmietavý postoj katolíckeho duchovenstva nemožno odsudzovať (v zmysle nar. SNR č. 3345) ako "zradu na povstaní", ale skôr treba v ňom vidieť spontánne vyjadrený odraz veľkej zodpovednosti pred Bohom a svetom. Kresťanská morálka a vlastné svedomie im nedovolili, aby ako pastieri, ktorí dobre poznali zmýšľanie svojho stáda, podporovali akcie, ktoré – odhliadnuc od toho, že boli ilegálne – nezodpovedali ani želaniu veriaceho ľudu, ani jeho mravnému a duchovnému dobru.

V minulom storočí prebiehal v českej spoločnosti tzv. boj o rukopisy. Išlo v ňom o to, či prijať za národné dedičstvo staré rukopisy objavené v Dvore Kráľovom a na Zelenej Hore. Boli to dokumenty českému vlasteneckému citeniu veľmi lichotivé, potrebám dňa eminentne vyhovujúce a v každom ohľade pozdvihujúce ducha národa i jeho prestíž v kultúrnom svete. Našli sa však jednotlivci, ktorí vyslovili pochybnosti o autenticite týchto rukopisov. Tento kritický pohľad rozhneval a urazil českú verejnosť i väčšinu českej inteligencie, ktorá sa svojho "lúbivého talismanu" nechcela vzdať. Pochybovačov a kritikov označovali za zradcov a keby boli mali moc a vynaliezavosť našich "ľudových demokratov", boli by ich bývali hnali pred národné a ľudové súdy. Našťastie o autenticite sporných rukopisov nerozhodla rozvášnená väčšina, ale poctivá konfrontácia so skutočnosťou. Český národ si uvedomil, že svoju kultúrnu prestíž nemôže budovať na falošných základoch. A podobné vyrovnanie sa so skutočnosťou čaká aj nás.

Nebude to ľahké, pretože od hlavy štátu, cez ministrov a poslancov až na samý spodok pyramídy prevláda polstoročia vštepované a nekriticky prijímané nariadenie, že povstanie bolo veľkým výkupným činom, ktorý nás zaradil medzi víťazov druhej svetovej vojny a do tábora pokrokových síl. Na každé vyslovenie slova povstanie (alebo jeho akronymného pomenovania eSeNPé) sa ešte stále reaguje nie pokojnou a rozvážnou odpoveďou, ale podmienenými reflexami stra-

nického školenia. Potom dochádza k takým nepochopiteľným a každému zákonu logiky sa protiviacim zjavom, aké sa mohli odohrať len v Bratislave. Mám na mysli hlasovanie poslancov Slovenskej národnej rady, ktorí dňa 29. septembra 1992 odhlasovali zákon o vyhlásení 29. augusta za štátny sviatok Slovenskej republiky. Boli to tí istí poslanci Slovenskej národnej rady, ktorí len krátko predtým vyhlasovali suverenitu slovenského národa a samostatný slovenský štát, teda vracali národu tie životne dôležité atribúty, o ktoré povstanie slovenský národ pozbavilo. Keby to nebolo na zaplakanie, človek by to mohol odbaviť poznámkou: "Ťažko je nepísať satiru." (Est difficile satiram non scribere.)

František Vnuk

DIE ATER – A BLACK DAY

In August 1944 an armed rebellion occurred in Slovakia allegedly against the Germans, the Fascism and for the restoration of Czecho-Slovakia. At that time there were no German troops in Slovakia, there was no Fascism to speak of, and those Slovaks who genuinely desired the restoration of Czecho-Slovakia were very few in numbers. Yet the rebellion was initially quite successful and it spread over more than a half of Slovak territory.

The real motives behind this uprising were the rapid advance of the Red Army and the approaching defeat of Germany. The revolt erupted at the same time as the capitulation of Rumania (23rd August), Finland (2nd September) and Bulgaria (5th September). But while these countries in changing sides retained their national independence, the perpetrators of the Slovak uprising – the Czech-leaning politicians, army officers and Communists – took an unheard of and unprecedented step: they foolishly renounced their national birthright and took up arms to fight against their own state.

In the summer of 1944 the military organisers of the revolt approached the Russians with an offer to open the Carpathian passes to the Red Army and to enable them an unimpeded and rapid advance to the very gates of Vienna. But the Russians refused to commit themselves to this proposal, or to any coordinated action with the Slovaks. Instead they dropped several groups of trained partisans over Central Slovakia. These partisans were soon joined by the local dissidents and various refugees from the German POW-camps. In mid-August 1944 there were some 2 000 partisans roaming the mountainous terrain of Central Slovakia. Since there were no German troops in Slovakia, the partisans directed their guerilla activities against the unarmed indigenous German population and the representatives of Slovak state administration. Their acts of sabotage involved the destruction of bridges, tunnels, railways and other objects of military importance. Since these objects were unprotected and unguarded, there was no risk or danger involved and no heroism required for these missions.

These actions inevitably brought along swift retaliations and on 29th August 1944 Gen. Ferdinand Čatloš announced over the radio that the Slovak Government had called the German army to help to restore law and order. On the following day Col. Ján Golian, one of the military organisers of the revolt, issued an order for a general rising.

The revolt caught its military and political organisers unprepared. As a result the two well-equipped divisions in Eastern Slovakia did not join the uprising and were disarmed by the Germans. Likewise the military garrisons in West Slovakia failed to join in. Thus the revolt did not spread over the whole country, but was localised to the mountainous regions of Central Slovakia.

The military leaders had initially some 10 000 soldiers at their disposal. By military conscription their number later increased to 60 000. There was no lack of light arms and ammunition, but heavy weapons and aircraft were in short supply. In addition to these regular troops of the „Czechoslovak army“, there were also armed irregulars, the partisans, whose number eventually reached about 12 000 men.

This motley band of fighters lacked a credible purpose, thoughtful strategy and above all an able and unified leadership. It was directed from three centres: London, Moscow and Banská Bystrica, each centre pursuing its own interest.

The German troops, invited to restore law and order, set about liquidating the rebellion in their efficient and ruthless manner and succeeded in their task in less than two months. In spite of at least threefold numerical superiority and an excellent defensive terrain the insurgents displayed a rather disappointing will to fight. Banská Bystrica, the strategic and political centre of the revolt, fell on 27th October. That was the end of an organised resistance. The army units were either captured or scattered, the partisans – their numbers much reduced by desertion and flight – retreated to into the mountains.

The revolt was ill-conceived and hence doomed to failure. It failed largely because of its untimely start, confused leadership and lack of popular appeal. Yet it was a very costly failure: it had cost Slovakia some 20 000 dead, immense material losses and irreparable losses in terms of human suffering and national humiliation. It was not the affair of the Slovak people, it was its black day, dies ater.

DIES ATER – DER UNGLÜCKSTAG

Im August 1944 brach in der Slowakei eine Militärrevolte aus, die angeblich gegen die Deutschen, den Faschismus und für die Erneuerung der Tschechoslowakei gerichtet sollte. In dieser Zeit ist die Slowakei noch nicht von deutschen Truppen okkupiert worden und in wahren Sinne des Wortes war hier auch kein wirklicher Faschismus. Für die Erneuerung der Tschechoslowakei setzt sich eine geringe Zahl der Slowaken ein. Trotzdem war die Revolte anfänglich ganz erfolgreich und verbreitete sich an mehr als die Hälfte des Territoriums der Slowakei.

Die wahre Beweggründe für den Aufstand waren die raschen sowjetischen Offensiven und die fortschreitende Vorahnung der Niederlage des Deutschlands. Die Revolte ist in derselber Zeit, als Rumänien (23. August), Finnland (2. September) und Bulgarien kapitulierten, ausgebrochen worden. Aber im Unterschied zu diesen Ländern, die sich nach der Wende der Kriegskoalition, ihre nationale Unabhängigkeit bewahrt haben, die Organisatoren des Aufstandes in der Slowakei – protschechisch orientierte Politiker, Armeeeoffiziere und die Kommunisten – ein unbegreiflicher, beispielloser Schritt getan haben; sie haben törichterweise dem Selbstbestimmungsrecht der Slowaken entsagt und gegen den eigenen Staat bewaffnete Hand erhoben haben. Im Sommer 1944 haben die Aufstandsinitiatoren den Sowjeten das Angebot, die Karpatenbergpässe für die Rote Armee freilegen lassen, gemacht, um sie eine unverhinderte rasche Offensive bis zu den Toren Wiens führen könnten. Die Russen lehnten aber diese Initiative ab, sowie auch jede Militäraktion, die mit den Slowaken koordinieren sollte. Statt dessen haben sie die, für Partisanenkampf ausgebildeten Fallschirmjäger in der Mittelslowakei ausgesetzt. Mitte August operierten in diesen gebirgigen Landschaft zirka 2000 Partisanen. Diese leiteten schnell die Verbindung mit der lokalen Opposition und mit verschiedenen Flüchtlinge aus deutschen Konzentrationslager ein. Weil die Slowakei damals nicht von Deutschland okupiert wurde, die Partisanen richteten ihre Gewalttätigkeit gegenüber den unbewaffneten Volksdeutschen und den Răpresentanten des Staatsapparat der Slowakischen Republik. Die Sabotageakte waren an die Zerstörung der Brücken, Tunnels, Verkehrsader und an die wichtigen Militärobjekte gezielt. Solche Objekte waren meistens nicht bewacht worden und ihre Destruktion war eine leichte Aufgabe, was später die Partisanen als Heldentaten dargestellt haben. Diese Taten habenschliesslich eine Vergeltung mitgebracht. Am 29. August 1944 hat General Ferdinand Čatloš als Verteidigungsminister in seiner Rundfunksrede bekanntgegeben die Berufung der deutschen Streitkräfte um die Lage im Land zu beruhigen und das Recht und die Ordnung wiederherzustellen. Folgender Tag Oberst Ján Golian, einer von Militärsführer des Aufstandes erliess den Befehl zum allgemeine Aufstand.

Die Revolte hat die politischen und militärischen Aufstandsorganisatoren unerwartet angetroffen. Im Folge dessen zwei gut ausgerüstete Divisionen in der Ostslowakei schlossen sich dem Aufstand nicht an und sind von Deutschen abgerüstet worden. Gleichartig auch die Militärgarnisonen in der Westslowakei schlossen sich dem Aufstand nicht an und die Revolte beschränkte sich nur an dem gebirgigen Gebiet der Mittelslowakei. Anfänglich disponierten die Aufständische mit zirka 10 000 Soldaten der Slowakischen Armee. Später ihre Zahl ist nach der

Mobilisation an 60 000 gestiegen. Sie leiteten nicht am Mangel der Waffen, und der Munition, aber die Panzer und die Flugzeuge waren nicht im Vorrat. Die regelmässige Militärtruppen, die sich als Tschechoslowakische Armee deklarieren, wurden mit unregelmässige Truppen (Partisanen), derer Zahl zirka 12 000 Personen war, ergänzt. Bunten Gruppen der Kämpfer fehlte der glaubwürdige Zweck, tiefere Strategie und vor allem das einheitliche Kommando. Der Aufstand wurde aus drei Zentren: London, Moskau und Banská Bystrica (Neusohl) gesteuert, dabei jedes Zentrum eigene Ziele präsentierte.

Die deutsche Truppen liquidierten den Aufstand mitleidslos mit grosser Leistung im Laufe weniger als zwei Monate. Trotz der dreifachen Übermacht der Aufständischen, sie haben sehr schwacher Durchhaltungswille im Kampf erwiesen. Banská Bystrica, strategisches und politisches Zentrum des Aufstandes wurde am 27. Oktober erobert. Es war das Ende der organisierten Widerstandsbewegung. Die Armeeinheiten sind in die Gefangenschaft geraten oder waren in die Flucht gejagt. Die Revolte war zum Misserfolg voraus verurteilt. Sie scheiterte, denn sie brach in ungeeigneter Zeit aus, die Führung des Aufstandes war verwirrt und hatte keine Anziehungskraft für das Volk. Der Misserfolg des Aufstandes hat die Slowakei sehr viel gekostet. Zirka 20 000 Menschen sind zum Opfer gefallen. Aber die riesige materielle Schaden hatten nicht so grosse Spuren gelassen, wie der Verlust des menschlichen Mitleides und die nationale Demütigung, die der Aufstand dem slowakischen Volk angetan hat, laut dessen diese Angelegenheit ein Unglückstag – dies ater – war.

Podakovanie

Občianska iniciatíva, ktorá zorganizovala seminár Dies ater v Bratislave dňa 26. 8. 1993, vyslovuje poďakovanie za podporu na vydanie zborníka DIES ATER – NEŠTASTNÝ DEN – 29. AUGUST 1994 všetkým šľachetným Slovenkám a Slovákom, najmä priateľom zo Zahraničnej Matice slovenskej v Kanade a Slovenskej ligy v Spojených štátoch amerických, menovite:

Metod BALCO
Ing. Igor BAZOVSKÝ
Ján BELIANSKY
MUDr. Milan BEREŠ
Anton BRCHNEL
Michal BUČKO
Jozef FERKOVIČ
Rudolf GREGUŠ
MUDr. L. P. HINTERBRUCKNER
Ján A. HOLÝ
Jozef IHNÁT
Juraj KANTOR
František KOŠŤÁK
Tibor KOVALOVSKÝ
Michal KUBENÍK
Juraj LUPJAN
Dr. František LYSÝ
Ing. Vojtech MIŠÍK
Wiliam MIHALOVIČ
Emil PAVELEK
MUDr. Ludovít PAVLO
Viktor ŠEBO
Pavol ŠLAPÁK

GRATIAS AGERE

THE HISTORY OF THE

... of the ...

CHAPTER I

The first part of the ...

OBSAH

PREDSLOV	3
Milan ĎURICA Prístup historika k otázke povstania na Slovensku r. 1944	5
František VNUK Kritický a odpätetizovaný pohľad na SNP	7
Peter BIELIK Augustový puč a jeho charakter	21
Ondrej PÖSS Katyne karpatských Nemcov	27
Róbert LETZ Partizáni ako politický a mocenský činiteľ na Slovensku v rokoch 1945 až 1948	31
Ján BOBÁK Štátny prevrat v auguste 1944 a otázka slovenskej štátnosti	41
Anna MAGDOLENOVÁ Mýty a povstanie	51
Peter MULÍK Svätá Stolica a medzinárodnopolitické postavenie Slovenska koncom druhej svetovej vojny	58
Milan KAŠPAR Poznámky k projektu povstania	63
Juraj PIPICH Situácia slov. jednotiek v Karpatoch v auguste 1944	67
Ján DEBNÁR Netradičný literárny príspevok k povstaleckej tematike	72
Gejza MEDRICKÝ Niektoré poznatky k "svedectvu o SNP"	85

SPOMIENKY A SVEDECTVÁ

Vladimír KOSO, Spomienky na povstanie	95
Zita IŽDINSKÁ, Spomienky pamätníčky	96
Otto SOBEK, Spomienky	97
Martin KANIOK, Spomienky na povstanie	98
Michal KAVECKÝ, Nie je dôvod oslavovať povstanie	101
Július PORUBSKÝ, Spomienky na povstanie	105
Ludovít KOMAI, Povstanie v Ružomberku	106
Jozef LAČEK, Spomienky na augustové dni 1944	108
Imrich NEMEC, Z dejín SNP na východnom Slovensku	110
Ján KOŠÚT, V moci "hradného pána"	114
Július SMIDA, Povstanie v Banskej Bystrici	119
František KALESNÝ, Dies ater XXIX.mensis augusti 1944	121
Mária GALVÁNKOVÁ, Spomienky na povstanie v Kremnici	128
Anton HABOVŠTIAK, Prežil som povstanie	130
Vincent ALBERT, Spomienky na povstanie	134
Pavol IŽOLD, Povstanie v Kozárovciach	136
Ján KRIŽAK, Spomienky na povstanie	137
Jozef VRBA, Svedectvo o povstaní	139
Jozef ŠAJGALÍK, Spomienky na povstanie v Topoľčanoch	142

Z DOKUMENTOV

DOKUMENTY	145
ZÁVER, Povstanie – problém morálny	177
POĎAKOVANIE	187

THE
PROVINCE OF
ONTARIO

1870

1871

1872

1873

DIES ATER
NEŠŤASTNÝ DEŇ
29. august 1944

Zostavili Dr. Peter Bielik a Dr. Peter Mulík

Vydala občianska iniciatíva DIES ATER
vo Vydavateľskom družstve LÚČ,
Bratislava
v auguste 1994.

ISBN 80-7114-127-5

